www.mruni.eu

LIETUVOS GYVENTOJŲ GYVENIMO KOKYBĖ: DVIDEŠIMT METŲ RINKOS EKONOMIKOJE

Ona Gražina Rakauskienė
Vaida Servetkienė

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

Ona Gražina Rakauskienė
Vaida Servetkienė

Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybė: dvidešimt metų rinkos ekonomikoje

Monografija

Vilnius 2011

UDK 338(474.5)
Ra-156

Recenzavo:
prof. habil. dr. Romas Lazutka, Vilniaus universitetas
prof. habil. dr. Manuela Tvaronavičienė, Vilniaus Gedimino technikos universitetas

Autorių indėlis:
Ona Gražina Rakauskienė – 9,59 autoriniai lankai
Vaida Servetkienė – 9,59 autoriniai lankai

Mykolo Romerio universiteto Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto tarybos 2011 m. vasario 3 d. posėdyje (protokolas Nr. 1EFV-8) nutarta leidinį spausdinti.

Mykolo Romerio universiteto Tarptautinės prekybos ir muitų katedros 2011 m. sausio 31 d. posėdyje (protokolas Nr. 1TPMK-3) leidinį rekomenduota spausdinti.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2011 m. liepos 28 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-16) leidinį patvirtino spausdinti.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

ISBN 978-9955-19-395-1 © Mykolo Romerio universitetas, 2011

Mokslininko pareiga nėra tarnauti valdžiai ir politikai. Mokslininko pareiga nėra ir pašaukimas būti opozicijoje. Jis turi objektyviai analizuoti ir sakyti tiesą. Mokslininkas yra nepriklausomas, neįveltas į politinę kovą, tačiau nenusišalina nuo ekonominių ir politinių procesų vertinimo ir analizuoja visa tai, kas vyksta.

Autorės

LIETUVOS GYVENTOJŲ GYVENIMO KOKYBĖ: DVIDEŠIMT METŲ RINKOS EKONOMIKOJE

TURINYS

ĮVADAS 9

I DALIS. GYVENIMO KOKYBĖS TEORINIAI IR METODOLOGINIAI PAGRINDAI 19

1. EKONOMINĖ IR SOCIALINĖ SANGLAUDA EUROPOS SĄJUNGOJE IR LIETUVOJE 19
   - 1.1. Socialinės politikos prioritetas Europos Sąjungoje ir jį įtvirtinantys strateginiai dokumentai 19
     - 1.1.1. Naujoji socialinės sanglaudos strategija 20
     - 1.1.2. Socialinis globalizacijos aspektas – Europos Sąjungos politikos indėlis 23
     - 1.1.3. Užimtumo prioritetas Lisabonos strategijoje 25
     - 1.1.4. Lietuvos 2007–2013 m. Europos Sąjungos struktūrinės paramos panaudojimo strategijos prioritetai 27
     - 1.1.5. Europos Sąjungos strategija „Europa 2020“: Europos ekonomikos gaivinimas 31
   - 1.2. Makroekonomikos rodiklių prioritetas Lietuvoje ir to poveikis ekonomikai 38
   - 1.3. Globalinė krizė ir jos įtaka gyventojų gyvenimo kokybei 52
     - 1.3.1. Fundamentinės pasaulio ekonominės krizės priežastys 52
     - 1.3.2. Globalinės krizės pasekmės 56
     - 1.3.3. Socialinės nelygybės problema ir moralinių-etinių vertybių krizė 57
     - 1.3.4. Europos Sąjungos veiksmų planas pasaulinei krizei įveikti 59
     - 1.3.5. Lietuvos ekonomika krizės kontekste 62
2. GYVENIMO KOKYBĖS KONCEPCIJA 65
   - 2.1. Gyvenimo kokybės samprata ir aspektai 65
   - 2.2. Gyvenimo kokybė – ekonominės politikos efektyvumo rodiklis 71
   - 2.3. Pasaulyje taikomi gyvenimo kokybės vertinimo metodai 73
   - 2.4. Metodologinis tyrimų pagrindas – gyvenimo kokybės sisteminis suvokimas 92

II DALIS. LIETUVOS GYVENTOJŲ GYVENIMO KOKYBĖS POKYČIAI 1990–2011 M. IR PERSPEKTYVOS 97

3. LIETUVOS GYVENTOJŲ GYVENIMO KOKYBĖS RAIDA IR BENDROSIOS TENDENCIJOS 97

4. LIETUVOS GYVENTOJŲ MATERIALINĖ GEROVĖ 102
   - 4.1. Gerovės vertinimas pagal BVP 102
   - 4.2. Užimtumo ir nedarbo būklė, darbo sąlygos ir darbinio gyvenimo kokybė 106
   - 4.3. Finansinė gerovė ir gyvenimo kokybė: dabartinės ir „gresiančios“ pajamos 109
   - 4.4. Vartotojiškos visuomenės filosofija ir vartojimo išlaidų diferenciacija 120
   - 4.5. Gyventojų santaupos ir paskolos: gyvenimas „šia diena“ ir „juodai dienai“ 129
   - 4.6. Skurdas ir socialinė atskirtis: „valdžios elitas“ ir „socialinis dugnas“ 130
   - 4.7. Gyvenamieji būstai: vieninteliai, antrieji ir „atostogų“ namai 135

5. SVEIKATOS, SVEIKOS APLINKOS IR DEMOGRAFINĖ BŪKLĖ 138
   - 5.1. Lietuvos gyventojų sveikata 138
     - 5.1.1. Gyventojų sveikata: valstybė – prieš mus, mes – prieš save 138
     - 5.1.2. Socialinės epidemijos ir „juodosios skylės“ statistikoje 138
   - 5.2. Gyvenamosios aplinkos kokybė: sparti urbanizacija ir „kaimiškoji“ rekreacija 149
   - 5.3. Lietuvos gyventojų demografinė būklė ir šeimyninis gyvenimas 152
     - 5.3.1. Lietuvos demografinė agonija 152
     - 5.3.2. Gyventojų emigracija: „išsivaikščiojanti“ Lietuva 156
     - 5.3.3. Šeimos instituto krizė: „demografinė žiema“ 159

6. MOKSLAS, ŠVIETIMAS IR KULTŪRA 164
   - 6.1. Mokslas ir švietimas 164
     - 6.1.1. Moksliniai tyrimai ir eksperimentinė plėtra: „praleistos pamokos“ 164
     - 6.1.2. Lietuvos švietimas: „protų kalvė“ ir „protų nutekėjimas“ 166
   - 6.2. Kultūra ir dvasinė gerovė 168
     - 6.2.1. Senoji „knyginė“ kultūra ir naujoji internetinių tinklalapių era 168
     - 6.2.2. Dvasinė gerovė, laimė ir pasitenkinimas gyvenimu 171

7. VISUOMENĖS IR ASMENS SAUGUMAS 172
   - 7.1. Visuomenės apsaugos lygis ir kokybė Lietuvoje 172
   - 7.2. Kriminogeninė situacija šalyje: nusikalstamumo lygis, paplitimas, struktūra 173

7.3. Nusikalstamumo priežastys ir padariniai 177
7.4. Nusikalstamų veikų ištyrimo lygis ir dinamika 180
7.5. Lietuvos vyrų savižudybės: „būti ar nebūti?“ 182
8. LYČIŲ LYGYBĖ – SVARBUS ŽMOGAUS IR ŠALIES GYVENIMO KOKYBĖS RODIKLIS 185
8.1. Darbo rinkos segregacija ir diskriminacija: „stiklinių lubų“ efektas 185
8.2. Moterų darbo užmokestis: „neekonomiška ekonomika“ ir skurdo feminizacija 187
8.3. Moterų ir vyrų santaupos ir investicijos 192
8.5. Smurtas prieš lytį: pasekmės asmeniui ir nuostoliai valstybei 212
8.5. Moterų ir vyrų vertybių sistemų skirtumai 229
III DALIS. GYVENIMO KOKYBĖS KILIMO GRĖSMĖS – NEEKONOMINIAI EKONOMIKOS VEIKSNIAI 232
9. MORALINIAI-ETINIAI IR DVASINIAI EKONOMIKOS VYSTYMOSI PAGRINDAI 232
9.1. Moralinių-etinių ir dvasinių vertybių sistemos krizė ir jų reikšmė ekonomikai 232
9.2. Moralinės visuomenės būklės vertinimas: dorovės indeksas 241
10. KULTŪROS NUOSMUKIS IR ŽINIASKLAIDOS ĮTAKA EKONOMIKAI 251
10.1. Dvasingumo ir kultūros nuosmukis 251
10.2. Žiniasklaida – „nekultūros“ perdavimo veiksnys 256
11. SOCIALINĖ EKONOMINĖ NELYGYBĖ – EKONOMIKOS AUGIMO STABDIS 261
11.1. Socialinės ekonominės nelygybės ir makroekonomikos rodiklių sąsaja 261
11.2. Progresinė mokesčių sistema – kovos su nelygybe priemonė 265
11.3. Hipotetinis nelygybės įveikimo scenarijus 269
12. TAUTOS ELITO VAIDMUO EKONOMIKOJE 271
12.1. Valstybės įtaka ekonomikai 271
12.2. Politinis Lietuvos „elitas“ 275
12.3. Inteligentijos atgimimas ir jos vaidmuo šalies gerovei 278
IŠVADOS 285
SANTRAUKA (anglų k.) 294
LITERATŪRA 347

ĮVADAS

1. Pastaruoju metu Europoje sustiprėjo nusivylimas universaliais monetariniais metodais, grįstais pinigų ir fiskalinės politikos prioritetais. Vis didesnio dėmesio susilaukia neortodoksinės ekonomikos plėtros koncepcijos, atsižvelgiant į platesnį ir gilesnį ekonomikos suvokimą. Skirtingai nuo monetarinio požiūrio ir technokratiškos praktikos (kuri yra taip populiari ir įsigalėjusi Lietuvoje), kai rinkos ekonomika tarsi apeina žmogų, Europos Sąjungos valstybėse lyderėse, pavyzdžiui, Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Šveicarijoje, Austrijoje, Skandinavijos šalyse ekonomikos reformos labiau orientuotos į tikslus, kurių nori pasiekti visa visuomenė. Šie tikslai – gyvybiškai svarbūs daugumos žmonių, t.y. masinių socialinių sluoksnių interesai, kurie yra šalies ekonomikos plėtros strategijos pamatas. Tik atsižvelgiant į socialinių tikslų prioritetus galima tikėtis sukurti rimtus galingus postūmius ekonomikai augti, verslui modernizuoti, šalies konkurencingumui didinti ir, tuo pačiu, sukurti pastovų valstybės biudžeto pajamų šaltinį.

Tokią nuostatą patvirtina ir pasaulio patirtis. Antai 2008 m. Prancūzijos prezidento Nicolas Sarkozy iniciatyva buvo sudaryta Ekonomikos būklės ir socialinės plėtros įvertinimo komisija (kitaip vadinama „Laimės komisija“), kurios darbui vadovavo vienas iš garsiausių nūdienos ekonomikos korifėjų, Nobelio premijos laureatas, buvęs Pasaulio banko viceprezidentas, Kolumbijos universiteto profesorius Joseph'as Stiglitz'as. Į šią Komisiją įėjo ir žinomas pasaulyje ekonomistas (sukūręs Žmogaus raidos indeksą), taip pat Nobelio premijos laureatas, Harvardo universiteto profesorius Amartya Sen'as ir Prancūzijos Politikos mokslų instituto profesorius Jean'as Paul'is Fitoussi. Komisijos pateiktos „Ekonominės ir socialinės pažangos ataskaitos“[1] išvada skamba kaip iššūkis ligi šiol priimtai ekonomikos plėtros vertinimo rodiklių sistemai – bendrieji ekonomikos rodikliai, tokie kaip BVP, infliacija, biudžeto deficitas, toli gražu dar neatspindi tikrosios šalies ekonomikos padėties, realiąją ekonomikos būklę ir ekonominės politikos efektyvumą parodo žmonių gyvenimo gerovės, gyvenimo

[1] Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J.-P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2010, 292 p.: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf

kokybės indikatoriai. Todėl, vertinant šalies ekonomikos būklę, būtina perkelti svorio centrą į žmonių gyvenimo gerovės ir kokybės rodiklius.

Vienas iš Komisijos teiginių – namų ūkių pajamos ir vartojimas yra tinkamesni gyvenimo kokybės rodikliai nei BVP vienam gyventojui, tačiau ir jie vieni visko neaprėpia. Itin svarbu tyrinėti dar ir pajamų, vartojimo, turto pasiskirstymą tarp turtingiausių ir skurdžiausių visuomenės grupių. Darbo ir laisvalaikio santykis, skirtas asmenybės tobulėjimui, savišvietai, žmogiškųjų išteklių kokybei kelti, žmogaus saviraiškai šiuolaikinėje ekonomikoje tampa vienu iš svarbiausių šalies gerovės indikatorių.

Autoritetingos Komisijos reikšmingiausia išvada – rekomendacija vietoje į pelną ir finansus orientuotos statistikos taikyti gyventojų gerovę atspindinčią rodiklių sistemą, kuri aprėpia šias dimensijas: materialinio gyvenimo lygio rodiklius, sveikatą, išsilavinimą, darbą, galimybę daryti įtaką valdžios sprendimams, socialinius ryšius ir dalyvavimą bendruomenėje, gyvenamąją aplinką ir ekologiją, fizinį ir ekonominį saugumą.

J. Stiglitz'o – A. Sen'o – J. P. Fitoussi požiūris patvirtina šios monografijos autorių jau seniai iškilusias abejones apie ekonomikos būklės vertinimo rodiklių, tokių kaip BVP ir Mastrichto kriterijai, pagrįstumą. Autorių moksliniai darbai, atlikta mokslinė analizė[2] ne kartą parodė, kad šalyje pasiekti bendrieji ekonomikos rodikliai gali būti puikūs, pavyzdžiui, ryškus pavyzdys – Lietuva 2003 m., kai BVP augo 10,3 proc., ir visi Mastrichto kriterijai – normos ribose, tačiau šalies ekonomikos stabilumas buvo labai trapus ir neužtikrintas, ekonomika buvo išbalansuota struktūriniu aspektu – didelis nedarbas, žemas gyventojų pajamų lygis, didelė pajamų, vartojimo ir turto diferenciacija, didėjo nusikalstamumas, blogėjo žmonių sveikatos, demografiniai rodikliai. Šiems grėsmingiems ekonomikos saugumo indikatoriams Lietuvoje buvo skiriamas menkas dėmesys, o šiandieną jie iš viso išnyko iš ekonominės politikos dėmesio.

Taigi, rengiant šią monografiją, autorės iškėlė tikslą – parodyti, kad, siekiant įvertinti ekonominės politikos efektyvumą ir realiąją šalies ekonomikos būklę, būtina remtis visai kitokia indikatorių sistema, t.y. atspindinčių gyventojų gyvenimo gerovę ir kokybę; o ekonominė politika, orientuota vien tik į BVP augimą ir griežtą Mastrichto kriterijų laikymąsi, atspindi šių pastangų ribotumą ir beviltiškumą.

[2] Rakauskienė O. G. Valstybės ekonominė politika. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 132-133.

2. Šios aukščiau iškeltos idėjos yra tampriai susijusios su Europos Sąjungos strateginių dokumentų (Lisabonos strategijos, ES socialinės ir ekonominės sanglaudos politikos dokumentų, ES strategijos „Europa 2020“) principinėmis nuostatomis, kurių prasmė suvedama į tai, kad šalies ekonominė sėkmė gali būti pasiekta ir įtvirtinta tik turint stiprų socialinį pagrindą. Socialinė ir ekonominė sanglauda yra svarbus ES ekonomikos plėtros prioritetas, skirtas socialiniams ir ekonominiams skirtumams mažinti tarp socialinių grupių, ES regionų ir šalių narių. Narystė ES verčia Lietuvą iš esmės, o ne formaliai suvokti žmogaus, žmogiškųjų išteklių kertinį vaidmenį ekonomikoje, ką patvirtina ES ekonominė politika ir Lietuvoje priimti svarbūs strateginiai dokumentai.

Atsižvelgiant į europietiškąjį ekonomikos modelį, kurį siekia įgyvendinti ir Lietuva, šalis privalo sukurti ir plėtoti konkurencingą ekonomiką, užtikrinančią ir visuomenės gerovę. Šalies konkurencingumą lemia ne tik visų ūkio sektorių, verslo įmonių ir valstybės pastangos siekti pelno, ekonomikos augimo, bet ir gebėjimas užtikrinti gyvenimo kokybę atskiroms Lietuvos gyventojų socialinėms grupėms.

Lietuva, 2004 m. tapusi ES nare, priėmė ir patvirtino svarbiausius strateginius ES dokumentus – tarp jų Lisabonos strategiją, Naująją socialinės sanglaudos strategiją, 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo strategiją, ES strategiją „Europa 2020“, tačiau realiame ekonominiame gyvenime Lietuvoje stokojama aiškios pozicijos, kokiu gi keliu šalis eina ekonomikoje. Vienu ir tuo pačiu metu stengiamasi eiti dviem priešingomis kryptimis. Deklaruojant savo strateginiuose dokumentuose europinės gerovės modelio siekimą, faktiškai Lietuvoje yra įgyvendinamas amerikietiškasis monetarinis modelis, kuris atitolina Lietuvą nuo bendrųjų ES tikslų. Lietuvos ekonominė politika nėra orientuota į socialinį veiksnį, kuriam visą rinkos reformų laikotarpį buvo skiriama ne per daugiausia dėmesio. Prioritetiniais laikomi makroekonomikos uždaviniai – subalansuoti valstybės finansus ir pažaboti infliaciją.

Lietuvoje atliekami ekonominiai tyrimai, priešingai modernioms šiuolaikinės ekonomikos teorijos kryptims, labiau nukreipti į spartaus ekonomikos augimo, makroekonominio stabilumo užtikrinimą, bankininkystės ir verslo plėtrą bei pelno siekimą, o socialinės ekonominės raidos, gyventojų gerovės ir kokybės tyrimams nei rinkos ekonomikos tapsmo, nei ypač dabartiniu laikotarpiu nėra skiriamas pakankamas dė-

mesys. Gyventojų gyvenimo gerovė niekada nebuvo prioritetinis tyrimų objektas Lietuvoje. Iš dalies tai galima paaiškinti tuo, kad rinkos reformų pradžioje rezultatai šioje srityje buvo itin menki, kuklūs, o gyvenimo gerovės, kokybės klausimai buvo tarsi antraeiliai. Nepaisant tokio požiūrio, šie klausimai visada jaudino Lietuvos mokslininkus, kurie įnešė į šią sritį svarų indėlį (J. Aidukaitė, A. Bitinas, L. Dromantienė, P. Gylys, A. Guogis, B. Gruževskis, R. Lazutka, V. Kanopienė, S. Mikulionienė, O. G. Rakauskienė, A. Šileika, L. Žalimienė).

Praėjus dvidešimčiai metų po Nepriklausomybės atkūrimo, Lietuvoje buvo sukurta funkcionuojanti rinkos ekonomika su visais jai būdingais instituciniais pagrindais, Lietuva tapo ES nare, įstojo į PPO, NATO. Visi šie svarbūs šaliai įvykiai iš esmės pakeitė gyventojų gyvenimo lygį ir kokybę, ir tokiu būdu atsirado tvirtesnis pagrindas apie tai kalbėti ir analizuoti šią sritį.

Tačiau vis tik pagrindinė tokio neprioritetinio bei antraeilio požiūrio į gyvenimo kokybę priežastis – holistinio požiūrio nepopuliarumas Lietuvoje, priešingai ES ekonominės integracijos ir sanglaudos koncepcijai, ir priešingai kitų ES šalių narių vykdomai ekonominei politikai. Dabar pasaulyje pati madingiausia ir vyraujanti – individualistinė paradigma, kuri labai ryškiai atsispindi monetariniame ekonomikos medelyje (JAV, Kanada, Didžioji Britanija), kai ekonomika sutapatinama su rinka, o jos tikslas – pelno siekimas, kuris neleistinai supaprastina ekonomikos suvokimą. Leisime sau pridurti, kad Lietuvoje einama dar toliau ir dažnai susiduriama net su absurdiška nuostata, kai šalies ekonominiai interesai iš esmės sutapatinami su finansų (bankininkystės) sektoriaus interesais, geriausiu atveju – su pinigų ir fiskalinės politikos tikslais. Iš to seka ir mūsų oficialiai pripažintų ekonomistų, kaip taisyklė, – bankininkų populiarumas.

Šios monografijos autorės – holistinės paradigmos šalininkės. Holistinė paradigma, kaip teigia profesorius P. Gylys[3], leidžia parodyti, kad ekonomika susijusi ne tik su materialine, bet ir su biologine bei socialine žmonijos egzistencijos dimensijomis, ekonomika aprūpina žmones ne tik materialinėmis gerybėmis, bet ir neapčiuopiamomis, kuriamomis šeimoje, sveikatos apsaugos, politinių, ekologinių institucijų. Holizmas traktuoja ekonomiką kaip daugiapakopę, hierarchinę sistemą, apimančią šeimos, namų ūkių ir

[3] Gylys P. Ekonomika, antiekonomika ir globalizacija. Vilnius: VUL, 2008, p. 53, 62.

valstybės ekonomiką. Viena iš holistinio požiūrio koncepcijų – „bendros nacionalinės laimės“ sąvoka, kurioje ytin svarbūs šie veiksniai: teisinga ir tvari socialinė ekonominė plėtra, kultūros vertybių išsaugojimas, gamtinės aplinkos puoselėjimas ir geras bei efektyvus valdymas.

3. Šią monografiją paskatino parašyti ir tokia aplinkybė, kad Lietuvoje gyventojų gyvenimo kokybės klausimai dažniausiai nagrinėjami iš sociologijos mokslo bei socialinės politikos pozicijų, teoriškai ir praktiškai juos atsiejant nuo ekonomikos, ypač nuo makroekonomikos. Šios monografijos autorių vienas iš uždavinių – parodyti, kad gyventojų gyvenimo kokybės parametrai turi didžiulę įtaką šalies ekonomikai, makroekonomikos rodikliams, valstybės biudžeto pajamoms, o jų nepaisymas išbalansuoja šalies ekonomiką, neišsprendžia valstybės biudžeto deficito problemos ir gali sukelti net ekonomikos griūtį.

Autorių iškeliamas vienas iš svarbiausių teiginių – **žmogaus reikšmė ekonomikai**. Dabartiniu metu pasaulyje stiprėja žmogiškojo veiksnio vaidmuo[4], kuris dviem trečdaliais nulemia ekonomikos augimą, kuriant moksliją visuomenę. Nežiūrint į tai, kad kai kurie pasaulio ir Lietuvos „oficialūs“ ekonomistai yra susižavėję ekonomikos augimo, griežtos pinigų ir fiskalinės politikos idėjomis (infliacijos ir biudžeto deficito mažinimo, kaip pagrindinio tikslo siekimu), XX a. pabaigoje buvo suformuluota paradigma, kurios pagrindinė idėja suvedama į tai, kad gamybos apimties augimas (BVP) – tai tik ekonomikos plėtros veiksnys, sąlyga, o prioritetinis tikslas yra pats žmogaus gyvenimas.

Ekonomika, be jokios abejonės, išplečia žmogaus galimybes gyvenimo veiklos procese, tačiau žmonės – tai ne tik gamybos ir verslo plėtros priemonė, o asmuo, individas vertinamas ne tik todėl, kad jis gali kurti prekes ir paslaugas, siekiant patenkinti visuomenės poreikius. Kiekvienas žmogus yra neįkainojamas pats savaime. Ir kol visuomenėje nebus suvokta, kad pagrindinis šalies turtas yra žmonės, gyventojai, piliečiai – aukštesnio prioriteto negali būti – tol BVP augimo, infliacijos ir biudžeto deficito mažinimo siekimas užgoš galutinius šalies strateginius tikslus.

[4] Keeley B. Human Capital How what you Know shapes your life. Paris: OECD, 2008; Бочкарева В. К., Войтенкова Г. Ф., Волкова Г. Н. и др. Сбережение народа / под ред. Н. М. Римашевской; Институт социально-экономических проблем народонаселения РАН. – Москва: Наука, 2007.

Deja, Lietuvoje žmogiškųjų išteklių koncepcija, nors yra aktyviai deklaruojama strateginiuose dokumentuose, suderintuose su ES nuostatomis, prarado prioritetinę reikšmę. **Žmogiškųjų išteklių nuvertinimas – viena iš didžiausių dabartinės Lietuvos ekonomikos problemų.** Pastaraisiais metais vyksta vis nauji bandymai sumažinti valstybės biudžeto išlaidas, padidinti mokesčių tarifus, įvesti naujus mokesčius, sumažinti korupciją, siekiant padidinti valstybės biudžeto pajamas. Tačiau ši problema vis neišsisprendžia, išlieka ir toliau gilėja. Ir tai patvirtina, kad problemos šaknys glūdi klaidingoje ekonomikos plėtros koncepcijoje.

Ekonomikos mokslo žmogiškasis matas – svarbiausias. Žmogaus gerovė turi būti aukščiausiu viešųjų institucijų veiklos vertinimo kriterijumi, o lygybės, teisingumo ir žmogiškumo principai turi būti norma žmonių tarpusavio santykiuose. Tradicinės makroekonomikos nuostatos pasižymi vienašališkumu, ribotumu. Ekonomika šiandieną – tai ne tik makrolygis, bet ir mega-, mezo-, mini- ir mikrolygiai, ir netgi nanoekonomika. Žmogus, šeima – jos pagrindas. Žmogus – tai mokslinių tyrimų objektas ir subjektas, kuris pats veikia ekonomikoje. Materialiniai ir dvasiniai žmogaus gyvenimo veiksniai turi tapti valstybės biudžeto ir šalies ekonominės plėtros prognozių tiksline funkcija.

Tenka visiškai sutikti su prof. P. Gylio teiginiu, kad dabartinėje Lietuvos ekonominėje politikoje, siekiant papildyti valstybės biudžeto pajamas, valstybė negali pasiūlyti nieko kito, išskyrus išlaidų mažinimą ir mokesčių didinimą. Tačiau, kaip rodo šalies reali situacija, toks kelias veda į aklavietę. Valstybės biudžeto pajamų deficito problema atspindi gilias sistemines Lietuvos ekonomikos problemas – viešojo sektoriaus naikinimą (kas, tuo pačiu, įtakoja ir privataus sektoriaus smukimą), vykdomos ekonominės politikos neefektyvumą, masinį piliečių bėgimą iš šalies, didžiulį nedarbą, gyventojų gyvenimo gerovės griūtį. Ir todėl jos negalima išspręsti taikant fragmentiškas buhalterines priemones – išlaidų mažinimą ir mokesčių didinimą. Siekiant sukurti naująją Lietuvos pažangos strategiją ir jos plėtros scenarijus, reikia remtis ne abstrakčiais rodikliais – BVP augimo tempais ir norminiais makrofinansiniais rodikliais (Mastrichto kriterijais), o reikia atkreipti dėmesį į žmonių gyvenimo kokybės rodiklius, kurie atspindi realią ekonomikos būklę ir rodo ekonominės politikos efektyvumą. Atsižvelgiant į tai, tikslinga, visų pirma, išanalizuoti gyvenimo kokybės indikatorių sistemą, gerai žinoti situaciją

ir problemas šioje srityje, numatyti ateities plėtros tendencijas. Valstybė turi žinoti, ko ji siekia, kokie tikslai jai svarbesni – ar bet kokia kaina mažinti infliaciją ir biudžeto deficitą, pakertant šalies ekonomikos pamatus, ar vis tik sudaryti sąlygas kilti šalies piliečių gyvenimo kokybei, kad šie nebėgtų iš savo šalies, kaip iš skęstančio laivo.

Kaip rodo pasaulio patirtis, siekiant sukurti pagrindą gyventojų gyvenimo kokybei didėti, visų pirma, reikia plėtoti žinių visuomenę, skatinti mokslinius tyrimus, naujas technologijas ir inovacijas. Visuomenėje, kurioje prekybos centrai pakeitė fundamentinį mokslą, komerciniai uždaviniai išstūmė profesinio lygio kėlimą ir profesinį tobulėjimą švietimo sistemoje, šitas tikslas vargu ar yra pasiekiamas. Tam, kad išspręsti šį uždavinį, reikalingos investicijos į mokslinius tyrimus. Reikia rengti mokslinius tyrėjus, profesionalus, aukštos kvalifikacijos specialistus, kurie sugebėtų, visų pirma, profesionaliai dirbti. Turi egzistuoti mokslo teorinės mokyklos, pakraipos, kad jaunas žmogus turėtų pasirinkimą, kur stoti, kur eiti mokytis, „kuria kryptimi gyventi“. Antra, šiame kontekste Lietuvos ekonominės politikos patarėjais turėtų būti ne stambaus verslo atstovai ir oligarchai, kurie lobijuoja savo interesus, o mokslininkai, kurie turėtų remtis mokslinių tyrimų rezultatais ir nepriklausomai nuo politinės konjunktūros siūlomais profesionaliais ekonominių problemų sprendimais.

Antras autorių iškeltas teiginys – **Lietuvos makroekonominio stabilumo rodiklių siekimą stabdo nepagrįsta gyventojų pajamų diferenciacija ir poliarizacija, socialinė ekonominė nelygybė**. Akivaizdus tas faktas, kad didėjanti visuomenės poliarizacija, kai nėra viduriniosios klasės arba ji labai menka, tai – ypatinga Lietuvos krizės priežastis, reikalaujanti valstybės dėmesio, nes šis reiškinys skatina socialinę įtampą visuomenėje, visuomenės kataklizmus – socialines grėsmes, emigraciją, ir gali sutrikdyti visos ekonomikos plėtrą.

Pasaulio patirtis rodo, kad pajamų nelygybės skirtumas 10 kartų (decilinis koeficientas Kd = 10) sukelia grėsmę šalies makroekonomikos stabilumui. Lietuvoje šiuo metu ši riba yra peržengta. Pernelyg didelė pajamų diferenciacija Lietuvoje (kai decilinis pajamų diferenciacijos koeficientas Kd =12-14) – viena iš pačių opiausių šalies problemų, kurios neišsprendus neįmanoma įgyvendinti jokios ilgalaikės strategijos ir vidutinės trukmės programų. Lietuva turėtų įgyvendinti europinės gerovės

ekonomikos modelį, kuris, atsižvelgiant į geriausią pasaulio patirtį, bet tuo pačiu ir į Lietuvos istoriją ir tautos mentalitetą, gamtines, socialines ir ekonomines sąlygas, ypatybes, specifiką, leistų stabilizuoti ekonomiką ne tik einamuoju laikotarpiu, bet ir **leistų vėl išeiti į spartaus ir ilgalaikio ekonomikos augimo trajektoriją**.

Trečiasis knygos akcentas – **viena iš svarbiausių Lietuvos ekonomikos nuosmukio priežasčių – precedento neturintis kultūros, moralinių ir etinių vertybių nuosmukis**. Totalinė materialaus ir finansinio aspekto propaganda oficialioje XX-XXI a. ekonomikos doktrinoje paskatino ne tik socialinę-ekonominę nelygybę, bet ir ryškias kultūros, moralinių-etinių ir dvasinių vertybių nuosmukio tendencijas. Tapo akivaizdu, kad stambaus privataus kapitalo suabsoliutinimo modeliai ir radikalūs bandymai atsisakyti rinkos reguliavimo prieštarauja socialinio teisingumo, lygybės, demokratijos sąvokoms, griauna tradicinę etiką ir moralę, paverčia žmogų pinigų vergu, niveliuoja asmenybę, asmens laisvę.

Visuomenės sąmonėje nyksta priimtų moralinių normų difuzija, išsisklaidymas – išnyksta riba tarp gėrio ir blogio. Vis labiau plinta individualus pragmatiškumas, cinizmas, orientacija tik į asmeninę naudą. Tarp jaunimo formuojasi žiaurumo, smurto kultas, į agresiją žvelgiama kaip į vertybę, kuri atbukina užuojautos, žmogiškumo jausmus. Psichologai, sociologai ir Bažnyčios atstovai teigia, kad neigiami moraliniai-etiniai principai visuose visuomenės sluoksniuose nuolat stiprėja. Tai lemia visos visuomenės elgesį ir elgesį šeimoje. Pagrindinė depresijos, alkoholizmo, narkomanijos, nusikalstamo elgesio ir savižudybių Lietuvoje priežastis – dvasinė tuštuma, gyvenimo prasmės praradimas, neaiškios moralinės-etinės vertybės. Tai – mokestis už vartotojišką ideologiją, materialinės sėkmės kultą, dvasingumo stoką ir idealų praradimą.

Kultūra yra ekonominė sąvoka. Ji atsako už kokybę apskritai ir už žmogiškųjų išteklių kokybę. Kultūra ugdo dvasinį imunitetą. Šiandieną verslas kariauja su tikrąja kultūra, paversdamas ją pramogų verslu. Moralė – tai labai svarbus kriterijus, ekonomikos ir politikos reguliatorius, įsikūnijantis kultūroje. Lietuvoje reikia atkreipti dėmesį į amžinąsias kultūros vertybes. Lietuvai iškyla vienas iš svarbiausių uždavinių – atkurti visavertę kultūrą, ne tik materialines, bet ir dvasines vertybes. Tik einant tokiu keliu šaliai pavyks įveikti korupciją, pakelti valstybės tarnautojų etikos lygį, verslo etiką ir tuo pat metu padidinti ekonominės politikos efektyvumą.

4. Iškeltas autorių idėjas atspindi ir monografijos struktūra. Pirmoji darbo dalis skirta gyventojų gyvenimo kokybės teoriniams bei metodologiniams pagrindams. Joje analizuojamos Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės aplinkybės – ES ekonominės ir socialinės sanglaudos koncepcija ir jos įgyvendinimas Lietuvoje globalios krizės kontekste, parodomas Lietuvos makroekonomikos rodiklių prioritetas ekonominėje politikoje ir tokio požiūrio neefektyvūs rezultatai. Šioje dalyje pateikiama gyventojų gyvenimo kokybės koncepcija – nagrinėjamos įvairios gyvenimo kokybės sąvokos, skirtingi gyvenimo gerovės aspektai, autorės pateikia savo požiūrį ir gyvenimo kokybės sisteminę sampratą, analizuojami ir tarptautiniu mastu lyginami įvairūs sintetiniai gyvenimo kokybės rodikliai, siekiant parodyti Lietuvos vietą pasaulio kontekste.

Antroji dalis skirta atskirų Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės 1990–2011 m. pokyčių analizei. Jos pagrindiniai akcentai – gyventojų gyvenimo lygio, t. y. materialinės gerovės tendencijų ir struktūros analizė, gyventojų demografinės charakteristikos ir sveikata; lyčių lygybė – kaip svarbus žmogaus ir šalies gyvenimo kokybės rodiklis.

Paskutinėje trečioje dalyje nagrinėjami neekonominiai ekonomikos veiksniai, kurie yra už įprasto ekonomikos suvokimo ribų, tačiau daro didelę įtaką jai, kaip ir visos šalies plėtrai. Akcentas – idėjinė, moralinė-etinė bei dvasinė žmonių gyvenimo sritis, kultūros bei žiniasklaidos, socialinio teisingumo bei socialinės nelygybės įtaka ekonomikai. Galų gale iškeliamas tautos elito – lietuviškosios inteligentijos atgimimo vaidmuo ekonomikos vystymuisi.

Autorių daroma išvada – gyventojų gyvenimo kokybė yra pats svarbiausias ir pagrindinis valstybės ekonominės politikos efektyvumo rodiklis. Todėl tikslinga atsakyti į klausimus, kaip pasikeitė Lietuvos gyventojų gyvenimo gerovė ir kokybė rinkos gyvavimo laikotarpiu, kokie pasiekimai ir kokios pagrindinės problemos iškyla šioje srityje, kokios galimos jų sprendimo kryptys ir kokios ateities perspektyvos.

Autorės supranta, kad galbūt ne visos jų mintys bus priimtinos skaitytojui, kai kurios gali būti ginčytinos ir sulaukti kritikos. Tačiau – tai normalu, ieškant atsakymų į kylančius naujus klausimus.

Monografijos autorės reiškia gilią padėką kolegoms, patarusiems, palaikiusiems ir geranoriškai paskatinusiems spausdinti monografiją: Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto dekanei doc. dr. Rimai Žitkie-

nei ir Tarptautinės prekybos ir muitų katedros vedėjui, profesoriui, habil. dr. Alfonsui Laurinavičiui; kolegoms iš kitų universitetų: Vilniaus universiteto profesoriams habil. dr. Povilui Gyliui ir habil. dr. Vytautui Pranuliui, Vilniaus Gedimino technikos universiteto profesoriui habil. dr. Borisui Melnikui už pokalbius, skatinusius autores galvoti „neekonominėmis kryptimis“, keliančiomis grėsmę ekonomikai.

Didžiausia ir atskira padėka ir Vilniaus Gedimino technikos universiteto profesorei habil. dr. Manuelai Tvaronavičienei už nesmulkmenišką, platų požiūrį, Vilniaus universiteto profesoriui habil. dr. Romui Lazutkai už gilų ir profesionalų monografijoje nagrinėjamų problemų suvokimą ir moralinę paramą recenzuojant knygą. Nuoširdi padėka Rusijos Mokslų akademijos narei korespondentei, Rusijos Mokslų akademijos Gyventojų socialinių ekonominių problemų instituto ilgametei direktorei, Maskvos valstybinio Lomonosovo universiteto Maskvos ekonomikos mokyklos profesorei Natalijai Michailovnai Rimaševskajai už mokslinę ir žmogiškąją draugystę rašant knygą.

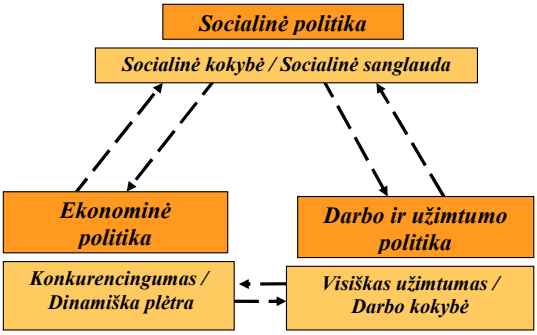
I DALIS.
GYVENIMO KOKYBĖS TEORINIAI IR METODOLOGINIAI PAGRINDAI

1. EKONOMINĖ IR SOCIALINĖ SANGLAUDA EUROPOS SĄJUNGOJE IR LIETUVOJE

1.1. Socialinės politikos prioritetas Europos Sąjungoje ir jį įtvirtinantys strateginiai dokumentai

ES plėtros politikoje socialinė politika yra neatsiejama ekonominių procesų dalis ir jai visada buvo skiriamas prioritetinis dėmesys. Tai nuosekliai atsispindėjo daugelyje svarbių ES priimtų strateginių dokumentų.

Dar 2000 m. birželio 28 d. Briuselyje Europos Komisija priėmė **Socialinės politikos darbotvarkę** („Social Policy Agenda“). Joje pabrėžiama, kad Europos socialinė politika atlieka svarbiausią vaidmenį, formuojant Europos ekonomikos pranašumus. Atsižvelgiant į tai ir plėtojamas unikalus Europos ekonomikos socialinis modelis. Šiame strateginiame dokumente siekiama pozityvios ir dinamiškos ekonomikos ir socialinės politikos sąveikos. Nauja ekonomikos ir socialinės politikos darbotvarkė rėmėsi trim pagrindiniais siekiais: **visišku užimtumu, sparčiu ekonomikos augimu ir glaudžia socialine sanglauda** (žr. *1 pav.*).

1 pav. Socialinės, ekonominės ir darbo bei užimtumo politikos sanglauda Europos Sąjungos ekonominėje politikoje

Šiame dokumente pabrėžiama, kad pozityvi ir dinamiška ekonomika, užimtumo ir socialinės politikos sąveika ir šių politikos sričių tarpusavio derinimas mobilizuoja visus ekonomikos dalyvius kartu siekti naujų strateginių tikslų.

Ekonomikos augimas, siekiant mažos infliacijos, ir viešųjų finansų balansas yra labai svarbi aplinkybė, didinant užimtumą ir socialinę sanglaudą. Tačiau pati socialinė politika gerina darbo išteklių kokybę ir socialinę sanglaudą, o tai savo ruožtu turi įtakos ekonomikos konkurencingumui ir dinamiškumui ir kartu teigiamai veikia ekonomikos augimą. Ekonomika – tai, visų pirma, socialinis procesas, kuriame dalyvauja socialiniai subjektai: žmonės, socialinės grupės, institucijos, valstybė. Šie socialiniai subjektai, pirma – tai aktyvi jėga, nuo kurios priklauso ekonomikos augimas; antra – tai jėga, kurios veikla glaudžiai susijusi su visomis kitomis visuomeninio gyvenimo sritimis – politika, teise, kultūra, ideologija, šeima, valdymu. Socialiniai subjektai, kurie yra aktyvūs ekonomikos dalyviai, praplečia ekonomikos akiratį ir ekonomika peržengia siauro ir technokratinio požiūrio ribas.

1.1.1. Naujoji socialinės sanglaudos strategija

Šios nuostatos buvo plėtojamos toliau Europos Tarybos 2004 m. priimtoje ir patvirtintoje Naujoje socialinės sanglaudos strategijoje (*Revized Strategy of Social Cohesion*), kuri yra vienas iš kertinių ES ideologiją grindžiančių dokumentų. Lietuvos socialinių reikalų ir darbo ministerija tuoj pat atsiliepė į šį dokumentą ir jo pagrindu buvo parengtas, priimtas ir patvirtintas 2004 m. užimtumo veiksmų planas, tačiau šios strategijos įgyvendinimas tuo ir pasibaigė. Tuo tarpu minima strategija privertė ES šalis nares visiškai naujai pažvelgti į vykdomą ekonominę politiką ir ją peržiūrėti iš socialinės sanglaudos pozicijų. Lietuvoje šiuo aspektu iki šiol pasigendama šalies ekonomikos modelio aptarimų, diskusijų, požiūrių, visuomenės nuomonės apie tai, kokiu keliu šalis eina ekonomikoje.

Europos Taryba socialinę sanglaudą apibrėžia kaip visuomenės sugebėjimą užtikrinti visų savo narių gerovę, mažinant socialinę ir ekonominę nelygybę (diferenciaciją) ir vengiant poliarizacijos (susiskaldymo). Socialinė sanglauda yra susieta ne tik su skurdo ir socialinės atskirties mažinimu. Siekiant sumažinti socialinę atskirtį, reikalingas dar ir visuomenės solida-

rumas. Tačiau skurdas ir atskirtis egzistuoja, todėl reikia imtis specialių pagalbos priemonių socialiai pažeidžiamiems visuomenės nariams.

Europos Tarybos Naujoje socialinės sanglaudos strategijoje teigiama, kad ekonomikos augimas stiprina socialinę sanglaudą, tačiau jis turi būti vertinamas kaip priemonė, padedanti siekti svarbesnio tikslo – asmenybės ugdymo. Tarptautinė bendruomenė, siekdama šio tikslo, įsipareigojo panaikinti skurdą ir užtikrinti darnią plėtrą.

Vis labiau pripažįstama, kad darnus ekonomikos vystymasis priklauso ir nuo darnios socialinės plėtros. Todėl būtina siekti glaudesnio ekonominės ir socialinės politikos ryšio.

Stabili makroekonominė politika turi didžiulę reikšmę siekiant spartaus ir stabilaus ekonomikos augimo. Tačiau čia negalima pasikliauti vien tik rinkos svertais, kadangi yra rizika sukelti neigiamas socialines pasekmes. Rinkos ekonomika, kaip ir visos kitos ekonominės sistemos, lemia ne tik turtinę, bet ir socialinę nelygybę, kuri šiuo metu didėja daugelyje Europos šalių.

Tokia socialinė diferenciacija bus toleruojama tol, kol žmonės jaus, kad jie turi lygias galimybes pagerinti savo padėtį. Tačiau, jei šie skirtumai paaštrėja ir, svarbiausia, jeigu mažiausiai teisių ir galimybių turintys asmenys jaučia, kad nėra jokios vilties pagerinti savo padėtį, jie yra įkalinti skurde ir jaučia socialinę atskirtį, kad jiems nepriklauso jokia visuomenės turto dalis, tada socialinė ir ekonominė nelygybė kelia grėsmę socialinei sanglaudai.

Dokumente toliau pažymima, kad ekonomikos globalizacijos sąlygomis visoms šalims ir ypač toms, kuriose vykdomos makroekonomikos stabilizavimo programos, gali tekti apriboti išlaidas, skirtas socialinei sanglaudai. Nors socialinė sanglauda ir turi būti pagrįsta ekonomiškai, tačiau reikia pripažinti, kad socialinės išlaidos, kuriančios pagrindą stabiliai ir tvariai visuomenei, negali būti vertinamos kaip sunki našta. Tai yra kartu ir racionali investicija į būsimąją tvarią ekonomiką.

Dokumente pabrėžiama, kad socialinė sanglauda skatina ekonomikos augimą. Darni visuomenė sudaro palankias sąlygas plėtotis verslui. Rinkos ekonomika priklauso nuo žmonių, disponuojančių finansais; skurdas gi nėra tinkamas pagrindas ekonomikai augti. ET ekspertai daro išvadą – tai, kas skatina socialinę sanglaudą, – naudinga ir verslui.

Teisė į darbą yra pagrindinė žmogaus teisė ir svarbiausia dalyvavimo visuomenės gyvenime sudėtinė dalis. Užimtumo galimybių ir kokybiško

užimtumo skatinimas yra svarbios kovos su skurdu ir socialine atskirtimi priemonės. Be to, šiuolaikinės socialinės apsaugos sistemos, kurios tradicinė funkcija buvo kompensuoti pajamas, bruožas – suteikti paramą kuo didesniam žmonių skaičiui, kad jie atsisakytų pasyvios priklausomybės nuo socialinės paramos ir pereitų prie aktyvaus dalyvavimo ekonomikoje.

Žinių ekonomikoje investicijos į žmogiškuosius išteklius yra viena iš svarbiausių investavimo sričių, siekiant užtikrinti ekonomikos augimą ateityje. Tačiau nesaugus, fragmentiškas, nepastovus darbas didina socialinę atskirtį ir negali būti socialinę sanglaudą stiprinančiu veiksniu.

Vis labiau ES šalyse pastebimos žmonių pastangos kurti naujas ekonominės veiklos formas, stiprinančias socialinę sanglaudą. Žmonės naudojasi jiems prieinamomis veiklos priemonėmis, tokiomis kaip vartotojų teisės ir savo santaupų naudojimo būdai.

Strategijoje pabrėžiama, kad aukštos plėtros šalyse vis labiau stiprėja socialinė verslo įmonių atsakomybė. Įmonių socialinei atsakomybei skiriama vis daugiau dėmesio. Siekiant ją įgyvendinti, kuriama teisinė bazė, stengiamasi sukurti ekonominės veiklos poveikio socialinei sanglaudai nustatymo metodologiją ir finansinius skatinimo svertus (sertifikavimo, mokesčių lengvatas ir pan.).

ES ekspertai teigia, kad visuomenė turi ieškoti būdų užtikrinti, kad rinkos ekonomika stiprintų socialinę sanglaudą ir nedidintų žmonių, kurie nėra patrauklūs ekonomikoje kaip vartotojai, atskirties. Ši problema yra gyvybiškai svarbi, nes vis daugėja sričių, kur ima veikti rinkos mechanizmai, pavyzdžiui, komunalinių paslaugų, transporto paslaugų, švietimo, sveikatos, elektros energijos paslaugų sektoriuose ir pan.

ET dokumente teigiama, kad visuomenė yra darni tada, kai jos nariai jaučia atsakomybę vieni už kitus. Tačiau šiuolaikinė Europos visuomenės vertybių sistema ne visada stiprina tokią darną. Rinkos ekonomikos sąlygomis didžiulė reikšmė tenka konkurencijai, todėl socialinio bendradarbiavimo vertybės dažnai ignoruojamos. Per didelis dėmesys rinkos vertybėms verčia žmones rūpintis tik asmeniniais, o ne kitų žmonių interesais. Tai prieštarauja pagrindinėms sanglaudos vertybėms.

Visi turi prisidėti prie bendros atsakomybės ir tarpusavio paramos ugdymo, tai yra būtina socialinei sanglaudai užtikrinti. Pilietinės visuomenės institutai, švietimo sistema, šeima – kartu turi įgyvendinti naują pilietiškumą. Šeima privalo ugdyti vaikų socialinės atsakomybės jausmą,

vaikai jį turi jausti šeimoje. Verslui ir žiniasklaidai turėtų tekti atsakomybė už jų veiksmų socialines pasekmes.

Toks ES vadovaujančių institucijų požiūris į ekonominę ir socialinę sanglaudą leidžia padaryti išvadą apie **lygių galimybių ekonomikos įgyvendinimo siekimą Europos Sąjungoje**. Tai – ekonomika, orientuota į lygias įvairių ekonomikos dalyvių ir subjektų galimybes. Jos objektas yra:

- įvairių socialinių grupių lygių galimybių įgyvendinimas ir šių grupių integracija į darbo rinką, tai:
  - moterys ir vyrai;
  - vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonės;
  - asmenys su negalia;
  - jaunimas;
  - tautinės etninės mažumos;
  - asmenys, grįžę iš įkalinimo įstaigų;
  - narkomanai;
  - prekybos žmonėmis aukos;
  - benamiai – „socialinis dugnas“;
  - imigrantai;
- įvairių ūkio šakų (pvz., orientuotų į eksportą arba vidaus rinką) plėtra;
- smulkiojo ir vidutinio verslo ir stambaus verslo plėtra; socialinės verslo atsakomybės didinimas;
- miesto ir kaimo, mažų miestelių plėtros tolygumas;
- gyventojų pajamų, vartojimo, santaupų ir investicijų diferenciacija;
- atskirų šalių regionų, apskričių, rajonų tolygi plėtra;
- regioninė (erdvinė-teritorinė), t. y. atskirų ES valstybių, sanglauda.

Taigi, lygių galimybių ir sanglaudos ekonomikos tikslas – užtikrinti visų visuomenės narių gyvenimo gerovę, mažinant socialinius-ekonominius skirtumus, sudarant lygias galimybes, mažinant bet kokią diskriminaciją, integruojant socialinį aspektą į ekonomiką.

1.1.2. Socialinis globalizacijos aspektas – Europos Sąjungos politikos indėlis

ES politikoje pabrėžiamas socialinio aspekto vaidmuo ir globalizacijos procese. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas 2005 m.

rugsėjo 22 d. savo oficialiame leidinyje „Socialinės globalizacijos aspektas – ES politikos indėlis užtikrinant jo naudą visiems“ pabrėžė, kad pasaulinė rinkos ekonomika atnešė didelę naudą, tačiau ekonomikoje vis dar dominuoja laisvos ir atviros rinkos, finansiniai bei ekonominiai svertai, ir neatsižvelgiama į jų socialines pasekmes, nepakankamai atsižvelgiama į mažiau įtakingų rinkos dalyvių interesus.

Todėl minėtame dokumente keliamas uždavinys – užtikrinti ekonominių ir socialinių vertybių darną. Teigiama, kad **efektyvus socialinių procesų reguliavimas yra svarbus pagrindas prekybos liberalizavimui ir ekonomikos augimui**. Ir būtent ES turi vaidinti svarbiausią vaidmenį, remiant ir skatinant socialinį aspektą globalizacijos procese.

Dokumente pabrėžiamas ir keliamas klausimas apie būtinumą derinti tokius svarbius ir prieštaraujančius vienas kitam aspektus kaip:

- spartus ekonomikos augimas ir kova su skurdu;
- ekonomikos konkurencingumo didinimas ir socialinės nelygybės mažinimas;
- žmogiškųjų išteklių plėtra ir fiskalinės bei pinigų politikos, finansų rinkų liberalizavimo derinimas;
- žmogaus teisių įgyvendinimas ir ekonomikos efektyvumo didinimas, kova su korupcija;
- integruota užimtumo politika ir investicijų plėtra;
- verslo socialinės atsakomybės didinimas, formuojant švietimo, darbuotojų kvalifikacijos kėlimo politiką, ir darbo rinkos poreikiai; verslo socialinė atsakomybė ir užimtumo užtikrinimas, verslo ir visuomenės socialinė partnerystė;
- socialinės ekonomikos apsauga, derinant rinkos principus su socialiniais aspektais, ekonominės ir socialinės gerovės kūrimas;
- efektyvi integracijos politika – „imigraciją paversti ekonomikos augimo varikliu“;
- aktyvi eksporto plėtros strategija, besiremiant kokybiniais lyginamaisiais pranašumais, o ne darbo (ypač moterų) išnaudojimu.

Taigi ES kelia socialinėmis vertybėmis grįstą požiūrį į globalizaciją, kurios sudaro socialinės rinkos ekonomikos pagrindą: individuali atsakomybė, pagarba teisinės valstybės principams, pagarba individui ir nuosavybei, skaidrumas, sąžiningumas, žmogiškasis orumas, laisvė ir lygybė, teisė į švietimą, galimybė mokytis ir dirbti, neatsižvelgiant į lytį, aukštas

socialinės apsaugos lygis. Šiais aspektais grindžiami ir ES požiūrio į globalizaciją svertai: stiprūs instituciniai dariniai, veiksmingos socialinės ir viešosios paslaugos, socialinis ir pilietinis dialogas, investicijos į žmogiškąjį kapitalą ir užimtumo kokybės siekimas.

1.1.3. Užimtumo prioritetas Lisabonos strategijoje

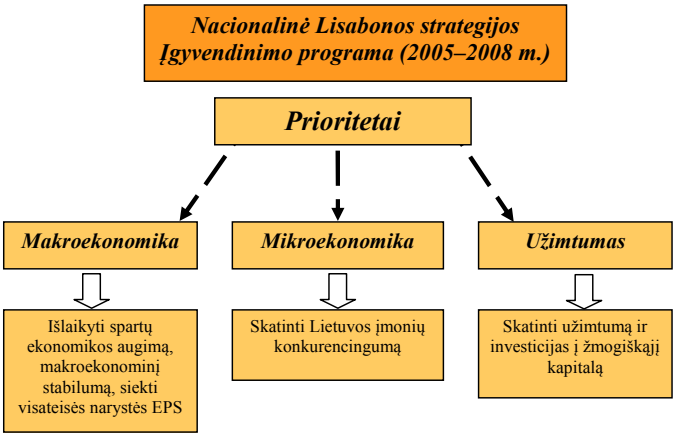
2000 m. Europos Taryba patvirtino Lisabonos strategiją, kurios pagrindinis tikslas buvo per 10 metų Europos Sąjungą paversti konkurencingiausia ir dinamiškiausia žinių pagrindu augančia ekonomika pasaulyje. Iššūkiai pasirodė esantys stipresni, nei manyta, ir 2005 m. kovo mėn. ET, apsvarsčiusi pirmųjų penkerių metų Lisabonos darbotvarkės vykdymą, perorientavo Lisabonos strategiją, nuspręsdama sutelkti prioritetus į ekonomikos augimą ir užimtumo didinimą. Naujai orientuota strategija apėmė tris aspektus (ekonominį, socialinį ir aplinkosaugos) ir buvo teikiama kaip strateginė vizija makroekonomikos, mikroekonomikos ir darbo vietų kūrimo srityse. Šios strateginės nuostatos 2005–2008 m. laikotarpiu buvo pateiktos taip integruotos 24 gairės. 2005 m. peržiūrėjus Lisabonos strategijos įgyvendinimo procesą, buvo nuspręsta, kad šalys narės parengs 2005–2008 m. nacionalines Lisabonos strategijos įgyvendinimo programas ir kasmet teiks Europos Komisijai jų įgyvendinimo pažangos ataskaitas.

Lietuva taip pat parengė, priėmė ir patvirtino Nacionalinę Lisabonos strategijos įgyvendinimo programą 2005–2008 m., kurioje buvo išskirti trys prioritetai (*2 pav.*):

- **makroekonomikos srityje –** išlaikyti spartų ekonomikos augimą, makroekonominį stabilumą ir siekti visateisės narystės Ekonominėje ir pinigų sąjungoje;
- **mikroekonomikos srityje –** skatinti Lietuvos įmonių konkurencingumą;
- **užimtumo srityje –** skatinti užimtumą ir investicijas į žmoniškąjį kapitalą.

Ypač atkreiptinas dėmesys į tai, kad, atsižvelgiant į Lietuvoje iki 2004 m. įgyvendinamą ekonominę politiką, šioje strategijoje makroekonominio stabilumo siekimas (I prioritetas) pirmą kartą buvo siejamas su darbo vietų kūrimu, fiskalinės politikos tvarumas – su užimtumo didinimu, kaip tik skatinama ekonominės politikos, struktūrinių reformų ir

socialinės politikos sanglauda, kuri skatina darbo našumo ir konkurencingumo augimą. Lietuvos konkurencingumo skatinimas (II prioritetas) buvo siejamas su mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros didinimu, inovacijų versle diegimu, verslo kultūros ugdymu, aplinkos apsaugos ir ekonomikos augimo sąsaja. Užimtumo ir investicijų į žmogiškąjį kapitalą (III prioritetas) skatinimas buvo siejamas su didesnio skaičiaus žmonių į darbo rinką pritraukimu, gebėjimo prisitaikyti prie naujų darbo rinkos poreikių investicijų į žmones didinimu.

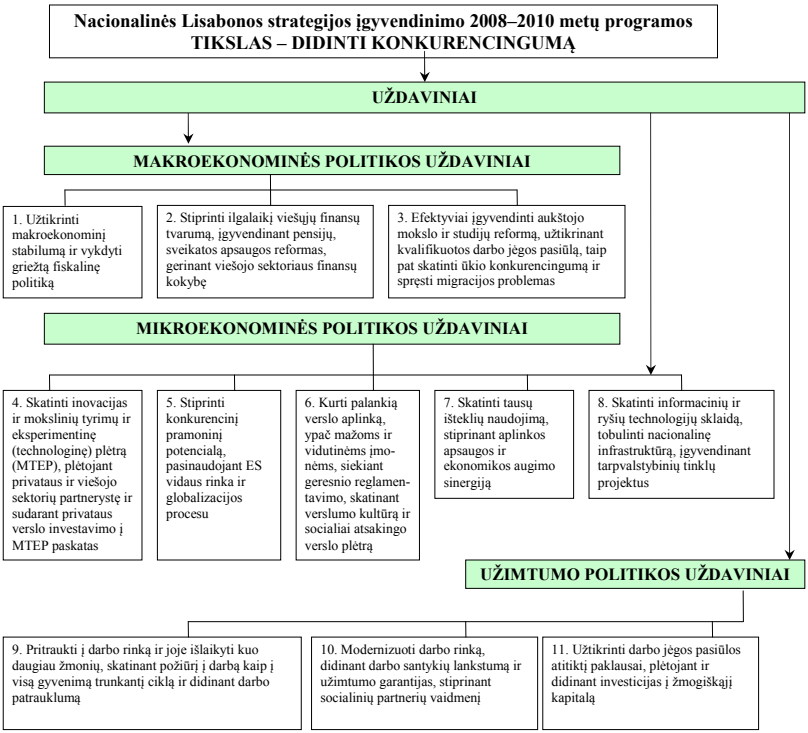

2 pav. Lietuvos prioritetai įgyvendinant ES socialinės ir ekonominės sanglaudos politiką

Šių nuostatų buvo laikomasi ir tolesnėje Nacionalinėje Lisabonos strategijos įgyvendinimo 2008–2010 metų programoje, kurios pagrindinis tikslas – didinti šalies konkurencingumą (*3 pav.*).

Nors pastaruoju metu Lisabonos strategija yra smarkiai kritikuojama, tačiau jos įgyvendinimas buvo gyvybiškai svarbus, stiprinant ekonomikos augimą, užimtumą bei socialinę sanglaudą. ES ir jo valstybės narės privalėjo užimti aktyvią poziciją atsižvelgiant į aukštą nedarbo lygį. Pagrindinės Lisabonos strategijos nuostatos išlieka aktualios ir šiandieną. Buvo teigiama, kad, siekiant skatinti subalansuotą užimtumo augimą, atsižvelgiant į visuomenės senėjimo problemą, būtinos socialinės apsaugos ir socialinio draudimo reformos, didinant paskatas ieškoti darbo ir mažinant su atlyginimu nesusijusias darbo jėgos išlaidas. Buvo pabrėžiama lanksčių užimtu-

mo formų, dirbančių žmonių apsaugos šiose srityse, investicijų į žmogiškąjį kapitalą svarba. Turėjo būti sukurta nauja aktyvi strategija ekonominės migracijos srityje. Visos šios reformos turėjo būti rengiamos bendradarbiaujant su darbdaviais ir profesinėmis sąjungomis.

3 pav. Nacionalinės Lisabonos strategijos įgyvendinimo programos strateginis požiūris

1.1.4. Lietuvos 2007–2013 m. Europos Sąjungos struktūrinės paramos panaudojimo strategijos prioritetai

ES struktūrinės paramos panaudojimo tvarka buvo nubrėžta 2007–2013 m. finansinėje perspektyvoje, kurioje buvo nuosekliai tęsiamos ES socialinės ir ekonominės sanglaudos idėjos. Lietuvos 2007–2013 metų ES struktūrinės paramos panaudojimo strategija remiasi ir pratęsia dar 2004–2006 m. Bendrajame programavimo dokumente jau suformuotą strategi-

nę viziją, kad 2015 m. Lietuva turi pasiekti kai kurių senųjų ES šalių narių socialinio ir ekonominio išsivystymo lygį. Deja, tai padaryti sutrukdė prasidėjusi pasaulinė ekonominė krizė ir Lietuvoje vykdoma vidaus ekonominė politika. Nacionalinėje Lisabonos strategijos įgyvendinimo programoje buvo numatytas bendrasis ekonominės strategijos tikslas – mažinti šalies ekonominio išsivystymo lygio atsilikimą nuo ES šalių vidurkio.

Geresnė gyvenimo kokybė kartu reiškia ir labiau integruotą visuomenę, kurioje turėtų būti gerokai sumažinta skurdo rizika bei socialinė atskirtis. Visuomenės integruotumo aspektas yra labai svarbus, nes geresnė gyvenimo kokybė yra subjektyvi samprata, ir tokie objektyvūs kriterijai, kaip BVP vienam gyventojui ar nedarbo lygis, negali jos iki galo atskleisti. Ne mažiau svarbūs yra tokie gyvenimo kokybę lemiantys aspektai, kaip prieinamumas prie kokybiškų viešųjų paslaugų (pvz., švietimo ir mokymo, sveiktos priežiūros), kokybiškos darbo sąlygos ar priklausymas aktyviai vietos bendruomenei.

Taigi vizija jungia du esminius elementus. Jai pasiekti būtinas spartus Lietuvos ūkio augimas ilguoju laikotarpiu. Bet Europos šalių istorinė patirtis rodo, kad spartus ūkio augimas, bent jau trumpuoju laikotarpiu, natūraliai didina išsivystymo skirtumus geografiniu ir socialiniu požiūriu. Taigi vizija apima ir pripažinimą, kad reikia imtis papildomų veiksmų, siekiant, kad gyvenimo kokybės gerėjimo potencialas pasiektų kuo daugiau Lietuvos žmonių.

2007–2013 m. Lietuvai skiriama ES struktūrinė parama suteikia galimybę svariai prisidėti prie minėtosios plėtros vizijos pasiekimo. Todėl pagrindinis Lietuvos 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo strategijos tikslas – sparčiai gerinti sąlygas investuoti, dirbti ir gyventi Lietuvoje, kad ūkio augimo teikiama nauda pasiektų visus Lietuvos gyventojus (skiriama 23 mlrd. litų).

Nacionalinė bendroji strategija yra įgyvendinama per šias veiksmų programas:

- Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programa;
- Ekonomikos augimo veiksmų programa;
- Sanglaudos skatinimo veiksmų programa;
- Techninės paramos veiksmų programa.

Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programa atitinka pirmąjį Lietuvos 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo priori-

tetą „Produktyvūs žmogiškieji ištekliai žinių visuomenei“. Įgyvendinant šią programą, siekiama pritraukti ir išlaikyti žmones darbo rinkoje, skatinti aktyvesnį mokymąsi visą gyvenimą, plėtoti aukščiausios kvalifikacijos darbo jėgą ir tobulinti viešąjį administravimą. Šiai programai skirta 13,8 proc. ES struktūrinių fondų lėšų, gaunamų pagal konvergencijos tikslą. Programa finansuojama iš Europos socialinio fondo.

Ekonomikos augimo veiksmų programa atitinka antrąjį Lietuvos 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo prioritetą „Konkurencinga ekonomika“. Įgyvendinant šią programą, siekiama didinti aukštos pridėtinės vertės verslo lyginamąją dalį Lietuvos ūkyje, sudaryti palankią aplinką smulkiajam ir vidutiniam verslui bei inovacijoms ir efektyvinti ekonominę infrastruktūrą. Šiai programai skirta 45,72 proc. ES struktūrinių fondų lėšų, gaunamų pagal konvergencijos tikslą. Programa finansuojama iš Europos regioninės plėtros fondo ir Sanglaudos fondo (transportui).

Sanglaudos skatinimo veiksmų programa atitinka trečiąjį Lietuvos 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo prioritetą „Gyvenimo kokybė ir sanglauda“. Įgyvendinant šią programą, siekiama geriau išnaudoti vietos potencialą, teikti kokybiškas ir prieinamas viešąsias paslaugas, išsaugoti ir gerinti aplinkos kokybę. Šiai programai skirta 39,08 proc. ES struktūrinių fondų lėšų, gaunamų pagal konvergencijos tikslą. Programa finansuojama iš Europos regioninės plėtros fondo ir Sanglaudos fondo (aplinkos apsaugai).

Techninės paramos programa skirta visų teminių veiksmų programų (Žmogiškųjų išteklių plėtros, Ekonomikos augimo, Sanglaudos skatinimo veiksmų programų) administravimui, bendriems ES struktūrinės paramos valdymo ir kontrolės sistemos aspektams. Šiai veiksmų programai skirta 1,4 proc. ES struktūrinių fondų lėšų. Programa finansuojama iš Europos socialinio fondo.

Pirmas plėtros tikslas – spartinti ūkio augimą ilguoju laikotarpiu. Kaip teigiama šiame strateginiame dokumente, siekiant įgyvendinti nustatytąjį pagrindinį Lietuvos 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo strategijos tikslą bei užsibrėžtą viziją, visų pirma svarbu išlaikyti spartų ūkio augimą ilguoju laikotarpiu – būtent *nepertraukiamas spartus šalies ūkio augimas* yra viena esminių gyvenimo sąlygų Lietuvoje gerėjimo prielaidų. Kartu spartus ūkio augimas turi būti išlaikomas užtikrinant

makroekonominį stabilumą ir siekiant visateisės narystės Ekonominėje ir pinigų sąjungoje, kaip numatyta pirmajame nacionalinės Lisabonos strategijos įgyvendinimo prioritete. Šios plėtros tikslas yra susijęs su toliau minimu socialinės sanglaudos tikslu, nes prie ūkio plėtros turi prisidėti ne tik labiausiai išsivystę Lietuvos regionai (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos apskritys), bet ir kiti regionai, tinkamai išnaudodami savo veiklos potencialą.

Antrasis plėtros tikslas – kurti daugiau geresnių darbo vietų. Žmonių ištekliai, kvalifikuota darbo jėga tampa vienu iš svarbiausių Lietuvos ūkio plėtros apribojimų, šis veiksnys įgaus dar didesnę reikšmę ateityje. Todėl svarbu mobilizuoti visus Lietuvos darbingo amžiaus gyventojus, paskatinti juos aktyviai dalyvauti ekonominėje veikloje (aktyviai integruojantis į darbo rinką ir kuo ilgiau joje išlikti) ir visuomeniniame gyvenime. Kadangi darbo jėgos paklausos problema Lietuvoje yra nevienareikšmiška, svarbus tampa ne kiekybinis, o kokybinis darbo vietos aspektas. Šiuo požiūriu svarbu Lietuvos ūkyje sukurti kuo *daugiau naujų geresnių darbo vietų.* Šiuo atveju geresnė darbo vieta suvokiama kaip aukštesnės kvalifikacijos reikalaujanti, didesnę pridėtinę vertę kurianti ir didesnę tikimybę išlikti ilgesniuoju laikotarpiu turinti darbo vieta. Tokių darbo vietų skaičiaus didėjimas leistų sukurti didesnę pridėtinę vertę Lietuvos ūkyje ir prisidėtų prie dirbančių žmonių gyvenimo kokybės didinimo, nuolatinio jų pajamų augimo ir emigracijos mažėjimo.

Trečiasis plėtros tikslas – plėtoti socialinę sanglaudą. Spartaus ūkio augimo palaikymas ir didesnio skaičiaus bei kokybiškesnių darbo vietų kūrimas yra svarbūs Lietuvos socialinės ir ekonominės plėtros tikslai. Tačiau šios strategijos vizijoje kartu pripažįstami ir Lietuvos, kaip per pastaruosius metus didelę politinę, ekonominę ir socialinę transformaciją išgyvenusios valstybės, visuomenės ypatumai ir jų suponuotas poreikis *užtikrinti didesnę socialinę sanglaudą*. Lietuvos ūkio augimas ilguoju laikotarpiu gali būti tvarus ir darnus tik turint tvirtą pagrindą, kurį garantuoja ne tik konkretūs gamybos veiksniai ir jų kokybė, bet ir platesnės prielaidos, kurios apima integruotą visuomenę bei deramą dėmesį aplinkai. Sanglauda reiškia poreikį užtikrinti, kad Lietuvos gyventojai jaustųsi vienos bendruomenės dalimi ir atskiros socialinės grupės dalytųsi ekonomikos plėtros nauda. Siekiant sanglaudos, o kartu ir geresnės gyvenimo kokybės plačiąja prasme, labai svarbus tampa ne tik jau minėtas siekis įtraukti visus į darbo rinką, bet ir poreikis užtikrinti bendrų ekonominių interesų viešųjų paslaugų (visų

pirma, švietimo bei mokymo ir sveikatos priežiūros) prieinamumą bei kokybę, aktyvų vietinio plėtros potencialo išnaudojimą bei turimų gamtos išteklių vartojimą. Pagaliau socialinės sanglaudos tikslas taip pat susijęs su ūkio augimu ir verslo konkurencingumu, kadangi aplinkos kokybė tampa vienu iš svarbiausių ūkio konkurencingumo veiksnių, skurdesnių teritorijų potencialas ir įvairių socialinių grupių indėlis galėtų būti geriau išnaudojamas siekiant ilgalaikės ūkio plėtros.

Šios strategijos plėtros tikslų siekiama investuojant į tris esmines šios strategijos įgyvendinimo prioritetines kryptis:

- produktyvūs žmogiškieji ištekliai žinių visuomenėje;
- konkurencinga ekonomika;
- gyvenimo kokybė ir sanglauda.

Įgyvendinant šią strategiją, suformuluotas prioritetines kryptis ir jomis remiantis parengtas veiksmų programas, nuosekliai atsižvelgiama į tokius horizontalius prioritetus, kaip darnus vystymasis, lygios galimybės ir informacinė visuomenė, taip pat įvairių viešosios politikos sričių (pvz., sveikatos apsaugos, švietimo ir mokslo) reformų Lietuvoje poreikius.

Ypač daug dėmesio skiriama regioninės plėtros aspektui, kuris garantuoja deramą valdžios ir regionų vaidmenį planuojant ir įgyvendinant atskirų veiksmų programų remiamas investicijas. Siekiant mažinti skirtumus tarp didžiųjų miestų ir kitų regioninių centrų, tarp miesto ir kaimo, šios strategijos įgyvendinimas remiasi ir Lietuvos nacionalinėje regionų plėtros politikoje skiriamomis trimis prioritetinėmis kryptimis – penkių regioninių ekonominės plėtros centrų (ir dviejų didelį potencialą turinčių subcentrų) stiprinimu, išskirtų probleminių teritorijų (savivaldybių) prioritetine plėtra, siekiant gyvenimo kokybės ir patrauklumo gyventi didinimo, bei kaimo diversifikavimu, kuriant darbo vietas.

1.1.5. Europos Sąjungos strategija „Europa 2020“: Europos ekonomikos gaivinimas

Pastaraisiai metais buvo parengta ir 2010 m. priimta Europos Sąjungos strategija „Europa 2020“[5], kurioje teigiama, kad krizė nušlavė per daugelį

[5] Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. European Commission, COM(2010) 2020 final, Brussels, 3.3.2010: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF

metų siektą ekonominę ir socialinę pažangą ir atskleidė struktūrinius Europos ūkio trūkumus. Vyksta drastiški pasaulio ekonomikos pokyčiai, iškyla ilgalaikės problemos: globalizacija, senkantys ištekliai, visuomenės senėjimas. Šiame kontekste Europos Komisija parengė krizės įveikimo strategiją, siekiant kad ES ūkis taptų pažangus, tvarus ir integracinis, būtų užtikrintas aukštas užimtumo lygis, darbo našumas ir socialinė sanglauda. 2020 m. Europos strategija – tai XXI a. Europos socialinio rinkos ūkio vizija.

Šioje strategijoje iškelti trys vienas kitą papildantys prioritetai:

– pažangus augimas: žiniomis ir inovacijomis grįsto ūkio vystymas;

– tvarus augimas: nuosaikiau išteklius naudojančio, ekologiškesnio ir konkurencingesnio ūkio skatinimas;

– integracinis augimas: ekonomikos, kurioje užtikrintas visavertiškas užimtumas ir socialinė, ekonominė ir teritorinė sanglauda, plėtros skatinimas.

Siekiant numatytų prioritetų, laikomasi bendros nuomonės, kad ES turėtų susitarti dėl riboto skaičiaus pagrindinių tikslų, įgyvendintinų iki 2020 m. Šie tikslai turėtų atspindėti pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo temą. Turi būti užtikrinta galimybė vertinti šių tikslų įgyvendinimo pažangą, atsižvelgiant į skirtingą valstybių narių padėtį, tikslai turi būti pagrįsti pakankamai patikimais ir palygintinais duomenimis. Atsižvelgiant į šiuos reikalavimus buvo atrinkti šie tikslai, kuriuos būtina sėkmingai įgyvendinti iki 2020 m.:

– 20–64 m. amžiaus gyventojų užimtumas turėtų išaugti nuo 69 proc. iki 75 proc., didinant moterų ir vyresnio amžiaus žmonių užimtumą, taip pat labiau integruojant migrantus į darbo rinką;

– šiuo metu Europa siekia investuoti 3 proc. BVP į MTTP. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ir privatus, ir viešasis sektorius turi investuoti į MTTP, tačiau akcentuojamas įnašas, o ne poveikis. Būtina sudaryti geresnes MTTP sąlygas privačiam sektoriui, ko bus siekiama įvairiomis šioje strategijoje pasiūlytomis priemonėmis. Komisija siūlo išlaikyti 3 proc. tikslą ir rengia rodiklį, kuris atspindėtų MTTP ir inovacijų intensyvumą;

– šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį, palyginti su dešimtojo dešimtmečio lygiu, sumažinti bent 20 proc. arba, jei sąlygų būtų laikomasi, sumažinti 30 proc.; siekti, kad energijos iš atsinaujinančiųjų išteklių dalis būtų padidinta iki 20 proc. ir 20 proc. būtų padidintas energijos vartojimo efektyvumas;

– išsilavinimo tikslas, sprendžiant mokyklos nebaigusių asmenų problemą: tokių asmenų turėtų sumažėti nuo 15 proc. iki 10 proc., o 30–34 metų gyventojų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, 2020 m. turėtų padaugėti nuo 31 proc. iki 40 proc.;

– europiečių, gyvenančių žemiau nacionalinės skurdo ribos, skaičius turėtų būti sumažintas 25 proc. – 20 mln. žmonių.

Šie tikslai yra tarpusavyje susiję. Pvz., dėl geresnio išsilavinimo atsiranda daugiau galimybių įsidarbinti, o didėjant užimtumui mažinamas skurdas. Didesnis mokslinių tyrimų ir technologinės plėtros pajėgumas, inovacijų skatinimas visuose ūkio sektoriuose ir tausesnis išteklių naudojimas padės didinti konkurencingumą ir skatinti naujų darbo vietų kūrimą. Investicijos į mažai anglies dioksido į aplinką išskiriančias technologijas padės apsaugoti aplinką, kovoti su klimato kaita ir kurti naujas įmones ir darbo vietas. Šiems tikslams turėtų būti sutelktas visų ES šalių narių dėmesys.

Siekdama keisti požiūrį ir praktiką, įgyvendinant šiuos tikslus, ES pasitelkia tvirtą vadovavimą, įsipareigojimų vykdymą ir veiksmingą įgyvendinimo mechanizmą.

Šie tikslai yra pavyzdiniai, tačiau ne baigtiniai. Jie atspindi Europos Komisijos bendrąją nuomonę, kokią Europos Sąjunga norėtų matyti 2020 m. Šie tikslai nesiremia principu „viena taisyklė visiems atvejams“. Kiekviena valstybė narė yra skirtinga, o 27 valstybes nares turinti ES yra kur kas įvairesnė nei prieš dešimtmetį. Komisija mano, kad, atsižvelgiant į skirtingą išsivystymo ir gyvenimo gerovės lygį, siūlomi tikslai yra aktualūs visoms – ir naujosioms, ir senosioms –valstybėms narėms. Investicijos į mokslinius tyrimus ir technologinę plėtrą, inovacijas, švietimą ir mažai išteklių naudojančias technologijas duos naudos tradiciniams ūkio sektoriams, kaimo vietovėms, taip pat daug įgūdžių reikalaujantiems arba paslaugų ūkiams. Tai sustiprins ekonominę, socialinę ir teritorinę sanglaudą. Siekdama užtikrinti, kad kiekviena valstybė narė 2020 m. Europos strategiją pritaikytų savo konkrečiai padėčiai, Komisija šiuos bendruosius ES tikslus siūlo paversti nacionaliniais tikslais ir gairėmis, kuriose būtų atsižvelgta į kiekvienos valstybės narės dabartinę padėtį ir jos siekius įgyvendinti šiuos tikslus kartu su kitomis ES valstybėmis narėmis.

Siekiant, kad šie tikslai būtų įgyvendinti, tikslinga imtis veiksmų nacionaliniu, ES ir tarptautiniu lygiu. Komisija pristato septynias pavyzdines pažangos skatinimo iniciatyvas pagal kiekvieną prioritetinę temą:

– „Inovacijų sąjunga“: sudaryti geresnes sąlygas (ypač finansavimo) moksliniams tyrimams ir inovacijoms siekiant užtikrinti, kad novatoriškos idėjos virstų prekėmis ir paslaugomis, kurios skatintų augimą ir naujų darbo vietų kūrimą;

– „Judus jaunimas“: gerinti švietimo sistemų rezultatus ir sudaryti geresnes sąlygas jaunimui patekti į darbo rinką;

– „Europos skaitmeninė darbotvarkė“: greičiau plėtoti spartųjį internetą ir užtikrinti, kad namų ūkiai ir įmonės galėtų naudotis bendros skaitmeninės rinkos teikiamais privalumais;

– „Nuosaikiai išteklius naudojanti Europa“: padėti atsieti ekonomikos augimą nuo išteklių naudojimo, remti perėjimą prie mažai anglies dioksido į aplinką išskiriančių technologijų ūkio, didinti atsinaujinančiųjų energijos išteklių naudojimą, modernizuoti transporto sektorių ir skatinti energijos vartojimo efektyvumą;

– „Globalizacijos amžiui pritaikyta pramonės politika“: kurti geresnę verslo aplinką, visų pirma, mažoms ir vidutinėms įmonėms, remti tvirtos ir tvarios pramonės bazės kūrimą siekiant konkuruoti pasaulinėje rinkoje;

– „Naujų įgūdžių ir darbo vietų kūrimo darbotvarkė“: modernizuoti darbo rinką ir žmonėms suteikti daugiau galių sudarant galimybes tobulinti įgūdžius bet kuriuo gyvenimo etapu, siekiant didinti darbo jėgos aktyvumą, derinti darbo jėgos pasiūlą ir paklausą, darbo jėgos mobilumą;

– „Europos kovos su skurdu planas“: užtikrinti socialinę ir teritorinę sanglaudą, siekiant, kad visi galėtų pasinaudoti ekonomikos augimo ir naujų darbo vietų teikiamais privalumais, o skurstantys ir socialiai atskirti asmenys galėtų gyventi oriai ir aktyviai dalyvauti visuomenėje.

Šios septynios pavyzdinės iniciatyvos įpareigoja ir ES, ir valstybes nares. Kliūtims šalinti ir 2020 m. Europos strategijos tikslams įgyvendinti bus pasitelktos ES lygio priemonės – bendroji rinka, finansiniai svertai ir išorės politikos priemonės. Europos Komisija numato veiksmus, kurių būtina imtis rengiant strategiją: pertvarkyti finansų sistemą, užtikrinti biudžeto konsolidavimą, siekiant ilgalaikio augimo, ir stiprinti veiksmų derinimą Ekonomikos ir pinigų sąjungoje.

Siekiant numatytų rezultatų, būtinas efektyvesnis ekonomikos valdymas. 2020 m. Europos strategija bus pagrįsta dviem ramsčiais: pirma, aukščiau apibrėžtu teminiu požiūriu, apimančiu prioritetus ir pagrindinius tikslus; antra, šalių rengiamomis ataskaitomis, padėsiančiomis vals-

tybėms narėms parengti strategijas, atsižvelgiant į darnų vysymąsi ir viešųjų finansų didėjimą. Tuo tikslu bus parengtos ES lygmens integruotos gairės, atspindinčios ES prioritetus ir tikslus. Kiekvienai valstybei narei bus parengtos konkrečios rekomendacijos.

Pažangus augimas – žiniomis ir inovacijomis grįstas ūkis. Pažangus augimas reiškia, kad būtina stiprinti žinias ir inovacijas – ateities varomąją jėgą. Atsižvelgiant į tai, tikslinga gerinti švietimo kokybę, stiprinti mokslinius tyrimus, skatinti inovacijų diegimą ir žinių taikymą. ES, siekdama visuotinio susitarimo laikotarpiui nuo 2012 m. iki 2020 m., siūlo 30 proc. sumažinti išmetamų teršalų kiekį, palyginti su 1990 m., su sąlyga, kad išsivysčiusios šalys įsipareigos siekti sumažinti išmetamų teršalų kiekį, o besivystančios šalys prie to prisidės. Nustatyta nacionalinė skurdo riba – 60 proc. vidutinių disponuojamųjų pajamų valstybėse narėse.

Siekiant įgyvendinti šį prioritetą, ES privalo imtis tokių veiksmų:

– *Inovacijos.* Išlaidos MTTP Europoje nesiekia 2 proc., palyginti su 2,6 proc. JAV ir 3,4 proc. Japonijoje – daugiausia dėl mažesnių privačių investicijų. Svarbu ne tik tai, kokios absoliučios sumos išleistos MTTP – Europa dėmesį turi sutelkti į išlaidų moksliniams tyrimams poveikį ir struktūrą, taip pat sudaryti geresnes MTTP sąlygas privačiam sektoriui. Europos Sąjungoje pažangių technologijų įmonių skaičius gerokai mažesnis, palyginti su JAV; tuo galima paaiškinti pusę ES atotrūkio nuo JAV.

– *Švietimas, mokymas ir mokymasis visą gyvenimą.* Ketvirtadalio moksleivių skaitymo įgūdžiai yra prasti, vienas iš septynių jaunuolių per anksti pasitraukia iš švietimo ir mokymo sistemos. 50 proc. asmenų įgyja vidutinio lygio kvalifikaciją, tačiau dažnai ji neatitinka darbo rinkos poreikių. Vos vienas iš trijų 25–34 metų žmonių Europoje turi universitetinį išsilavinimą, palyginti su 40 proc. JAV ir 50 proc. Japonijoje. Pagal Šanchajaus indeksą tik du Europos universitetai yra geriausių pasaulio universitetų dvidešimtuke.

– *Skaitmeninė visuomenė.* Pasaulinė informacinių ir ryšių technologijų paklausa vertinama 2000 mlrd. EUR, tačiau Europos įmonėms tenka tik ketvirtis šios rinkos. Europa taip pat atsilieka sparčiojo interneto srityje, ypač kaimo vietovėse, o tai trukdo kurti naujoves žinių skleidimo ir prekių bei paslaugų platinimo internetu srityse.

Pagal šį prioritetą bus atskleisti Europos gebėjimai diegti inovacijas, pasiekta geresnių rezultatų švietimo srityje, pagerinta mokslo įstaigų ko-

kybė ir rezultatai, išnaudojama skaitmeninės visuomenės teikiama ekonominė ir socialinė nauda. Šios politikos kryptys turėtų būti įgyvendinamos regioniniu, nacionaliniu ir ES lygmeniu.

Tvarus augimas – nuosaikiau išteklius naudojančio, ekologiškesnio ir konkurencingesnio ūkio skatinimas. Tvarus augimas reiškia nuosaikiai išteklius naudojantį konkurencingą ūkį, pasitelkiant unikalias Europos galimybes, kuriant naujas ekologiškas technologijas, plėtojant informacijos ir ryšių priemones, ypač stiprinant gamybos įmonių, mažų ir vidutinių įmonių konkurencinius pranašumus. Manoma, kad tokia nuostata turi padėti Europos Sąjungai sėkmingai vystytis ribotų išteklių sąlygomis, užtikrinti aplinkos būklės gerėjimą ir biologinės įvairovės išsaugojimą. Tikimasi, kad tai skatins ekonominę, socialinę ir teritorinę sanglaudą.

Europa turi imtis šių veiksmų:

– *Konkurencingumas.* ES plėtrą skatina prekyba, eksportas į visą pasaulį ir žaliavų bei gatavų prekių importas. Dėl didesnio spaudimo eksporto rinkose ir įvairių žaliavų stokos ES turi didinti konkurencingumą pagrindinių prekybos partnerių atžvilgiu, siekdama didesnio darbo našumo. ES turi spręsti santykinio konkurencingumo euro zonoje ir visoje ES problemą. ES dažniausiai buvo ekologiškų sprendimų iniciatorė, tačiau šioje srityje grėsmę kelia pagrindiniai konkurentai – Kinija ir Šiaurės Amerika. ES turėtų išlaikyti pirmaujančias pozicijas ekologiškų technologijų rinkoje, kad būtų užtikrintas nuosaikus išteklių naudojimas visuose ūkio sektoriuose, šalinamos infrastruktūros kliūtys ir didinamas pramonės konkurencingumas.

– *Kova su klimato kaita.* Įgyvendinant klimato kaitos tikslus, kitą dešimtmetį išmetamų teršalų kiekį reikia mažinti daug sparčiau nei praėjusį dešimtmetį ir pilnai išnaudoti naujų technologijų teikiamas galimybes. Nuosaikiau naudodama išteklius, ES galėtų smarkiai sumažinti išmetamų teršalų kiekį, sutaupyti lėšų ir paskatinti ekonomikos augimą. Taip pat reikia siekti, kad ES šalių ekonomika būtų atsparesnė klimato kaitos keliamiems pavojams.

– *Švari ir efektyviai naudojama energija.* Įgyvendinus tikslus energetikos srityje, 2020 m. Europos Sąjungoje naftos ir dujų importui būtų išleista 60 mlrd. EUR mažiau. Tokiu būdu būtų ne tik sutaupytos lėšos, bet ir padidintas ES energetinis saugumas. Dėl tolesnės pažangos energetikos

vidaus rinkoje BVP padidėtų nuo 0,6 proc. iki 0,8 proc. ES, siekdama, kad 20 proc. visos suvartojamos energijos sudarytų energija iš atsinaujinančiųjų išteklių, galėtų sukurti 600 000 naujų darbo vietų. Pavykus padidinti energijos vartojimo efektyvumą 20 proc., ES galėtų sukurti daugiau kaip 1 mln. naujų darbo vietų.

Integracinis augimas – ekonomika, kurioje užtikrintas visavertiškas užimtumas ir socialinė, ekonominė ir teritorinė sanglauda. Integracinis augimas leidžia suteikti žmonėms daugiau galių užtikrinant aukštą užimtumo lygį, investuojant į įgūdžius, kovojant su skurdu ir modernizuojant darbo rinkas, mokymo ir socialinės apsaugos sistemas, kad žmonės galėtų pasirengti pokyčiams ir juos valdyti, ir kurti solidaresnę visuomenę. Pabrėžiama, kad ekonominio augimo privalumais būtų pasinaudota visuose ES regionuose, įskaitant ir atokiausius, ir tai padėtų stiprinti teritorinę sanglaudą. Europa turi išnaudoti savo darbo jėgos potencialą, kad galėtų spręsti gyventojų senėjimo ir nuožmios pasaulio konkurencijos uždavinius. Taip pat labai svarbi lyčių lygybės skatinimo politika, didinant darbo jėgos aktyvumą ir skatinant socialinę sanglaudą.

Europos veiksmai šioje srityje yra tokie:

– *Užimtumas.* Demografiniai pokyčiai įtakoja darbo jėgos mažėjimą. Tik du trečdaliai ES darbingo amžiaus žmonių dirba, palyginti su 70 proc. JAV ir Japonijoje. Moterų ir vyresnio amžiaus žmonių užimtumo lygis itin žemas. Ypač skaudžiai krizės metu nukentėjo jaunimas – nedarbo lygis viršija 21 proc. Kyla didelis pavojus, kad darbo rinkos užribyje esantys arba prastai į darbo rinką integruoti asmenys iš viso iš jos bus išstumti.

– *Įgūdžiai.* Apie 80 mln. žmonių turi menkesnius nei pagrindiniai įgūdžius, tačiau mokymosi visą gyvenimą priemonėmis daugiausia pasinaudoja labiau išsilavinę žmonės. Iki 2020 m. dar 16 mln. padaugės aukštos kvalifikacijos darbo vietų, o žemos kvalifikacijos darbo vietų poreikis sumažės 12 mln. Siekiant, kad žmonių profesinė karjera truktų ilgiau, reikės sudaryti galimybes įgyti naujų įgūdžių bet kuriuo gyvenimo etapu.

– *Kova su skurdu.* Dar iki krizės 80 mln. ES gyventojų buvo ant skurdo ribos. Iš jų 19 mln. – vaikai; 8 proc. dirbančių žmonių neuždirba tiek, kad perkoptų per skurdo ribą. Ypač pažeidžiami yra bedarbiai. Įgyvendinant šį prioritetą reikės modernizuoti ir sustiprinti užimtumo, švietimo ir mokymo politiką ir socialinės apsaugos sistemas, didinant užimtumą ir mažinant struktūrinį nedarbą, taip pat didinant įmonių socialinę

atsakomybę. Šiuo aspektu labai svarbu plėtoti vaikų ir kitų išlaikytinių priežiūros paslaugas. Svarbiausia – įgyvendinti lankstumo ir užimtumo garantijų pusiausvyros principus ir suteikti žmonėms galimybių įgyti naujų įgūdžių, kad jie galėtų prisitaikyti prie naujų sąlygų ir prireikus keisti profesiją. Daugiausia pastangų reikės kovojant su skurdu ir socialine atskirtimi, mažinant nelygybę sveikatos priežiūros srityje, siekiant užtikrinti, kad augimo naudą pajustų kiekvienas. Taip pat svarbu sudaryti sąlygas senėjančiai visuomenei būti sveikai ir aktyviai, užtikrinti socialinę sanglaudą ir didesnį darbo našumą.

Galima daugiau ar mažiau kritiškai vertinti ES strateginių dokumentų prioritetus ir tikslus, tačiau autorės nori parodyti, kad jie patvirtina, jog gyvybiškai svarbūs žmonių interesai, gyvenimo gerovė ir kokybė yra fundamentiniai ekonomikos plėtros tikslai.

1.2. Makroekonomikos rodiklių prioritetas Lietuvoje ir to poveikis ekonomikai

Lietuvoje nuo pat rinkos reformų pradžios ir ypač pastaraisiais metais keliami ekonominės politikos prioritetai apsiriboja siekimu makroekonominio stabilumo, labiausiai orientuoto į infliacijos ir biudžeto deficito mažinimą. Besiremdama tokiais prioritetais, Lietuva prieš stojant į ES buvo sparčiausiai augusi valstybė Europoje (BVP augimo tempas 2003 m. siekė 10,5 proc.). Tarptautinis valiutos fondas, Pasaulio bankas vadino Lietuvą „kylančia Baltijos regiono žvaigžde“, „augančia Baltijos tigre“ ir pripažino Lietuvą kaip pasiekusią įspūdingos pažangos. Ji aplenkė daugelį kaimynių ir tapo viena patraukliausių investicijoms teritorijų.

Šie Lietuvos pasiekimai buvo grindžiami BVP augimu, išskirtinai žemu infliacijos lygiu ir smarkiai sumažintu einamosios sąskaitos deficitu. Tačiau jau tada šios knygos autorėms iškilo klausimas, kaip spartūs ekonomikos augimo tempai, grindžiami griežta fiskaline ir pinigų politika, paveikė visų Lietuvos žmonių, atskirų socialinių grupių, moterų ir vyrų gyvenimo lygį?

Autorių nuomone, Lietuva pasiekė puikių makroekonomikos rezultatų, tačiau socialiniai indikatoriai, atspindintys gyventojų užimtumą, pajamų ir vartojimo lygį, gerokai atsiliko nuo makroekonominių rodiklių augimo tempų. Pavyzdžiui, realaus vartojimo augimo tempai buvo ma-

žesni už BVP augimo tempus; realus darbo užmokesčio augimas nepasižymėjo stabilumu, palyginti buvęs aukštas nedarbo lygis sumažėjo dėl didėjančios emigracijos iš Lietuvos.

Pastaruoju metu, Lietuvai tapus ES nare, iškilo emigracijos grėsmė, o pasaulio krizės paskatinta, neįtikėtiną mastą įgavo 2009–2011 metais. Statistikos departamento duomenimis, 1990–2010 m. iš Lietuvos išvyko apie 600 tūkst. žmonių. Tikrasis išvykusių skaičius dar didesnis.

BVP augimas. Nuo 2004 m. ekonomikos augimo tempai truputį sulėtėjo (2004 m. registruotas 7,4 proc. BVP metinis augimas, 2008 m. – 7,8 proc.), o 2010 m. Lietuvos ekonomika įėjo į recesijos ciklą ir BVP nuosmukis sudarė net 15 proc. Tai vienas iš didžiausių ekonomikos kritimų ES. Užsienio ekspertų nuomone, naujosios ES narės tuo pat metu siekia dviejų gana priešingų dalykų – gyvenimo lygiu prilygti Vakarų kaimynėms ir atitikti eurui įsivesti reikalingus kriterijus. Lietuva, kaip ir kitos Baltijos šalys, yra vidutinio Vakarų gyvenimo lygio pusiaukelėje (2007 m. BVP vienam gyventojui, palyginti su ES, teko 60 proc. pagal perkamosios galios paritetą). 2004–2008 m. ūkio augimą skatino vidaus paklausa. Spartus skolinimosi augimas buvo vienas svarbiausių veiksnių, nulėmusių investicijų į pagrindinį kapitalą, namų ūkių vartojimo, o kartu ir bendrojo vidaus produkto augimą.

Infliacija. Pasaulio banko ekonomistų teigimu, pagrindinė ataskaitų išvada yra didelis ekonomikos augimas, susijęs ir su stiprėjančia infliacija. Jis ypač buvo juntamas Baltijos šalyse, Rumunijoje ir Bulgarijoje. Infliaciją iš dalies augino didėjančios administracinės išlaidos ir netiesioginiai mokesčiai, kurie yra prisijungimo prie ES proceso dalis. Naujosios ES narės, kaip ir šalys senbuvės, susidūrė su didėjančia infliacijos rizika, didėjančiomis paskolomis, globaliu energijos išteklių brangimu, maisto produktų kainų didėjimu, tačiau jų dar gerokai augti turinti ekonomika, siekiant pasivyti ES BVP vidurkį, susiduria su sunkiai sprendžiamomis problemomis. Nors eurą įsivesti naujosioms ES šalims narėms yra privaloma, tačiau tokiomis sąlygomis įstoti į Ekonominę ir pinigų sąjungą (EPS) joms nėra lengva.

Lietuva iki 2008 m. atitiko visus Mastrichto kriterijus (valiutos kurso ir viešųjų finansų stabilumo, biudžeto deficito, valstybės skolos, palūkanų dydžio), išskyrus infliacijos reikalavimą – neviršyti infliacijos tempų trijose ES šalyse su mažiausia infliacija 1,5 proc., tačiau ir kitos ES valstybės narės susiduria su panašia problema.

1 lentelė

Pagrindiniai Lietuvos ekonominiai ir socialiniai rodikliai 2000–2011 m.

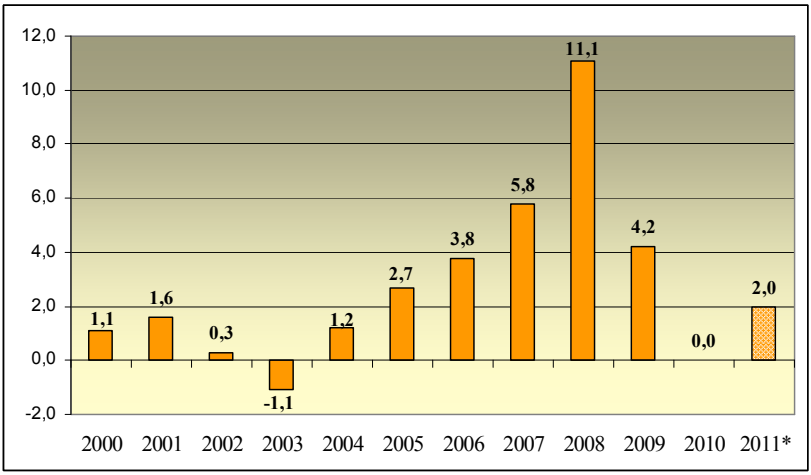
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010*	2011**
Realaus BVP metinis pokytis, proc.	3,3	6,7	6,9	10,2	7,4	7,8	7,8	9,8	2,8	–15,0	1,0	4,0
Nominalus BVP, mlrd. Lt	45,737	48,637	52,070	56,959	62,698	71,060	82,793	98,669	111,190	92,353	93,277	97,008
Metinis VKI pokytis, proc. (metinė infliacija, pagal VKI)	1,4	2,0	–1,0	–1,3	2,9	3,0	4,5	8,1	8,5	1,3	3,8	4,2
Vidutinis metinis SVKI pokytis, proc. (vidutinė metinė infliacija, pagal SVKI)	1,1	1,6	0,3	–1,1	1,2	2,7	3,8	5,8	11,1	4,2	0,0	2,0
Valdžios sektoriaus balansas (ESS'95, proc. BVP)	–3,2	–3,6	–1,9	–1,3	–1,5	–0,5	–0,4	–1,0	–3,3	–10.0	–8,0	–5,0
Valstybės skola, proc. BVP	27,86	26,56	25,32	21,21	19,43	18,69	18,22	17,0	15,6	29,5	36,7 (III ketv.)	39,8
Einamosios sąskaitos deficitas, proc. BVP	5,9	4,7	5,1	–6,8	–7,7	–7,1	–10,6	–14,5	–11,9	4,3	1,6 (I–III ketv.)	1,1
Tiesioginės užsienio investicijos, mlrd. Lt	9,337	10,662	13,184	13,699	16,193	23,896	24,988	28,924	35,503	33,696	34,190 (III ketv.)	34,570
Prekių eksportas, mlrd. Lt	14,193	17,117	19,117	21,263	25,819	32,767	38,888	43,192	55,477	40,732	48,802 (sausis–lapkritis)	49,560
Prekių importas, mlrd. Lt	20,877	24,241	27,479	29,438	34,384	43,152	53,073	60,900	72,593	45,311	54,678 (sausis–lapkritis)	57,450
Vidutinis mėnesio bruto darbo užmokestis, Lt	970,8	982,3	1013,9	1072,6	1149,3	1276,2	1495,7	1802,4	2174,1	2118,3	2081,8 (III ketv.)	2119, 3
Nedarbo lygis (tyrimo duomenimis), proc.	11,5	13,0	14,7	12,4	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8	13,7	17,8 (III ketv.)	17,0
moterų	13,9	14,7	12,9	12,2	11,8	8,3	5,4	4,3	5,6	9,2	15,3 (III ketv.)	14,5
vyrų	18,8	19,9	14,6	12,7	11,0	8,1	5,8	4,3	6,0	14,6	20,3 (III ketv.)	19,6

*Naujausių duomenų laikotarpis nurodytas skliaustuose arba pateikiami išankstiniai duomenys.

**Autorių prognozės (2011-01-30).

Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas, Lietuvos Respublikos finansų ministerija; SEB banko „Naujausi Lietuvos ekonomikos ir finansų rodikliai": http://fin.seb.lt/vbfin/experts/indexes.fw?selectedSectorId=60&lang=lt&s_menu=4

Reikia sutikti su Lietuvos ekspertų nuomone, kad spartus vartotojų kainų didėjimas Lietuvai negresia. Jau 2009 m. gruodžio mėn. metinė infliacija tesudarė 1,3 proc. (vidutinė metinė – 4,5 proc.) ir buvo 7,2 proc. mažesnė nei 2008 m. 2010 m. infliacijos veiksnius lėmė energetinių išteklių kainos. Pirma, Lietuvos (priešingai Estijai, Latvijai) nesugebėjimas susitarti su Rusija dėl dujų, naftos išteklių kainų didina visų vartojimo prekių kainas ir blogai veikia šalies ekonomiką. Antra, nuo 2010 m. pradžios įsigaliojo didesnės elektros kainos (kaip tiesioginė Ignalinos atominės elektrinės uždarymo pasekmė). Tačiau ateityje dėl brangesnių komunalinių paslaugų veiks kitų prekių išstūmimo efektas, kai išleidus daugiau lėšų šių paslaugų sąskaitoms apmokėti, mažiau jų liks kitoms prekėms ir paslaugoms, o tai mažins jų kainas. Taigi infliacija ir toliau bus maža – apie 2 proc.

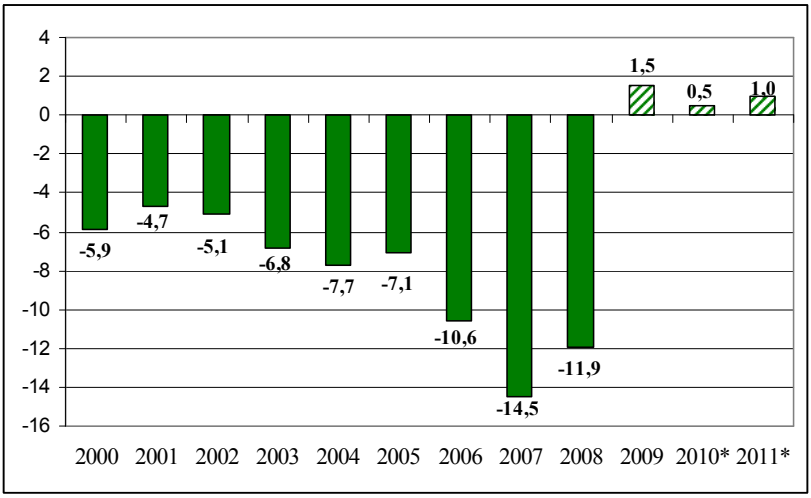

* SEB banko prognozė.
Šaltinis: SEB bankas, 2010.

4 pav. Vidutinė metinė infliacija pagal SVKI (proc.)

Mokėjimų balansas ir tiesioginės užsienio investicijos. Pastaruoju laikotarpiu smarkiai sumažėjo Lietuvos mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficitas. 2007 m. Lietuvos einamosios sąskaitos deficitas (ESD) buvo didžiausias nepriklausomos Lietuvos istorijoje ir siekė 14,6 proc. šalies bendrojo vidaus produkto (plg. 2004 m. šis rodiklis buvo 7,7 proc.

BVP, 2005 m. – 7,2 proc.). Daugiausia įtakos ESD augimui turėjo sparčiai didėjantis prekybos ir paslaugų deficitas. Stipri vidaus paklausa buvo importo augimo varomoji jėga, tuo tarpu eksporto apimtys tiek sparčiai neaugo, todėl užsienio prekybos ir paslaugų deficitas 2007 m. nulėmė visos einamosios sąskaitos deficito augimą. Tačiau nuo 2009 m. atsirado nauja tendencija – pirmą kartą Lietuvos rinkos laikotarpiu užfiksuotas ESD perteklius. To priežastys – smarkiai pablogėjusi šalies ekonominė padėtis, kai smuko importo prekių paklausa, ir todėl sumažėjo užsienio prekybos deficitas bei užsienio kapitalo įmonių patirti nuostoliai. Jie iki nulio sumažino pajamų sąskaitos deficitą. Taigi ESD labai pagerėjo ir perėjo iš deficito į 4 proc. perteklių, už tai TVF labai gyrė Vyriausybės vykdomą politiką.

* SEB banko prognozė.
Šaltinis: SEB bankas, 2010.

5 pav. Einamosios sąskaitos balansas (proc. BVP)

Gerai žinoma, kad didėjantis einamosios sąskaitos deficitas reiškia, kad šalis tampa vis labiau priklausoma nuo kapitalo įplaukų iš užsienio. Už neigiamą prekybos balansą šalis turi sumokėti arba užsienio valiutos santaupomis, arba pritraukdama užsienio investicijas, arba tiesiog skolindamasi pinigus. Tačiau einamosios sąskaitos deficitas yra visiškai pateisi-

namas ir priimtinas, jeigu jį sukelia investicinių prekių importas ir jeigu jis finansuojamas tiesioginėmis užsienio investicijomis.

Lietuvos importo struktūroje investicinės prekės sudaro gana nedidelę dalį (2008 m. – 14 proc., 2009 m. – tik 10,1 proc.), vartojimo prekės, anksčiau sudariusios ne tokią didelę dalį (2008 m. – 19,6 proc.), 2009 m. išaugo iki 27,4 proc. Didžiausią dalį sudaro prekės tarpiniam vartojimui (2008 m. 60,4 proc., 2009 m. – 58,8 proc.). Dėl pasaulinių naftos ir jos produktų kainų didėjimo ir dėl to, kad mineraliniai produktai sudaro didžiausią dalį užsienio prekybos struktūroje, šių produktų grupė turėjo didžiausią poveikį prekių eksporto ir importo dinamikai Lietuvoje.

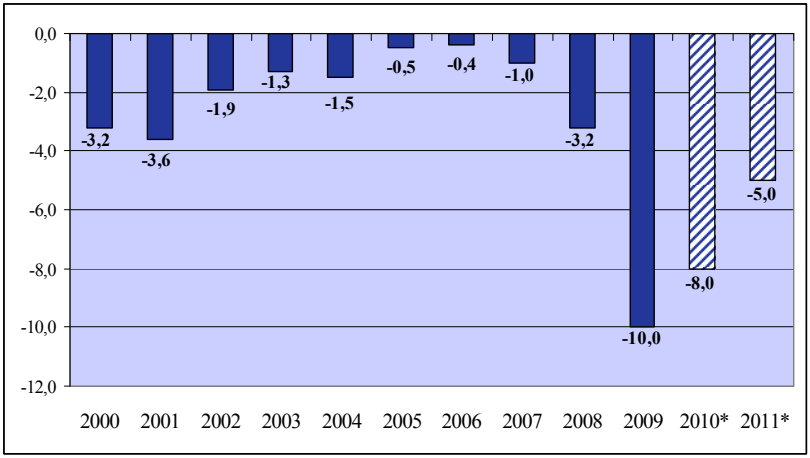
Lietuvoje viena iš opiausių fundamentinių problemų – investicijų badas. Lietuvoje einamosios sąskaitos deficitą tik nedidele dalimi dengia tiesioginės užsienio investicijos (TUI) (2008 m. TUI dengė tik 32,7 proc. ESD). Pagal TUI srautą Lietuva atsilieka nuo trijų Baltijos valstybių, pagal šių investicijų dalį bendrajame vidaus produkte (BVP) Lietuva 8 kartus atsilieka nuo Latvijos ir 133 kartus – nuo Estijos.

Valdžios sektoriaus balansas. Viena iš opiausių Lietuvos makroekonominės politikos problemų – didėjantis valstybės biudžeto lėšų stygius. Šalies biudžeto pajamų šaltiniai – labai riboti. Vyriausybės vykdoma politika (ją labai skatina ir TVF, – gyvenimas pagal išgales, t. y. begalinis taupymas, mažinant valstybės išlaidas, visų pirma, socialinėms reikmėms, mažinant ir faktiškai panaikinant pensijas dirbantiems pensininkams, kurie tas pensijas užsidirbo (tokios praktikos netaiko nė viena civilizuota valstybė), mažinant pašalpas vienišoms motinoms, bedarbiams, ir didinant mokesčių naštą krizės metu. Šios knygos autorių nuomonė apie tokią vykdomą politiką yra žinoma iš ankstesnių straipsnių, nesinorėtų čia kartotis. Pagrindinę autorių tezę patvirtina taupymo paradoksas, gerai žinomas ekonomikos teorijoje: ilgalaikiu laikotarpiu taupymas yra ekonomikos nuosmukį lemiantis veiksnys. Be to, išlaidų mažinimas ir mokesčių didinimas – tai valstybės iždo politika, kuri paprastai taikoma civilizuotose šalyse ekonomikos pakilimo laikotarpiu.

Krizės laikotarpiu, anot J. Stiglitz'o[6], fiskalinės politikos griežtinimo banga, kuri ritasi per Europą ir Ameriką, yra ydinga. Būtų klaidinga žiūrėti tik į vieną balanso pusę, reikia žiūrėti ne tik į tai, kiek šalis yra skolinga,

[6] Stiglitz J. E. Project Syndicate, 2010: www.project-syndicate.org

bet ir į tai, ką ji turi. Išlaidos, ypač investicijos į švietimą, technologijas ir infrastruktūrą, gali iš tikrųjų sumažinti ilgojo laikotarpio deficitą. Viešosios investicijos duoda grąžą, skatina augimą, o tai padidina surenkamų mokesčių srautą. Dauguma ekonomistų sutinka, kad tinkamas deficito dydis recesijos metu priklauso nuo ekonomikos būklės. Jei šalies ekonomika silpnesnė, reikia didesnio biudžeto deficito. Be nuolatinės valstybės paramos gali kilti ilgalaikio sąstingio rizika, augimas bus per menkas, kad normalizuotų nedarbo lygį. Deficitas, kuriuo finansuojami karai, ar pinigų dalijimas finansų sektoriui, veda prie naudos neduodančių įsipareigojimų ir užkrauna ateities kartoms didžiulę naštą. Tačiau didelę grąžą duodančios viešosios investicijos, kurios sukuria jas pranokstančią grąžą, gali iš tikro pagerinti ateities kartų gerovę. (Lietuvoje šios Nobelio laureato mintys nėra populiarios, mūsų oficialieji ekonomistai laikosi kitokios pozicijos).

* SEB banko prognozė.
Šaltinis: SEB bankas, 2010.

6 pav. Valdžios sektoriaus balansas (ESS'95, proc. BVP)

Šio požiūrio šalininkas yra žymus Lietuvos ekonomistas prof. P. Gylys[7], kuris iškelia klausimą, **ar tikrai biudžeto deficitas yra vienintelė fundamentali makroekonominė problema?** Pasak prof. P. Gylio, galima

[7] Gylys P. Kai biudžeto deficito vanagai užtemdo viešąsias gėrybes, 2010-11-17: www.delfi.lt

pamatyti kitas, kur kas svarbesnes mūsų ekonomikos bėdas: „pirmiausia, didžiulį nedarbą, antra, masinį potencialių nacionalinio produkto kūrėjų ir mokesčių mokėtojų egzodą iš šalies, trečia, tolesnį viešojo sektoriaus atvirą ar paslėptą (per mokamų paslaugų rato plėtimą) privatizavimą, ketvirta, makroekonominio ekonomikos valdymo bejėgišką būseną, penkta, bankų sistemos su Lietuvos banku priešakyje antiekonomiškumą. Taip, neišvengiamai tenka pripažinti, kad biudžeto deficito problema yra aštri, kad jo didėjimas didina valstybės skolą, kad ši skola yra našta dabartinei ir ateities kartoms. Tačiau šio klausimo sprendimas nėra toks paprastas <...>". Jis glūdi giliai mūsų visuomeninio gyvenimo pamatuose. Vadinasi, jo sušvelninti negalima dalinėmis priemonėmis, tokiomis, kaip, pavyzdžiui, beatodairiškas biudžeto išlaidų mažinimas. „Biudžeto deficito mažinimas mechaniškai ir drastiškai kapojant viešojo sektoriaus (mokyklų, ligoninių, policijos ir t. t.) finansavimą retai kada pagerina viešųjų lėšų panaudojimo efektyvumą, tačiau didina tikimybę, kad arba viešojo sektoriaus darbuotojai gaus mažesnį darbo užmokestį, arba bus atleisti iš darbo. Gali būti, kad viešosios paslaugos taps mokamomis (taigi bus faktiškai privatizuotos), ar jos bus neteikiamos apskritai, arba jų kokybė smuks. <...> Biudžeto išlaidų mažinimas, t. y. mažesnis viešojo sektoriaus finansavimas, be aukščiau minėtų dalykų, reiškia ir mažesnius to sektoriaus užsakymus privačiam verslui ir, tuo pačiu, mažesnį BVP, didesnį nedarbą dabar jau privačiame sektoriuje arba mažesnius atlygius verslo sferoje."[8]

Pasak prof. P. Gylio, biudžeto deficito mažinimas beatodairiškai didinant mokesčius – tai reali grėsmė, kad, viena vertus, mokesčių didinimas gali biudžeto pajamų ir nepadidinti, net sumažinti (Lafero dėsnis), antra vertus, jis gali didinti ir taip didelę pajamų nelygybę šalyje. Vadinasi, mechaniškas, beatodairiškas mokesčių didinimas nėra išeitis Lietuvoje. Taigi primityvi kova su biudžeto deficitu tą deficitą gali padidinti.

Biudžeto deficito problemos sprendimas neturėtų apsiriboti techniškais, buhalteriniais metodais – reikia atsižvelgti į visą makroekonominę ir mikroekonominę padėtį, sisteminį problemos matymą, remtis profesionaliais sprendimais, orientuotais į makroekonominės pusiausvyros palaikymą (o ne į mechaninį deficito mažinimą) ir į gyventojų gyvenimo gerovės kilimą.

[8] Ibid.

Pagrindinis griežtos pinigų politikos Lietuvoje rėmėjas ir iniciatorius – Tarptautinis valiutos fondas. Jis Lietuvai teikia pagrindinėms ES strateginių dokumentų nuostatoms priešingas rekomendacijas. Didžiausias dėmesys TVR rekomendacijose sutelkiamas į šiuos fiskalinius prioritetus:

• *Subalansuotas arba nulinis biudžeto biudžetas*. Pats pirmasis TVF pateiktas siūlymas yra raginimas siekti fiskalinio stabilumo ir pastaba, kad Lietuva subalansuotą biudžetą galėjo turėti jau 2007 m. TVF pažymi, kad ir taip jau milžiniška ES parama skatinamos ekonomikos, sparčiai augant atlyginimams ir didėjant infliacijai, visai nėra reikalo dar labiau stimuliuoti skolintais valstybės pinigais. Anot TVF, jau 2007 m. Lietuvai vietoj 1,2 proc. BVP deficito vertėjo turėti 0,8 proc. perteklių. TVF akcentuoja, jog visos viršplaninės pajamos turi būti skirtos deficitui ir valstybės skolai mažinti, o ne papildomoms valstybės išlaidoms.

• *Valstybės išlaidų taupymas*. TVF pastebi, kad valstybės tarnautojų vietų sumažinimas yra dar neišnaudotas valstybės išlaidų taupymo šaltinis. Nepaisant visų kalbų apie biurokratijos mažinimą ir valstybės valdymo optimizavimą, valstybės tarnautojų skaičius Lietuvoje 2003–2009 m. ūgtelėjo nuo 19 iki 23 tūkst., arba 18 proc. Vien atlyginimams šiems naujiems tarnautojams išleidžiama papildomai 70 mln. litų kasmet.

TVF taip pat mato taupymo galimybių geriau apgalvojant ir efektyviau teikiant valstybines paslaugas. Pavyzdžiui, anot TVF, socialinės paramos programų yra per daug ir jos yra per smulkios, o tai daro visą socialinės paramos sistemą labai neskaidrią ir didina jos administravimo išlaidas. TVF siūlo tokias programas konsoliduoti ir padaryti jas skaidresnes. Pagrindinis svertas – sumažinti valstybės išlaidas socialinei politikai.

• *Mokestinių lengvatų naikinimas*. Tarptautinis valiutos fondas taip pat rekomendavo Lietuvai atsisakyti PVM ir daugelio kitų mokesčių lengvatų. Nuo 2008 m. sausio 1 d. gyventojų pajamų mokestis (GPM) buvo sumažintas iki 20 proc. Nuo 2008 m. sausio 1 d. buvo atsisakyta visų pridėtinės vertės mokesčio (PVM) lengvatų.

Tačiau racionalios mokestinės lengvatos suteikia galimybę valstybei naudotis fiskalinės politikos svertais ir didinti išlaidas tokios labai svarbioms sritims, kaip švietimas, socialinė apsauga, sveikatos apsauga ir kt. Taigi TVF vėl peršamas makroekonomikos rodiklių prioritetas, o tai

prieštarauja europiniams strateginiams dokumentams ir europinės gerovės ekonomikos modelio tikslams.

Kaip teigia daugelis Lietuvos sociologų ir ekonomistų, vertinant Lietuvos ekonominės politikos efektyvumą negalima tiesiogiai vadovautis Vakarų valstybių sukurtomis ir taikomomis doktrinomis (Vašingtono konsensuso doktrina, Mastrichto kriterijais, griežta pinigų ir fiskaline politika), kurios gali būti sėkmingai taikomos aukšto ekonominio išsivystymo lygio šalyse. Tačiau šalyse, kurios dar tik sukūrė rinkos ekonomiką, išgyveno palyginti trumpą rinkos laikotarpį, turi būti taikomi švelnesni makroekonominės politikos svertai. Siekiant makroekonominės pusiausvyros turi būti rimtai atsižvelgiama į gyventojų gyvenimo kokybės rodiklius, kitaip pasiekiama priešingų rezultatų – didėjančio biudžeto deficito, nedarbo, emigracijos, ekonomikos griūties.

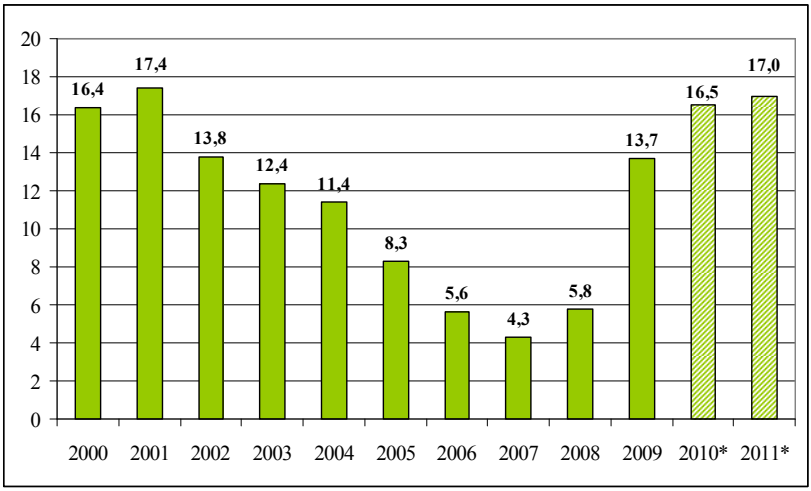
Darbo rinka ir gyventojų pajamos. Lietuvoje su paradoksalia situacija buvo susiduriama ir anksčiau – nors makroekonominiai rodikliai gerėjo, tačiau socialinių problemų nemažėjo, o pastaruoju metu jos ypač paaštrėjo. Dėl menkų atlyginimų ir ribotų profesinės karjeros galimybių Lietuvos gyventojai emigruoja į užsienį, nemažėja visuomenės nepasitenkinimas esama padėtimi. Tai liudija tiek nepasitenkinimas politika, tiek menkas pasitikėjimas pagrindinėmis valstybės institucijomis. Jį galima paaiškinti ne tik ekonominėmis, bet ir, o gal net labiau – socialinėmis priežastimis. Pirmiausia, stiprėja visuomenės poliarizacija – didėja skirtumai tarp didžiausias ir mažiausias pajamas gaunančių gyventojų; antra, stiprėja atotrūkis tarp Vilniaus ir kitų šalies miestų bei regionų; trečia, stiprėja atotrūkis tarp išsilavinimo lygio ir materialinės padėties – materialinis ir socialinis statusas Lietuvoje nesusietas su išsilavinimo ir profesionalumo lygiu.

Manoma, kad Lietuvoje mažas darbo užmokestis sukėlė didžiulę migracijos bangą, nepasitenkinimą ir nepasitikėjimą valstybe bei dėl to atsirado platus sluoksnis žmonių, gyvenančių iš socialinių pašalpų. Autoritetingų tarptautinių organizacijų nuomone, mažesnis kaip 3,5 eurų valandinis darbo užmokestis yra neleistinas, nes nuo to kenčia darbuotojo gyvenimo kokybė. Pradeda degraduoti šalies darbo potencialas, išnyksta motyvacija našiai dirbti, stiprėja emigracijos motyvai. Kadangi Lietuvoje darbo užmokestis 2009 m. buvo net 8 kartus mažesnis nei Didžiojoje Britanijoje, Vokietijoje ir kitose ES šalyse, emigracijos bangos nepavyksta sustabdyti.

Nors nuo 2000 m. iki 2008 m. nedarbo lygis sumažėjo 1,9 karto (68 proc. nedarbo sumažėjimo paaiškino užimtumo padidėjimas; vien dėl užimtumo miestuose nedarbas šalyje sumažėjo 60 proc., 32 proc. nedarbo sumažėjimo buvo aiškinama darbo jėgos mažėjimu), darbo jėga sumažėjo 3,6 procentinio punkto, šį mažėjimą lėmė emigracija. Tačiau 2010 m., palyginti su 2008 m., nedarbo lygis padidėjo 3 kartus. Turint omenyje, kad 30 proc. darbo jėgos mažėjimo lėmė migracija, faktiškas potencialus nedarbo lygis Lietuvoje būtų dar didesnis.

Nedarbo lygis kai kuriuose regionuose išlieka itin aukštas. Bedarbio pašalpos sudaro vos 0,4 procento bendrojo vidaus produkto, o socialinės paramos sistema nėra pakankamai efektyvi.

Nuostata, kad darbo jėgos persikvalifikavimas iš žemo našumo sektorių į didesnio našumo sektorius vidutinės trukmės laikotarpiu turi tapti svarbiu BVP augimo veiksniu, galinčiu apsaugoti nuo darbo jėgos trūkumo, labai abejotina, nes bedarbių – ypač moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, Lietuvoje skaičius viršija 50 proc. Lietuvoje paprasčiausiai nėra kur dirbti, nes mažai darbo vietų, kur galima būtų atskleisti savo kūrybišką potencialą, augti profesiškai, intelektualiai, t. y. „gyventi laimingai“.

* SEB banko prognozė.
Šaltinis: SEB bankas, 2010.

7 pav. Nedarbo lygis (tyrimo duomenimis, vidutinis, proc.)

Verslo aplinka. Pasaulio banko ir Tarptautinės Finansų Korporacijos duomenimis (pagal Pasaulio banko paskelbtą ataskaitą „Doing Business 2007“), Lietuva pagal verslo aplinkos palankumą užima 16 vietą tarp 175 vertintų pasaulio valstybių. Tam didelės įtakos turėjo stabili makroekonominė aplinka. Palyginti su 2006 m. vertinimu, Lietuva nusmuko per vieną poziciją, t. y. iš 15 į 16 vietą, tačiau pagal palankias sąlygas verslui vykdyti lenkia ne tik kaimynines Baltijos šalis, bet ir visas naująsias ES valstybes nares.

Lietuva pateko tarp trylikos pasaulio valstybių, sugebėjusių įgyvendinti tris ar daugiau reformų gerinant verslo sąlygas. Didžiausią pažangą Lietuva padarė mokesčių srityje ir pateko tarp 31 valstybės, sumažinusios ar supaprastinusios mokesčių naštą verslui. Ataskaita rodo, kad daugiausia reformų buvo įgyvendinta, lengvinant sąlygas pradėti verslą, – per metus jas pagerino 43 šalys, tarp jų ir Lietuva. Pažangą kuriant naujas darbo vietas padarė mažiausia valstybių dalis, tačiau Lietuva viena iš jų.

Tačiau verslo įmonių veiklos vertinimai yra nepalankūs: pagal įmonių verslumą bei verslo konkurencingumą Lietuva gerokai atsilieka nuo ES vidurkio. Įmonių verslumui ir konkurencingumui bendrąja prasme skatinti turėtų būti skirtos verslo aplinkos gerinimo priemonės, kurios glaudžiai susijusios su tiesioginėmis priemonėmis, skirtomis moksliniams tyrimams, technologinei plėtrai, inovacijoms ir technologijų perėmimui skatinti. Šios priemonės taip pat tiesiogiai ir netiesiogiai skatintų tiesioginių užsienio investicijų augimą Lietuvoje, naujų technologijų perėmimą ir taikymą, o tai skatintų Lietuvos ūkio sukuriamos pridėtinės vertės augimą.

Pagal tarptautinių organizacijų skaičiuojamus konkurencingumo ir inovatyvumo indeksus, pasaulio ir Europos kontekste Lietuva yra traktuojama kaip ne inovacijomis augimą grindžianti ekonomika. Atsižvelgiant į tai, kad inovacijos šiuo metu yra pagrindinis ekonomikos augimo variklis, žemas Lietuvos ekonomikos inovatyvumo rodiklis yra didžiausias Lietuvos ekonomikos tarptautinio konkurencingumo augimo stabdis. Menkas Lietuvos ekonomikos inovatyvumas yra tiesiogiai susijęs su maža aukštų ir vidutiniškų technologijų dalimi ekonomikoje bei žemu inovacijų lygiu vyraujančių tradicinių sektorių įmonėse.

Pagrindiniai nepakankamą inovatyvumą lemiantys veiksniai yra nepakankamas investicijų į mokslinius tyrimus ir technologijų plėtrą lygis, kuriam savo ruožtu daro įtaką:

- sumenkęs Lietuvos mokslo potencialas;

- labai mažos verslo investicijos į MTTP;
- mažas tyrėjų, dirbančių verslo įmonėse, skaičius;
- nepakankamai glaudus mokslinių tyrimų įstaigų, universitetų ir ūkio subjektų bendradarbiavimas MTTP ir inovacijų srityje;
- nepakankamai išplėtota žinių ir mokslo rezultatų skleidimo terpė (mokslo ir technologijų parkų veikla ir pan.).

Lietuvos įmonių diegiamos inovacijos yra nepakankamai tęstinės bei daugiausia susijusios su inovacijų pritaikymu, tuo tarpu strategiškai reikšmingų inovacijų bei technologijų modifikavimų įmonės beveik neįgyvendina.

ES struktūrinės paramos įsisavinimas. 2007–2013 m. Lietuvai iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų iš viso skirta 23 mlrd. litų. Ši parama sulaukė didelio susidomėjimo – paraiškų jai gauti buvo sulaukta daugiau kaip dvigubai didesnei sumai nei Lietuvai skiriama iš ES struktūrinių fondų. ES struktūrinės paramos įsisavinimas vyksta etapais – atrinkus paraiškas, rengiamos sutartys su paramos gavėjais ir tik tada galima pradėti paramą naudoti. Ji turi būti panaudota per dvejus metus po paramos skyrimo.

2004–2006 m. BPD įgyvendinimo ataskaitose buvo teigiama, kad struktūrinės paramos įsisavinimas Lietuvoje vyko labai aktyviai, todėl yra visos prielaidos tikėtis, jog sėkmingą projektų atrankos bei jų įgyvendinimo etapą seks spartus lėšų įsisavinimas ir 2007–2013 m. laikotarpiu. Lietuvoje, kaip ir visose ES paramą gaunančiose šalyse, struktūrinių fondų lėšos iš pradžių buvo įsisavinamos lėčiau, o vėliau paspartėjo. Iš ES šalių-senbuvių praktikos žinoma, kad kol šalis išmoksta įsisavinti paramą, turi praeiti 10 metų.

Lietuvoje, įsisavinant struktūrinę paramą, išryškėjo šios pagrindinės problemos:

- nors ir suformuoti projektų atrankos kriterijai, tačiau atrankos praktika rodo, kad geriausi projektai gali ir nelaimėti struktūrinės paramos, o vidutiniai gali būti įvertinti palankiai. Tai nutinka dėl nepakankamo projektų atrankoje dalyvaujančių ekspertų profesinio lygio ir kvalifikacijos bei patirties trūkumo;
- hierarchinė trijų lygių struktūrinės paramos valdymo sistema, sureikšminanti formalųjį, biurokratinį aspektą, o ne atsižvelgianti į dalyko esmę ir turinį, Lietuvoje sudaro prielaidas sistemos biurokratizavimui ir lėtina ES paramos lėšų efektyvų įsisavinimą;

- projektų skaičius ir kokybė rodo, kad projektų pareiškėjai, vykdytojai norėtų pasinaudoti struktūrinės paramos teikiamomis galimybėmis, tačiau paramos vertinimo sąlygos yra per daug sudėtingos, sudėtingas projekto įgyvendinimo administravimas, reikalaujantis didelių laiko sąnaudų, žmogiškųjų išteklių ir papildomų finansinių galimybių, kurios laikomos netinkamomis išlaidomis.

Paminėtos tik pagrindinės problemos trukdo efektyviai, skaidriai ir tikslingai įsisavinti ES struktūrinių fondų paramą Lietuvoje.

Pagrindinių ekonomikos tendencijų analizė rodo, kad Lietuvos ekonomika iki 2008 m. buvo pasiekusi neblogų makroekonomikos rezultatų, tačiau Lietuvos ekonomika buvo išbalansuota struktūriniu lygiu – įspūdingai augant BVP, esant stipriam litui, valdžios biudžeto deficitui, valstybės skolai, palūkanų normai neperžengiant nustatytų Mastrichto kriterijų ribų, išliko ekstensyvi smulkiojo ir vidutinio verslo plėtra, netolygi regioninė plėtra, buvęs didelis nedarbas pavirto emigracijos problema, darbo užmokesčio, gyventojų pajamų didėjimas atsiliko nuo makroekonominių rodiklių dinamikos plėtros. Būtent tokia politika neužtikrino ekonomikos procesų tvarumo pastaraisiais 2009–2011 m., kai ėmė didėti infliacija ir mažėti investicijos.

Taip yra todėl, kad Lietuvoje prioritetas teikiamas makroekonomikos rezultatams, neskiriant reikiamo dėmesio socialinei politikai (plačiąja prasme), gyventojų gyvenimo gerovei. Prioritetiniais laikomi uždaviniai – subalansuoti valstybės finansus ir pažaboti infliaciją, mažai dėmesio skiriant žmogui. Tai prieštarauja strateginiuose Lietuvos dokumentuose deklaruojamam europinės gerovės modeliui.

Makroekonomikos rodiklių prioritetas ir nepakankamas dėmesys žmogui, socialinei politikai, žmonių gyvenimo gerovei ir kokybei rodo, kad pagrindiniai Lietuvos ekonomikos tikslai yra infliacijos pažabojimas ir kova su fiskaliniais deficitais. Taigi iš tikrųjų Lietuvos ekonomikoje įgyvendinamas monetarinis „liberalus“ amerikietiškasis modelis, prieštaraujantis europinės gerovės modelio vertybėms.

Išvada – banali, tačiau blogai įgyvendinama Lietuvos ekonomikoje – suteikti mūsų ekonomikai socialinę orientaciją, deklaruojamą ES ir Lietuvos strateginiuose dokumentuose. Turi būti modernizuojamas – „europinamas“ Lietuvos ekonominis modelis, investuojama į žmones ir

aktyviai kuriama gerovės valstybė. Žmonės yra didžiausia Lietuvos vertybė ir pagrindinis ES politikos tikslas. Investicijos į žmones ir aktyvios bei dinamiškos valstybės kūrimas yra svarbiausias uždavinys, užtikrinant Europos Sąjungos, o kartu ir Lietuvos vietą žiniomis grįstoje ekonomikoje, ir siekiant, kad šios naujos ekonomikos atsiradimas nepaaštrintų tokių problemų, kaip nedarbas, socialinė atskirtis ir skurdas.

Lietuvos ekonomika nėra socialiai orientuota, tuo tarpu kai socialinei politikai, darbui ir užimtumui, žmogiškųjų išteklių plėtrai, kad ir sunkmečiu, Europos Sąjungoje teikiamas prioritetas. Lietuvoje gi klaidingai manoma, kad iš pradžių reikia pasiekti spartų ekonomikos augimą, stabilumą ir tik po to pakelti gyventojų gyvenimo gerovę, spręsti socialinės politikos problemas. Iš tikrųjų socialiniai procesai neatskiriami nuo ekonominių pokyčių, jie veikia vienas kitą.

Viena vertus, socialinė politika yra bendras ūkio plėtros rezultatas, tačiau, kita vertus, ji pati skatina ekonomikos augimą. Socialinė politika, orientuota į užimtumo didinimą ir nedarbo mažinimą, darbo užmokesčio ir gyventojų pajamų augimą, yra vienas iš svarbiausių investicijas ir ekonomikos augimą lemiančių veiksnių.

Lietuvos ekonomikoje vykstantys pokyčiai, didina visuomenės segmentaciją ir diferenciaciją, o tai prieštarauja vidurinės klasės, kurios pagrindą sudaro smulkus ir vidutinis verslas, kūrimosi prielaidoms. Įvairių tyrimų duomenimis, vidurinioji klasė Lietuvoje sudaro 20–30 proc., o išsivysčiusiose rinkos šalyse – 60–80 proc. Susidariusios socialinės – ekonominės sąlygos neskatina viduriniosios klasės formavimosi, nes Lietuvos ekonominė politika orientuota, visų pirma, į stambaus, o ne į smulkiojo ir vidutinio verslo interesus; Lietuvoje didžiulė gyventojų pajamų diferenciacija; išsilavinimas ir profesionalumas nėra karjeros svertai ir negarantuoja aukšto materialinio ir socialinio statuso; nėra aiškaus karjeros modelio, o tai ypač svarbu jaunajai kartai. Visi šie veiksniai kartu lemia ir nepaliaujamą emigracijos iš Lietuvos didėjimą.

1.3. Globalinė krizė ir jos įtaka gyventojų gyvenimo kokybei

1.3.1. Fundamentinės pasaulio ekonominės krizės priežastys

Įvairių šalių ekonomikos ir finansų analitikai, politikai, publicistai, ekspertai ir vyriausybių atstovai analizuoja 2008 m. įsižiebusios pasaulyje

finansų krizės, kuri transformuojasi į visa apimančią ekonominę krizę, priežastis.

Susidariusi padėtis yra įvairiai vertinama žinomų pasaulio ekonomistų. Vieni negali pagrįstai paaiškinti, kodėl taip įvyko, ir teigia, kad atsitiko tai, ko negalėjo būti, tačiau vis dėlto tiki galingomis rinkos savireguliacijos jėgomis (A. Greenspan'as, M. Friedman'as, L. Balcerovičius) ir tikisi, kad rinka ateityje viską pati sureguliuos. Tačiau kita pasaulio ekonomistų grupė (Nobelio premijos laureatai J. Stiglitz'as, P. Krugman'as, D. Soros'as, L. Thurow, K. Schwab'as, J. Sachs'as), priešingai, susidariusią padėtį vertina kaip neoliberalizmo doktrinos ir monetarinio ekonomikos modelio nepasiteisinimą.

Tačiau bent šiuo atveju tampa aišku, kad pasaulio rinka, kaip efektyviausias išteklių paskirstymo būdas, nesugeba pati savaime visavertiškai reguliuotis. Ji turi būti kontroliuojama, koreguojama ir sustiprinta viršvalstybiniu ir valstybiniu reguliavimu. Kyla pagrįstas klausimas, kokiu būdu ir kokiu laipsniu? Siekiant atsakyti į šį klausimą, būtina suvokti krizės priežastis.

Įvairių mokslininkų ir analitikų straipsniuose reiškiamos labai skirtingos nuomonės apie šios krizės priežastis ir jos pobūdį. Tačiau dažniausiai nurodomos dvi veiksnių grupės, paskatinusios finansinę krizę: pirma – struktūriniai veiksniai, sukuriantys palankias sąlygas ir taip leidžiantys krizei plėtotis ir plisti ir, antra, cikliniai veiksniai, kurie iš esmės ją ir sukėlė.

Struktūriniai veiksniai – tai:

- didžiulis kapitalo rinkų vaidmens augimas (nebankinių finansinių institucijų) finansinio tarpininkavimo veikloje, finansų rinkų sudėtingėjimas;
- didėjantis finansų rinkų neaiškumas;
- spartėjantys globalizacijos tempai;
- neadekvatūs kiekybiniai rizikos vertinimo metodai, kuriuos taikant buvo priiminėjami sprendimai;
- santaupų perteklius daugelyje šalių (ypač Kinijoje) ir turto bei pajamų perskirstymas plataus vartojimo prekių eksportuotojams;
- ir visų svarbiausia – neadekvati ir pasenusi pasaulinė reguliavimo ir priežiūros struktūra, dėl kurios labai išaugo skolos ir prisiimtos kredito rizikos apimtys;
- per didelis pasikliovimas rinkos savireguliavimo mechanizmo sėkme;

- plačiai naudojami nauji sudėtingi išvestiniai finansiniai instrumentai. Tai perkėlė visas įmanomas rizikas į tarptautinį lygį ir sumažino rinkų skaidrumą.

Cikliniai veiksniai apima šias grupes:

- pernelyg mažos visų laikotarpių svarbiausių pasaulio ekonomikų (JAV, ES, Japonija) nerizikingų aktyvų palūkanų normos. Didesnė JAV palūkanų norma būtų sumažinusi lėšų pasiūlą nekilnojamam turtui įsigyti skirtoms paskoloms. Tačiau tai reikėjo numatyti iš anksto, ir palūkanų normų didinimas, jau išryškėjus krizės pirmiesiems ženklams, būtų dar labiau ją pagilinęs ir nusmukdęs šalies ekonomiką;
- nepagrįstai maža kredito rizikos marža visiems instrumentams;
- mažai reguliuojama ir labai silpnai prižiūrima bankų sistema. Ši kredito struktūra besivystanti, dinamiška, kiekvieną dieną diegianti naujus labai sudėtingus išvestinius investicinius produktus, kurių rizika turi būti įvertinta ir vykdoma šių instrumentų bei juos platinančių institucijų kontrolė.

Mūsų nuomone, galima skirti tris fundamentines globalios krizės priežasčių grupes.

Pirmoji – pasaulio ekonomikos ir išsivysčiusių pasaulio šalių nacionalinių ekonomikų plėtros ciklišKumas ir šių procesų sinchroniškumo stiprėjimas pagrindiniuose pasaulio ekonomikos centruose – JAV, ES, Japonijoje. Globalizacijos procesai akivaizdžiai trumpina ciklą, pasaulio ekonomikos pakilimo ir stabilumo fazės trukmę.

Krizės apraiškų pasaulio ūkyje atsirado jau 2001 m., kai staigiai sumažėjo fondų biržų indeksai. Būtent šis laikotarpis buvo ekonomikos pakilimo pabaiga, siejama su imlia pasaulio kompiuterių ir komunikacijų, tarp jų ir mobiliųjų telefonų, rinka. 2001 m. audringas šių rinkų augimas pasibaigė ir ekonomikos plėtra perėjo į nuosmukio fazę. 2001m. ekonomikos recesijos grėsmės išvakarėse centriniai šalių bankai ėmė naudoti klasikinę priemonę ekonominiam aktyvumui palaikyti – mažinti palūkanų normas. Be to, buvo padidinta pinigų pasiūla. Jeigu pasaulio ekonomika tuo laikotarpiu būtų atsidūrusi vidutinės trukmės ciklo recesijoje, šitų priemonių gal ir būtų užtekę, kad vėl prasidėtų ekonomikos augimas. Tačiau ilgalaikio technologijų plėtros nuosmukio aplinkybėmis „pigių pinigų“ politika pa-

skatino spekuliacinių muilo burbulų susidarymą akcijų ir nekilnojamojo turto rinkose, fiktyvaus ir spekuliacinio kapitalo mastų didėjimą.

Antroji krizės priežasčių grupė – susidariusi globali finansų sistema, neatitinkanti nūdienos reikalavimų, šiuolaikinių realijų, jos nesugebėjimas reguliuotis savaime. Globalizacija – vienas iš sudėtingiausių pasaulio ekonomikos reiškinių, dar neištirta finansų inovacija visos planetos mastu. Šiandieną matomos jos ir neigiamos pusės. Ji remiasi viena dominuojančia valiuta – JAV doleriu, kuriai 32 metai. Ji archainė, nes neatsižvelgia į kardinalius pokyčius, vykstančius globalių finansų srityje, nesugeba užkirsti kelio stiprėjančioms finansų disproporcijoms, iškraipymams, valdyti didėjančios spekuliacinių (virtualių) operacijų rizikos. Susiklosčiusi finansų sistema ydinga dar ir dėl to, kad finansinių operacijų mastas neatitinka ekonominių išteklių naudojimo.

Šių procesų formavimasis skatina globalią monopolinę politiką ir neskatina konkurencijos finansų kapitalo srityje. Per didelė priklausomybė nuo vienos valiutos, dominuojančios pasaulyje, yra grėsmė visai globaliai ekonomikai. Dolerių emisija yra neribojama. 2008 m. Pasaulio ekonomikos forume Davose Prancūzijos prezidentas N. Sarkozy pareiškė, kad negali viena šalis diktuoti visam pasauliui, reikia pereiti nuo vienapoliarinio pasaulio prie daugiapoliarinio. JAV eksportuoja į pasaulį dolerius, o importuoja kapitalą.

Trečioji priežasčių grupė – socialiniai veiksniai: stiprėjanti pasaulio šalių ir visuomenės poliarizacija, didėjanti socialinė ekonominė nelygybė; moralinių etinių ir dvasinių vertybių krizė.

Daugelyje liberaliai orientuotų valstybių didesnis dėmesys verslui paskatino net ir išsivysčiusiose šalyse stiprėjančią socialinę nelygybę, neturintį precedento susisluoksniavimą. Ši problema ypač paaštrėjo pastaraisiais metais. Socialinė ekonominė diferenciacija ir visuomenės susiskaldymas turėjo įtakos krizinių procesų judėjimo krypčiai. Europos Sąjungoje tai buvo pastebėta ir ES paskelbė, kad ji turi būti atsakinga už socialinę politiką globalizacijos procese.

2009 m. Pasaulio ekonomikos forume Davose taip pat iškelta mintis, kad reikia prisiminti ir moralines vertybes, verslas turi tarnauti visuomenei, o ne atvirkščiai.

Daugelis pasaulio ekonomistų, ekspertų, politikų (žinomas pasaulyje finansininkas G. Soros'as, Vokietijos kanclerė A. Merkel, Rusijos mokslų

akademijos Europos instituto direktorius, profesorius N. Šmeliovas, žymus lenkų ekonomistas G. Kolodko, Pasaulio forumo Davose steigėjas profesorius K. Schwab'as ir kt.) teigia, kad ištikusi pasaulį krizė – tai visų pirma krizė – „galvose ir širdyse", tai – moralinių-etinių, kultūros ir dvasinių vertybių krizė, kuri pasireiškia per sutrikusią asmenybės ir visuomenės vertybių sistemą: asmenybės identiteto, šeimos instituto, profesionalumo, kultūros krizė.

Be kultūros visuomenėje nėra ir moralės. Bloga moralė – bloga (neefektyvi) ir ekonomika. Be elementarios moralės neveikia įstatymai politikoje, ekonomikoje, socialinėje srityje, negali gyvuoti mokslas ir inovacijos. Žemas moralės lygis, nusikalstamumo, korupcijos didėjimas daro beviltiškas ir bergždžias pastangas ekonomikoje ir politikoje, visuomenės gyvenime, švietimo ir mokslo, tarptautinių ekonominių santykių bei verslo srityse.

Socialinio teisingumo, moralinių, dvasinių, kultūros vertybių idėjos krizės sąlygomis reikalauja ypatingo dėmesio.

1.3.2. Globalinės krizės pasekmės

Pasaulio ekonomistai plačiai analizuoja globalinės krizės pasekmes. Atsižvelgiant į apibendrintą pasaulio analitikų nuomonę, ši krizė visų pirma yra pats svarbiausias monetarinės rinkos ekonomikos pralaimėjimas nuo pokario laikotarpio. Ši krizė privertė pergalvoti rinkos ekonomikos principinius aspektus tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygiu. Krizę sukėlė ne koks nors vienas išorinis veiksnys (pvz., OPEC naftos kainų kilimas), o pati globalios rinkos, tarptautinio verslo ir finansų sistema.

Antra globalinės krizės pasekmė – institucinis aspektas: bankai iš aptarnaujančių verslą darinių virto neoliberalaus monetarinio modelio fanatikais, kurių nuomone, tik finansų rinkos sugeba teisingai vertinti situaciją ir todėl jos negali būti reguliuojamos. Krizė parodė šios nuostatos ribotumą ir neteisingumą.

Trečioji krizės pasekmių grupė siejama su intelektiniu aspektu. Ją gerai atspindi buvusio ilgamečio JAV Federalinio rezervų banko prezidento A. Greenspan'o 2008 m. pareikšta nuomonė, kad JAV valiutos kontrolės sistemos pagrindai buvo nestabilūs. „Jos intelektinis fundamentas žlugo jau 2007 m. vasarą", – pareiškė patyręs bankų valdytojas. „Mano požiūris

ir įsitikinimai, atsižvelgiant į pasaulio finansų sistemos rezultatus, apsivertė“, – pasakė A. Greenspan'as[9].

Lietuvos ekonomikos analitikai (irgi bankininkai) kaip užkerėti laikėsi monetarinio modelio doktrinos, bankrutavusios kaip ir patys bankai.

Mintį, kad monetarizmas žlugo, patvirtino ir geriausiai išreiškė Prancūzijos prezidentas N. Sarkozy. Jis pasakė, kad „idėja, jog rinka visada teisi, pasirodė beprotiška. Nūdienos krizė priverčia mus atnaujinti kapitalizmą etikos ir sąžiningo darbo pagrindu. Principas *laissez-faire* (laisvos rinkos) pasibaigė. Visagalė rinka, kuri visada teisi, – pasibaigė taip pat.“[10]

Ketvirtoji krizės pasekmių grupė – tai moralinių vertybių sistemos, kuri buvo grindžiama skolinimosi (kreditavimo) ir vartojimo didinimu, žlugimas. Pagrindinė jos priežastis – ekonomikos augimo (t. y. makroekonomikos rodiklių prioritetas) kaip tikslo, o ne kaip priemonės siekti geresnės gyvenimo kokybės, ir turtėjimo maksimizavimo kultas.

To išdava – technokratiškas ekonomikos efektyvumo suvokimas, kai vieninteliu stambių korporacijų ir bankų veiklos rezultatu tapo nepasotinamas pelno troškimas, orientacija į vartotojišką visuomenę, nekritiškas globalizacijos ir finansinių inovacijų vertinimas.

1.3.3. Socialinės nelygybės problema ir moralinių-etinių vertybių krizė

Ekonominė krizė dažniausiai suvokiama kaip makroekonominių rodiklių dėl vidinių ir išorinių priežasčių pablogėjimas nacionalinėje ir pasaulio ekonomikoje. Tačiau, be daugybės makroekonomikos nestabilumą ir nesubalansuotumą skatinančių veiksnių, reikia atkreipti dėmesį, kad visuminę makroekonomikos paklausą labai veikia gaunamų pajamų dydis. Didžioji dalis dirbančiųjų – tai samdomieji, gaunantys darbo užmokestį. Tačiau BVP arba nacionalinių pajamų, kurias sudaro darbo užmokestis ir gaunamas pelnas, augimą pastaraisiais metais pasaulyje labiau lėmė pelno didėjimas. Tai – natūrali tendencija ir rinkos varomoji jėga. Tačiau tokio neproporcingo pajamų paskirstymo padarinys – daugelyje šalių lyderių sustiprėjusi visuomenės socialinė ekonominė nelygybė.

[9] Greenspan Concedes Error on Regulation // The New York Times, October 23, 2008.

[10] Sarkozy Stresses Global Financial Overhaul // The New York Times, September 25, 2008.

Vakarų Europoje per pastaruosius 20 metų didėjo nedarbas, jis siekė daugiau kaip 10 proc. JAV buvo pastebima didžiulė pajamų diferenciacija – atotrūkis tarp turtingųjų ir skurdžiųjų, kuris turi tendenciją didėti. Dviejų trečdalių amerikiečių pajamos sumažėjo 20 proc. Mažėjo ne visų, o daugumos – pagrindinės masės – žmonių, o didėjo tik 20 proc. turtingųjų pajamos. Lotynų Amerikoje realusis darbo užmokestis per pastarąjį dešimtmetį sumažėjo 50 proc., taigi aštrėja socialinės problemos.

A. Guano, buvęs Prancūzijos plano generalinis komisaras, teigia, kad pastarųjų 15 metų Prancūzijos rezultatai – tai masinis nedarbas, nesaugumas, nestabilumas, perkamosios galios stagnacija, viduriniosios klasės smaugimas mokesčiais, socialinė atskirtis. Fiskalinis ir biudžetinis dogmatizmas Prancūziją slegia jau 15 metų, Europą reikia kurti kitaip. Tai neturėtų stebinti, nes dabartinės ortodoksinės politikos prioritetai yra kova su infliacija ir deficitų mažinimas, o ne ekonomikos augimo skatinimas ir darbo vietų kūrimas.

Netgi tokioje socialiai orientuotoje šalyje, kaip Vokietija, socialinės nelygybės didėjimo tendencija labai ryški ir stiprėjanti toliau. Vokietijoje, ekspertų teigimu, susiklosčiusi socialinė ekonominė nelygybė per pastaruosius 20 metų dar niekada nebuvo tokia aštri kaip šiandieną.

Profesorių L. Emerij (buvęs JAV plėtros ir rekonstrukcijos banko specialusis patarėjas) stebina ataskaitos ir OECD (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos) ekonominių rodiklių atranka. „Jei ekonomika matuojama makrofinansiniais rodikliais (tokiais kaip infliacija, biudžeto deficitas, palūkanų norma), tai ekonomikos būklė gali atrodyti optimistiškai, tačiau jei kitais makroekonominiais rodikliais – tokiais kaip nedarbas, skurdas, nusikalstamumas, pajamų diferenciacija, ta pati ekonomika gali atrodyti labai pesimistiškai."

Globali ekonominė krizė privertė daugelio šalių vyriausybes grįžti prie praeities pamokų ir atkreipti dėmesį į socialinę valstybės funkciją. Pavyzdžiui, Vokietijos kanclerė A. Merkel pasisako už socialinės ekonomikos ir socialiai subalansuotos rinkos principų reabilitaciją pasaulyje ir Europoje. Ji savo kalboje Krikščionių demokratų suvažiavime Štutgarte (2008 m.) socialinę rinkos ekonomiką traktavo kaip globalinės finansinės ekonominės krizės įveikimo panacėją, kaip maistą, kuris stiprina pažeistą piliečių pasitikėjimą ekonomika ir politika. Kanclerė kalbėjo apie sociali-

nės rinkos stiprinimą, kaip „apie stebuklingą mikstūrą, kuri šiandien yra vertingesnė negu bet kuriuo kitu metu“.

Tą patį kanclerė patvirtino ir 2009 m. sausį Davose vykusiame Pasaulio ekonomikos forume, pareikšdama, kad „turi būti įgyvendintas aukso vidurys tarp socializmo ir kapitalizmo, reikia sustiprinti valstybės vaidmenį ir, kad būtų galima valdyti krizės procesus, globalinis ūkis turi būti reguliuojamas“. Ji pasiūlė įkurti JT Ekonominio saugumo tarybą.

Diskusija apie šiuolaikinio valstybinio reguliavimo kryptis ir valstybės įsikišimo laipsnį, apie jos socialines funkcijas besikeičiančio pasaulio sąlygomis dar tik įgauna pagreitį. Žinoma, aklai kopijuojama istorinė patirtis dar negarantuoja, kad krizės problemos bus nugalėtos. Šiuolaikinės ekonominės sąlygos reikalauja adekvačių stabilizavimo priemonių. Tačiau akivaizdus, kad didėjanti visuomenės poliarizacija, kai nėra viduriniosios klasės arba ji labai menka, yra ypatinga krizės priežastis, reikalaujanti valstybės dėmesio, nes šis reiškinys skatina socialinę įtampą visuomenėje, visuomenės kataklizmus – socialines grėsmes ir gali sutrikdyti visos ekonomikos plėtrą.

Socialinės rinkos ekonomikos teorijos ir praktikos nagrinėjimas turėtų būti rimta ir aktuali antikrizinių šalies priemonių plano kryptis.

Didelė pajamų diferenciacija Lietuvoje (kai decilinis pajamų diferenciacijos koeficientas Kd=10) – viena iš pačių opiausių šalies problemų, kurios neišsprendus neįmanoma įgyvendinti jokios ilgalaikės strategijos ar vidutinės trukmės programų. Lietuva turi turėti savo ekonomikos modelį, kuris, atsižvelgiant į Lietuvos istoriją ir mentalitetą, gamtines, socialines ir ekonomines sąlygas, ypatybes, specifiką, leistų stabilizuoti ekonomiką ne tik einamuoju laikotarpiu, bet ir vėl išeiti į spartaus ilgalaikio augimo ekonomikos trajektoriją.

Totalinė materialaus ir finansinio aspekto propaganda oficialioje XX–XXI a. ekonomikos doktrinoje paskatino ne tik socialinę-ekonominę nelygybę, bet ir ryškias kultūros, moralinių-etinių ir dvasinių vertybių nuosmukio tendencijas.

1.3.4. Europos Sąjungos veiksmų planas pasaulinei krizei įveikti

Pirmininkaujantis ES Prancūzijos prezidentas N. Sarkozy nedelsdamas sukvietė į Paryžių (2008 m. rugsėjis) ES šalių lyderius – į tam tikrą „antikrizinį“ susitikimą ir pasiūlė Europos finansų rinkos stabilizavimo

planą. Pagal šį planą buvo numatoma sukurti apie 300 mlrd. eurų Bendrąjį Europos fondą, kurio lėšas būtų galima panaudoti probleminėms Europos kompanijoms gelbėti.

2008 m. spalio 11–12 d. įvyko Didžiosios Septyniukės (G7) finansų ministrų susitikimas Vašingtone ir priimtas „Planas“, kuriame numatyti penki punktai:

- panaudoti visas turimas lėšas sistemiškai svarbioms finansinėms institucijoms (bankams) remti, siekiant užkirsti kelią jų bankrotui;
- užtikrinti visas reikalingas priemones, atverti kredito ir finansų rinkas, siekiant garantuoti laisvų bankų prieigą didinti likvidumą ir finansavimą;
- užtikrinti galimybę bankams pritraukti kapitalą tiek iš privačių, tiek iš valstybinių šaltinių, siekiant atkurti jais pasitikėjimą ir atnaujinti verslo kreditavimą;
- užtikrinti nacionalinių programų indėlių draudimo patikimumą teikiant valstybės garantijas;
- imtis papildomų priemonių nekilnojamojo turto ir vertybinių popierių rinkos veiklai atnaujinti.

Šie bendri principai reiškia visos finansų sistemos perėjimą į kokybiškai naują plėtros vektorių. Tai realiai pasitvirtino, kai buvo priimti praktiniai sprendimai, leidžiantys apie gilią visas pasaulinės finansų sistemos architektūros restruktūrizaciją.

Tuo pačiu metu ES šalys patvirtino ir savo nacionalinius finansų sistemos gelbėjimo ją subsidijuojant planus. Anglija tam tikslui skyrė 980 mlrd. JAV dolerių, Vokietija – 643, Prancūzija – 540, Italija – 200, Japonija – 150, Švedija – 120 mlrd. JAV dolerių, Rusija paskolino Islandijai 4 mlrd. JAV dolerių.

Galima daryti išvadą, kad šie pasaulio finansų valdymo principai iš esmės keičia globalių finansų sistemą. Pagrindiniu reguliavimo instrumentu šiandien tampa ne rinka ir jos dalyviai, o valstybės ir jų finansiniai sprendimai.

Šią tezę patvirtina ir 2008 m. spalio 29 d. Europos Komisijos priimtas „Europos veiksmų planas finansų krizei įveikti“. Jame teigiama, kad tarptautinė finansų krizė kelia ES didelius iššūkius.

Yra du svarbiausi Europos finansų krizės įveikimo veiksmų plano akcentai. **Pirma – į ES finansų krizės įveikimo strategiją žvelgiama pla-**

čiau, negu vien tik į finansų – bankininkystės sistemos – atkūrimą; antra – priešingai individualistiniam monetariniam ekonomikos modeliui, akcentuojama kolektyvinių veiksmų reikšmė. „Europos veiksmų plane“ pabrėžiama, kad siekiant įveikti finansų krizę, aišku, turi būti stabilizuota Europos bankininkystės sistema, tačiau vien to neužtenka, nes finansų krizė išplito plačiau ir paveikė visą ūkį, suduodama smūgį visų pirma namų ūkių sektoriui, nekilnojamojo turto rinkai, verslo sektoriui ir darbo rinkai. Plane pabrėžiama, kad ypatinga Europos Sąjungos savybė, o kartu ir stiprybė, kuria ji išsiskiria pasaulio kontekste, yra ES šalių solidarumas ir galimybė veikti visoms šalims narėms išvien. Tai kad ES gali imtis visų 27 šalių narių kolektyvinių veiksmų, siekiant įveikti finansų spaudimą, yra pagrindinis veiksnys stabilizuojant ES bankų sistemą ir realųjį ekonomikos sektorių.

ES finansų krizės įveikimo planas apima tris prioritetines kryptis:

- naujos ES finansų architektūros kūrimas;
- atsižvelgimas į krizės įtaką realiam ekonomikos sektoriui (gamybai);
- globalios atsakomybės už finansų krizę įtvirtinimas.

Kuriant naują ES finansų sistemos architektūrą, pabrėžiamas dėmesys šioms priemonėms: griežtai apibrėžta finansinė parama ECB ir kitiems centriniams bankams, visose ES šalysenarėse turi būti staigiai parengti ir įdiegti bankų rizikos planai bei numatytos konkrečios krizės plitimo greičio sumažinimo priemonės kiekvienoje ES šalyje narėje.

Siekiant sumažinti finansų krizės įtaką realiam sektoriui, teikiama reikšmė įmonių kreditavimui norint **padidinti paklausą ir sumažinti nedarbo didėjimą.** Šio uždavinio sprendimas labiau gula ant ES šalių narių pečių. Tačiau, kaip numatyta Lisabonos strategijos užimtumo gairėse, naujų darbo vietų kūrimo procesas turi vykti Europos Komisijai bendradarbiaujant su šalimisnarėmis. Kadangi krizė reikalauja ryžtingų ir staigių artimiausio laikotarpio priemonių, kurios turi būti derinamos su šalių narių vidutinės trukmės Lisabonos strategijos įgyvendinimo programomis, siūlomos priemonės apima investicijas į švietimo, mokslo ir tiriamųjų darbų, inovacijų kūrimą; lanksčių darbo vietų kūrimą, smulkiojo ir vidutinio verslo plėtrą vidaus ir užsienio rinkose, Europos konkurencingumo stiprinimą, kuriant naujas darbo vietas, technologijas, didinant energetikos saugumą ir išsaugant gamtą.

Globalinė atsakomybė už finansų krizę reiškia, kad, pirma, kiekvienas pasaulio regionas turi būti apsaugotas nuo krizės ir, antra, nė vienas regionas negali vienas įveikti jos padarinių. TVF yra pasiruošęs teikti „greitąją pagalbą" regionams, kuriems jos reikia. Europa kartu su TVF naudos finansinės pagalbos priemones makrofinansinei pusiausvyrai palaikyti, ypač padedant kaimyninėms šalims. Pabrėžiama, kad Europai tenka aktyvaus rinkos dalyvio vaidmuo koordinuojant globalią atsakomybę.

Apibendrinant galima pasakyti, kad ES šalių narių antikrizinė veikla nukreipta į paklausos, vartojimo palaikymą ir ekonomikos augimo skatinimą.

1.3.5. Lietuvos ekonomika krizės kontekste

Krizė, be jokios abejonės, paveikė ir Lietuvos ekonomiką, ji prarado tolygaus, darnaus ir subalansuoto ūkio bruožus. Sustiprėjo jos priklausomybė nuo pasaulio ekonomikos centrų – JAV ir ES.

Lietuvoje vis dar remiantis griežta monetarine koncepcija, kuri dabartiniu metu yra stipriai koreguojama pasaulyje, bandoma kovoti su krizės padariniais. Priešingai nei teigia ekonomikos teorija ir pasaulio šalių dabartinė praktika, krizės metu Lietuvoje mažinamos valstybės išlaidos ir didinami mokesčiai. Dėl to 2009 m. BVP nuosmukis Lietuvoje pasiekė 15 proc. – tai didžiausias ekonomikos augimo sumažėjimas visoje ES.

Lietuvoje visiškai atvirai ir ciniškai deklaruojamas socialinis neteisingumas, griežtai, visiškai neatsižvelgiant į žmones diegiamas monetarizmas. Būtent šis modelis, Prancūzijos prezidento N. Sarkozy nuomone, „paskandino pasaulį krizės liūne".

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2008 m. bankrotas buvo paskelbtas 928 įmonėms, t. y. 53,1 proc. daugiau, palyginti su praėjusiais metais. 2008 m. bankrutuojančių ir bankrutavusių įmonių skaičius gerokai padidėjo visose veiklose. 2008 m. bankrutavo 248 didmeninės ir mažmeninės prekybos įmonės, 205 apdirbamosios gamybos įmonės, 95 transporto, sandėliavimo ir ryšių įmonės bei 91 nekilnojamo turto, nuomos ir kitos verslo veiklos įmonės. Ypač padidėjo bankrutuojančių statybos įmonių skaičius – net 123,9 proc., palyginti su 2007 m. Daugiausia bankrutuoja įmonės, kurios jau buvo įsigalėjusios rinkoje ir dirbo nuo 5 iki 10 metų, o ne naujokės.

Dabartinė Lietuvos ekonomika tampa panašia į klasikinę neokolonialinę ekonomiką, kurioje pastebimas mokslo ir švietimo lygio kritimas, atotrūkis nuo žinių ekonomikos, orientuotos į profesiją, kvalifikacijos kėlimą, mokslo tyrimus, žmonių bėgimas iš šalies. Jau jaučiamas kvalifikuotų specialistų trūkumas: inžinierių ir kvalifikuotų darbininkų, statybininkų, medikų, informacinių technologijų specialistų.

Peršasi išvada, kad kiekviena krizė yra būdas išspręsti susikaupusias problemas, visuomenės prieštaravimus, tai subrendusi būtinybė iš naujo įvertinti vykdomą valstybės ekonominę politiką. Vyriausybės antikrizinė politika turi būti nukreipta ne į vartojimo mažinimą ir kartu į beprecedentį BVP nuosmukį bei katastrofišką valstybės pajamų mažėjimą, o kaip tik atvirkščiai – į vartojimo skatinimą.

Priminsime, kad pagrindinis antikrizinės keinsistinės politikos principas – valstybės turi prisiimti atsakomybę už BVP augimo skatinimą, net ir didindama valstybės išlaidas, ir, visų pirma, ji turi imtis ryžtingų veiksmų, nukreiptų į vartojimo palaikymą.

Antra, Lietuvoje nesuvokiama, kad negalima nugalėti krizės vien tik remiant bankus. Bankai darė viską (pirko VVP, nekilnojamąjį turtą ir kt.), tik nevykdė pagrindinės savo funkcijos – neteikė kreditų. Ši parama turi būti tikslinė, tam kad palaikytų būtent verslo plėtrą ir ypač gamybą.

Trečia, aišku, kad neįmanoma skatinti paklausos, didėjant nedarbui, mažinant darbo užmokestį ir pensijas. Visos šalys sunkmečiu visomis priemonėmis stengiasi palaikyti užimtumą, užtikrinti žmonėms pragyvenimo minimumą ir didinti socialines išmokas.

Mūsų Vyriausybės pagrindiniai veiksmai krizės metu nukreipti į valstybės išlaidų ir biudžeto deficito mažinimą, taupymo ir gyvenimo pagal išgales politiką. Tačiau būtent tokia politika žlugdo švietimo sistemą, mokslą, sveikatos apsaugos paslaugas daro neprieinamas daugeliui žmonių, dar labiau skatina emigraciją, visiškai žlugdydama pradėjusią atsigauti gyventojų gyvenimo gerovę ir kokybę. Tokia politika ekonomiškai neefektyvi, ją vienareikšmiškai reikia keisti.

Čia pravartu vėl pacituoti profesorių P. Gylį[11], kuris teigia, kad „taikydamas Vašingtono konsensuso principus, TVF ilgą laiką ir nuolat ska-

[11] Gylys P. Lietuvos ekonomika smuks 16 proc., bet Vyriausybė dirba gerai? 2009-06-28, www.delfi.lt

tino tokią ekonominę šalių darbotvarkę, kurios svarbiausi bruožai buvo beatodairiškas ekonominių procesų liberalizavimas, dereguliavimas mažinant valstybės ir viršvalstybinių valdymo struktūrų vaidmenį, valstybinio sektoriaus privatizavimas ir pan. Vienas iš „Vašingtono konsensuso" principų yra griežta biudžetinė drausmė visomis išgalėmis vengiant biudžeto deficito."

Dėl tokios politikos kai kurios šalys, pavyzdžiui, Pietryčių Azijoje, ekonominio nuosmukio metu grasinant, kad joms nebus duodami TVF kreditai, buvo verčiamos „kapoti" biudžeto išlaidas švietimui, socialinei ir sveikatos apsaugai. Tai turėjo dvejopas neigiamas pasekmes. Pirma, tai gerokai sutrikdė tas gyvenimo sritis, vadinasi, smarkiai smukdė žmonių gerovę.

Anksčiau beveik niekada, o dabar labai retai iš TVF būstinės girdisi kritiški didžiųjų Vakarų šalių ekonominės politikos vertinimai. O juk dabar pagal „Vašingtono konsensusą" daugelis Vakarų šalių turėtų būti nubaustos už per didelį biudžeto deficitą. O tas biudžeto deficitas atsiranda ne tiek dėl neapdairios valstybių mokesčių ir išlaidų politikos, kiek dėl to, jog tos šalys nuosmukio metu gali būti linkusios mažinti (arba bent jau nedidinti) mokesčių ir didinti išlaidas, finansuodamos reikalingus viešuosius projektus (keliai, uostai, ekologiniai ir energetiniai objektai ir pan.) Taip stengiamasi išsaugoti viešojo sektoriaus gyvybingumą, palaikyti verslumą, namų ūkių pajamas, galų gale visuminę paklausą ir taip sušvelninti ūkio nuosmukį.

Pagal šią logiką, kurią suformulavo ir išpopuliarino Johnas Maynardas Keynesas, veikė JAV prezidentas Barakas Obama, buvęs JK premjeras Gordon'as Brown'as ir daugelis kitų išsivysčiusių šalių lyderių. Mūsų lyderiai paklūsta kitai – biudžeto deficito mažinimo bet kokia kaina – logikai. Jie mato tik biudžetą, tiksliau, „skylę" jame, bet nemato visos ekonomikos. Jiems, mūsų elitiniams ekspertams ir analitikams, taip pat TVF atstovams profesorius P. Gylys užduoda keletą klausimų.

Pirma, ar galima sėkminga laikyti ekonominę politiką, kai šalies BVP krinta 16 proc. (kai kas prognozuoja daugiau), kai kitose Europos šalyse jis tesiekia keletą procentų? Tuos keletą minusinių procentų galėtume laikyti sukeltais globalinių veiksnių. O kas pridėjo tuos papildomus keliolika procentų? Pasak profesoriaus P. Gylio, peršasi mintis, kad tai neapgalvotos mūsų valdžios ekonominės politikos pasekmė.

Antra, koks turi būti valstybės ekonominės strategijos tikslas? Ar tai yra ekonominis augimas, žmonių gerovė, visuomenės verslumas, ar beatodairiškas „Vašingtono konsensuso" principų įgyvendinimas?

Tačiau valdžia turi taip pat žinoti, kad nepasvertas mokesčių didinimas ir beatodairiškas valstybės išlaidų mažinimas krizės metu yra prociklišKas ir ekonominį nuosmukį gali tik pagilinti, o nacionalinį produktą sumažinti. Pastarajam mažėjant, mažės biudžeto pajamos ir visoms kitoms sąlygoms esant lygioms didės biudžeto deficitas ir smarkiai smuks gyventojų gyvenimo kokybė.

2. GYVENIMO KOKYBĖS KONCEPCIJA

2.1. Gyvenimo kokybės samprata ir aspektai

Rinkos ekonomikos sąlygomis tokioje nuolat besikeičiančioje srityje, kaip gyventojų gerovė, svarbu išskirti du aspektus. Viena vertus, – tai socialiniai ir ekonominiai santykiai, kurie susiklosto visos šalies mastu – gyventojų gyvenimo sąlygos, gyvenimo lygis, gyvenimo būdas, gyvenimo kokybė; kita vertus, – tai gyventojų socialinė ir ekonominė padėtis – socialinių grupių, šeimos, lyčių, individo būklė.

Šiame labai sudėtingų žmogaus ir visuomenės ekonominio elgesio mokslo tyrimų kontekste svarbią reikšmę turi vartojamos sąvokos, kurios dar nėra tvirtai nusistovėjusios lietuviškoje terminijoje, ir yra labai įvairiai ir skirtingai suvokiamos ir užsienyje: gyvenimo lygis, gyvenimo būdas ir stilius, gyvenimo kokybė, žmogiškųjų išteklių kokybė. Visos šios sąvokos atspindi gyvenimo gerovės aspektus, tačiau ir jos nėra tapačios.

Gyvenimo lygis (angl. *Standart of living*) – tai žmogaus veiklos sąlygų visuma vartojimo srityje, kurią nusako žmonių poreikių išsivystymo laipsnis ir jų patenkinimo būdas. Šios visumos pagrindas – įvairios žmogaus reikmės, kurios formuojasi ir yra realizuojamos vartojimo srityje. Čia svarbus ne tik tų poreikių patenkinimo laipsnis, bet ir būdas. Galima teigti, kad gyvenimo lygis – tai materialinių gėrybių ir paslaugų visuma, kuriomis disponuoja atskiras žmogus, šeima ar socialinė grupė.

Gyvenimo būdas apibrėžia konkrečias žmonių veiklos formas visose visuomenės gyvenimo srityse – darbo rinkoje, vartojime, žmogaus

reprodukcijos, valdymo ir politikos srityse. Gyvenimo būdas – tai specifinė atskirų socialinių grupių įvairių veiklos rūšių (socialinio ekonominio aktyvumo) ir formų visuma, kuri formuojasi kultūros tradicijų, etninės priklausomybės, gyvenimo vietos, kilmės. **Gyvenimo stilius** – tai vienos ar kitos kasdienės socialinių grupių elgesio ypatybės, kurios atspindi jų individualųjį skonį, estetinius, sporto ir kitus polinkius ir atskiria vienus žmones nuo kitų.

Gyvenimo būdas matuojamas rodikliais, kurie parodo konkrečią veiklos rūšį ir atsižvelgia į šios veiklos tikslingumą (veiklos tikslą ir prasmingumą), intensyvumą (aktyvumą) ir orientaciją (interesus). Akivaizdu, kad gyvenimo būdo pamatas – žmonių poreikiai.

Užsienio šalyse XX a. 7-ame dešimtmetyje, bandant nustatyti tradicinių materialinių interesų ir naujai atsiradusių poreikių santykį su ekonomikos galimybėmis, susiformavo **gyvenimo kokybės koncepcija.**

Gyvenimo kokybė (angl. *quality of life – QOL*) – tai sąvoka, apibūdinanti esmines gyventojų gyvenimo sąlygas, apibrėžiančias kiekvieno žmogaus žmogiškojo orumo ir asmenybės laisvės laipsnį. Gyvenimo kokybė nėra tapati gyvenimo lygiui, nes įvairūs pajamų ir vartojimo rodikliai sudaro tik vieną iš daugelio gyvenimo kokybės aspektų.

Gyvenimo lygis – tai materialinių poreikių patenkinimo laipsnis ir būdas, o gyvenimo kokybė – ne tik ekonominių poreikių patenkinimas, bet ir neekonominių, kuriems galima priskirti sveikatos būklę, asmens saugumą, kultūrą, švietimo lygį. Taigi, gyvenimo kokybė – kur kas platesnė sąvoka už gyvenimo lygį.

Gyvenimo kokybė suprantama kaip gerovės laipsnis, jaučiamas tiek individualiai, tiek visuomenėje. Gyvenimo gerovės suvokimas apima dvi sritis: fizinę ir psichologinę. Fizinis aspektas – tai pagrindiniai žmogaus organizmo poreikiai: išlikimas ir apsauga nuo aplinkos veiksnių; psichologinis aspektas – tai teigiama ar neigiama žmogaus emocinė būklė[12].

B. K. Haas suformulavo savitą gyvenimo kokybės apibrėžimą: „Gyvenimo kokybė yra įvairiapusis individo dabartinių gyvenimo aplinkybių įvertinimas kultūros, kuriai jis priklauso, bei išpažįstamų vertybių kontekste.“[13]

[12] Pagal Wikipedia enciklopediją.

[13] Haas B. K. A multidisciplinary concept analysis of quality of life. Western Journal of Nursing Research, 1999.

Pasaulio sveikatos organizacija pasiūlė tokį gyvenimo kokybės apibrėžimą: „Gyvenimo kokybė – tai individualus, su asmeniniais tikslais, viltimis, standartais bei poreikiais susijęs savo paskirties įvertinimas esamoje kultūros ir vertybių sistemoje. Gyvenimo kokybė yra kompleksiškai veikiama asmens fizinės sveikatos, psichologinės būklės, nepriklausomumo suvokimo, socialinių ryšių bei aplinkos.“[14]

Taigi, apibendrinant šias sąvokas, galima konstatuoti, kad apibrėžiant gyvenimo kokybės suvokimą, *visų pirma*, pažymimas **subjektyvus gerovės pojūtis**, apimantis fizinį, psichologinį, socialinį ir dvasinį lygius, ir, *antra*, akcentuojama **kultūra ir vertybių sistema**, kaip atspirties taškas, padedantis kiekvienam suvokti ir pagal tai įvertinti savo gyvenimo gerovės lygį. Tai yra labai svarbu, tačiau visi šie apibrėžimai vis dėlto yra riboti ir neatspindi labai svarbaus ekonominio aspekto. Tuo tarpu gyvenimo kokybė – tai ekonomikos, sociologijos ir politologijos sąvoka, apimanti žmogaus dvasinę (emocinę), socialinę ir fizinę gerovę[15], t. y. aplinkosaugos, darbo sąlygų, socialinio aprūpinimo, visuomeninio transporto, sveikatos apsaugos, profesinio parengimo ir kitus aspektus. Gyvenimo kokybės koncepcija prieštarauja monopolijų viršpelniams ir beatodairiškam kaupimui. Ja grindžiama ir darnaus vystymosi koncepcija. Tačiau reikia pripažinti, kad šiuo metu nėra vienos visame pasaulyje priimtos gyvenimo kokybės sąvokos.

2 lentelė

Gyvenimo kokybės sampratos raida

Autorius	Metai	Sąvoka	Sąvokos apibrėžimas
Aristotelis	384–322 pr. Kr.	Gyvenimo pilnatvė, žmogaus laimingumas	Apie gyvenimo pilnatvę, žmogaus laimingumą savo veikaluose kalbėjo graikų filosofai, tarp jų ir Aristotelis.
A. C. Pigou	XX a. pradžia	Gyvenimo kokybė	Pirmasis gyvenimo kokybės terminą pavartojo A. C. Pigou knygoje apie ekonomiką ir gerovę. Ši nauja sąvoka mokslo didesnio visuomenės susidomėjimo nesukėlė ir buvo dažniausiai vartojama kaip paaiškinimo nereikalaujanti sąvoka.

[14] Pasaulio sveikatos organizacijos apibrėžimas: http://www.who.int

[15] Pagal Wikipedia enciklopediją.

Lindonas Džonsonas (angl. Lyndon B. Johnson)	1972 m.	Gyvenimo kokybė	Manoma, kad gyvenimo kokybės sampratą, kuri įsitvirtino šiuolaikinėje kultūroje, pirmas pateikė Lindonas Džonsonas, buvęs JAV prezidentas, savo politinėje kalboje. Jis pabrėžė, kad reikia matuoti ne kiek prekių gali įsigyti visuomenės nariai, o naudingiau būtų įvertinti, kokią tai daro įtaką jų gyvenimo kokybei.
E. Allard	1978 m.	Gyvenimo kokybė, žmogaus gyvenimo gerovė	Mokslinio požiūrio į gyvenimo kokybę raidos pradžia galima būtų laikyti sociologo E. Allard atliktą tyrimą „Turėjimas, mylėjimas ir buvimas“. Čia pirmą kartą užsiminta apie suminę objektyvių ir subjektyvių aplinkybių įtaką žmogaus gyvenimo gerovei.
Pasaulio sveikatos organizacija (PSO)	1993 m.	Gyvenimo kokybė	PSO pasiūlė tokį gyvenimo kokybės apibrėžimą: „Gyvenimo kokybė – tai individualus, su asmeniniais tikslais, viltimis, standartais bei poreikiais susijęs savo paskirties įvertinimas esamoje kultūros ir vertybių sistemoje. Gyvenimo kokybė yra kompleksiškai veikiama asmens fizinės sveikatos, psichologinės būklės, nepriklausomumo suvokimo, socialinių ryšių bei aplinkos.“
B. K. Haas	1997 m.	Gyvenimo kokybė	B. K. Haas 1997 m. išanalizavo mokslinėje literatūroje spausdintus straipsnius apie GK ir atliko jų tematinę analizę. Nustatyti penki požymiai, atspindintys šiuolaikinį gyvenimo kokybės (GK) modelį: • GK savo prigimtimi yra daugialypė. • GK apima subjektyvius ir objektyvius žymenis. • GK yra dabar egzistuojančių individo gyvenimo aplinkybių įvertinimas. • GK yra pagrįsta išpažįstamomis vertybėmis ir kintama. • GK geriausiai gali įvertinti asmenys, pajėgūs atlikti subjektyvią savianalizę. B. K. Haasas suformulavo savitą gyvenimo kokybės apibrėžimą: „Gyvenimo kokybė yra įvairiapusis individo dabartinių gyvenimo aplinkybių įvertinimas kultūros, kuriai jis priklauso, bei išpažįstamų vertybių kontekste.“

Žmogiškųjų išteklių kokybė. Pagrindinis kiekvienos šalies, ekonominės sistemos turtas – žmogiškieji ištekliai. Jie sudaro šalies ir visuo-

menės galią. Lemiamas šalies išsivystymo lygio veiksnys šiuolaikiniame pasaulyje – tai **žmogiškųjų išteklių kokybė**.

XX a. viduryje atsirado žmogiškojo kapitalo koncepcija[16]. T. Šulco ir G. Bekerio mokslo tyrimuose buvo iškeltos investicijų į žmogiškuosius išteklius, žmogaus vertės, kaip pagrindinių ekonomikos augimo ir sėkmės veiksnių, idėjos.

Išsivysčiusiose šalyse pasikeitė ekonomikos plėtros svertai ir prioritetai: pastebimas mokslo tyrimų karo tikslams mažinimas ir spartus investicijų į fundamentinius mokslus, susietus su medicina ir sveikatos apsauga, didinimas. Taip pat aiškėja, kad pagrindiniu ekonomikos augimo varikliu tampa švietimas, žinios, kompetencija. Šiame kontekste griežtėja ir reikalavimai darbo jėgos kokybei.

Pasaulinėje konkurencijoje laimi ne darbo jėgos kiekybė (skaičius), o gebėjimai – kokybė. Šiuolaikinėje pasaulio plėtroje pagrindinis nacionalinio turto šaltinis yra intelektinis kapitalas – žinios ir gebėjimai. Pasaulio banko duomenimis, 192 šalyse materialiniam daiktiniam kapitalui tenka 16 proc. visuminio turto, gamtos ištekliams – 20 proc., o žmogiškiesiems ištekliams – 64 proc. Vokietijoje, Švedijoje, Japonijoje žmogiškųjų išteklių indėlis į nacionalinį turtą siekia net 80 proc.

Žmogiškojo kapitalo teorija išplėtota XX a. antroje pusėje, A. Seno novatoriškuose tyrimuose ji transformavosi į žmogiškųjų išteklių plėtros koncepciją, pakeisdama materialinės ir ekonominės gerovės – gyvenimo lygio koncepciją. Pagrindinis socialinės ir ekonominės plėtros tikslas – ne tik gamybos ir vartojimo augimas, bet ir žmogaus pasirinkimo galimybės, kurios leidžia daugiau pasiekti gyvenime, ilgai ir sveikai gyventi, turėti platų priėjimą prie žinių. Galutinis ekonomikos augimo rezultatas – laisvo pasirinkimo galimybė, o ne sukurtas bendrasis nacionalinis produktas.

Ekonomikos augimo teorijos transformacijai į žmogiškųjų išteklių plėtros teoriją svarbūs du aspektai. Vienas iš jų – tai Tarptautinės darbo organizacijos patvirtinta bazinių poreikių koncepcija, kuri teigia, kad ekonominė ir socialinė politika turi būti kuriama atsižvelgiant į, visų pirma, tam tikrų minimalių namų ūkių poreikių patenkinimą maisto, būsto

[16] Schulz T. Capital Formation by Education // Journal of Political Economy. 1960. Vol. 68; Becker G. S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis // Journal of Political Economy, October, 1962.

ir jo įrangos srityse; ir, antra, gerinant švietimo, sveikatos apsaugos, transporto ir komunalines paslaugas.

Kitas aspektas, kurį iškėlė Pasaulio bankas, siejamas su sukurtų pajamų šalyje perskirstymu neturtingųjų socialinėms grupėms. BVP, pelno augimas pats savaime dar neišsprendžia šios problemos, ir valstybė turi perskirstyti pajamas pagal žinomą socialinio teisingumo principą.

Naujausioji ekonomikos plėtros koncepcija įtvirtina nuostatą, kad galutinis tikslas – tai ne sukurtų pajamų dydis, o didėjančios žmogaus pasirinkimo galimybės sveikatos apsaugos, švietimo, ekonominės ir visuomeninės veiklos srityse.

Naujausioje ekonomikos plėtros koncepcijoje akcentuojamos **trys svarbiausios žmogaus gyvenime problemos: *pirma*, kaip ilgai ir sveikai gyventi, *antra*, įgyti žinių ir, *trečia*, turėti priėjimą prie išteklių, reikalingų oriam gyvenimo lygiui palaikyti**. Ir tik esant potencialioms sąlygoms patenkinti šiuos fundamentinius žmogaus poreikius, galima įgyvendinti politines ir ekonomines laisves, laisvą asmenų judėjimą ir gyvenamosios vietos pasirinkimą, sukurti šeimą, realizuoti kūrybinius gebėjimus, garantuoti žmogaus teises, sulaukti visuomenės pagarbos.

Siekiant šių fundamentinių visuomenės tikslų, tautos intelektas tampa realiu ir lemiamu ekonomikos augimo varikliu. Globalizacijos procesas rodo, kad intelektinio potencialo, kaip tam tikro ekonomikos išteklio, niekas negali pakeisti. Lietuvos žmogiškųjų išteklių plėtros procese atsirado neigiami reiškiniai – emigracija, blogėjantys demografiniai rodikliai. Tam tikrą vaidmenį čia suvaidino ir nevienareikšmiška ekonomiškai efektyvaus žmogaus, kuris užimtas verslo srityje, o kiti, užimti ne versle, t. y. dirbantys viešajame sektoriuje, neva papildantys išlaikytinių gretas ir esantys našta ekonomikai, idėja.

Žmogiškųjų išteklių kokybė įgauna vis didesnę reikšmę visose šalyse, apibrėždama žmogiškojo ir socialinio kapitalo parametrus. Žmogiškųjų išteklių kokybė nulemia darbo jėgos, verslo konkurencingumą, darbo našumą ir šalies ekonomikos augimą.

Vis sudėtingesnės darosi žmogaus gyvenimo sąlygos. Spartėja ritmas ir įtampa šiuolaikiniame versle, didėja nervinis ir psichinis krūvis. Sparčiai senstančios žinios verčia darbuotoją mokytis visą gyvenimą, nuolat atnaujinant žinias ir įgyjant naują patirtį. Struktūriniai ekonomikos pokyčiai verčia žmogų keisti profesiją, darbą ir gyvenamąją vietą. Dinamiš-

kas ekonomikos vystymąsis griauna stabilias gyvenimo ir darbo sąlygas, keičia nusistovėjusias kultūros ir moralines-etines vertybes.

Autoriai siūlo žmogiškųjų išteklių kokybei apibūdinti šias pagrindines sudedamąsias:

- fizinė, psichinė ir socialinė sveikata, kuri turi didžiulę įtaką demografiniams procesams;
- žmogiškųjų išteklių intelektinis potencialas, apimantis profesinį išsilavinimo lygį – aukštos kvalifikacijos specialistų parengimą ir mokslo tyrėjų kontingentą;
- socialinis kultūrinis gyventojų aktyvumas ir moralinių-etinių bei dvasinių vertybių sistema.

2.2. Gyvenimo kokybė – ekonominės politikos efektyvumo rodiklis

Dabartiniu metu civilizuotame pasaulyje pereinama prie konkretesnių gyvenimo kokybės matavimų. Daugelio šalių vyriausybės jau matuoja gyvenimo kokybę ir jos kėlimą laiko savo tikslu. Gyvenimo kokybei matuoti naudojamas indeksas sudarytas iš visumos rodiklių, įvertinančių gyvenamosios, ekonominės, socialinės-kultūrinės, politinės aplinkos, sveikatos apsaugos, švietimo, transporto ir visuomeninio sektoriaus paslaugų, prekių ir paslaugų pasiūlos, gamtinių sąlygų bei rekreacijos aspektus.

Gyvenimo kokybės rodikliai dažnai nepriklauso nuo makroekonomikos rodiklių ir netgi gali su jais negatyviai koreliuoti. Pavyzdžiui, Pietų Korėjoje 1963–1979 m. smarkiai augant BVP vienam gyventojui, gerėjo tik fizinio gyvenimo kokybė, o asmeninio ir socialinio gyvenimo kokybė buvo sustingusi ar netgi smuko[17]. Žymi Rusijos mokslininkė, akademikė N. Rimaševskaja teigia, kad, esant vienodam bendram šalies pajamų lygiui, gyvenimo kokybės indikatoriai gali būti labai skirtingi, taigi turi būti atsižvelgiama ir į diferencijuotus rodiklius. Jos siūloma nacionalinė idėja – žmogaus branginimas, tautos išsaugojimas ir tausojimas, o ne finansinio kapitalo kūrimas, kadangi pagrindinis kiekvienos šalies turtas – jos žmogiškasis potencialas[18]. Vadinasi, gyventojų turtėjimas

[17] Norkus Z. Ar galim gyventi geriau? Velfarizmas ir jo alternatyvos // Politologija. 2007. 4(36).

[18] Римашевская Н. 2007. Сбережение народа. ИСЭПН РАН. Москва: Наука. 326 с.

(augantis darbo užmokestis, santaupos ir vartojimas) dar nereiškia gyvenimo kokybės kilimo. Galima sakyti, kad vyksta netgi priešingi procesai: **materialinė gerovė auga kaip tik gyvenimo kokybės sąskaita.**

Pasaulyje vis labiau plinta nuomonė, kad ekonominius pasiekimus iliustruojantys rodikliai – BVP augimas, BVP, tenkantis vienam gyventojui, ir kiti santykiniai rodikliai, siejami su gamybiniais veiksniais, prekių ir paslaugų kūrimu, pinigine jų verte, – jau nebeatspindi realios šalies situacijos ir tuo labiau atskiro visuomenės nario pragyvenimo lygio ir gyvenimo gerovės laipsnio.

Prancūzijos prezidento N. Sarkozy iniciatyva 2009 m. sudaryta Ekonomikos būklės ir socialinės plėtros įvertinimo komisija (kitaip vadinama „Laimės komisija“), kuriai vadovauja Kolumbijos universiteto profesorius, Nobelio premijos laureatas J. Stiglitzas, rekomendavo vertinant šalies ekonominę ir socialinę pažangą vietoj BVP, į darbo našumą ir pelną orientuotų rodiklių taikyti gyvenimo gerovę atspindinčių rodiklių sistemą. Komisijos parengtame pranešime[19] atskleidžiamas ir išryškinamas tradicinių ir šiuolaikinių tvarią ekonomikos plėtrą apibūdinančių rodiklių skirtumas. Taikant klasikinę sistemą, anot „Laimės komisijos“, BVP rodiklio prigimtis yra pernelyg kiekybinė, neatsižvelgianti į gyvenimo kokybės pokyčius. Infliacijos ir biudžeto deficito rodikliams suteikiamas pernelyg didelis svoris, o gyventojų pajamų, vartojimo, ekologinių rodiklių reikšmė sumenkinama. Reikšmingiausia J. E. Stiglitzo vadovaujamos komisijos išvada yra ta, kad vertinant ekonominės politikos sėkmingumą, gamybą atspindintys kiekybiniai rodikliai neparodo tikrosios šalies ekonominės būklės, – jie turi būti pakeisti į visuomenės gerovės ir gyvenimo kokybės rodiklius. Šios komisijos nuomone, *pirma*, namų ūkių pajamos ir vartojimas yra tinkamesni gyvenimo kokybę atspindintys rodikliai nei BVP vienam gyventojui; *antra*, itin svarbu tyrinėti ne tik vidutinius pajamų ir vartojimo pokyčius, bet ir jų pasiskirstymą tarp turtingiausių ir skurdžiausių socialinių grupių; *trečia*, šie rodikliai turi būti papildyti darbo ir laisvalaikio santykiu – vienu iš svarbiausių gerovės indikatorių, gyvenamosios aplinkos ir ekologiniais rodikliais.

[19] Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J.-P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2010, 292 p.: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf

Ši idėja buvo labai palankiai sutikta iškilių pasaulio ekonomistų – Nobelio premijos laureato Paulo Krugmano, Nourielio Roubini, Klauso Schwabo ir kt., vertinant ją kaip išskirtinę pastarojo laikotarpio idėją. Žinomi Lietuvos ekonomistai – P. Gylys, R. Lazutka, J. Čičinskas, R. Ginevičius, V. Pranulis – taip pat teigia, kad tikrąją šalies ekonomikos būklę ir ekonominės politikos efektyvumą parodo ne BVP augimas ir makrofinansiniai rodikliai (Mastrichto kriterijai), o gyventojų gyvenimo gerovės indikatoriai. Jų požiūriu, ekonomikos sėkmė turi būti matuojama per žmogaus prizmę, socialinės ir ekonominės sanglaudos aspektą. Toks požiūris atsispindi ir ES vykdomoje ekonominėje politikoje, kurią visais aspektais persmelkia „socialinė šerdis“, t. y. prioritetas teikiamas skurdo, benamystės, socialinės ir finansinės atskirties problemų sprendimui ir jų priežasčių naikinimui, ypač daug dėmesio skiriama ir praktinė parama teikiama pažeidžiamiems visuomenės nariams.

2.3. Pasaulyje taikomi gyvenimo kokybės vertinimo metodai

Gyvenimo kokybės samprata ir sisteminis požiūris leidžia suformuluoti du gyventojų gyvenimo kokybės vertinimo principus: pirmasis reiškia, kad į gyvenimo kokybę žvelgiama makrolygiu, kas atspindi makroekonomikos rodiklių panaudojimą; antrasis principas – tai diferencijuotas (mikro-) požiūris, kuris priverčia atsižvelgti į įvairių socialinių grupių gyvenimo kokybės skirtumus pagal lytį, pajamų lygį, išsilavinimo ir kultūros lygį. Diferencijuotas požiūris reiškia, kad gyvenimo kokybė nagrinėjama ne tik kaip visuma, atsižvelgiant į vidutinį neapibrėžtą subjektą, o pagal konkrečias žmonių grupes, stratas, vyrus ir moteris. Taigi atitinkamai ir turi būti naudojami integruoti rodikliai (šalies kaip visumos) ir diferencijuoti (pagal individus, šeimas, socialines grupes).

Be to, gyvenimo kokybė vertinama dviem lygiais. Visų pirma, gyvenimo kokybė apibrėžiama pagal tam tikrus **objektyvius kriterijus** (visuomenės sveikata, aplinkos kokybė ir gamtos išteklius tausojanti ūkio plėtra, būsto, vartojamų maisto produktų kokybė). Tačiau, antra vertus, vertinant gyvenimo kokybę, didžiausią įtaką daro kiekvieno žmogaus **subjektyvi nuomonė**. Todėl gyvenimo kokybė apibrėžiama ir kaip subjektyvus kiekvieno žmogaus gyvenimo vertinimo matas, apimantis fizinę ir psichinę sveikatą, socialinius bei dvasinius veiksnius, nepriklausomybės lygį, ryšį su aplinka.

3 lentelė

Gyvenimo kokybės vertinimų pasaulyje raida

Autorius	Metai	Indeksas	Indekso apskaičiavimo metodika
M. D. Morisas	1970 m.	**Moriso indeksas**	Gyvenimo kokybės indeksą 1970 m. pasiūlė M. D. Morisas. Priešingai iki tol vyravusiai nuostatai visuomenės gerovę matuoti tik ekonomine šalies gerove, M. D. Moriso indeksas apėmė: • kūdikių mirtingumą 1000-iui gimusiųjų • vidutinę būsimo gyvenimo trukmę • suaugusiųjų raštingumo rodiklius
Nyderlandai	1974 m.	**Gyvenimo sąlygų indeksas** *(Leefsituatie Index)*	Indeksas suteikia sistemingą Nyderlandų visuomenės gyvenimo sąlygų aprašymą ir analizę. Šis indeksas dar vadinamas ***Sociale staat van Nederland – SSN*** (Nyderlandų socialinė padėtis). Jis atspindi gyvenimo sąlygų raidą maždaug dešimties metų laikotarpiu. Nagrinėjami šie aspektai: • pajamos • užimtumas • švietimas • sveikata • laisvalaikis • judumas • nusikalstamumas • būstas • gyvenamoji aplinka. Prie skyrių apie skirtingus socialinius aspektus pateikiamas ir **bendras indeksas**. Taip pat pristatomi duomenys apie visuomenės nuomonę, politiką ir valdžios institucijas
Mičigano universiteto sociologai	~1975 m.	**Gyvenimo kokybės vertinimai**	Aštuntojo dešimtmečio viduryje Mičigano universiteto sociologai atliko gyventojų gyvenimo kokybės tyrimus, nagrinėdami tokių sričių, kaip: • išsilavinimas • sveikata • šeima • asmeninis gyvenimas • darbas • aplinka ir • materialinės sąlygos įtaką žmonių gerovei. Pasitenkinimas bei laimė buvo pagrindiniai žmogaus gyvenimo kokybės vertinimo kriterijai

Carol Estwing Ferrans ir Marjorie Powers	1984 m.	**Ferrans ir Powers gyvenimo kokybės indeksas**	Juo galima įvertinti tiek pasitenkinimą gyvenimu, tiek įvairių gyvenimo aspektų svarbą / reikšmingumą žmogui. Svarbos rangavimas (primenybės teikimas vienai ar kitai sričiai) pasitelkiamas atsakymams dėl pasitenkinimo gyvenimu pasverti, taigi toks balų suteikimas, atsižvelgiant į individualius prioritetus, reprezentatyviai atspindi pasitenkinimą gyvenimu. Indeksas turi 5 sudėtines dalis: gyvenimo kokybės apskritai ir 4 srityse: • sveikata ir veikla • psichologinė ir dvasinė savijauta • socialinė-ekonominė gerovė • šeimos gyvenimas
Nobelio premijos lauretas indas Amartya Senas ir pakistanietis Mahbub ul Haqas padedami anglų Gustavo Ranis bei Meghnado Desai	nuo 1990 m.	**Žmogaus socialinės raidos indeksas** (angl. *Human Development Index*, *HDI*)	Indeksas, kuriuo matuojama visų pasaulio valstybių gyventojų vidutinė gyvenimo trukmė, raštingumo, švietimo ir pragyvenimo lygis. Šis indeksas leidžia nustatyti socialines pragyvenimo sąlygas valstybėje. Pagal šį indeksą sprendžiama apie socialinį žmogaus pragyvenimo lygį valstybėje. **Indeksas naudojamas nustatyti, ar valstybė yra išsivysčiusi, juo matuojama ekonominės politikos įtaka gyvenimo kokybei.** HDI matuoja tris pagrindinius valstybės gyventojų sociologinius parametrus: • gyvenimo trukmę • žinias: raštingumo lygį, kuris sudaro 2/3 svorio, ir aukštojo ir aukštesniojo išsimokslinimo lygį, kuris sudaro 1/3 • gyvenimo lygį, matuojamą BVP, tenkančiu vienam žmogui
Australija, Kanada, JAV	1995 m.	**Tikrosios / grynosios pažangos indeksas *(Genuine Progress Indicator (GPI)***	Tikrosios pažangos indekso (TPI) matavimai išsirutuliojo iš „žaliosios“ ekonomikos teorijų (*theories of green economics*), kurios rinką traktuoja kaip ekosistemos sudėtinę dalį. TPI nuo 1995 m. matuojamas Kanadoje ir JAV. Analizuojami šie aspektai: • pajamų pasiskirstymas • namų ruoša, savanorystė, aukštasis išsilavinimas • nusikalstamumas • išteklių naudojimas • užterštumas • ilgalaikė žala aplinkai • laisvalaikio praleidimo pokyčiai • išlaidos gynybai • ilgalaikio naudojimo prekių gyvavimo (galiojimo) trukmė ir viešoji infrastruktūra • priklausomybė nuo užsienio lėšų

Calvert-Henderson (JAV)	2000 m.	**Gyvenimo kokybės rodikliai**	Calverto-Hendersono gyvenimo kokybės vertinimo metodika pirmą sykį publikuota 2000 m., po šešerius metus trukusio bendro mokslininkų, praktikų, valstybinių ir nevyriausybinių organizacijų atstovų darbo. Kūrėjų grupė matė poreikį sukurti praktiškesnę ir modernesnę visuomenės gyvenimo sąlygų vertinimo matų sistemą. Calverto-Hendersono gyvenimo kokybės rodikliai yra indėlis į pasaulio mastu bandomą kurti išsamią nacionalinės gerovės statistiką be tradicinių makroekonominių rodiklių. Nagrinėjami šie aspektai (dydžiai): • švietimas • darbas (užimtumas) • energetika • aplinka • sveikata • žmogaus teisės • pajamos • infrastruktūra • nacionalinis saugumas • viešasis (visuomenės) saugumas • poilsis • būstas
Pirmasis ir Antrasis Europos gyvenimo kokybės tyrimai (*First European Quality of life Survey*; *Second European Quality of life Survey*)	2003 m., 2009 m.	**Gyvenimo kokybė, pasitenkinimas gyvenimu, laimės indeksas**	Europos gyvenimo kokybės tyrimas (toliau – EQLS) – unikalus bandymas ištirti daugelio šalių gyvenimo kokybę. Tai pagrindinis informacijos šaltinis, kuriuo remiantis nustatomi ES socialinės ir ekonominės politikos uždaviniai po dviejų pastarųjų plėtros etapų. Tyrime atskleidžiamas unikalus išsiplėtusios Europos Sąjungos socialinės padėties vaizdas ir jo objektyvios bei subjektyvios ypatybės. Duomenys antrajam EQLS buvo renkami 2007 m. pabaigoje 27 ES valstybėse narėse, trijose šalyse kandidatėse (Kroatijoje, buvusioje Jugoslavijos Respublikoje, Makedonijoje, Turkijoje) ir Norvegijoje. Pateikti keturių tarptautinių grupių: dabartinių 27 valstybių narių (ES-27), 15 šalių, kurios tapo valstybėmis narėmis iki 2004 m. (ES-15), 12 šalių, kurios tapo valstybėmis narėmis 2004 m. ir 2007 m. (dvylika naujųjų valstybių narių) ir trijų dabartinių šalių kandidačių vidurkiai. Visi vidurkiai standartizuoti atsižvelgiant į gyventojų skaičių.

Didžiosios Britanijos ekonomikos aktualijų leidinio „The Economist“ tyrimų ir konsultacijų padalinys (*Economist Intelligence Unit)*	2005 m.	**Gyvenimo kokybės indeksas**	Indeksas sudarytas iš devynių rodiklių: • sveikata • seimos gyvenimas • dalyvavimas bendruomenės / visuomeniniame gyvenime • materialinė gerovė / gyvenimo lygis • politinis stabilumas ir saugumas. • klimatas ir geografinės sąlygos • darbo saugumas • politinė laisvė • lyčių lygybė
Tarptautinė konsultacijų bendrovė *Mercer Human Research*	2006 m.	**Miestų gyvenimo kokybės vertinimai**	Tarptautinė konsultacijų bendrovė *Mercer Human Research* daugelį metų vykdo miestų gyvenimo kokybės matavimus.
J. Stiglitzo, A. Seno ir J. P. Fitoussi	2009 m.	**Gyvenimo kokybės indeksas**	Objektyvūs bruožai / kriterijai, formuojantys gyvenimo kokybę • sveikata, sergamumas, mirtingumas • švietimas • asmeninis aktyvumas • politinė valia ir valdymas • socialiniai ryšiai • aplinkos sąlygos • saugumo stoka • horizontaliosios (*cross-cutting*) problemos
Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas	2009 m.	**Bendras standartizuotas gyvenimo kokybės indeksas**	Sritys, kurios ES laikomos svarbiomis, vertinant gyvenimo kokybę: • fizinis neliečiamumas ir sveikata • materialinė gerovė • galimybė naudotis viešosiomis paslaugomis • socialinė veikla • laisvalaikis • aplinkos kokybė
“International Living”	2010 m.	**Gyvenimo kokybės indeksas**	Indeksas sudaromas iš 9 kategorijų: • pragyvenimo kaina • ekonomika • kultūra ir laisvalaikis • aplinka • laisvė • sveikata • inrastruktūra • saugumas ir rizika • klimatas

Andrei Zinovyev (Institute Curie in Paris), Alexander N. Gorban (University of Leicester)	2010 m. rugpjūčio 29 d.	**Netiesinis gyvenimo kokybės indeksas** *(Nonlinear quality of life index)*	Netiesinis gyvenimo kokybės indeksas remiasi 4 indikatoriais: • BVP, tenkantis vienam gyventojui pagal perkamosios galios paritetą (PGP) • tikėtina gyvenimo trukmė (metais) • kūdikių mirtingumas, tenkantis 1000 gimusių • tuberkuliozės paplitimas (naujų susirgimų skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų)

Žmogaus raidos indeksas. Vienu iš integruotų gyvenimo kokybės rodiklių laikomas **žmogaus raidos indeksas** (angl. *HDI – Human Development Index*), naudojamas Jungtinių Tautų nuo 1990 m. Jo sudėtinės dalys yra:

- gyventojų vidutinė būsimo gyvenimo trukmė, kuri apibūdina sveikatos būklę;
- išsilavinimo lygis, apimantis raštingumą ir bendrą mokymosi aprėptį;
- materialiojo gyvenimo lygis, matuojamas BVP vienam gyventojui pagal perkamosios galios paritetą.

Žmogaus raidos indeksas Lietuvoje 1995 m. buvo 0,796, 2001 m. – 0,803, o 2006 m. labai išaugo ir sudarė 0,869. Lietuva įėjo į šalių, pasižyminčių vidutiniu žmogaus socialinės raidos indeksu (2001 m. iš 162 šalių Lietuva užėmė 47-ąją vietą, 2005 m. iš 177 pasaulio šalių užėmė 39-ąją vietą, 2006 ir 2007 m. – 43-ią vietą, 2008 m. – 46-ą vietą[20], t. y. trimis pozicijomis žemiau nei praėjusiais metais 2006 ir 2007 m., 2010 m. Lietuva užima 44-ą vietą[21], t. y. dviem pozicijomis aukščiau nei 2008 ir 2009 m. Tačiau iš ES šalių Lietuva lenkia tik Latviją, Bulgariją ir Rumuniją).

Šis indeksas labiau tinka tarptautiniams palyginimams, tačiau, siekiant tiksliau nustatyti žmogaus plėtros kokybės rodiklius, įvedami papildomi indikatoriai: lyčių socialinės raidos indeksas, didesnių galimybių lytims suteikimo matas, skurdo rizikos indeksas ir kt.

[20] Human Development Report 2007/8. UNDP, 2008: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2007-8/

[21] Human Development Report 2010.UNDP, 2010: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/chapters/en/

Pirmoji vieta pasaulyje pagal žmogaus raidos indeksą tenka Islandijai, aukštą vietą užima Norvegija, Kanada, Australija ir kt. Lietuva greta Estijos ir Latvijos patenka tarp aukšto žmogaus raidos indekso šalių (*4 lentelė*).

4 lentelė

Lietuvos žmogaus raidos indeksas 2006 m., palyginti su kitomis šalimis

Žmogaus raidos indeksas (*angl. HDI*)	**Vidutinė būsimo gyvenimo trukmė (*metais*)**	**Raštingumo lygis (*proc. nuo vyresnių nei 15 metų gyventojų*)**	**Mokymosi aprėptis *(proc.)***	**BVP / 1 gyventojui pagal PGP (*$*)**
1. Islandija (0,986)	1. Japonija (82,4)	1. Gruzija (100)	1. Australija (114,2)	1. Liuksemburgas (77,089)
41. Slovakija (0,872)	69. Kinija (72,7)	4. Latvija (99,8)	19. Slovėnija (92,8)	45. Antigva ir Barbuda (17,642)
42. Estija (0,871)	70. Antigva ir Barbuda (72,7)	5. Baltarusija (99,7)	20. JAV (92,4)	46. Barbadosas (17,497)
43. Lietuva (0,869)	**71. Lietuva (72,7)**	**6. Lietuva (99,7)**	**21. Lietuva (92,3)**	**47. Lietuva (15,739)**
44. Latvija (0,863)	73. Mauricijus (72,6)	7. Ukraina (99,7)	22. Italija (91,8)	48. Latvija (15,389)
45. Kroatija (0,862)	73. Kolumbija (72,5)	8 Slovėnija (99,7)	23. Kazachstanas (91,8)	49. Seišeliai (15,105)
179. Siera Leonė (0,329)	179. Svazilandas (40,2)	147. Malis (22,9)	179. Džibutis (25,5)	178. Kongo (2,81)

Šaltinis: Human Development Report 2007/8. UNDP, 2008: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2007-8/

***Economist Intelligence Unit* gyvenimo kokybės indeksas.** Gyvenimo kokybės matavimai buvo atlikti *Economist Intelligence Unit*[22]. **Gyvenimo kokybės indeksas** apskaičiuotas taikant unikalią metodiką, t. y. taikant subjektyvias gyventojų pasitenkinimo gyvenimu apklausas ir siekiant įvairiose šalyse išsiaiškinti veiksnius, lemiančius gyvenimo kokybę. Vermonto universiteto (JAV) mokslininkų grupė sukūrė integruotą gy-

[22] Didžiosios Britanijos ekonomikos aktualijų leidinio „The Economist“ tyrimų ir konsultacijų padalinys, įkurtas 1946 m.

venimo kokybės rodiklį, pagal kurį gyvenimo kokybę apibūdina devyni pagrindiniai žmogaus poreikių parametrai. Šis rodiklis yra devynių parametrų, kurių kiekvienas vertinamas proporcingai pagal subjektyvią jų svarbą, derinys.

Remiantis įvairiais šaltiniais, 2005 m. gyvenimo kokybės indeksas buvo apskaičiuotas 111 šalių. Rodiklį sudaro šie gyvenimo kokybės veiksniai:

1. **Sveikata:** vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė (metais) (šaltinis: *US Census Bureau*).
2. **Šeimos gyvenimas:** skyrybų skaičius (1000 gyventojų), konvertuojamas į indeksą nuo 1 (mažiausias skyrybų skaičius) iki 5 (didžiausias) (šaltiniai: *JT; Euromonitor*).
3. **Dalyvavimas bendruomenės gyvenime:** indeksas parenkamas nuo 1, jei šalyje populiari narystė profesinėse sąjungose, būdingas dažnas bažnyčios lankymas ir pan., arba 0, jei atvirkščiai (šaltinis: *World Values Survey*).
4. **Materialinė gerovė:** BVP vienam asmeniui, prieiga prie švaraus vandens (šaltinis: *Economist Intelligence Unit*).
5. **Politinis stabilumas ir saugumas** (šaltinis: *Economist Intelligence Unit*).
6. **Klimatas ir geografija:** platuma, kurioje yra šalis, ns nuo jos priklauso šiltesnis ir šaltesnis klimatas (šaltinis: *CIA World Factbook*).
7. **Darbo saugumas:** nedarbo lygis (proc.) (šaltinis: *Economist Intelligence Unit*).
8. **Politinė laisvė:** vidutinis politinių ir pilietinių laisvių indeksas. Skalė svyruoja nuo 1 (visiškai laisva) iki 7 (nelaisva) (šaltinis: "*Freedom House*").
9. **Lyčių lygybė:** matuojamas moterų ir vyrų vidutinio darbo užmokesčio santykis (šaltinis: *JTVP Žmogaus socialinės raidos ataskaita*).

Pagal šią gyvenimo kokybės matavimo metodologiją Lietuva užima 63 vietą iš 111 šalių, aplenkdama Latviją (66) ir Estiją (68) (*5 lentelė*).

5 lentelė

Gyvenimo kokybės indeksai, 2005 m.

Vieta	Šalis	Gyvenimo kokybės indeksas	Vieta	Šalis	Gyvenimo kokybės indeksas
1.	Airija	8,333	25.	Prancūzija	7,084
2.	Šveicarija	8,068	26.	Vokietija	7,048
3.	Norvegija	8,051	27.	Slovėnija	6,986
4.	Liuksemburgas	8,015	28.	Malta	6,934
5.	Švedija	7,937	29.	Jungtinė Karalystė	6,917
6.	Australija	7,925	34.	Čekija	6,629
7.	Islandija	7,911	37.	Vengrija	6,534
8.	Italija	7,810	45.	Slovakija	6,381
9.	Danija	7,797	48.	Lenkija	6,309
10.	Ispanija	7,727	49.	Kroatija	6,301
11.	Singapūras	7,719	57.	Bulgarija	6,162
12.	Suomija	7,618	58.	Rumunija	6,105
13.	Jungtinės Amerikos Valstijos	7,615	**63.**	**Lietuva**	**6,033**
14.	Kanada	7,599	66.	Latvija	6,008
15.	Naujoji Zelandija	7,436	68.	Estija	5,905
16.	Nyderlandai	7,433	98.	Ukraina	5,032
17.	Japonija	7,392	99.	Moldova	5,009
18.	Honkongas	7,347	100.	Baltarusija	4,978
19.	Portugalija	7,307	105.	Rusija	4,796
20.	Austrija	7,268	108.	Nigerija	4,505
21.	Kinija	7,259	109.	Tanzanija	4,495
22.	Graikija	7,163	110.	Haitis	4,090
23.	Kipras	7,097	111.	Zimbabvė	3,892
24.	Belgija	7,095			

Šaltinis: Economist Intelligence Unit, 2005.

Ferranso ir Powerso gyvenimo kokybės indeksas (Quality of Life Index – QLI). Šį indeksą 1984 m. suformavo mokslininkai Carolis Estwingas Ferransas ir Marjorie Powersas. Juo galima įvertinti tiek pasitenkinimą gyvenimu, tiek įvairių gyvenimo aspektų svarbą ir reikšmingumą žmogui. Svarbos rangavimas (primenybės teikimas vienai ar kitai sričiai) naudojamas pasitenkinimo gyvenimu lyginamajam svoriui nustatyti, taigi toks balų suteikimas, atsižvelgiant į individualius prioritetus, reprezentatyviai atspindi gyventojų pasitenkinimą gyvenimu.

Indeksas turi 5 sudėtines dalis: gyvenimo kokybė apskritai ir šiose 4 srityse:

1. Sveikata ir veikla.
2. Psichologinė ir dvasinė savijauta.
3. Socialinė-ekonominė gerovė.
4. Šeimos gyvenimas.

Taikant bendrą Ferranso ir Powerso metodiką buvo sukurta ir pritaikyta daugybė įvairių šio indekso apskaičiavimo versijų gyventojų sveikatoms sutrikimams nustatyti (publikuota daugiau kaip 200 studijų), kiekvieną sykį atitinkamai suformuojant nuo ligos specifikos priklausančias indekso apskaičiavimo versijas.

Miestų gyvenimo kokybės vertinimai. Tarptautinė konsultacijų bendrovė *Mercer Human Research*, vykdanti gyvenimo kokybės matavimus daugelį metų, nustatė, kad 2006 m. pagal 39 kriterijus iš 350 pasaulio miestų geriausias gyvenimo kokybės požiūriu buvo Šveicarijos miestas Ciurichas, o prasčiausias – Bagdadas.

Vilniui pasaulyje pagal gyvenimo kokybę teko 82 vieta. Lyginant su kaimynėmis regione – Varšuva (85), Talinu (89) ir Ryga (92) – tai aukštesnis reitingas. Gyvenimo kokybė Lietuvoje kasmet auga – lyginant su 2005 m. pakilta 4 laipteliais į viršų[23].

6 lentelė

Europos Sąjungos miestai pagal gyvenimo kokybės indeksą

Vieta ES	Vieta pasaulyje	Miestas	Indeksas
1.	3 (4)	VIENA, Austrija	107,7 (107,5)
2.	11 (11)	KOPENHAGA, Danija	106,2 (106,2)
3.	13 (13)	AMSTERDAMAS, Nyderlandai	105,7 (105,7)
4.	14 (14)	BRIUSELIS, Belgija	105,6 (105,6)
5.	16 (16)	BERLYNAS, Vokietija	105,2 (105,1)
6.	18 (18)	LIUKSEMBURGAS, Liuksemburgas	104,8 (104,8)
7.	20 (20)	STOKHOLMAS, Švedija	104,7 (104,7)
8.	27 (24)	DUBLINAS, Airija	103,3 (103,8)
9.	30 (29)	HELSINKIS, Suomija	103,1 (103,1)
10.	33 (33)	PARYŽIUS, Prancūzija	102,7 (102,7)
11.	39 (39)	LONDONAS, Jungtinė Karalystė	101,2 (101,2)

[23] Kaveckas D. Ką mums reiškia gyvenimo kokybė? (2007.08.28): http://www.m2invest.lt/lt.php/izvalgos?id=23

12.	42 (45)	MADRIDAS, Ispanija	100,5 (100,1)
13.	47 (53)	LISABONA, Portugalija	100,1 (98,9)
14.	61 (62)	ROMA, Italija	97,4 (97,4)
15.	72 (73)	PRAHA, Čekija	92,3 (91,8)
16.	74 (74)	BUDAPEŠTAS, Vengrija	90,2 (90,8)
17.	78 (79)	ATĖNAI, Graikija	87,6 (86,8)
18.	80 (80)	LIUBLIJANA, Slovėnija	87,0 (86,6)
19.	**82 (84)**	**VILNIUS, Lietuva**	**86,6 (85,9)**
20.	85 (86)	VARŠUVA, Lenkija	85,7 (85,1)
21.	89 (91)	TALINAS, Estija	83,7 (82,8)
22.	91 (88)	LIMASOLIS, Kipras	83,2 (83,2)
23.	92 (98)	RYGA, Latvija	82,9 (81,9)
24.	99 (102)	BRATISLAVA, Slovakija	81,7 (80,5)
25.	108 (111)	BUKAREŠTAS, Rumunija	76,9 (76,2)
26.	116 (118)	SOFIJA, Bulgarija	74,3 (73,8)

Šaltinis: Mercer Human Research, 2007

Pagal gyvenimo kokybės lygį Lietuva tarp Europos Sąjungos šalių užima 19 vietą (*6 lentelė*). Lietuvos gyvenimo kokybės lygis yra aukštesnis, palyginti su mūsų kaimynais Lenkija (20), Estija (21) ir Latvija (23).

Taigi, kaip rodo tarptautiniai gyvenimo kokybės rodikliai, Lietuva patenka į pirmąjį šalių trečdalį pagal žmogaus raidos indeksą. Mūsų šalis išsiskiria ypač aukštu gyventojų raštingumo lygiu, mokymosi aprėptimi ir puikiu lyčių raidos indeksu. Tačiau pagal išsamesnę gyvenimo kokybės charakteristiką – gyvenimo kokybės indeksą Lietuva kol kas dar atsiduria žemiau vidutinio lygio.

Calverto-Hendersono gyvenimo kokybės vertinimo metodika[24]. Ši metodika pirmą sykį publikuota 2000 m., po šešerius metus trukusio bendro mokslininkų, praktikų, valstybinių ir nevyriausybinių organizacijų atstovų darbo. Kūrėjų grupė norėjo sukurti praktiškesnę ir modernesnę visuomenės gyvenimo sąlygų vertinimo matų sistemą. Calverto-Hendersono gyvenimo kokybės rodikliai yra indėlis į pasaulio mastu bandomą kurti išsamią nacionalinės gerovės statistiką be tradicinių makroekonominių rodiklių. Metodikos autoriai bando iš naujo pasverti ir perskaičiuoti makroekonominius rodiklius, kartu pasiūlydami naujų rodiklių, pašalinančių statistikos „aklas dėmes“ (*“blind spots”*). Sisteminis požiūris taikomas gyve-

[24] Calvert-Henderson Quality of Life Indicators: http://www.calvert-henderson.com/

nimo kokybės dinamikai atvaizduoti socialinėje, ekonominėje ir aplinkos srityse. Nagrinėjami šie aspektai (dydžiai): švietimas, darbas (užimtumas), energetika, aplinka, sveikata, žmogaus teisės, pajamos, infrastruktūra, nacionalinis saugumas, viešasis (visuomenės) saugumas, poilsis ir būstas.

7 lentelė

Calvert-Henderson gyvenimo kokybės rodikliai (2000)

Sritys	Rodikliai
Švietimas	išsilavinimo įgijimas išlaidos švietimui priėmimo į universitetus procentas raštingumo lygis pajamos iš švietimo švietimo prieinamumas (galimybės mokytis) švietimo paplitimas (mokymosi aprėptis)
Užimtumas	darbo jėga užmtumo lygis nedarbo lygis nepakankamas užimtumas darbo jėgos dalyvavimo lygis užimtumo ir gyventojų skaičiaus santykis darbo trukmė darbo priežastys nepaklausus darbas savanoriškas darbas alternatyvaus darbo suderinimas dirbantys keliose darbo vietose savarankiškai dirbantys
Energetika	energijos intensyvumas energijos vartojimas anglies dvideginio / radioaktyvumo intensyvumas
Aplinka	oro kokybė vandens kokybė dirvožemio kokybė biologinė įvairovė buitinės atliekos žemės ūkio nuotekos ozono lygis oro kokybės standartai oro teršalų emisija emisijos šaltiniai elektros gamyba vėjo ir vandens sukeliama erozija toksiškų cheminių medžiagų išskyrimas į aplinką vandens žuvingumas ir galimybės maudytis vandens telkiniuose

Sveikata	kūdikių mirtingumas pagal motinos išsilavinimą, rasę ir etninę grupę gyvenimo trukmė pagal lytį, rasę, tautybę
Žmogaus teisės	asmens saugumas buitinis smurtas JAV žmogaus teisių įstatymų projektai ir pataisos Visuotinė žmogaus teisių deklaracija imigracija prieglobstis (pabėgėliai) darbas nelaisvėje (kalėjime) deportuoti užsieniečiai moterų, vaikų, čiabuvių / vietinių amerikiečių teisės napykanta nusikaltimams mirties bausmė balsavimas žmogaus teisių susitarimai politinių veiksmų komitetai / komisijos
Pajamos	vidutinės šeimos pajamos moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumas turtas darbas už mažą atlygį užimtumas (valandomis) darbo jėgos dalyvavimo lygis nedarbo lygis pajamų šaltiniai draudimas pensija mokesčiai pelnas / pajamos ne darbo pajamos skurdas
Infrastruktūra	viešoji ir privati infrastruktūra transporto sektorius / išlaidos kelionėms telekomunikacijos komunalinės paslaugos socialinės infrastruktūra (sveikata, saugumas, švietimas) pagrindiniai ištekliai žmogiškasis kapitalas aplinkos infrastruktūra
Nacionalinis saugumas	Prezidento nacionalinio saugumo strategija Kongreso biudžeto procesas tarptautiniai susitarimai pagrindiniai ginkluoti konfliktai pasaulinis ginklų pervežimas pasaulinės karo išlaidos užbaigtos taikos palaikymo misijos tarptautiniai teroristų incidentai ir aukos / nukentėjusieji

Visuomenės sauga	mirčių nuo sužalojimų ir užkrečiamųjų ligų procentas pagrindinės mirčių priežastys
Rekreacija	savišvieta religinis aktyvumas globojamas menas mėgėjiškas (neprofesionalus) menas „pasidaryk pats“ hobis fizinis aktyvumas sporto sirgaliai žiniasklaida virtualus poilsis bendravimas vaistai / narkotikai pasilinksminimui / pramogoms lošimas kelionės ir turizmas
Būstas	namų savininkų procentas gyventojų perteklius būsto prieinamumas, įperkamumas vandentiekio neturinčių būstų skaičius nuomos mokesčio našta gyventojai arti skurdo ribos gyvenimo sąlygų netolygumas

J. E. Stiglitzo, A. Seno ir J. P. Fitoussi[25] **gyvenimo kokybės vertinimas.** „Laimės komisija“ siūlo tris gyvenimo kokybės matavimo požiūrius[26]:

1) **subjektyvi gerovės samprata**, remiantis visuomenės nuomone ir psichologiniais gyventojų tyrimais. Kaip rodo patirtis, kiekvienas asmuo yra geriausias savo gyvenimo sąlygų vertintojas. Nors šis metodas yra gana utilitarus (praktiškas, taikomojo pobūdžio), tačiau kartu remiasi ir daugelio senovės bei šiuolaikinių kultūrų suformuotomis prielaidomis, kad galimybės ir teisės žmogui būti laimingam ir patenkintam savo gyvenimu suteikimas yra visuotinis žmonijos egzistencijos tikslas.

2) **gebėjimai / pajėgumai;** žmogaus gyvenimas suvokiamas kaip šių kintamųjų – darbų ir būties (pareigų, atliekamų funkcijų) ir jo laisvės pasirinkti tam tikras funkcijas (gebėjimus) – derinys. Kai kurie iš šių

[25] www.stiglitz-sen-fitoussi.fr

[26] Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J.-P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2010, 292 p.: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf

gebėjimų gali būti visiškai elementarūs, susiję su fiziniu išgyvenimu; kiti sudėtingesni – pavyzdžiui, išsilavinimas, raštingumas, reikalingas norint aktyviai dalyvauti politiniame gyvenime, ir pan.

3) trečias požiūris, susijęs su ekonominėmis kategorijomis, – **teisingas paskirstymas**. Pagrindinė gerovės ekonomikos idėja – įvertinti skirtingus pinigais neišreiškiamus gyvenimo kokybės dydžius pagal žmonių jiems teikiamus prioritetus. Šis metodas reikalauja detalios informacijos apie dabartinį žmonių požiūrį į kiekvieną iš vertinamų nepiniginių dimensijų ir jų prioritetus ir kartu padeda išvengti situacijos, kai apskaičiuojama vidutinė gyventojų perkamoji galia (*"average" willingness-to-pay*) neproporcingai atspindi tik visuomenės turtingųjų prioritetus.

Subjektyvus gyvenimo kokybės vertinimas: Subjektyvaus gyvenimo kokybės vertinimo rodiklių reikšmės labai priklauso ir nuo objektyvių faktorių, pavyzdžiui, tokių kaip darbas. Pirmiausia, atliekant subjektyvius vertinimus, analizuojamos tokios sritys, kaip šeima, darbas, finansinė padėtis. Antrasis vertinamas aspektas susijęs su asmens jutiminiu pasauliu: skausmas, rūpestis, pyktis arba pomėgiai, malonumai, pasitenkinimas, pagarba.

Objektyvūs bruožai / kriterijai, formuojantys gyvenimo kokybę:

1) **Sveikata, sergamumas, mirtingumas.**

2) **Švietimas.**

3) **Asmeninis aktyvumas** (mokamas, nemokamas darbas, vykimas į darbą, laisvalaikis, gyvenimo sąlygos).

4) **Politinė valia ir valdymas** (žodžio laisvė, politinių pažiūrų laisvė, konstitucinės teisės ir teisinės garantijos, lygybė įstatymų atžvilgiu, nepriklausoma teismų santvarka, laisvė nuo korupcijos ir politinės įtakos).

5) **Socialiniai ryšiai** (pasitikėjimas, socialinė atskirtis, neoficiali parama, darbo vietos įsipareigijimai, religiniai įsitikinimai, jungiantis socialinis kapitalas (*Bridging social capital*), t. y. draugystė su kitos rasės, religijos ir pan. asmenimis).

6) **Aplinkos sąlygos** (aplinkos kokybė ir žmonių sveikata, prieinamumas prie aplinkosaugos paslaugų, klimato pasikeitimai ir „natūralios" stichinės nelaimės).

7) **Saugumo stoka** (asmeninis nesaugumas, ekonominis nesaugumas, susijęs su nedarbu, sergamumu, amžiumi).

8) **Horizontaliosios (*cross-cutting*) problemos:** asmenų, charakterių, kartų nelygybė.

Bendras standartizuotas gyvenimo kokybės indeksas. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas, vertinant gyvenimo kokybę, siūlo apimti šias sritis:

1. Fizinis neliečiamumas ir sveikata. Šiuo rodikliu įvertinamas procentas gyventojų, kurių veiklos fiziškai nevaržo vidiniai (liga, negalia) ar išoriniai (nusikaltimas, įkalinimas) veiksniai.

2. Materialinė gerovė. Omenyje turimos vidutinės disponuojamos pajamos, išreikštos perkamosios galios paritetais. Tai yra tinkamiausias bendras kriterijus vidutinio piliečio faktinei perkamajai galiai nustatyti.

3. Galimybė naudotis viešosiomis paslaugomis. BVP procentas, skiriamas sveikatos priežiūrai, švietimui, viešajam transportui, būstui ir kultūrai.

4. Socialinė veikla. Sudedamas 20–65 m. amžiaus gyventojų, dirbančių mokamą darbą, procentas ir vyresnių nei 20 m. gyventojų, dirbančių savanorišką darbą, procentas.

5. Laisvalaikis. Vidutinis skaičius laisvalaikio valandų, kurias turi 20–65 m. amžiaus gyventojai ir kurios nėra skiriamos mokslui nei mokamam ar nemokamam darbui (įskaitant kelionę į darbą ir atgal, namų ruošos darbus ir kitų asmenų priežiūrą). Laisvalaikis priverstinio nedarbo laikotarpiu neturi būti įskaičiuojamas. Labai svarbu turėti mokamą darbą ir kartu turėti pakankamai laisvo laiko savo gyvenimo sumanymams įgyvendinti.

6. Aplinkos kokybė. Sudedamas procentas, kuriuo išreikšti **gamtos ištekliai, palyginti su visu šalies plotu,** ir **procentas gyventojų, neveikiamų oro taršos**. Kalbama ne apie gamtos ir aplinkos įtaką socialinio ir ekonominio vystymosi tvarumui (tam skirtas kitas rodiklis – ekologinis pėdsakas), o apie piliečių gyvenimo kokybę.

Kiti integruoti gyvenimo kokybės rodikliai

Atkinsono indeksas yra vienas iš nedaugelio matų, kurie pateikia **socialinės gerovės įvertinimą**, paremtą socialinės gerovės funkcija. Indeksu įvertinamos vadinamosios „teisingos vidutinės pajamos“, kurios apibrėžiamos kaip toks pajamų vienam gyventojui lygis, kuris tenkintų kiekvieną gyventoją bei būtų išlaikomas toks bendras gerovės lygis, kokį užtikrina tikrosios bendrai sukurtos pajamos. Atkinsono indeksas A_ε diskretiniu atveju yra apskaičiuojamos pagal formulę:

$$A_{\varepsilon} = 1 - \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n} \left[\frac{y_i}{\mu} \right]^{1-\varepsilon} \right]^{\frac{1}{(1-\varepsilon)}}, \qquad (1)$$

čia y_i yra visų pajamų dalis, kurią gauna *i*–toji grupė, μ –pajamų vidurkis, o ε yra vadinamasis nelygybės antipatijos parametras. Parametras ε įvertina visuomenės socialinio teisingumo suvokimą bei norą, kad pajamos būtų paskirstomos tolygiai. Šis parametras gali kisti nuo nulio iki begalybės. Kuo didesnė ε reikšmė, tuo visuomenė labiau susirūpinusi pajamų nelygybe. Jeigu ε = 0, pajamų nelygybės nėra. Praktiškai ε reikšmė kinta intervale nuo 0,5 iki 2.

Kuo tolygiau pasiskirsčiusios tikrosios pajamos, tuo y_i arčiau vidurkio μ, ir tuo mažesnė Atkinsono indekso A_{ε} reikšmė. Esant bet kokiam pajamų pasiskirstymui, šio indekso reikšmė kinta nuo 0 iki 1.

Gyvenimo sąlygų indeksas (*Leefsituatie Index*) sistemiškai apibūdina Nyderlandų **visuomenės gyvenimo sąlygas.** Šis indeksas taip pat vadinamas ***De sociale staat van Nederland – SSN*** (Nyderlandų socialinė padėtis). Jis atspindi gyvenimo sąlygų raidą maždaug dešimties metų laikotarpiu. Nagrinėjami šie aspektai:

- pajamos,
- užimtumas,
- švietimas,
- sveikata,
- laisvalaikis,
- mobilumas,
- nusikalstamumas,
- būstas,
- gyvenamoji aplinka.

Prie skyrių apie skirtingus socialinius aspektus pateikiamas ir **bendras indeksas**. Taip pat pristatomi duomenys apie visuomenės nuomonę, politiką ir valdžios institucijas. Tyrimą kas dvejus metus skelbia *Nederlandse Sociaal en Cultureel Planbureau* (Nyderlandų socialinio ir kultūrinio planavimo biuras)[27]. Gyvenimo sąlygų indeksas niekada neturėjo didelės įtakos Nyderlanduose: visų pirma jis yra nedarnus skirtingų ir

[27] Nyderlandų socialinio ir kultūrinio planavimo biuro (*Nederlandse Sociaal en Cultureel Planbureau)* tinklapis: http://www.scp.nl

įvairių aspektų rinkinys, todėl nuosekliai ir patikimai neatspindi bendros visuomenės gerovės.

Bendrasis laimės indeksas (*Gross National Happiness* – *GNH*). Gyvenimo kokybės ar socialinės pažangos matavimo koncepcija 1972 m. buvo išplėtota ir Butano karaliaus Jigme'o Singye Wangchucko sūnaus, kuris Butane pradėjo modernizacijos amžių, iniciatyva[28]. Toks gyvenimo kokybės vertinimas yra holistinis, įvertinamos ir psichologinės sąlygos – šito pasigendama, vertinant gyvenimo gerovę pagal BVP. Ši koncepcija buvo labai rimtai sutikta Butano studijų centro, kuriam vadovauja Karma Uru, ir jos pagrindu buvo sukurtas tyrimais paremtas bendros gyventojų gerovės lygio matavimo instrumentas. Kanados epidemiologo Michaelio Pennocko indėlis formuojant šį matavimo instrumentą taip pat didelis ir šią „Butano versiją" jis panaudojo tirdamas Britų Kolumbijos gyventojų gyvenimo kokybę. Apskaičiuojant bendrąjį laimės indeksą vertinamos 9 dimensijos:

1. Psichologinė gerovė.
2. Laiko panaudojimas.
3. Bendruomenės gyvybingumas (*Community Vitality*).
4. Kultūra.
5. Sveikata.
6. Švietimas.
7. Aplinkos įvairovė.
8. Gyvenimo standartai / lygis.
9. Valdžia.

Naujosios ekonomikos fondas (Didžioji Britanija) yra paskelbęs **Planetos laimingo gyvenimo indeksą *(Happy Planet Index)***[29]. Šį indeksą apskaičiavo pagal formulę:

$$\textbf{Indeksas} = \frac{\textbf{pasitenkinimas gyvenimu x prognozuojama gyvenimo trukmė}}{\textbf{aplinkos užterštumas}}$$

Tyrimo autoriai rėmėsi ne, kaip tokiais atvejais įprasta, atskirų valstybių BVP vienam gyventojui dydžio ar panašiais rodikliais, o **progno-**

[28] http://www.grossnationalhappiness.com/

[29] http://www.happyplanetindex.org/

zuojama gyvenimo trukme, **aplinkos užterštumo lygiu** ir pagaliau **atskirų žmonių skirtingose valstybėse savo gyvenimo vertinimu**.

Pagal originalią metodiką buvo įvertintos 178 pasaulio šalys. Sąrašo viršuje atsidūrė valstybės, kuriose žmonės ir jaučiasi laimingiausi, ir taip jaustis turi tam tikrų objektyvių priežasčių.

Pvz., Norvegija – 115 vieta

Šveicarija – 65 vieta

Lietuva – 149

Latvija – 160

Estija – 173.

Pagal štai tokią formulę vertinami, geriausiai jaučiasi Vanuatu gyventojai.

Pirmajame šalių dešimtuke, kurių gyventojai labiausiai patenkinti gyvenimu, yra (eilės tvarka): Kolumbija, Kosta Rika, Dominika, Panama, Kuba, Hondūras, Gvatemala ir Salvadoras. Aukščiausią vietą iš Europos valstybių sąraše užima Malta (40), o šešto dešimtuko pradžioje yra Austrija, Islandija, Šveicarija ir Italija.

Tyrimas atskleidė labai paprastą tiesą: ne galimybė nevaržomai vartoti ir ne komfortiška moderniomis technologijomis paremta buitis garantuoja gerą žmogaus savijautą.

Richard'as Layard'as, Gyvenimo kokybės programos vadovas, garsiosios Londono ekonomikos mokyklos (*London School of Economics*) Ekonomikos kokybės centre komentuodamas čia paminėtą Laimingo gyvenimo indeksą pabrėžė, kad nors „per pastaruosius 50 metų Vakarų gyvenimo standartas padarė milžinišką pažangą, mes dėl to netapome laimingesni“[30].

Pasitenkinimo gyvenimu indeksas. Šį indeksą sukūrė Adrianas G. White'as, Leičesterio universiteto socialinės psichologijos analitikas, naudodamas metatyrimų duomenis. Šio mokslininko tyrimų tikslas – parodyti subjektyvų skirtingų šalių gyventojų pasitenkinimą gyvenimu.

Kaip parodė atlikti vertinimai, subjektyvi gerovė stipriausiai koreliuoja su sveikata, materialine gerove ir švietimo prieinamumu. Šis laimės matavimo pavyzdys aiškiai parodo, kad tiesioginiai klausimai, kiek žmogus jaučiasi laimingas, kaip jis vertina savo pasitenkinimą gyvenimu, yra

[30] Layard R. Happiness, Lessons from a New Sciences, Penguin UK, March 2005.

puiki alternatyva tradiciniams ekonominės politikos sėkmingumo matavimams, kurie remiasi tik tokiais makroekonominiais rodikliais, kaip BVP ar nedarbo lygis. Tokie tyrimai įrodo, kad gyventojų laimė iš tikrųjų gali būti veiksmingai pamatuojama.

2.4. Metodologinis tyrimų pagrindas – gyvenimo kokybės sisteminis suvokimas

Remdamosi įvairių autorių tyrimais ir bandymais apibrėžti gyvenimo kokybės esmę ir turinį, šios monografijos autorės siūlo apibendrinantį kompleksinį suvokimą.

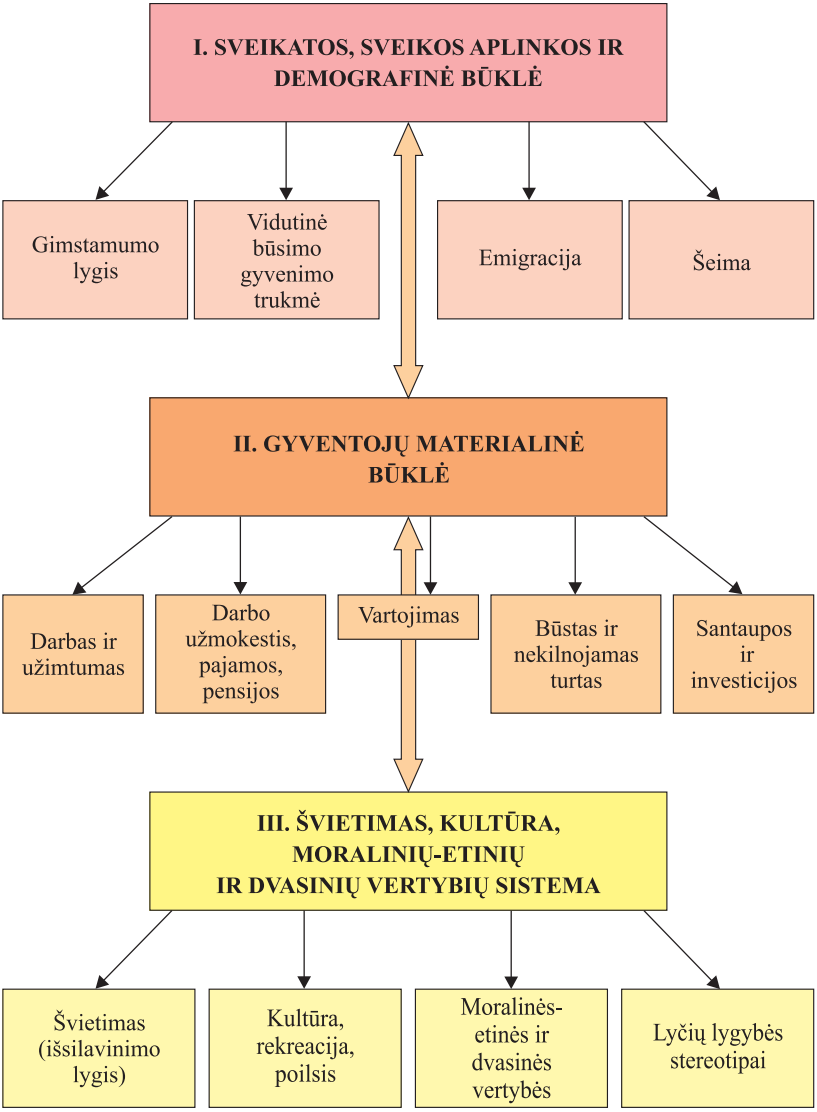
• **Gyvenimo kokybė – tai sąvoka, kuri atspindi demografinių ir sveikatos bei sveikos aplinkos, materialinių, kultūros ir dvasinių poreikių patenkinimo laipsnį, kuris matuojamas makrolygiu (visos šalies mastu) ir mikrolygiu (atskiro žmogaus požiūriu).**

• Autorės pabrėžia, kad tiriant gyventojų gyvenimo kokybę būtina atsižvelgti į **žmogaus poreikį patenkinti savo kūrybinius sugebėjimus, realizuoti savo potencialą, išreikšti save**.

• Norime akcentuoti ir mūsų gyvenimo kokybės suvokimą, kuris skiriasi nuo plačiai paplitusio vartotojiško suvokimo, besiremiančio žmogaus kaip universalaus vartotojo modeliu. **Žmogus yra ne tik prekių ir paslaugų vartotojas, bet ir kūrėjas, ir ne tik tų pačių prekių ir paslaugų, bet ir savo gyvenimo ir savo asmenybės kūrėjas.**

• Autorės siūlo **sisteminę gyvenimo kokybės sampratą.** Gyventojų gyvenimo kokybė – tai integruota sąvoka, visapusiškai apibūdinanti sveikatos-ekologinę, ekonominę-materialinę, ir moralinę-dvasinę visuomenės plėtrą.

Gyvenimo kokybės sąvoka – nepaprastai plati ir visa apimanti, ir gana sunku ją apibrėžti ne tik kuriuo nors vienu rodikliu, bet ir rodiklių sistema. Ir kuo intensyviau vyksta tarptautėjimo (internacionalizacijos) ir globalizacijos procesai, tuo sudėtingesnė darosi ši sąvoka. Kiekvienas asmuo gyvenimo kokybės sąvokai gali suteikti savo prasminį atspalvį, tačiau moksle gyvenimo kokybė – konkrečiais rodikliais išreiškiama ir matuojama sąvoka, susijusi su visuomenės gerove konkrečioje šalyje. Siekiant įvertinti gyventojų gyvenimo kokybės būklę, vienas iš pagrindinių uždavinių yra sukurti gyvenimo kokybės rodiklių sistemą.

8 pav. Gyvenimo kokybės sisteminė samprata

Gyvenimo kokybės svertai – visų pirma, tai vartojimo ištekliai (BVP sukurta dalis vartojimui), taip pat prieinamumas prie vartojimo gėrybių

(prekių ir paslaugų) pagal atskiras gyventojų grupes (socialines, moterų ir vyrų, ir kt.), tai – žmonių sveikatos būklė ir aplinkos apsauga. Tai ir yra iš esmės gyvenimo kokybės indikatoriai.

Atsižvelgiant į autorių pateikiamą gyvenimo kokybės sisteminę sampratą, atsiranda galimybė vertinti ir matuoti gyvenimo kokybę, sukuriant ir panaudojant gyvenimo kokybės rodiklių sistemą. Gyvenimo kokybės rodiklių visumą sudaro trys pagrindinės grupės.

Pirmoji gyvenimo kokybės rodiklių grupė apima žmogaus sveikatos ir demografinius rodiklius – tai vidutinė gyvenimo trukmė, gimstamumo bei mirtingumo lygis, gyventojų reprodukcijos rodikliai (vaikų gimstamumas, jų skaičius), šeiminė padėtis, gyventojų emigracijos mastai. Gali būti ir tokie papildomi indikatoriai kaip sergamumas, neįgalumo rodikliai, šeimos instituto stabilumas, santuokų skaičius ir pan.

Antroji gyvenimo kokybės rodiklių grupė apima gyventojų gyvenimo lygio indikatorius. Vartojimo ištekliai, kaip gamybos rezultatas, – tai prekės ir paslaugos, skirtos vartojimui, tai gyvenimo gerovės šaltinis, kurį sudaro BVP dalis, skirta vartojimui (70–90 proc. BVP). Realus vartojimo lygis ir struktūra priklauso nuo to, kiek prekės ir paslaugos yra prieinamos atskiroms socialinėms grupėms ir sluoksniams, o tai priklauso nuo gyventojų darbo užmokesčio ir pajamų lygio, nuo pajamų diferenciacijos (paskirstymo), taip pat nuo santaupų, nekilnojamojo turto ir pan.

Gyvenimo kokybė kaip žmonių veiklos sfera, siejama su materialinių ir dvasinių poreikių tenkinimu, priklauso nuo šalies ekonomikos išsivystymo lygio ir augimo ir kartu ji pati daro įtaką ekonomikos plėtrai, teikdama postūmį ekonomikos augimui.

Trečiasis aspektas, kuris parodo gyvenimo kokybę, – tai išsilavinimo, kultūros ir moralinių-dvasinių vertybių rodiklių sistema.

Kultūra yra viena iš svarbiausių ne tik visuomenės (sociologijos), bet ir ekonomikos sąvokų. Kultūra pasaulyje suvokiama kaip ekonominė samprata. Be kultūros negali būti ir moralės. O bloga moralė lemia ir „blogą“ – neefektyvią ekonomiką. Išsilavinęs, aukštos kultūros, aukšto profesinio lygio žmogus, pirma, disponuoja kokybiškais „neapčiuopiamais“ ištekliais – žiniomis, kompetencija, intelektu, profesionalumu,

aukštomis dvasinėmis ir moralinėmis vertybėmis, kurie žinių ekonomikoje vertinami labiau nei materialūs ištekliai; antra, toks žmogus sukuria ir aukštos kokybės produktą (pvz., inovacijas), užtikrina didesnį darbo našumą, sukuria didesnį indėlį į BVP ir aukštesnę gyvenimo kokybę.

Visuomenės kultūra apima dviejų rūšių aspektus – nematerialius, tokius, kaip įsitikinimai, idėjos bei vertybės, kurie sudaro kultūros turinį; ir materialius – t. y. objektus ar technologijas, kurie įkūnija šį kultūros turinį[31]. Visų kultūrų pagrindą sudaro idėjos, apibrėžiančios, kas visuomenei svarbu, vertinga, pageidautina. Šios idėjos – tai ir yra vertybės, kurios suteikia prasmę bei kryptį žmonėms: „kokia kryptimi gyventi", „kas yra gyvenimo prasmė".

Šį trečiąjį gyvenimo kokybės aspektą ypač sunku išreikšti kiekybiniais rodikliais, tačiau, pasiremiant materialiuoju kultūros aspektu, iš dalies galima.

Autorės norėtų pabrėžti, kad nagrinėjant gyventojų gyvenimo kokybę, negalima ignoruoti ir tokio svarbaus aspekto kaip **lyčių lygybė**.

Pastaruoju metu Europos Sąjungos šalyse lyčių lygybei skiriamas didelis dėmesys. Ji pripažįstama viena efektyviausiai veikiančių priemonių gyventojų gyvenimo kokybei kelti. Analizė lyčių aspektu padeda, viena vertus, efektyviau paskirstyti valstybės išlaidas, pasiekti geresnių makroekonomikos rezultatų ir, kita vertus, leidžia geriau patenkinti specifinių visuomenės grupių poreikius, pagerinti jų gyvenimo kokybę. Lyčių aspekto integravimas ir lyčių lygybės įgyvendinimo instrumentai – tai nauji metodai, inovacinės socialinės technologijos, plačiai naudojamos pasaulyje ir Europos Sąjungoje gyvenimo gerovei kelti. Jos aktyviai taikomos ir Lietuvoje.

Lyčių lygybė – tai horizontalusis prioritetas, persmelkiantis visas ekonominio, socialinio ir politinio gyvenimo sritis ir atitinkamai autorių pateiktoje sampratoje – sveikatos ir demografinius procesus, darantis įtaką gyventojų gyvenimo lygiui. Kaip rodo pastarojo dešimtmečio lyčių aspekto tyrimai, kultūros, moralinių ir etinių bei dvasinių vertybių sistema yra glaudžiai susijusi su lyčių stereotipais, veikiančiais visuomenėje.

---

[31] Giddens A. Sociology. N. Y., London: W.W. Norton & Company, 2004.

Šiandieną požiūris į lyčių problemas tampa atskiro žmogaus ir visos šalies gerovės, kultūros ir civilizuotumo rodikliu.

Gyventojų gyvenimo kokybės koncepcija ir sisteminė samprata (o tai reiškia – galimybė matuoti šį sudėtingą reiškinį ir pamatuotai analizuoti) leidžia suformuoti efektyvios ateities programos, kuri būtų nukreipta nugalėti neigiamas tendencijas ir pozityviai transformuoti šalies gyventojų kokybės turinį, kontūrus. Nacionalinė šalies idėja turėtų būti tautos intelektinio potencialo stiprinimas, žmogiškųjų išteklių kokybės ir gyvenimo kokybės kėlimas.

II DALIS.
LIETUVOS GYVENTOJŲ GYVENIMO KOKYBĖS POKYČIAI 1990–2011 M. IR PERSPEKTYVOS

3. LIETUVOS GYVENTOJŲ GYVENIMO KOKYBĖS RAIDA IR BENDROSIOS TENDENCIJOS

Autorių požiūriu, pagrindinius veiksnius, kurie turi įtakos Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybei, galima skirstyti į dvi grupes – teigiamus ir neigiamus.

Pozityvūs veiksniai, kurie nagrinėjamu laikotarpiu ypač skatino Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės kilimą, buvo:

- spartus ekonomikos augimas;
- didėjantis užimtumas ir mažėjantis nedarbas;
- spartūs darbo užmokesčio ir gyventojų pajamų augimo tempai;
- gyventojų santaupų ir bankų paskolų spartus augimas;
- vartojimo didėjimas;
- nekilnojamojo turto rinkos plėtra – būsto statyba, sparčiai auganti individualių namų statyba.

Neigiamą įtaką gyventojų gyvenimo kokybei Lietuvoje turėjo:

- blogėjantys demografiniai rodikliai ir didėjantys emigracijos mastai;
- blogėjantys gyventojų sveikatos rodikliai;
- hipertrofuoto vartotojiško elgesio modeliai ir kultūros, moralinių-etinių bei dvasinių vertybių nuosmukis.

Kaip rodo gyvenimo kokybę apibūdinančių pagrindinių rodiklių pokyčiai iki krizės 2000–2007 m. (*8 lentelė*), gyvenimo gerovės srityje Lietuva, tapusi ES nare, pasiekė neblogų rezultatų: sparčiai augo BVP, užimtumas atitiko Lisabonos strategijos reikalavimus, didėjo darbo užmokestis, gyventojų pajamos ir santaupos, dėl priimtinų palūkanų normų didėjo paskolų apimtis, įspūdingai augo vartojimas, apsirūpinimas būstu, transporto priemonėmis, asmeniniais kompiuteriais, vartotojų kainų augimas atitiko (o įstojus į ES nedaug viršijo) Mastrichto kriterijų.

Tačiau 2008 m. prasidėjus pasaulinei krizei teigiamos gyvenimo kokybės rodiklių tendencijos ėmė nykti: šalyje pradėjo didėti nedarbas, mažėti

darbo užmokestis ir gyventojų pajamos, kristi vartojimo lygis, o tai neigiamai veikė ekonomikos plėtrą 2009–2011 m.

Gyventojų turtėjimas (augantis darbo užmokestis, santaupos ir vartojimas) dar nereiškia gyvenimo kokybės kilimo. Galima sakyti, kad Lietuvoje vyksta netgi priešingi procesai: **augant materialinei gerovei prastėja gyvenimo kokybė**, žmogui dedant didžiules pastangas, dirbant žiaurios konkurencijos sąlygomis, dideliu krūviu dažnai net keliose darbovietėse, dirbant viršvalandžius. Viena vertus, didžiulės darbo pastangos mūsų neturtingoje šalyje yra tiesiog būtinybė, vienintelė sąlyga užsidirbti ir išgyventi, tačiau, kita vertus, kai materialinė gerovė, pinigai tampa vieninteliu tikslu, nustelbiančiu asmenybės tobulėjimą, šeimos vertybes, kai didžiulė energija yra nukreipta vien tik į materialinės naudos siekimą, visa tai ardo žmogaus asmenybę ir galiausiai neigiamai veikia visos šalies ekonomiką.

Neigiamos demografinių rodiklių tendencijos irgi yra nekokybiško gyvenimo padarinys. Įtemptu darbu siekiant materialinės gerovės, nebelieka laiko poilsiui, mažiau rūpinamasi sveikata, šeimos kūrimas jau nebėra pamatinė vertybė. Dažnai tipiška laisvalaikio praleidimo forma tampa „smūginis savaitgalių alkoholizmas“. Jauni žmonės ieško visaverčio gyvenimo svetur, o tai dar labiau skatina šalies gyventojų senėjimą, didina santykinio mirtingumo rodiklius, nes emigruoja tie, kurie yra stipriausi ir iniciatyviausi. Čia iškyla kita problema – yrantis šeimos stabilumas, nes išsiskiriama su vaikais, kitais šeimos nariais.

Nepaisant visų makroekonominių rodiklių augimo, demografiniai rodikliai negerėja: vyrų vidutinė gyvenimo trukmė nuo 2000 m., kai buvo pasiekusi aukščiausią tašką, 2007 m. sutrumpėjo net 2,7 metų, moterų – 0,7 metų. Mirtingumo rodikliai – didžiausi nuo pat 1950 m. (laikotarpio, kai buvo atstatomi sugriauti ūkiai, gyventojai buvo išsekę po karo, nebuvo užtikrinta reikiama sveikatos apsauga). Stebėtina, kad **Lietuvoje, priešingai nei įprasta daugelyje pasaulio valstybių, sparčiai augant ekonominei gerovei gyvenimo trukmė trumpėjo.**

Pasaulyje yra nemažai šalių, kuriose gyvenimo sąlygos daug blogesnės nei Lietuvoje, tačiau visuomenė neišgyvena tokios gilios depresijos, kad pirmautų pagal savižudybių skaičių. Tiesiog kitų šalių visuomenės laikosi moralės normų ir principų, kurių nedera pažeisti bet kokiomis aplinkybėmis, jos išsaugo savas amžinąsias vertybes.

8 lentelė

Pagrindiniai gyvenimo kokybės rodikliai Lietuvoje

Eil. Nr.	Rodikliai	Prieš įstojant į Europos Sąjungą				Įstojus į Europos Sąjungą						
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.	Realusis BVP pokytis (grandine susietos apimties augimas), proc.	3,3	6,7	6,9	10,2	7,4	7,8	7,8	8,9	2,8	–14,8	1,3
2.	BVP / 1 gyv. (tūkst. Lt)	13,1	13,9	15,0	16,4	18,2	21,1	24,4	29,1	33,2	20,7	20,0
3.	Infliacija (proc.)	1,4	2,0	–1,0	–1,3	2,9	3,0	4,5	8,1	8,5	1,3	3,8
4.	Užimtumas (proc.)	54,3	57,5	59,9	61,1	61,2	62,6	63,6	64,9	65,0	60,0	58,0
5.	Nedarbo lygis, proc.	11,5	13,0	14,7	12,9	12,2	11,8	8,3	5,4	5,8	13,7	17,8
	Gyventojų pajamos ir santaupos											
6.	Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis (Lt)	970,8	982,3	1 013,9	1 072,6	1 149,3	1 276,2	1 495,7	1802,4	2 151,7	2 056,0	1 988,1
7.	Vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio metinis pokytis (proc.)	0,5	1,2	3,2	5,8	7,2	11,0	17,2	20,5	17,1	–8,7	–5,7
8.	Gyventojų pajamos (vidutiniškai 1 namų ūkio nariui per mėn.Lt)	415,4	409,9	422,0	457,6	495,8	579,7	680,8	859,3	987,0	910,0	890,0
9.	Vidutinė paskolų litais palūkanų norma (proc.)	11,03	8,13	6,08	5,07	5,67	4,70	5,37	8,61	10,1	8,00	7,50
10.	Bankų indėliai ir akredityvai (metinis pokytis proc.)	23,9	21,2	12,1	16,2	31,6	40,7	20,5	23,4	–4,7	–8,0	–2,0
11.	Bankų klientams suteiktos paskolos (metinis pokytis, proc.)	–0,9	17,8	22,0	52,5	39,7	53,6	48,9	43,9	18,9	–12,0	0,0
12.	Gyventojų indėliai (mln. Lt)	5 043,3	6 357,1	6 877,7	7 887,4	9 811,8	14 058,1	18 388,4	23 327,7	29 160,0	24 000	23 300
13.	Gyventojų indėlių metinis pokytis (proc.)	26,5	26,1	8,2	14,7	24,4	43,3	30,8	26,9	25,0	–4,0	–3,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Vartojimas											
14.	Namų ūkių vartojimo išlaidos (proc. nuo BVP)	64,2	63,5	62,9	62,4	61,5	60,0	63,0	65,4	64,9	67,8*	63,0*
15.	Vidutinės išlaidos maisto produktams (proc. nuo visų vartojimo išlaidų)	37,7	35,7	34,1	39,5	31,8	30,8	28,7	29,0	30,0	35,0	34,0
16.	Individualių lengvųjų automobilių skaičius 1000 gyv.	297	326	341	365	384	428	470	472	490	492	505
17.	Namų ūkių apsirūpinimas asmeniniais kompiuteriais (proc.)	5,3	8,5	12,0	19,3	25,0	29,0	36,5	42,0	48,0	52,2	54,0
	Būstas											
18.	Gyvenamasis plotas 1 gyv. (m^2)	22,8	22,8	23,0	23,0	23,4	23,8	24,1	24,4	24,9	25,2	25,4
19.	Pastatyta butų (tūkst.)	4,5	3,9	4,6	4,6	6,8	5,9	7,3	9,3	9,2	3,8*	1,4
20.	Butų skaičius 1000 gyv.	375	372	374	375	380	382	384	388	393	397	399
	Demografiniai rodikliai											
21.	Vidutinė būsimo gyvenimo trukmė (bendra)	72,14	71,66	71,79	72,05	71,99	71,32	71,12	70,92	71,94	73,10	73,45
	moterų	77,37	77,41	77,39	77,63	77,64	77,42	77,06	77,20	77,57	78,56	78,78
	vyrų	66,74	65,89	66,15	66,41	66,31	65,36	65,31	64,87	66,30	67,51	67,98
22.	Suminis gimstamumo rodiklis	1,27	1,30	1,24	1,26	1,26	1,27	1,31	1,35	1,47	1,53	1,48
23.	Emigracija (iš viso emigrantų)		7253	7086	11 032	15 165	15 571	12 602	13 853	17 015	22 000	20 000
24.	Emigrantų skaičius / 1000 gyv.	2,0	2,1	2,0	3,2	4,4	4,6	3,7	4,1	4,0	6,6	6,0
	Švietimas											
25.	Mokinių ir studentų skaičius 10 000 gyv.	2 132	2 289	2 330	2 352	2 350	2 303	2 243	2 192	2 146	1 981,4	1 950
26.	Mokymosi aprėptis (proc.)	85,0	86,7	88,5	90,0	91,0	90,0	88,8	88,1	88,4	87,9	88,4
27.	Išlaidų mokslo tiriamajai veiklai santykis su BVP (proc.)	0,59	0,67	0,66	0,67	0,75	0,75	0,79	0,82	0,80	0,79	0,80

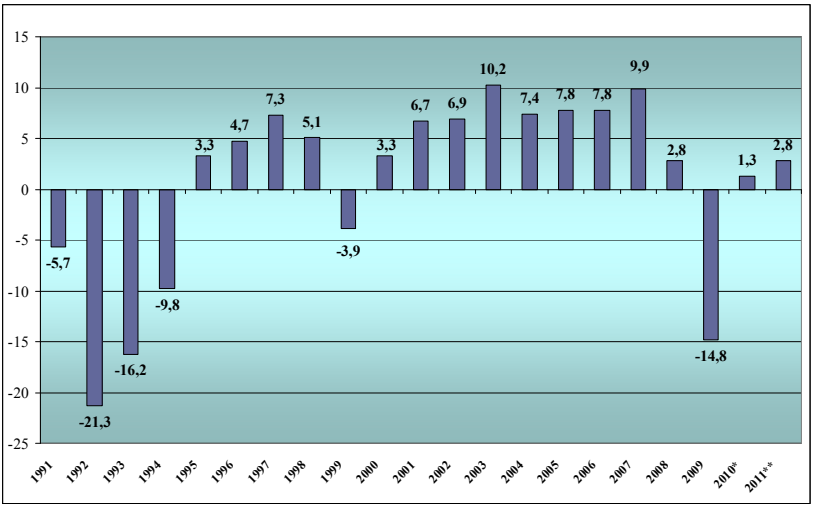
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Kultūra											
28.	Bibliotekų skaičius	1 470	1 449	1 425	1 418	1 404	1 396	1 396	1 395	1 373	1 370	1 370
29.	Lankytojų skaičius viename muziejuje (vidutiniškai, tūkst.)	22,2	23,8	22,3	21,7	24,3	25,8	26,3	29,4	28,6	28,0	29,0
30.	Apsilankymai spektakliuose ir koncertuose (tūkst., vidutiniškai per parą)	2,3	2,4	2,2	1,9	2,0	2,1	2,3	2,4	2,3	2,1	2,3
	Sveikata ir sveika aplinka											
31.	Lėtiniu alkoholizmu susirgusių gyventojų skaičius (1000 gyv.)	56,6	53,5	42,3	40,0	37,3	52,3	41,8	48,7	47,9	46,0*	44,0*
32.	Išvalyta nuotekų iki nustatytų normų, proc.	14	18	21	55	62	67	67	70	71	72*	73*
	Lyčių lygybė											
33.	Moterų darbo užmokesčio santykis su vyrų darbo užmokesčiu (proc.)	81,7	81,4	81,2	81,4	83,0	82,4	82,1	82,0	81,9	81,8*	81,7*

* Negalutiniai duomenys.

4. LIETUVOS GYVENTOJŲ MATERIALINĖ GEROVĖ

4.1. Gerovės vertinimas pagal BVP

Bendrasis vidaus produktas, kaip vienas pagrindinių makroekonominių rodiklių, apibūdina šalies ekonominės gerovės lygį ir iš dalies leidžia įvertinti ekonominės politikos efektyvumą. BVP atspindi per tam tikrą laikotarpį sukurtą naują vertę, kuri yra pasiekto ūkio potencialo piniginė išraiška. Natūralu, jog plėtojant gamybą, didinant produkcijos eksportą ir vidaus rinkos talpumą, auga ir naujai sukuriamos vertės mastas. Vadinasi, stiprėja ir šalies ūkio potencialas.

* Negalutiniai duomenys.
** Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos Statistikos departamentas.

9 pav. BVP augimo tempai (pokytis, palyginti su praėjusiais metais, proc.; 2000 m. = 100; grandine susieta apimtis)

Pereinamuoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu, 1990–1996 m., Lietuvoje staigus BVP sumažėjimas siekė net 44 proc. (einamosiomis kainomis). Galutinės energijos sąnaudos sumažėjo (pramonėje – net 70 proc.). Lietuvos ūkis po truputį ėmė atsigauti nuo 1995 m. ir po 1999 m. Rusijos ekonominės krizės sukelto nuosmukio toliau stabiliai augo (*9 pav.*). 2004 m.

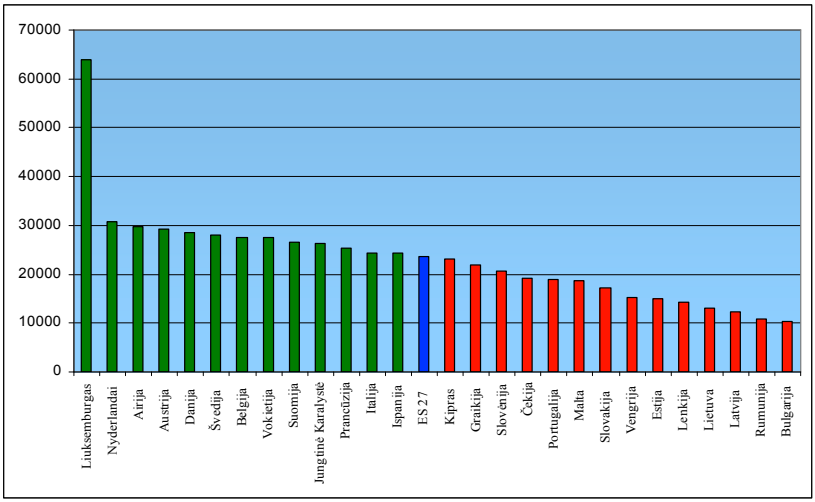
pramonės sektoriuje sukuriamas BVP jau siekė apie 70 proc. 1991 m. lygio. Visoje pramonėje, įskaitant dujų ir vandens tiekimą, 2000–2004 m. sukurta 24–25 proc. viso šalies BVP, o tai beveik prilygsta Europos Sąjungos šalių vidurkiui. Lietuvos pramonės gaminama produkcija kasmet tampa vis labiau orientuota į užsienio rinkas. 2000–2004 m. realizuotos produkcijos dalis, tenkanti eksportuotai produkcijai, išaugo iki 59 proc.

Prieš įstojimą į ES Lietuva buvo viena iš dinamiškiausiai besivystančių valstybių Europoje ir pasaulyje (2003 m. BVP augimo tempas siekė 10,2 proc.). BVP augimas gerokai sulėtėjo tik 2008 m. pabaigoje, prasidėjus pasaulinei ekonominei krizei. 2009 m. BVP nusmuko beveik 15 proc. – tai didžiausias kritimas ES. Tačiau pagal statistinius duomenis ir ekonometrinius modelius įvertintas BVP 2010 m. siekė 93 939 mln. litų einamosiomis kainomis ir, palyginti su 2009 m., jau padidėjo 1,3 procento.

Šalies ekonominės raidos lygiui nusakyti ir šalims palyginti dažnai naudojamas **BVP 1 gyventojui, perskaičiuoto pagal perkamosios galios paritetą (PGP),** rodiklis. 2009 m. vienam gyventojui tenkanti bendrojo vidaus produkto dalis pagal perkamosios galios paritetą 27 Europos Sąjungos valstybėse svyravo nuo 44 proc. iki 271 proc. ES vidurkio[32]. Liuksemburge BVP vienam gyventojui daugiau nei pustrečio karto viršijo ES vidurkį, tuo tarpu Nyderlanduose BVP ES vidurkį viršijo daugiau nei trečdaliu. Airijoje, Austrijoje ir Danijoje BVP, tenkantis vienam gyventojui, yra 20–30 proc. didesnis už ES vidurkį, o Švedijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Suomijoje ir Didžiojoje Britanijoje – 10–20 proc. didesnis. Tuo tarpu Kipre ir Graikijoje BVP vienam gyventojui yra 0–10 proc., Vengrijoje, Estijoje, Lenkijoje, **Lietuvoje** ir Latvijoje – **30–50 proc. mažesnis už ES vidurkį.** Rumunijoje ir Bulgarijoje (BVP) dalis pagal perkamosios galios paritetą vis dar išlieka mažiausia: 50–60 proc. mažesnė už ES vidurkį. Palyginti su ES šalimis, Lietuva pagal šį rodiklį lenkia tik Latviją, Rumuniją ir Bulgariją (*10 pav.*).

Užsienio ekspertų nuomone, naujosios ES narės tuo pat metu siekia dviejų gana priešingų dalykų – gyvenimo lygiu prilygti Vakarų kaimynėms ir atitikti eurui įsivesti reikalingus kriterijus. Lietuva, kaip ir kitos Baltijos šalys, vis dar yra vidutinio Vakarų gyvenimo lygio pusiaukelėje.

[32] ES statistikos agentūros „Eurostat“ duomenys, 2010-12-15.

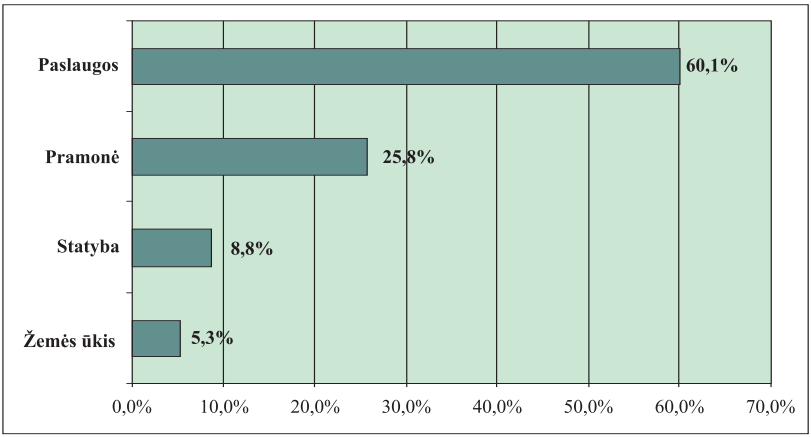
Šaltinis: ES statistikos agentūra „Eurostat".

10 pav. BVP pagal PGP, tenkantis vienam gyventojui 2009 m., lyginant su kitomis ES šalimis

Tačiau bendrieji ekonomikos rodikliai neatskleidžia valstybės gerovės lygmens, socialinių laimėjimų. Pavyzdžiui, Meksika pagal BVP 1 gyv. lenkia Lietuvą, tačiau pagal daugumą socialinių rodiklių (išsimokslinimą, sveikatos apsaugą, būsto patogumus) gerokai atsilieka. Gyvenimo kokybę lemia ne tik bendrosios pajamos ar kiti ekonominiai rodikliai, bet ir socialinė apsauga šalyje, išsilavinimo ir kultūros lygis, žmogaus teisės.

Pasikeitė ir BVP struktūra – 2010 m. **paslaugų sektoriuje sukuriamas BVP sudarė 60,1 proc., o žemės ūkyje – tik 5,3 proc.** (*11 pav.*).

Atrodo natūralu, kad augantys BVP rodikliai ir postindustrinio ūkio bruožai Lietuvoje turėtų pagerinti žmonių gyvenimo kokybę, tačiau dabartinė ekonominė sistema neatlieka šios funkcijos. Lemiamas dalykas šiuo atveju yra ne pati BVP masė, o sukuriamos BVP vertės perskirstymo proporcijos. Pavyzdžiui, 2000 m. valstybės ir savivaldybės biudžetų pajamos sudarė 8,7 mlrd. Lt, o 2008 m. jos padidėjo iki 29,4 mlrd. Lt (įskaitant ir ES paramos lėšas) – išaugo net 79 proc. Deja, per nacionalinį biudžetą perskirstomų lėšų ydingos proporcijos lėmė, kad šiuo laikotarpiu pastebimai pablogėjo sveikatos apsaugos, švietimo, mokslo ir kultūros sričių būklė, suprastėjo šiose srityse teikiamų paslaugų kokybė.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

11 pav. BVP pagal ekonominės veiklos rūšis 2010 m.

Susidaro paradoksali situacija – pagal makroekonominius rodiklius **Lietuva atkūrus nepriklausomybę sparčiai žengė į priekį, tuo tarpu pagal socialinius indikatorius – atsiliko.**

Ekonomikos augimo, išreikšto BVP, negalima sutapatinti su tolygiu gyvenimo kokybės gerėjimu. Siekiant pereiti į naująjį darnios ekonomikos etapą, prekių ir paslaugų kūrimas turėtų būti nukreiptas **visuomenės gerovei užtikrinti, o ne nuolat didinti pinigų kiekį. Gyvenimo gerovę lemia ne tiek finansiniai, kiek socialiniai ir ekologiniai veiksniai.**

Gyvenimo kokybės rodikliai dažnai nepriklauso nuo makroekonomikos rodiklių ir netgi gali su jais negatyviai koreliuoti (pvz., Pietų Korėjoje 1963–1979 m. akivaizdžiai augant BVP vienam gyventojui, gerėjo tik fizinio gyvenimo kokybė, o asmeninio ir socialinio gyvenimo kokybė buvo sustingusi ar netgi smuko)[33]. Didėjant nelygybei, skatinančiai žmonių tarpusavio pavydą, bei stiprėjant konkurencijai ir žmonių santykių komercinimui, naikinančiam tarpusavio pasitikėjimą ir meilę, socialinio gyvenimo kokybė gali smukti.

Netgi JAV ekonomistas Simonas Kuznetsas, vienas iš bendrojo nacionalinio produkto (BNP) ir BVP rodiklio bendraautorių, dar 1934 m. teigė, kad „daryti išvadas apie tautos gerovę matuojant nacionalines pajamas yra

[33] Norkus Z. Ar galiem gyventi geriau? Velfarizmas ir jo alternatyvos. *Politologija*. 4 (36), 2007.

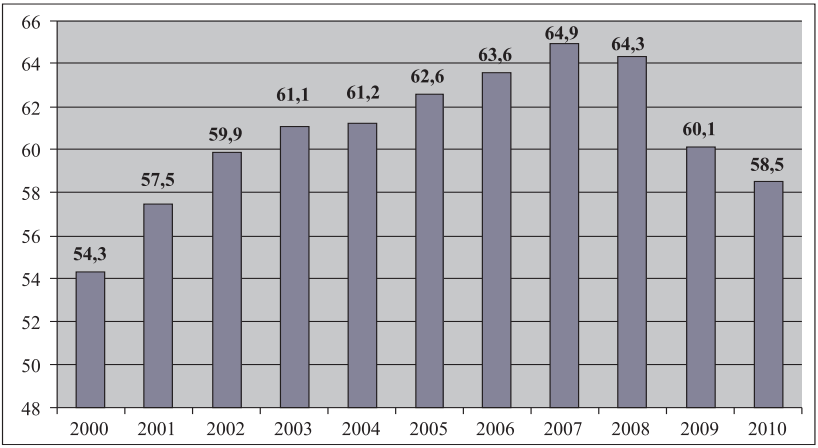
sunku“. Jis taip pat siūlė šiais rodikliais remtis laikinai – metinės BNP prognozės 1942 m. buvo įvestos siekiant palengvinti karo meto planavimą.

Todėl vertinant gyvenimo kokybę greta ekonominių rodiklių didžiulis vaidmuo tenka ir socialiniams, ekologiniams, darnios ekonominės gerovės indeksams, orientuotiems į sveikatos, gamtos ir sveikos aplinkos išsaugojimą, švarią gamybą, atsinaujinančių energijos šaltinių pramonę, ekologinę žemdirbystę.

4.2. Užimtumo ir nedarbo būklė, darbo sąlygos ir darbinio gyvenimo kokybė

Užimtumas – tai esminė integracijos į visuomenę prielaida, svarbiausias socialinės atskirties prevencijos veiksnys. Ekonominis užimtumas ir gaunamos pajamos užtikrina tiek dirbančiojo, tiek ir jo šeimos materialinę gerovę, visavertį gyvenimą ir socialinę apsaugą. Todėl užimtumas ir nedarbas yra ypač svarbios gyventojų kokybinės charakteristikos – nuo jų labiausiai priklauso žmonių gerovė.

Pastaruosius metus užimtumo lygis Lietuvoje nuosekliai didėjo – nuo 54,3 proc. 2000 m. iki 64,9 proc. 2007 m. (žr. *12 pav.*). Tačiau šiuos rodiklius stipriai pakoregavo ekonominė krizė – 2010 m. užimtumas vėl nusirito maždaug iki 2001 m.lygio (58,5 proc.).

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

12 pav. Užimtumo lygis (15–64 m.), proc.
(užimtųjų ir tiriamojo amžiaus gyventojų santykis)

Pagrindiniai užimtumo didėjimo veiksniai – dvejopi: teigiami ir neigiami. Prie teigiamų galima priskirti spartų ekonomikos augimą, didėjančią darbo jėgos paklausą privačiame ir valstybiniame sektoriuose, Lietuvos darbo rinkos ir švietimo institucijų įgyvendinamas priemones, prie neigiamų – didėjančią darbo jėgos emigraciją iš Lietuvos.

Lietuvoje nuo reformų pradžios visą laikotarpį, išskyrus trumpą 1997–1999 m. tarpsnį, nedarbo lygis nuolat mažėjo. Aukščiausias nedarbo lygis atkūrus nepriklausomybę buvo užfiksuotas 2001 m. – 17,4 proc., žemiausias – 2007 m. – 4,3 proc. Mažėjo ilgalaikių bedarbių, t. y. asmenų, ieškančių darbo ilgiau nei vienerius metus: 2001 m. jų nedarbas sudarė 9,3 proc., o 2007 m. – tik 1,4 proc.

Padėtį darbo rinkoje smarkiai pakeitė 2008 m. pasaulinė finansų krizė. Statistikos departamento atliekamo gyventojų užimtumo statistinio tyrimo duomenimis, 2010 m. pabaigoje nedarbo lygis šalyje buvo 17,8 proc., vyrų nedarbo lygis sudarė 20,3 proc., moterų – 15,3 proc. Mieste nedarbo lygis siekė 15,8 proc., kaime – 22,6 proc. Net 42,2 proc. visų bedarbių sudaro ilgalaikiai bedarbiai, tai yra asmenys, ieškantys darbo vienus metus ar ilgiau.

Tuo tarpu nedarbo lygis Europos Sąjungoje 2010 m. rugsėjo mėn. buvo 9,6 proc. Aukščiausias nedarbo lygis tarp Europos Sąjungos šalių buvo Ispanijoje – 20,8 proc., žemiausias – Nyderlanduose – 4,4 proc. [34] 2010 m. rugsėjo mėnesį nedarbo lygis Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo 9,6 proc., Japonijoje – 5 proc.

Jaunimo (15–24 m. amžiaus asmenų) nedarbo lygis Lietuvoje kiek sumažėjo ir sudarė 35,5 proc., tačiau šio rodiklio pagerėjimo nederėtų laikyti ypatinga sėkme, fiksuojant vis didėjančius emigracijos rodiklius. Jaunimo nedarbas išlieka rimta problema – jis yra dvigubai aukštesnis už šalies vidurkį.

Nėra džiuginantys nedarbo rodikliai ir pagal bedarbių išsilavinimą: kas antras bedarbis (55,6 proc.) turi vidurinį arba vidurinį su profesine kvalifikacija išsilavinimą, kas šeštas (16 proc.) – aukštąjį arba aukštesnįjį. Taigi krizės ir valstybėje vykdomos ekonominės politikos formuojamomis sąlygomis netgi aukštesnis išsilavinimas gyventojams nebegali garantuoti geresnių darbo perspektyvų. Krizės sąlygomis įmo-

[34] ES statistikos agentūros „Eurostat“ duomenys, 2010.

nės pradėjo optimizuoti savo veiklą: atleido dalį brangių darbuotojų, atsisakė nepelningų ir neperspektyvių veiklų. Šiais visuotinės perprodukcijos laikais įmonės vis labiau orientuojasi į efektyvumą ir darbo našumą, todėl sukurti naujų darbo vietų sunku net ir išsivysčiusioms valstybėms.

Galima teigti, kad šiuo metu valstybės vykdomos ekonominės politikos efektyvumą užimtumo srityje geriausiai apibūdina tokie rodikliai kaip sukurtų ir išlaikomų naujų darbo vietų skaičius, šiuose darbuose žmonių sukuriama pridėtinė vertė. Darbo vietų skaičiaus augimas didina gyventojų perkamąją galią, todėl gali susikurti daugiau smulkių verslų, orientuotų į vidutines pajamas gaunantį gyventoją, didėja į valstybės ir savivaldybių biudžetus sumokamų mokesčių suma, mažinama emigracija, todėl didėja arba išlieka pastovus vartojimas, didėja perkamoji galia, auga verslas, o tai taip pat didina darbo vietų skaičių. Deja, Lietuvoje pastaruoju metu šis užburtas ratas sukasi į priešingą pusę: tiek dėl mažėjančio gimstamumo, tiek dėl emigracijos mažėja gyventojų skaičius, dėl vangios valstybės pagalbos verslui mažėja darbo vietų, krenta gyventojų perkamoji galia, mažėja vartojimas, mažėja surenkamų mokesčių suma. Todėl pirminiais spręstinais valstybės ekonominės politikos uždaviniais turi būti **aukštos kokybės užimtumo užtikrinimas**, panaudojant kiekvieno žmogaus gebėjimus, talentą, patirtį, įgūdžius, padedant atleistam iš darbo žmogui per protingą laikotarpį vėl įsidarbinti.

Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas yra pasiūlęs parengti **Europos darbinio gyvenimo kokybės indeksą**. Šis indeksas būtų sudaromas pagal „gero darbo“ kriterijus, nustatytus vadovaujantis moksliniais tyrimais. Toks indeksas būtų naudojamas **norint nustatyti, kaip keičiasi ir gerėja europinio darbinio gyvenimo kokybė, ir koks poveikis daromas našumui.**

Toks indeksas galėtų atkreipti dėmesį į permainas ir pažangą bei į jų poveikį našumui, ir kartu juo remiantis būtų galima rengti naujas darbinio gyvenimo kokybės gerinimo iniciatyvas. Šiuo metu darbo kokybė ir našumas analizuojami įvairiais skirtingais būdais, šį darbą atlieka skirtingos organizacijos, savarankiškai rengiančios savo pačių rodiklius. Naujasis Europos darbinio gyvenimo kokybės indeksas galėtų apimti visų šių rodiklių elementus.

4.3. Finansinė gerovė ir gyvenimo kokybė: dabartinės ir „gresiančios“ pajamos

Visuomenės gyvenimas negali būti kokybiškas, jei nėra kokybiški individualūs gyvenimai[35], t. y. nėra užtikrinamos pagrindinės reikmės – pakankamos pajamos, socialinės garantijos, apsirūpinimas būstu ir būtinomis buitinėmis reikmėmis. Tačiau gyventojų gerovės matavimai vartotojiškoje visuomenėje atskleidžia tam tikrus paradoksus – **pasitenkinimas gyvenimu nedidėja tiesiog proporcingai augančioms pajamoms**, t. y. materialinė gerovė dar nedaro žmogaus laimingo. Gyventojų reikmės ir požiūris į jas daugeliu atvejų dar priklauso ir nuo šalies istorijos, ekonominio išsivystymo, švietimo ir kultūros lygio.

Pažymėtina, kad pajamų reikšmė individualiai gerovei skiriasi priklausomai nuo asmens šeimyninės padėties ar sveikatos būklės – **tos pačios pajamos įvairiems asmenims gali reikšti visiškai skirtingą gerovės lygį.** Tokiu atveju gyventojų gerovės lygį turėtume sutapatinti su jo galimybėmis patenkinti norus.

Didėjant užimtumui sparčiai augo ir dirbančiųjų darbo užmokestis – pagrindinis gyventojų pajamų šaltinis. Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 2000–2008 m. išaugo beveik 3 kartus ir 2008 m. siekė 2174 litus. Ypač aukšti darbo užmokesčio didėjimo tempai buvo įstojus į ES ir siekė 17–20 proc. per metus.

Kaip rodo Lietuvos gyventojų disponuojamų pajamų[36] pokyčiai, po nepriklausomybės atkūrimo pajamos nuosekliai augo ir disponuojamosios pajamos vienam asmeniui 2008 m. padidėjo 14,8 proc. – iki 987 Lt per mėnesį. Įvertinus vartojimo kainų augimą, realiosios pajamos padidėjo 3,5 procento. Vidutinės miestiečių disponuojamosios pajamos 2008 m. buvo 1074 Lt vienam namų ūkio nariui per mėnesį, kaimo gyventojų – 811 litų. Palyginti su praėjusiais metais, miestiečių disponuojamosios pajamos padidėjo 13,9 proc., kaimo gyventojų – 17,4 proc.[37]

---

[35] Norkus Z. Ar galim gyventi geriau? Velfarizmas ir jo alternatyvos// *Politologija*. 2007. 4 (36).

[36] Disponuojamosios namų ūkio pajamos – bendrosios pajamos atskaičius pajamų mokestį, nuolatinius turto mokesčius, darbuotojų, savarankiškai dirbančių asmenų ir bedarbių privalomojo socialinio draudimo įmokas ir reguliarius pervedimus kitiems namų ūkiams.

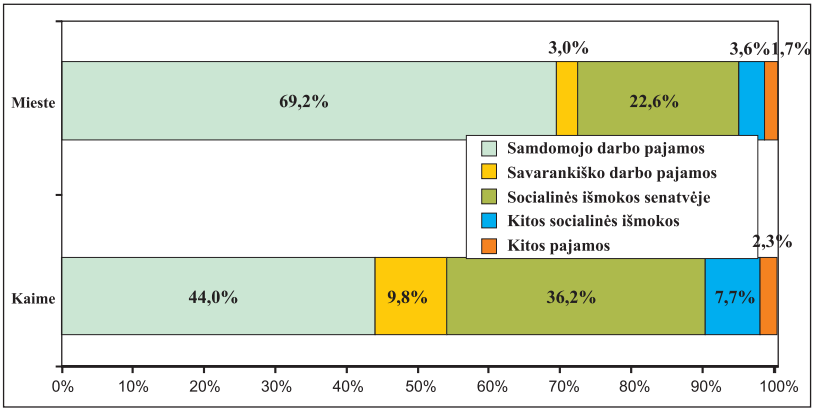
[37] Lietuvos statistikos departamentas, 2009.

9 lentelė

Gyventojų darbo užmokestis ir pajamos

Metai	Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis (Lt)	Vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio pokytis (proc.)	Pajamos (1 namų ūkio nariui vidutiniškai per mėn., Lt)	Pajamų 1 namų ūkio nariui pokytis (proc.)
2000	980,8	0,5	415,4	–
2001	982,3	1,2	409,9	–1,3
2002	1013,9	3,2	422,0	3,0
2003	1072,6	5,8	457,6	8,4
2004	1149,3	7,2	495,8	8,3
2005	1276,2	11,0	579,7	16,9
2006	1495,7	17,2	680,8	17,4
2007	1802,4	20,5	859,3	26,2
2008	2174,1	17,1	987,0	14,9
2009	2052,0	–5,6	927,5	–6,0
2010*	1892,0	–7,8	875,5	–5,6

**Finansų ministerijos skelbiamos Lietuvos ekonominių rodiklių projekcijos(2010-02-01) ir autorių prognozės.*
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

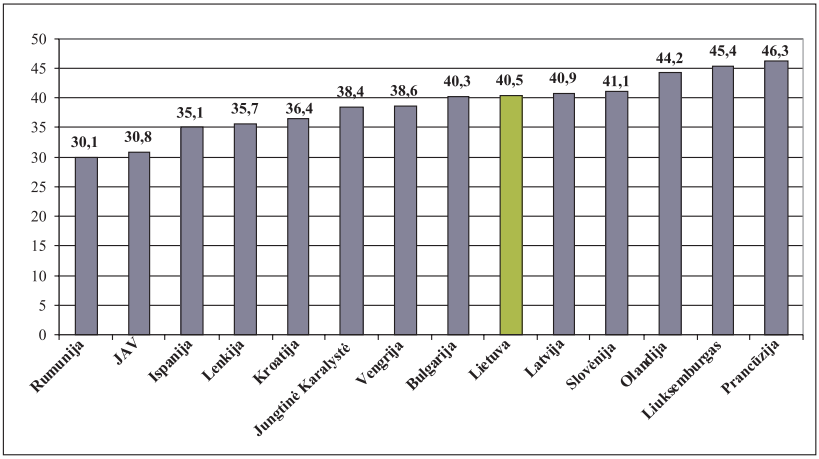
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

13 pav. Namų ūkių pasiskirstymas pagal pagrindinį pajamų šaltinį

Tačiau gyventojų pajamų struktūra pagal šaltinius atspindi neigiamą darbo rinkos ir demografinę situaciją šalyje: dėl situacijos darbo rinkoje atsirado platus sluoksnis žmonių, gyvenančių iš socialinių pašalpų (**5 proc. gyventojų gyvena iš socialinių išmokų**, iš jų didesnė dalis – kaime), **beveik trečdalio namų ūkių (27,2 proc.) pagrindinis pajamų šaltinis – senatvės pensijos** (kaime šis procentas – net 36,2 proc.), kurios vis dar gerokai atslieka nuo vidutinio ES pensijų lygio, net 7 proc. vieno suaugusio asmens su vaikais namų ūkių gyvena iš pajamų, reguliariai gaunamų iš kitų ūkių – dažniausiai alimentų.

ES statistikos agentūros „Eurostat" duomenimis, minimalus atlyginimas Lietuvoje yra vienas mažiausių tarp Europos Sąjungos (ES) šalių. Jį šiuo metu sudaro 232 eurai. Nuo Lietuvos atsilieka tik tokios šalys kaip Rumunija (142 eurai) ir Bulgarija (123 eurai).

Tačiau daug iškalbingesnis rodiklis – **minimalaus darbo užmokesčio santykis su vidutinėmis žmonių pajamomis**, t. y. kokia yra minimali žmonių alga palyginti su vidutiniu atlyginimu, kadangi jis parodo tikrąjį minimalaus darbo užmokesčio lygį ir perkamąją galią, lyginant su vidutines pajamas gaunančiu Lietuvos gyventoju. To negali parodyti kiekvienos šalies minimalaus darbo užmokesčio nominalios sumos.

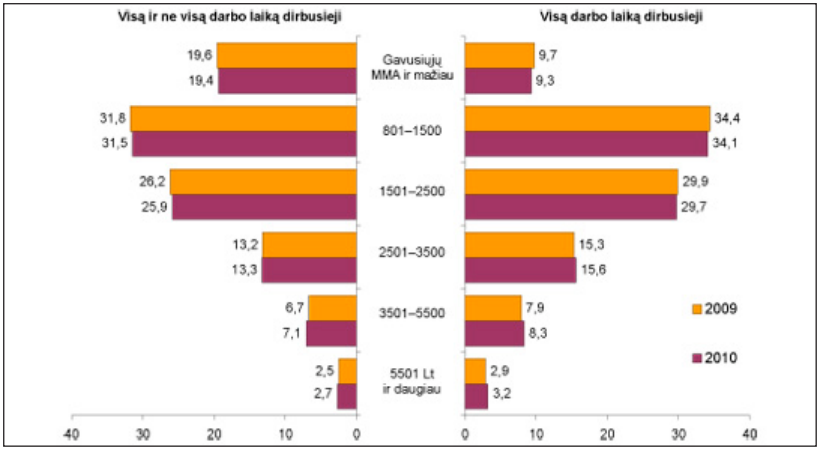

Šaltinis: ES statistikos agentūra „Eurostat", 2010.

14 pav. Minimalaus ir vidutinio darbo užmokesčio santykis 2009 m.

Šie duomenys parodo, jog **Lietuvoje minimalus darbo užmokestis nėra mažiausias ir net nėra mažas, palyginti su daugeliu valstybių** (pagal šiuos duomenis Lietuva yra devintoje vietoje). Tokios šalys kaip JAV ar Jungtinė Karalystė, Ispanija turi santykinai mažesnį minimalų darbo užmokestį nei Lietuva. Jeigu Lietuva norėtų pasiekti tokį pat minimalaus darbo užmokesčio santykį su vidutiniu darbo užmokesčiu, ji savo minimalią mėnesinę algą dar galėtų sumažinti nuo 800 Lt iki maždaug 608 litų.

Tačiau pastarųjų metų statistiniai duomenys nesiliauja stebinę: minimaliąją mėnesinę algą (800 Lt) ir mažesnį darbo užmokestį gavusių darbuotojų (be individualiųjų įmonių) skaičius Lietuvoje vis nemažėja ir sudaro 168,5 tūkst., o tai – **net 19,4 proc. dirbančių Lietuvos gyventojų** (daugiau negu pusė jų (59,7 proc., arba 100,6 tūkst.) – dirbantys ne visą darbo laiką). Dar apie 34 proc. dirbančiųjų darbo užmokestis neviršija 1500 Lt, 29,7 proc. – neviršija 2500 Lt atlyginimo, tik ketvirtadalis (27,1 proc.) uždirba daugiau nei 2500 Lt (iš jų tik 3,2 proc. – daugiau nei 5500 Lt). Esant tokiai padėčiai, kai **net du trečdaliai visą darbo laiką dirbančių Lietuvos gyventojų nesiekia vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio** (2010 m. pabaigoje – 2106 Lt), labai sunku kalbėti apie viduriniosios klasės buvimą Lietuvoje.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

15 pav. Darbuotojų skaičius (be individualiųjų įmonių darbuotojų) šalies ūkyje pagal bruto darbo užmokesčio dydį 2009 ir 2010 m. spalio mėn., proc.

Tačiau daug drastiškesni esamos ir „gresiančios“ senatvės pensijos dydžiai: vidutinė socialinio draudimo senatvės pensija 2010 m. Lietuvoje sudarė 747,70 Lt, ribinis valstybinės pensijos dydis, t. y. mažiausia senatvės pensija – 650 Lt, o minimalioji mėnesinė alga – 800 Lt ir vidutinis darbo užmokestis šalies ūkyje 2055,8 litų. Ši statistika rodo, kad **didžiosios dalies Lietuvos pensinio amžiaus gyventojų pajamos yra mažesnės net už minimalų darbo užmokestį ir sudaro tik 31,6 proc. vidutinių Lietuvos gyventojo pajamų.** Įvertinant faktą, kad visuomenei sparčiai senstant iš senatvės pensijos Lietuvoje greitai gyvens beveik kas ketvirtas gyventojas (2009 m. ją gavo 219 gyventojų iš 1 tūkst.), galima teigti, kad vis labiau keičiantis Lietuvos gyventojų struktūrai (mažėjant darbingų gyventojų skaičiui) **ketvirtadalis šalies gyventojų gali atsidurti ties skurdo riba ir tapti pretenduojančiais į socialinę paramą.** Toks susirūpinimas yra visiškai pagrįstas ir suprantamas, nes **jau dabar socialinio draudimo sistemos išmokos yra vienintelis pajamų šaltinis 600 tūkst. senatvės pensininkų ir dar daugeliui asmenų iš kitų socialinės rizikos grupių.**

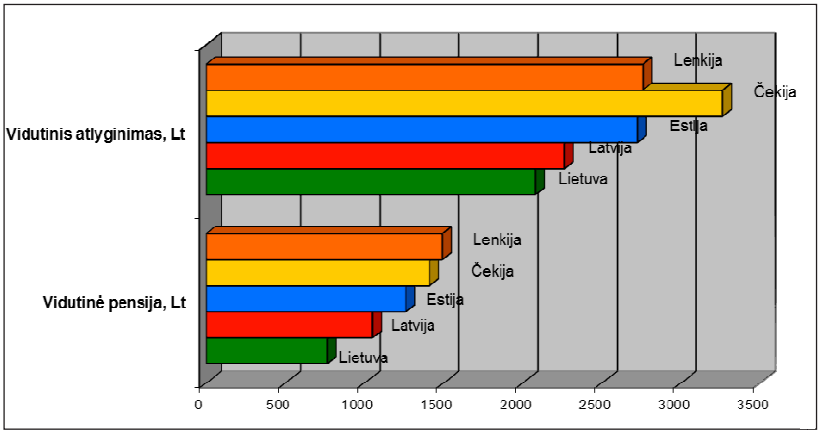
Šalyje formuojama nuomonė (ir praktiškai jau suformuota), kad „Sodros” deficitas atsirado dėl nelaiku ir per didelio pensijų didinimo. Tačiau faktas yra tas, kad **pensijos Lietuvoje yra pačios mažiausios, palyginti su kaimyninėse ES šalyse mokamomis pensijomis**, nors Lietuvos ekonominis išsivystymas pagal BVP dalį vienam gyventojui, lyginant su Europos Sąjungos vidurkiu, skiriasi ne taip daug.

10 lentelė

Kaimyninių ES šalių gyventojų pensijų dydžiai, vidutinis šalies darbo užmokestis (Lt) ir (BVP) dalis (proc.) nuo ES-27 vidurkio

	Pensija (vidutinė Lt)	Vidutinis atlyginimas Lt	BVP asmeniui (proc., ES=100)
Lenkija	1492	2760	61
Čekija	1412	3263	82
Estija	1262	2725	64
Latvija	1050	2263	52
Lietuva	766	2080	55

Šaltinis: ES statistikos agentūra „Eurostat“, 2010.

16 pav. Kaimyninių ES šalių gyventojų pensijos ir vidutinis šalies darbo užmokestis (Lt)

Pensijos tiek Lietuvoje, tiek kitose ES šalyse narėse sudaro didžiausią socialinio draudimo išlaidų dalį. Tačiau **Lietuvoje pensijoms skirta BVP dalis tarp lyginamų šalių** (išskyrus Latviją) **yra mažiausia**. Augant ekonomikai (iki krizės), pensijos Lietuvoje buvo nuolat didinamos, tačiau tą daryti buvo būtina, nes pagal jų dydį buvome (kaip ir dabar esame) autsaideriai ne tik regione, bet ir beveik visoje Europos Sąjungoje[38]. Tačiau tuo pat metu „Sodros" bendrųjų išlaidų dalis pensijoms, tarp jų ir senatvės pensijoms, mažėjo.

11 lentelė

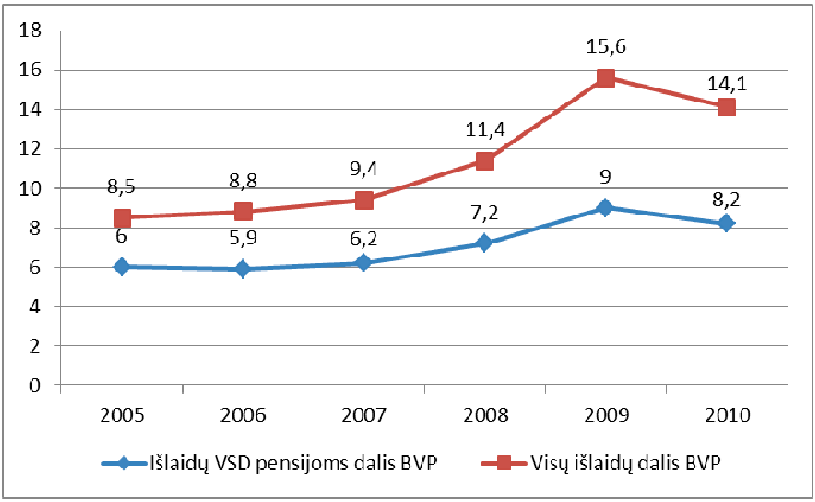
Pensijoms skiriamų išlaidų pokyčiai 2004–2008 m. „Sodros" biudžete

Dalis „Sodros" išlaidose (proc.)	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m.
Visoms pensijoms	72	70,7	67,1	65,7	63,1
Senatvės pensijoms	51	49,3	46,9	45,9	43,5

Taigi, nors pensijos ir buvo didinamos, bendrosios „Sodros" išlaidos rodo, kad **pensininkai santykinai buvo skriaudžiami**. Jiems skiriama išmokų dalis kasmet santykinai mažėjo. Tokios tendencijos atsirado dėl nesisteminio požiūrio, dėl nepakankamai pamatuoto politikų kišimosi

[38] Žiūkas V. Pensijos Lietuvoje: mažinti negalima didinti. www.delfi.lt

į „Sodros" išmokas ir priešrinkiminio lenktyniavimo „dosnumu". Pensijoms didinti iki padoresnio lygmens lėšos buvo nukreipiamos kitoms išmokoms. Ir nors pensijos buvo padidintos gana smarkiai, jos vis dėlto išliko gana mažos[39].

Šaltinis: „Sodra".

17 pav. Valstybės socialinio draudimo fondo biudžeto išlaidos BVP (proc.)

Žvelgiant plačiau, tikrosios mažų pensijų priežastys glūdi šalyje susiklosčiusioje makroekonominėje struktūroje. Lietuvoje darbo jėga yra labai pigi, jos kaina 55 proc. BVP, tuo tarpu Europos Sąjungos valstybių narių vidurkis yra 65 proc. O kaip tik darbo užmokesčio dalis ir yra pagrindinės „Sodros" pajamos[40]. Kaip papildomi neigiami veiksniai dar prisideda vengimas mokėti įmokas, „šešėlis", didelis nedarbo procentas. Pensijoms tenkanti BVP dalis Lietuvoje yra tokia nedidelė (tesudaro tik 6–8 proc. BVP, plg. ES šalyse išlaidų pensijoms vidurkis svyruoja 11–12 proc. BVP), jog lyginant su kaimyninėmis ES šalimis Lietuva įstengia mokėti tik tokio dydžio pensijas.

Lietuvos gyventojų pajamų pokyčiai, jų struktūra ir diferenciacija. Iki 2008 m. pabaigos nuolat didėjant užimtumui (užimtumo lygis Lietuvoje nuosekliai didėjo – nuo 57,5 proc. 2001 m. iki 65,0 proc. 2008 m.)

[39] Ibid.

[40] Žiūkas V. Pensijos Lietuvoje: mažinti negalima didinti. www.delfi.lt

ir mažėjant nedarbui (žemiausias nedarbo lygis atkūrus nepriklausomybę buvo užfiksuotas 2007 m. – 4,3 proc.) sparčiai augo ir darbo užmokestis – pagrindinis gyventojų pajamų šaltinis. Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 2000–2008 m. išaugo beveik 3 kartus ir 2008 m. siekė 2174 litų. Ypač aukšti darbo užmokesčio didėjimo tempai užfiksuoti įstojus į ES ir siekė **17–20 proc. per metus.**

Kaip rodo Lietuvos gyventojų pajamų pokyčiai, atkūrus nepriklausomybę pajamos nuosekliai augo ir disponuojamosios pajamos vienam asmeniui 2000–2008 m. padidėjo daugiau kaip du kartus – iki 987 Lt per mėnesį. Didžiausi pajamų augimo tempai buvo 2007 m.– palyginti su praėjusiais metais, **gyventojų disponuojamosios pajamos padidėjo net 26,2 procento.**

12 lentelė

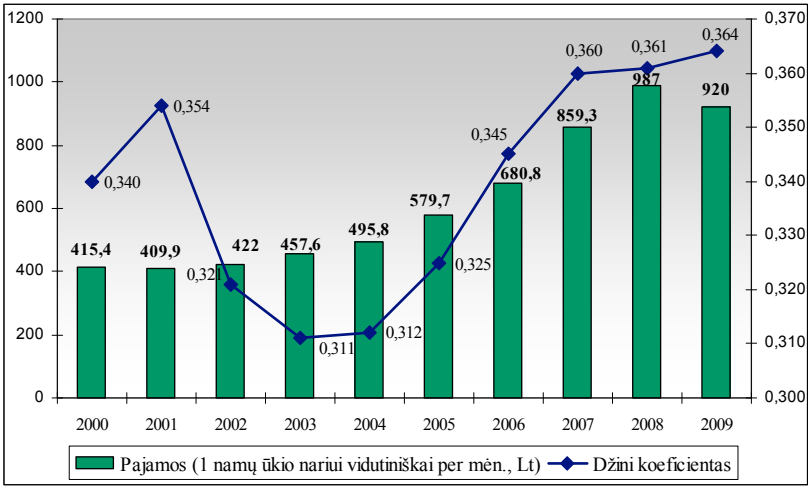
Gyventojų darbo užmokestis ir pajamos

Metai	Vidutinis mėnesinis darbo užmokestis (Lt)	Vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio pokytis (proc.)	Pajamos (1 namų ūkio nariui vidutiniškai per mėn., Lt)	Pajamų 1 namų ūkio nariui pokytis (proc.)	Nedarbo lygis (proc.)	Užimtumas (proc.)
2000	980,8	0,5	415,4	–	11,5	54,3
2001	982,3	1,2	409,9	–1,3	13,0	57,5
2002	1013,9	3,2	422,0	3,0	14,7	59,9
2003	1072,6	5,8	457,6	8,4	12,9	61,1
2004	1149,3	7,2	495,8	8,3	12,2	61,2
2005	1276,2	11,0	579,7	16,9	11,8	62,6
2006	1495,7	17,2	680,8	17,4	8,3	63,6
2007	1802,4	20,5	859,3	26,2	5,4	64,9
2008	2174,1	17,1	987,0	14,9	5,8	65,0
2009	2052,0	–5,6	927,5	–6,0	13,8	60,4
2010*	1892,0	–7,8	875,5	–5,6	16,7	58,8

*Finansų ministerijos skelbiamos Lietuvos ekonominių rodiklių projekcijos (2010-02-01) ir autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Netolygų pajamų pasiskirstymą atskleidžia ir vidutinių pajamų, tenkančių 1 namų ūkio nariui, ir Džini koeficientų tarpusavio ryšys *(žr. 18 pav.),* kuris rodo, kad **didėjant bendrai gyventojų gaunamų pajamų sumai tuo pačiu metu didėja atotrūkis tarp daugiausiai ir mažiau-**

siai pajamų gaunančių visuomenės grupių. Gilėjanti pajamų diferenciacija visuomenėje kelia socialinę įtampą, kadangi, kylant bendram gyvenimo lygiui, atskirų visuomenės grupių padėtis negerėja, nes skurdesnių visuomenės grupių pajamų augimas atsilieka nuo turtingesnio sluoksnio pajamų augimo *(žr. 13 lentelę)*.

18 pav. Vidutinių pajamų ir Džini koeficiento kitimo tendencijos 2000–2008 m.

13 lentelė

Disponuojamų pajamų augimas deciliuose

Deciliai	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Augimas, proc.	**10,98**	10,69	10,97	11,10	10,79	10,67	11,04	11,17	11,96	**17,11**

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

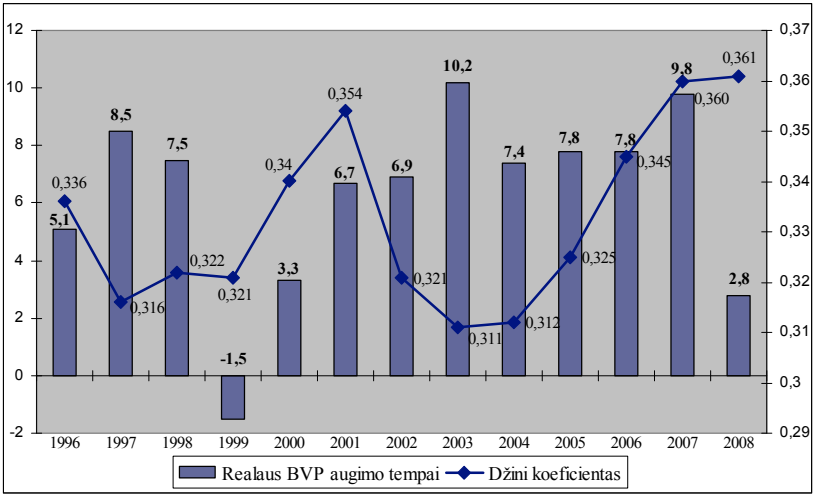
Neigiamą ekonominio augimo ir gyventojų pragyvenimo lygio, vertinamo pagal pajamų pasiskirstymo tolygumą, koreliaciją atskleidžia ir Lietuvos BVP, disponuojamų pajamų kraštutinių decilių santykio ir Džini koeficiento tarpusavio ryšys *(žr. 14 lentelę)*. Remiantis statistiniais duomenimis, 2003–2007 m. ypač augant šalies BVP, gyventojų pajamų nelygybė didėjo, o tai reiškia galimą netolygų nacionalinių pajamų perskirstymą tarp atskirų socialinių grupių, tarp darbdavių ir samdomųjų, tarp viešojo ir privataus sektorių, tarp atskirų ūkio šakų.

14 lentelė

BVP ir pajamų diferenciacijos pokyčiai 1996-2008 m.

Metai	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Realaus BVP augimo tempai	5,1	8,5	7,5	–1,5	3,3	6,7	6,9	10,2	7,4	7,8	7,8	9,8	2,8
Pajamų kraštutinių decilių (X ir I) santykis	12,7	10,45	11,23	11,58	13,26	13,34	–	–	–	9,32	9,48	9,87	–
Džini koeficientas	0,336	0,316	0,322	0,321	0,340	0,354	0,321	0,311	0,312	0,325	0,345	0,360	0,361

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

19 pav. BVP ir Džini koeficiento kitimo tendencijos 1996–2008 m.

15 lentelė

Lietuvos gyventojų disponuojamų pajamų decilių santykiai

Deciliai	X / I	IX / II	VIII / III	VII / IV	VI / V
Santykis	9,48	3,60	2,26	1,58	1,16

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

16 lentelė

I ir V kvintilinių grupių pajamų skirtumai

S80/S20 kvintilių santykis	1997	2001	2006	2008	2010
Lietuva	5,5	6,5	6,3	5,9	6,2*
ES-15	4,8	4,5	4,8	–	–

** Autorių prognozės.*

Pajamų nelygybė, nors ir po truputį mažėjanti, Lietuvoje yra viena didžiausių tarp ES valstybių narių. Penktadalio didžiausias pajamas gaunančių Lietuvos gyventojų pajamos 2006 m. buvo 6,3 karto didesnės už penktadalio mažiausias pajamas gaunančių asmenų, o kraštutinių decilių pajamos skiriasi net 9,5 karto (*žr. 15, 16 lenteles*). ES-25 pajamų nelygybės tarp kraštutinių kvintilių vidurkis 2006 m. buvo 4,8 karto. Austrijoje ir Liuksemburge fiksuojamas mažiausias nelygybės skirtumas – nuo 3,3 iki 3,8, tuo tarpu didžiausia nelygybė – Lenkijoje, Latvijoje, Lietuvoje ir Portugalijoje – nuo 6,5 iki 8,2 karto.

Lietuvos gyventojų pajamų pasiskirstymas kvintilinėse grupėse (*žr.17 lentelę*) leidžia įvertinti ne tik pajamų diferenciacijos rodiklius tarp kraštutinių kvintilinių grupių, bet ir atskleidžia faktą, jog **41 proc. visų disponuojamų pajamų tenka 20 proc. Lietuvos gyventojų**, beveik du trečdalius visų gyventojų pajamų gauna 40 proc. gyventojų. Tuo tarpu I kvintilio visuomenės grupė disponuoja tik 7 proc. visų pajamų.

17 lentelė

Pajamų lygio ir diferenciacijos rodikliai

Pajamų ir išlaidų struktūra	Gyventojų kvintilinės grupės pagal pajamų lygį					Diferenciacijos koeficientas (V/I)
	I	II	III	IV	V	
Ekvivalentinės piniginės disponuojamos pajamos 1 sąlyginiam asmeniui per mėn. (Lt)	395,1	700,9	949,5	1288,7	2329,2	**5,9**
Pajamų dalis nuo visų piniginių disponuojamų pajamų, tenkanti kvintilinei grupei (proc.)	7	12	17	23	41	**5,9**

4.4. Vartotojiškos visuomenės filosofija ir vartojimo išlaidų diferenciacija

Z. Baumano teigimu, daugumai šiuolaikinės visuomenės narių individuali laisvė reiškia vartotojo laisvę su visais jos priimtinais ir ne visai priimtinais atributais. Lietuvai persiorientuojant iš komandinės tarybinių laikų ekonomikos, kuri buvo pajėgi užtikrinti tik pagrindinius poreikius, buvo išlaisvinta „svajonė" apie laisvą vartojimą, pirkimas pasidarė galimybe pademonstruoti savo perkamąją galią. Z. Baumano teigimu, vienas pagrindinių skirtumų tarp komunistinio režimo ir Vakarų vartotojiško kapitalizmo buvo galimybės apsipirkti (*shopping*) stoka[41]. Išlaisvinus visuomenę nuo sunkumų įsigyti deficitinių ir itin vertinamų vakarietiškų prekių, vis labiau ėmė plisti vartotojiška ideologija, orientacija į materialinę naudą, finansinę sėkmę, pelno siekimą. Vis labiau didėjant primetamos „amerikietiškosios kultūros", griaunančios šeimyninį gyvenimą ir vietines tradicijas, įtakai, tapo tarsi natūralu siekti asmeninės naudos, būti pragmatikais vartotojais, o ne asmenybėmis, orientuotomis į profesinį augimą, dvasinį asmenybės tobulėjimą.

Vartojimo dinamika. Šiame kontekste pastaraisiais metais Lietuvoje įspūdingai augo vartojimas: 2000 m. namų ūkių vartojimo išlaidos sudarė 64 proc. BVP, o 2008 m. – jau beveik 67 proc. Vidutinės vartojimo išlaidos vienam šeimos nariui 2008 m., palyginti su 2000 m., padidėjo beveik 2 kartus ir sudarė 749 Lt per mėnesį.

Tačiau vartojimo išlaidas drastiškai pakoregavo ekonominis sunkmetis – 2008 m. **namų ūkio vartojimo išlaidos krito net 16,7 proc.** ir jų kilimas dar nenumatomas artimiausiems dvejiems metams.

Kai šalyje vykdoma griežta fiskalinė politika, t. y. prioritetas teikiamas biudžeto deficito mažinimui, apkarpant išlaidas, pasireiškia ekonomikos teorijoje gerai žinomas taupymo paradoksas – valstybės išlaidų nuolatinis mažinimas leidžia subalansuoti biudžetą tam tikru einamuoju laikotarpiu, tačiau ilgesniu periodu ši priemonė neigiamai ima veikti visą biudžetą – taupant, t. y. mažinant valstybės išlaidas, ilgainiui ima mažėti ir valstybės pajamos.

Besaikis taupymas yra nuosmukį lemiantis veiksnys: reikia skatinti ekonomikos augimą, o ne perdėtai taupyti.

[41] Bauman Z. Freedom. Milton Keynes: Open University Press, 1988.

Vartojimo išlaidų struktūra. Gyvenimo lygio pokyčius rodo vartojimo išlaidų struktūra ir vienas iš svarbiausių indikatorių šioje srityje – išlaidos, skirtos maistui. Pagal šį rodiklį galima spręsti apie šalies gyvenimo lygį – kuo mažesnis išlaidų maistui lyginamasis svoris, tuo aukštesnis šalies gyventojų gyvenimo lygis.

Vartojimo srityje Lietuvoje pastebimas akivaizdus proveržis. Rinkos reformų pradžioje 1996 m. išlaidos maistui sudarė net 55 proc., o 2007 m. – 33 proc. t. y. 1,7 karto mažiau. Rinkos laikotarpiu ryški tendencija šioje srityje – išlaidų maistui lyginamojo svorio mažėjimas.

Iki 2008 m. krizės teigiamai reikėtų vertinti išlaidų didėjimą poilsiui ir kultūrai, drabužiams ir avalynei, būsto apstatymui, transportui ir komunikacijoms. Tačiau reikia pabrėžti, kad tai, jog Lietuvoje nėra antimonopolinės politikos, ir augančios kainos už komunalines paslaugas turi bene didžiausią reikšmę gyventojų pragyvenimo lygiui: nemaža dalis (apie 13 proc.) vartojimo išlaidų tenka mokesčiams už būsto nuomą, elektrą, dujas, šildymą, vandenį, komunalines paslaugas, todėl galima pagrįstai teigti, kad maždaug pusę Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų sudaro išlaidos būtiniausioms reikmėms, t. y. vien tik maistui ir būstui išlaikyti.

18 lentelė

Namų ūkių vartojimo išlaidų struktūra, ES-27, 2005 ir 2008 m. (proc. nuo visų vartojimo išlaidų)

Vartojimo išlaidos	EU-27, 2005	LT, 2005	LT, 2008
Maisto produktai ir nealkoholiniai gėrimai	12,8	36,6	34,8
Alkoholiniai gėrimai, tabako gaminiai, narkotinės medžiagos	3,6	3,8	3,9
Drabužiai ir avalynė	5,8	8,6	8,5
Būstas, vanduo, elektra, dujos, kitas kuras	21,7	12,0	12,6
Būsto apstatymas, namų apyvokos įranga ir kasdienė būsto priežiūra	6,3	4,5	5,0
Sveikatos priežiūra	3,5	5,1	4,9
Transportas	13,5	8,8	9,8
Ryšiai	2,8	5,0	4,6
Poilsis ir kultūra	9,5	4,7	4,8
Švietimas	1,0	1,2	0,6
Viešbučiai, kavinės, restoranai	8,9	5,0	5,5
Įvairios prekės ir paslaugos	10,7	4,6	5,0

Šaltinis: ES statistikos agentūra „Eurostat“, 2006; Lietuvos statistikos departamentas, 2006, 2009.

Lyginant Lietuvos ir ES šalių vartojimo išlaidų struktūrą (ES-27 šalių vidurkį kiekvienoje išlaidų grupėje), matomas akivaizdus skirtumas tarp išlaidų, skiriamų maistui, – ES šalyse šioms reikmėms vidutiniškai išleidžiama net 3 kartus mažiau (remiantis 2005 m. statistiniais duomenimis, tačiau padėtis praktiškai nepasikeitė ir 2008 m. – žr. 10 lentelę). Nors būstui išlaikyti ES šalyse skiriama daugiau lėšų, tačiau bendra išlaidų maistui ir būstui suma sudaro apie trečdalį visų pajamų ir neviršija Lietuvos gyventojų išlaidų, skiriamų vien tik maisto produktams. Gana smarkiai skiriasi ir išlaidų poilsiui ir kultūrai rodikliai – Lietuvos gyventojai šiems poreikiams patenkinti skiria mažiau kaip 5 proc. visų savo išlaidų, o tai beveik du kartus mažiau nei vidutiniškai ES šalyse[42].

19 lentelė

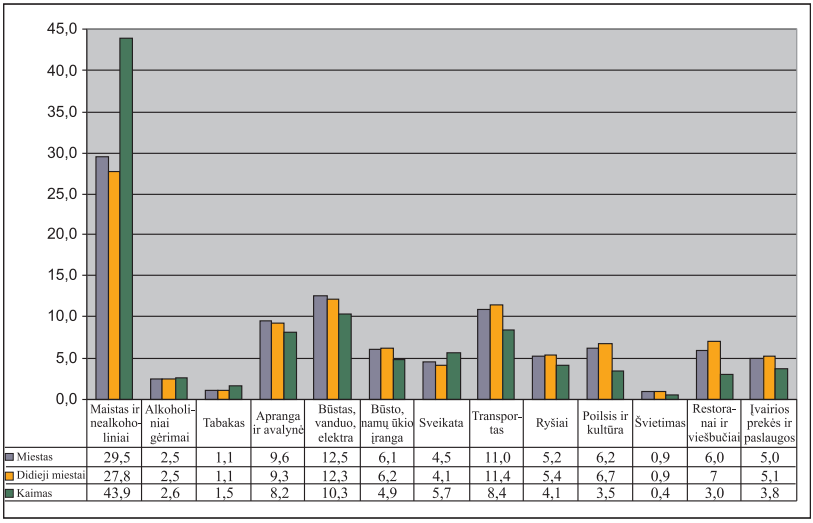
Namų ūkių vartojimo išlaidų struktūra (proc.)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*	2010**
Visos vartojimo išlaidos	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
Maisto produktai	44,4	42,4	38,4	39,5	38,8	36,6	33,7	33,1	34,8	39,7	41,2
Alkoholiniai gėrimai	2,3	2,2	2,0	2,3	2,3	2,4	2,5	2,5	2,6	2,8	2,6
Tabako gaminiai	1,6	1,5	1,6	1,5	1,5	1,4	1,2	1,2	1,3	1,4	1,3
Drabužiai ir avalynė	6,8	6,5	7,9	7,9	8,2	8,6	8,8	9,2	8,5	7,2	7,0
Būstas, vanduo, elektra, dujos, kitas kuras	13,5	13,6	13,2	12,7	12,2	12,0	12,0	12,0	12,6	13,7	15,2
Būsto apstatymas	4,2	5,1	5,3	3,8	4,2	4,5	5,5	5,8	5,0	4,2	3,9
Sveikatos priežiūra	4,4	4,5	5,3	4,9	5,2	5,1	5,0	4,8	4,9	4,6	4,5
Transportas	7,6	7,3	7,1	8,6	8,8	8,8	10,3	10,4	9,8	9,5	9,1
Ryšiai	3,6	4,5	5,0	5,2	5,0	5,0	5,0	4,9	4,6	4,0	3,7
Poilsis ir kultūra	3,8	4,0	4,9	4,3	4,4	4,7	5,2	5,5	4,8	3,9	3,4
Švietimas	0,6	0,7	0,6	0,8	0,9	1,2	0,9	0,8	0,6	0,7	0,6
Viešbučiai, kavinės, restoranai	4,2	4,2	4,3	4,2	4,1	5,0	4,8	5,2	5,5	4,6	4,2
Įvairios prekės ir paslaugos	3,0	3,5	4,4	4,3	4,4	4,6	4,9	4,7	5,0	3,7	3,3

* Negalutiniai duomenys.
** Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

[42] Celik S. and Ozerkek Y. Panel Cointegration Analysis of Consumer Confidence and Personal Consumption in the European Union. Journal of Business Economics and Management. 2009. 10 (2): 161–168.

Pagal vartojimo struktūrą žemiausias pragyvenimo lygis kaime – net apie 44 proc. sudaro išlaidos maistui, o išlaidų dalis poilsiui, kultūrai (3,5 proc.) ir švietimui (0,4 proc.) – pati mažiausia. Pažangiausia vartojimo struktūra – didžiuosiuose miestuose (maistui – 27,8 proc., poilsiui ir kultūrai – 6,7 proc., švietimui – 0,9 proc.)

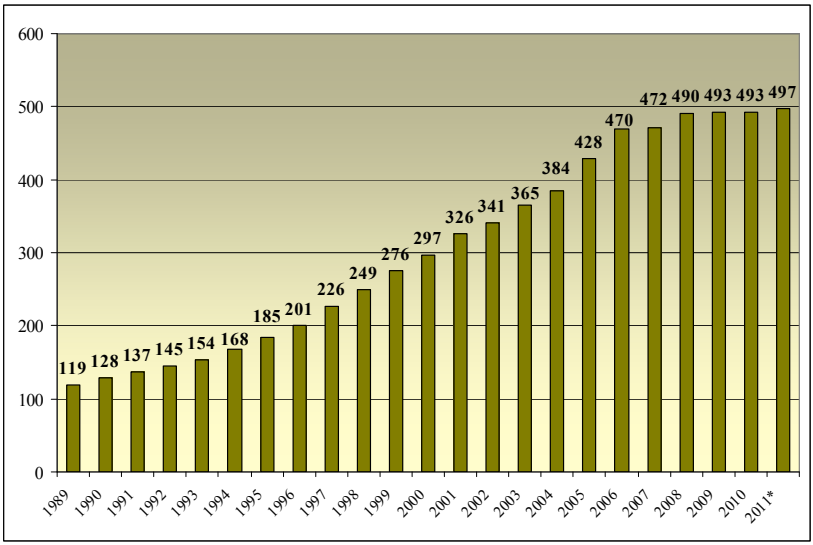
	Maistas ir nealkoholiniai	Alkoholiniai gėrimai	Tabakas	Apranga ir avalynė	Būstas, vanduo, elektra	Būsto, namų ūkio įranga	Sveikata	Transportas	Ryšiai	Poilsis ir kultūra	Švietimas	Restoranai ir viešbučiai	Įvairios prekės ir paslaugos
Miestas	29,5	2,5	1,1	9,6	12,5	6,1	4,5	11,0	5,2	6,2	0,9	6,0	5,0
Didieji miestai	27,8	2,5	1,1	9,3	12,3	6,2	4,1	11,4	5,4	6,7	0,9	7	5,1
Kaimas	43,9	2,6	1,5	8,2	10,3	4,9	5,7	8,4	4,1	3,5	0,4	3,0	3,8

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

20 pav. Namų ūkių biudžetų išlaidos 2010 m. pagal gyvenamą vietą

Apsirūpinimas transporto priemonėmis. Lietuva išsiskiria aukštu individualaus transporto plėtros lygiu. Individualių automobilių skaičius per visą rinkos ekonomikos laikotarpį nuosekliai augo ir 2008 m. buvo registruota 1,6 mln. individualių lengvųjų automobilių, t. y., tūkstančiui gyventojų teko 490 lengvųjų automobilių.

2005 m. 1 butui teko 1 automobilis, 2006 m. – 1,2, o 2008 m. – 1,5 automobilio, arba vidutiniškai **1 automobilis 2 gyventojams**. Atsižvelgiant į faktą, kad gyventojai dar naudojasi įmonių automobiliais, manome, kad faktinis gyventojui tenkantis automobilių skaičius viršija statistinį rodiklį. 2007 m. užregistruota 25,7 tūkst. naujų automobilių, t. y. 41 proc. daugiau nei 2006-aisiais ir daugiausiai Baltijos šalyse.

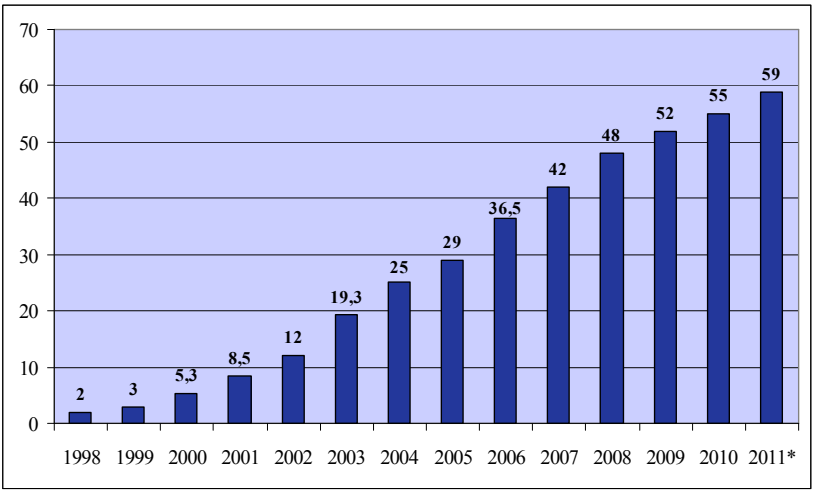
* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

21 pav. Individualių lengvųjų automobilių skaičius 1 tūkst. gyventojų

Apsirūpinimas informacijos ir ryšių (IRT) priemonėmis. Pastaruoju metu ypač auga kompiuterių ir interneto prieigos skaičius namų ūkiuose. Statistikos departamento atlikto tyrimo duomenimis, asmeninius kompiuterius turinčių namų ūkių dalis per metus padidėja apie 6 proc., namuose turinčių interneto prieigą – 7 proc. Pastebimi teigiami pokyčiai ir kaimo vietovėse – 2008 m. asmeninius kompiuterius turinčių namų ūkių dalis kaime buvo 11 proc. didesnė nei prieš metus, namuose turinčių interneto prieigą – 10 proc. didesnė.

Namų ūkių tyrimo duomenimis, **2010 m. asmeninius kompiuterius namuose turėjo 55 proc. namų ūkių:** mieste – 54, kaime – 34 proc.

Internetu namuose 2010 m. naudojosi 62 proc. visų namų ūkių. Mieste interneto prieigą namuose turėjo 53 proc., kaime – kas trečias namų ūkis (33 proc.). Didžioji interneto naudotojų dalis (76 proc.) naršyti internete naudojo stalo kompiuterį, beveik kas antras namų ūkis (44 proc.) – mobilųjį telefoną, 27 proc. – nešiojamąjį kompiuterį.

* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos Statistikos departamentas.

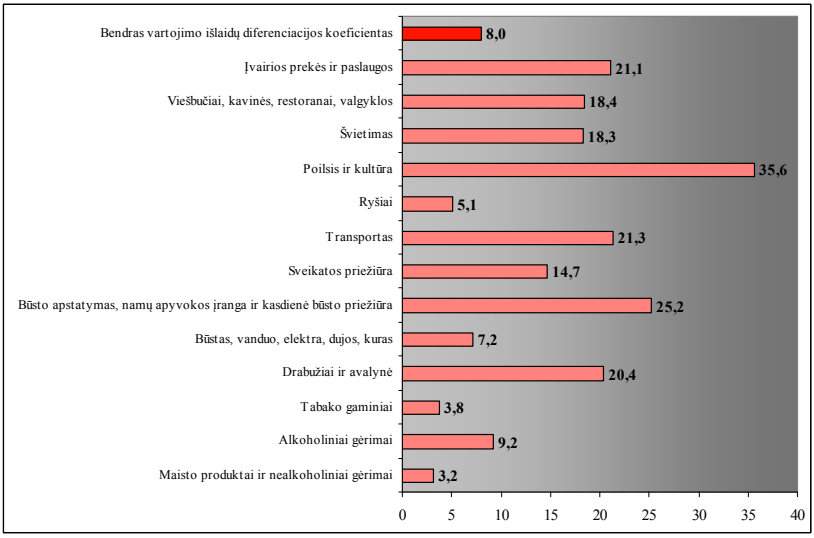
22 pav. Namų ūkių apsirūpinimas asmeniniais kompiuteriais (proc.)

Suprantama, apsirūpinimas kompiuteriais, mobiliaisiais telefonais, interneto naudojimas tiesiogiai priklauso nuo namų ūkio pajamų. Iš namų ūkių, kurių mėnesinės piniginės pajamos viršijo 3000 Lt, asmeninį kompiuterį turėjo 94 proc., interneto prieigą – 91 proc. namų ūkių. Dažniausiai internetas buvo naudojamas ryšiams, informacijos paieškai, laikraščiams ir žurnalams skaityti, muzikos ar vaizdo įrašams parsisiųsti. Elektroniniu paštu naudojosi 78 proc., ieškojo informacijos apie prekes arba paslaugas 70 proc., laikraščius ir žurnalus internete skaitė ar siuntėsi 82 proc., klausėsi muzikos ar siuntėsi muzikos įrašus 55 proc. internautų.

Mobiliaisiais telefonais 2010 m. naudojosi 94 proc. visų 16–74 m. amžiaus asmenų. Tarp vyresnio amžiaus asmenų judriojo ryšio vartotojų šiek tiek mažiau nei tarp jaunimo. Mobiliaisiais telefonais naudojosi 73 proc. 65–74 m. amžiaus asmenų, kitose amžiaus grupėse judriojo ryšio naudotojų dalis viršijo 90 proc., o iš 16–34 m. amžiaus asmenų judriojo ryšio paslaugomis naudojosi 99 proc. Mobiliojo ryšio skvarba siekia apie 147 proc. ir užfiksuota beveik 5 mln. aktyvių SIM atminties kortelių (t. y. vienam gyventojui tenka beveik 1,5 kortelės).

Vartojimo išlaidų diferenciacija. Remiantis Eurostat'o rekomendacijomis, vertinant gyventojų gerovę tikslinga analizuoti ne tik bendrą vartojimo išlaidų pasiskirstymą tarp atskirų išlaidų grupių, bet ir jų pasiskirstymą atskirose visuomenės grupėse (deciliuose).

Duomenys apie pajamų nelygybę ir vartojimo išlaidų netolygų pasiskirstymą yra labai svarbūs vertinant skurdą, nes bendras išteklių pasiskirstymas šalyje lemia ir skurdo lygį. Paprastai šalyse, kuriose nelygybė didelė, skurdas yra didesnis.

23 pav. Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų diferenciacijos koeficientai (pagal decilines grupes)

Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų dydžiai kraštutiniuose deciliuose pastaruoju metu skiriasi 8 kartus (2007 m. – 9,3 karto). Palyginti su 2007 m., šis skirtumas sumažėjo (2007 m. vartojimo išlaidos skyrėsi 9,3 karto, 2006 m. – 8,9 karto). Išlaidos maistui skyrėsi 3 kartus, nors namų ūkiai, vartojimui išleidę mažiausiai, maistui skyrė 55 proc. visų vartojimo išlaidų, o vartojimui išleidę daugiausia – 22 proc. Ypač dideli skirtumai poilsio ir kultūros, būsto apstatymo, drabužių ir avalynės įsigijimo srityse.

20 lentelė

Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų diferenciacijos koeficientai

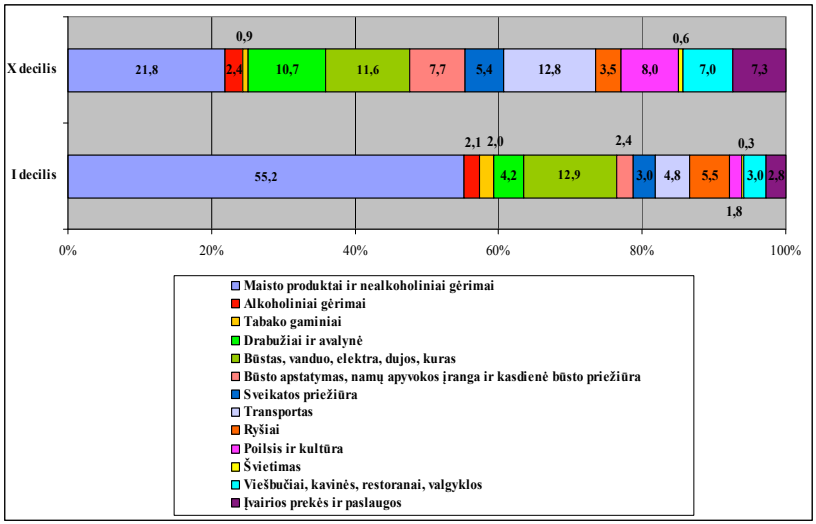
	Decilinis diferenciacijos koeficientas (X/I) 2006 m.	Decilinis diferenciacijos koeficientas (X/I) 2007 m.	Decilinis diferenciacijos koeficientas (X/I) 2008 m.
Visos vartojimo išlaidos	8,9	9,3	8,0
Maisto produktai ir nealkoholiniai gėrimai	3,0	3,2	3,2
Alkoholiniai gėrimai	9,3	11,0	9,2
Tabako gaminiai	2,4	3,2	3,8
Drabužiai ir avalynė	23,0	24,8	20,4
Būstas, vanduo, elektra, dujos, kuras	8,0	8,0	7,2
Būsto apstatymas, namų apyvokos įranga ir kasdienė būsto priežiūra	38,2	45,6	25,2
Sveikatos priežiūra	10,3	11,3	14,7
Transportas	33,0	33,6	21,3
Ryšiai	8,7	6,8	5,1
Poilsis ir kultūra	53,8	49,2	35,6
Švietimas	29,3	21,7	18,3
Viešbučiai, kavinės, restoranai, valgyklos	19,6	18,5	18,4
Įvairios prekės ir paslaugos	27,2	22,7	21,1

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Remiantis vartojimo išlaidų pasiskirstymo tendencijomis, reikia konstatuoti, kad gyventojai, patenkantys į pirmuosius du decilius, visas savo pajamas sunaudoja einamajam vartojimui, būtiniausioms reikmėms (atitinkamai 48,1 ir 55,2 proc. išlaidų skiriama maistui) ir, deja, dėl ribotų pajamų mažiausiai dėmesio gali skirti poilsiui ir kultūrai, namų apyvokos įrangai, būsto apstatymui, švietimui, sveikatos priežiūrai, nuo ko labiausiai priklauso žmogaus gyvenimo kokybė. Pažymėtini skirtumai ne tik tarp kraštutinių (I ir X) decilių, bet ir tarp IX ir X decilių, kurie transporto, poilsio ir kultūros, būsto reikmių, išlaidų viešbučiams, restoranams, kavinėms grupėse **siekia 2 ir net 3 kartus.** Toks atotrūkis tarp gretimų decilinių grupių rodo, kad netgi tame pačiame kvintilyje, kuriam tenka 41 proc. bendrų gyventojų pajamų, pastebima ryški turtinė diferenciacija.

Taigi, Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų dydžiai kraštutiniuose deciliuose pastaruoju metu skiriasi **net 8 kartus.** Ypač dideli skirtumai

poilsio ir kultūros, būsto apstatymo, drabužių ir avalynės įsigijimo srityse. Gyventojai, patenkantys į pirmuosius du decilius, didžiąją dalį pajamų sunaudoja einamajam vartojimui ir būtiniausioms reikmėms, ir mažiausiai dėmesio gali skirti poilsiui ir kultūrai, švietimui, sveikatos priežiūrai – veiksniams, nuo kurių labiausiai priklauso žmogaus gyvenimo kokybė. Ryškūs vartojimo išlaidų skirtumai tarp gretimų (IX ir X) decilių **liudija ryškią turtinę diferenciaciją ir pasiturinčios visuomenės mažumos egzistavimą, tuo pat metu penktadaliui Lietuvos gyventojų balansuojant ties skurdo riba.**

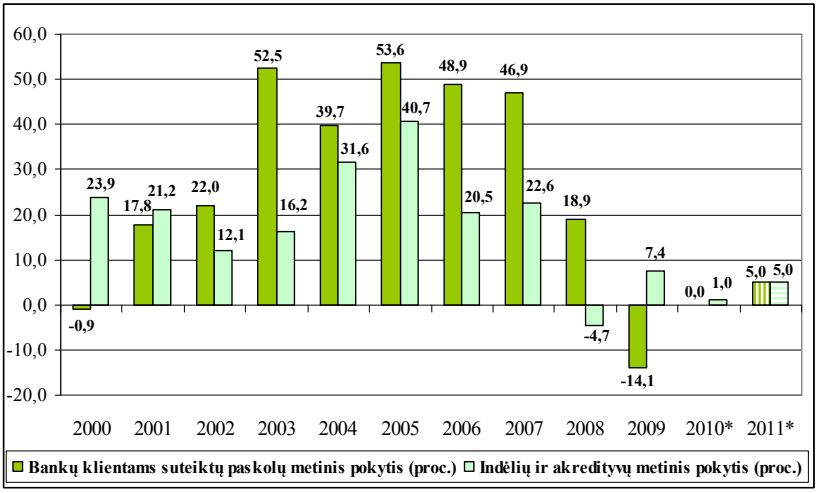
24 pav. Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų pasiskirstymas kraštutiniuose deciliuose (proc.)

Didelis atotrūkis tarp gretimų decilių rodo ne tik netolygų šalies gyventojų turtinį pasiskirstymą, bet ir bendrą šalyje vykdomos **ekonominės politikos neefektyvumą, netolygų išteklių pasiskirstymą, nevienodų sąlygų verslui sudarymą ir kitas diskriminacines aplinkybes.** Turtinė diferenciacija pamina demokratijos principus, kadangi disponuojantys didesnėmis pajamomis ar turtu gyventojai turi daug didesnius svertus paveikti politinius, ekonominius procesus tiek mikro-, tiek makrolygiu. Netolygus dabartinės kartos turto ir pajamų pasiskirstymas lemia nelygias galimybes ir būsimoms kartoms.

Lietuvos gyventojų disponuojamųjų pajamų ir vartojimo išlaidų analizė **liudija apie gyventojų polinkius vartoti, labai maža pajamų dalis skiriama taupyti ir investuoti.** Tačiau, kita vertus, Lietuvos gyventojų pajamos (ypač sunkmečio sąlygomis), savo dydžiu gerokai atsilieka nuo ES vidurkio ir nesukuria norimos visuomenės gerovės ir gyvenimo kokybės – didžioji dalis pajamų vis dar išleidžiama būtiniausioms reikmės užtikrinti, o ne sveikai mitybai, švariai aplinkai, turiningam ir visaverčiam gyvenimui kurti.

4.5. Gyventojų santaupos ir paskolos: gyvenimas „šia diena“ ir „juodai dienai“

Gyventojų indėliai per 2000–2008 m. išaugo 4,3 karto, o 2008 m., palyginti su 1993 m., – net 43 kartus. Tačiau analizuojant gyventojams suteiktų paskolų ir indėlių bankuose pokyčius, matyti, kad **nuo 2002 m. gyventojams suteiktų paskolų augimas ėmė smarkiai viršyti indėlių augimą,** t. y. tikėtina, kad vartojimas daug kartų viršijo uždirbamas pajamas ir vis dar smarkiai augo. Nuo 2001 m. augusios paskolų apimtys pradėjo mažėti tik baigiantis 2008 m.

* SEB banko prognozės.
Šaltinis: SEB bankas.

25 pav. Suteiktų paskolų ir indėlių metiniai pokyčiai (proc.)

Tokie dideli paskolų augimo tempai atspindi ne vien tik palankią skolinimuisi ekonominę situaciją, patrauklias palūkanų normas, bet ir **didėjančius vartotojiškus visuomenės poreikius.** Plintančios vartotojiškos kultūros atspindys – didėjantis prekybos ir pramogų centrų skaičius, kurie teikia praktiškai tas pačias paslaugs ir parduoda tas pačias prekes.

4.6. Skurdas ir socialinė atskirtis: „valdžios elitas“ ir „socialinis dugnas“

Skurdo rodikliai kiekvienoje šalyje yra skirtingi, nes skaičiuojami pagal konkrečios šalies gyvenimo lygį. Todėl ir turtingiausiose, ir skurdžiausiose ES šalyse jie ne itin smarkiai skiriasi, siekia **apie 20 proc.**, tačiau, be jokios abejonės, šie skaičiai reiškia gana skirtingą gyvenimo lygį.

Remiantis pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo duomenimis, **skurdo rizikos lygis Lietuvoje 2009 m. metais buvo 20,6 proc.**, t. y. 690 tūkst. šalies gyventojų gyveno žemiau skurdo rizikos ribos. Palyginti su 2008 m., jis padidėjo 0,6 procentinio punkto. Iš disponuojamųjų pajamų atėmus socialines išmokas (išskyrus senatvės ir našlių pensijas), **skurdo rizikos lygis padidėtų iki 29,4 proc**. Socialinės išmokos didžiausią įtaką turėjo namų ūkių su trimis ir daugiau vaikų skurdo rizikos lygiui: šioje grupėje atėmus socialines išmokas skurdo rizikos lygis padidėtų nuo 32,9 iki 65,3 proc. Nepilnose šeimose skurdo rizikos lygis atėmus socialines išmokas padidėtų nuo 46,4 iki 58,8 proc.

ES 25 vidurkis – 17 proc., t. y. beveik 84 iš 495 milijonų (apie 17 proc.) europiečių gyvena ties skurdo riba, o tai reiškia, jog jie jaučiasi nesaugūs ir neturi galimybės pasinaudoti tomis gyvenimo gėrybėmis, kurias daugelis žmonių laiko įprastomis ir savaime suprantamomis. Kita vertus, skaičiuojant skurdo rizikos lygį prieš socialines išmokas, Lietuvos rodiklis apytiksliai atitiko tiek ES 15, tiek ES 25 vidurkį (26–29 proc.). Taigi, skurdo rizikos lygis prieš išmokant socialines išmokas ir jas išmokėjus atspindi gana ribotus šalies socialinės apsaugos sistemos išteklius.

Pagrindinės skurdo priežastys, kurios dažnai glaudžiai susijusios tarpusavyje, tai – mažos pajamos (darbas mažos pridėtinės vertės sektoriuose, priklausomybė nuo valstybės išmokų), nedarbas, žemas išsilavinimas ar rinkos poreikių neatitinkanti kvalifikacija, sunkumai derinant šeimos ir darbo įsipareigojimus.

Gyvendamas skurde, kovodamas su skurdu, žmogus patiria įvairiausių sunkumų: nuo pinigų stygiaus maistui ar drabužiams iki bėdų dėl vargano būsto ar net benamystės. Be to, skurdas gerokai sumažina gyvenimo būdo pasirinkimo galimybes, kurios **skatina socialinės atskirties atsiradimą**.

Socialinė atskirtis yra kompleksinis reiškinys, atspindintis tam tikrų asmenų ar grupių negalėjimą ar nesugebėjimą naudotis visuomenės sukuriamomis gėrybėmis, dalyvauti darbinėje veikloje, bendruomenės gyvenime. Šis reiškinys gali atsirasti dėl įvairių priežasčių: nepakankamų pajamų, ligos, neįgalumo, ilgalaikio nedarbo, priklausomybės nuo psichotropinių medžiagų, kalbos nemokėjimo ir pan. Socialinę atskirtį lemia įvairūs ir dažnai skirtingi veiksniai, kurie nuveda prie labai panašaus uždaro priežasčių-pasekmių rato. Pavyzdžiui, probleminėse šeimose gyvenantys vaikai patenka į vadinamuosius „skurdo spąstus“ – anksti iškrenta iš švietimo sistemos, neįgyja reikiamos kvalifikacijos, tampa ilgalaikiais bedarbiais, priklausomais nuo valstybės paramos, nemotyvuotais dirbti; į jų galimybes skeptiškai žiūri darbdaviai ir visuomenė (toks požiūris dažnai įgyja ir diskriminacijos požymių).

Socialinės atskirties problemos mastą didina nepalankios demografinės tendencijos – gimstamumo mažėjimas, šeimos struktūros kitimas (daugėja šeimų, kuriose yra tik vienas iš tėvų, dažniausiai – motina), visuomenės senėjimas. Didelė emigracija taip pat kelia ne tik darbo jėgos pasiūlos problemas. Išvyksta daugiausia darbingo amžiaus asmenys, tarp kurių daug jaunimo. Tai reiškia, kad jie nebegali rūpintis savo nusenusiais tėvais, artimaisiais. Be to, nemažai jaunų tėvų išvyksta ilgam laikui dirbti į užsienį, palikdami savo vaikus prižiūrėti tėvams ar seneliams. Tokie vaikai neretai susiduria su socialinės integracijos sunkumais (asocialus elgesys, mokyklos nelankymas ir pan.). Šios tendencijos reiškia, kad ateityje reikia tikėtis formalios ir neformalios globos poreikio bei socialinių paslaugų paklausos augimo.

Šeimų su vaikais skurdas ir socialinė atskirtis. Vaikystėje patiriamas skurdas ir socialinė atskirtis turi labai didelę įtaką tolesniam žmogaus gyvenimui: skurdą patiriančiose šeimose augantys vaikai dažniau susiduria su mokymosi sunkumais, o vėliau sunkiau integruojasi į darbo rinką. Moksliniai tyrimai ir įvairių šalių patirtis parodė, jog ankstyvos intervencijos programos, derinamos su kitomis interven-

cinėmis priemonėmis, remiančiomis socialinius gebėjimus, gali užtikrinti labai didelę socialinę bei ekonominę grąžą ir užkirsti kelią skurdui, socialinei atskirčiai ir sunkumams įsidarbinti.

Vienas iš sunkumų patiriančių šeimų pavyzdžių – daugiavaikės ir vienišų tėvų su vaikais šeimos. 2005 m. *Eurostat* duomenimis, 48 proc. vienišų tėvų su vaikais ir 44 proc. tėvų su trimis ir daugiau vaikų buvo už skurdo rizikos ribos. Sunkesnę tokių namų ūkių padėtį atspindi ir vidutinės pajamos: pavyzdžiui, namų ūkyje, kuriame yra vienas suaugęs asmuo su vienu ar daugiau vaikų, ekvivalentinės pajamos vienam sąlyginiam asmeniui yra apie ketvirtadalį mažesnės nei šalies vidurkis. O atitinkamas rodiklis šeimoje, kurioje gyvena 2 suaugę asmenys su 3 ar daugiau vaikų, buvo net trečdaliu mažesnės nei atitinkamas šalies vidurkis.

Vaikystėje ar paauglystėje patirti šeimos finansiniai sunkumai turi įtakos tolesnėms galimybėms darbo rinkoje. Pastebėta, jog santykinio skurdo lygis tarp asmenų, paauglystėje gyvenusių tik su vienu iš tėvų, yra daug didesnis nei vidutinis (22,6 proc.), o asmenys, paauglystėje šeimoje patyrę finansinių sunkumų, taip pat daug dažniau patenka žemiau santykinio skurdo ribos.

Pagyvenusių asmenų socialinė atskirtis. Darbo rinkos požiūriu, reikšmingi du pagalbos pagyvenusiems asmenims aspektai. Pirma, svarbu sudaryti palankias galimybes ir paskatas dar pajėgiems dirbti pagyvenusiems asmenims neišeiti iš darbo rinkos; antra, reikia suteikti būtinąją pagalbą nuolatinės slaugos reikalaujantiems asmenims, kad juos prižiūrintys šeimos nariai galėtų grįžti į darbo rinką.

Lietuvoje užimtų pagyvenusių gyventojų dalis yra santykinai didelė. ES statistikos agentūros „Eurostat“ duomenimis, 2005 m. šalyje dirbo 49,2 proc. visų 55–64 m. amžiaus gyventojų. Tai daugiau nei ES 27 vidurkis (42,3 proc.). Tuo tarpu vyresnių nei 64 metų tais pačiais metais buvo 19,9 tūkst., arba 1,4 proc. visų šalies užimtųjų. Pagyvenusių žmonių užimtumas yra skatinamas įvairiomis priemonėmis, pavyzdžiui, Darbo birža yra sudariusi sutartį su Pensininkų taryba dėl pensinio amžiaus pagyvenusių žmonių įdarbinimo.

Visuomenei senėjant vis svarbesnė tampa pagalba pagyvenusiems žmonėms, sergantiems senatvės demencija, Alzheimerio liga ir pan. Ši pagalba būtina ir juos slaugantiems šeimos nariams, norint sudaryti ga-

limybes jiems dalyvauti darbo rinkoje. Kol kas dienos socialinės globos paslaugų ar „atokvėpio“ paslaugų šeimos nariams tinklas Lietuvoje dar nėra sukurtas, veikia tik pavienės iniciatyvos kai kuriose savivaldybėse. Atsižvelgiant į visuomenės senėjimo iššūkius bei įgyvendinant Lisabonos strategijos nuostatas, 2005 m. buvo patvirtinta Nacionalinė gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategija. Joje numatytas sistemingas pagyvenusių žmonių NVO veiklos rėmimas, įtvirtinta Pensininkų tarybos ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos partnerystė.

Nuteistųjų ir grįžusių iš įkalinimo įstaigų asmenų reintegracija. Nuteistieji ir iš įkalinimo įstaigų sugrįžę asmenys – dar viena visuomenės grupė, patirianti sunkumų darbo rinkoje Pastaraisiais metais įkalintų nuteistųjų asmenų skaičius šiek tiek didėjo: nuo 6,7 tūkst. 2003 m. iki 7 tūkst. 2005 m. 2001–2004 m. iš įkalinimo įstaigų kasmet išeidavo apie 4–7 tūkst. asmenų. Patirtis rodo, kad darbo birža ne visada gali padėti grįžusiems iš įkalinimo įstaigų asmenims, nes didelė dalis šių asmenų yra nemotyvuoti dirbti, nekvalifikuoti, stokojantys darbo paieškos gebėjimų. Siekiant palengvinti tokių asmenų adaptaciją visuomenėje ir integraciją į darbo rinką, būtina dar įkalinimo įstaigose esantiems nuteistiesiems organizuoti psichologinę pagalbą bei profesinį konsultavimą, orientavimą ir mokymą.

Svarbiausios problemos išėjus iš laisvės atėmimo vietos paprastai yra būstas ir materialinė parama, tačiau ilguoju laikotarpiu lemiamas veiksnys, galintis padėti integruotis į visuomenę ir vėliau nebenusikalsti, yra darbas. Daug iš įkalinimo įstaigų grįžusių asmenų jau nebeturi ryšių su šeima, yra praradę būstą ir turėtus darbinius įgūdžius (tarp įregistruotų darbo biržoje iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų tik kas trečias turi profesiją, kas antras dar nėra dirbęs pagal darbo sutartį), sunkiai pritampa socialiniame gyvenime. 2004 m. teritorinėse darbo biržose buvo įregistruota 3,2 tūkst. asmenų, grįžusių iš laisvės atėmimo vietų. Tarp jų didelę dalį (apie 40 proc.) sudaro 30–49 m. amžiaus asmenys, 36 proc. – jaunimas iki 25 metų. Įdarbinta tik apie 24 proc. tokių asmenų. Be to, visuomenė ir darbdaviai dažnai nepasitiki tokių asmenų motyvacija ir galimybėmis darbo rinkoje, nors trūkstant darbo jėgos šis veiksnys tampa mažiau svarbus.

Asmenų, priklausomų nuo narkotikų, alkoholio ir kitų psichotropinių medžiagų, integracija. Preliminariais Valstybinio psichikos svei-

katos centro duomenimis, 2005 m. Lietuvoje 100 tūkst. gyventojų teko 157,8 asmenų, priklausomų nuo narkotikų, ir 1770,4 asmenų, priklausomų nuo alkoholio. Priklausomų nuo narkotikų asmenų dalis nuolat auga ir nuo 1997 m. padidėjo dvigubai, tuo tarpu priklausomų nuo alkoholio asmenų skaičius mažėjo (1997 m. tokių asmenų buvo 1980,4), nors ir su tam tikrais svyravimais. Ypač didelis priklausomybės ligų problemos mastas yra didžiuosiuose miestuose ir kai kuriuose regionuose (pvz., Visagine). Šios grupės asmenys taip pat priklauso rizikos grupei, kurioje tikimybė susirgti ŽIV / AIDS yra viena iš didžiausių.

Kaip ir kitų rizikos grupių atveju, šių asmenų integracija reikalauja kompleksinių priemonių ir pagalbos tęstinumo. Tuo tarpu iki šiol stinga glaudesnio socialinės paramos ir sveikatos priežiūros institucijų bendradarbiavimo. Vis dar nėra sukurta integruota sistema, kuri padėtų priklausomybę nuo alkoholio ar narkotikų turintiems asmenims įsitraukti ir sėkmingai užbaigti gydymo, socialinės reabilitacijos procesą, įgyti darbo rinkoje vertinamą kvalifikaciją ir susirasti darbą.

Pagalba prekybos žmonėmis ir prostitucijos aukoms. Ekspertų vertinimu, Lietuvoje prekybos moterimis mastai yra didžiausi tarp Baltijos valstybių (kasmet išvežama apie 1000–1500 moterų) ir parduodamų merginų skaičius didėja. Prekybos žmonėmis problemos aktualumą rodo duomenys apie didėjantį iš užsienio grąžinamų merginų skaičių, baudžiamąsias bylas, iškeltas dėl prekybos moterimis.

Prostitucijos ir prekybos žmonėmis aukoms pagalba vykdoma įgyvendinant Prekybos žmonėmis prevencijos bei kontrolės programą. Teikiamos socialinės paslaugos nukentėjusiesiems, daug dėmesio skiriama prevenciniam darbui vykdyti. Daugiausia remiami NVO projektai, nes jų paslaugos yra pakankamai efektyvios ir kokybiškos. Tačiau kol kas šių paslaugų neužtenka (2003 m. pagalba suteikta maždaug 200 moterų), jos prieinamos daugiausia tik didžiuosiuose miestuose, per mažai dirbamas prevencinis darbas su socialinės rizikos grupių merginomis ir moterimis, trūksta veiksmingesnių prevencijos bei kontrolės būdų. Be to, reintegracijos efektyvumui užtikrinti būtina, kad NVO ir valstybinės institucijos glaudžiau bendradarbiautų, veikla būtų koordinuojama, būtų parengti specialaus profilio specialistai ir sukurti bendradarbiavimo tinklai (kurie leistų labiau specializuoti teikiamas paslaugas bei didinti

paslaugų kokybę). Nepilnametėms prekybos žmonėmis aukoms beveik neteikiama jokia sisteminga pagalba. Visuomenės suvokimas apie šią problemą ir pakantumas jai iki šiol tebėra ribotas.

Tautinių mažumų integracija. Etniniu požiūriu Lietuva yra gana homogeniška valstybė – 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, šalyje lietuvių tautybės gyventojai sudaro 83,5 proc. Gausiausios tautinės mažumos – lenkai (6,7 proc.), rusai (6,3 proc.) ir baltarusiai (1,2). Tai kaimyninių tautų atstovai, labai gerai integravęsi į šalies kultūrinį, ekonominį bei politinį gyvenimą. Tautinių mažumų užimtumo, nedarbo, skurdo ir kiti socialinės sanglaudos rodikliai paprastai visiškai nesiskiria nuo šalies vidurkio, todėl negalima kalbėti apie išskirtinę šių visuomenės grupių padėtį darbo rinkoje ar poreikį imtis specialių priemonių jų integracijai pagerinti, juolab kad nuo 2003 m. Statistikos departamentas duomenų pagal šiuos rodiklius nerenka.

Vienintelė kliūtis darbo rinkoje yra prastas lietuvių kalbos mokėjimas. Tai ypač aktualu vyresnio amžiaus, taip pat turintiems žemesnį išsilavinimą tautinių mažumų atstovams.

Tebėra neišspręsta romų integravimo į visuomenę ir darbo rinką problema. Su nedarbu yra susijęs gausių romų šeimų skurdas. Visuomenės nuomonės tyrimų duomenimis, Lietuvos visuomenė gana neigiamai nusiteikusi romų tautybės gyventojų atžvilgiu, šia tautine grupe mažiau pasitikima, o tai apsunkina jų integraciją į darbo rinką.

4.7. Gyvenamieji būstai: vieninteliai, antrieji ir „atostogų“ namai

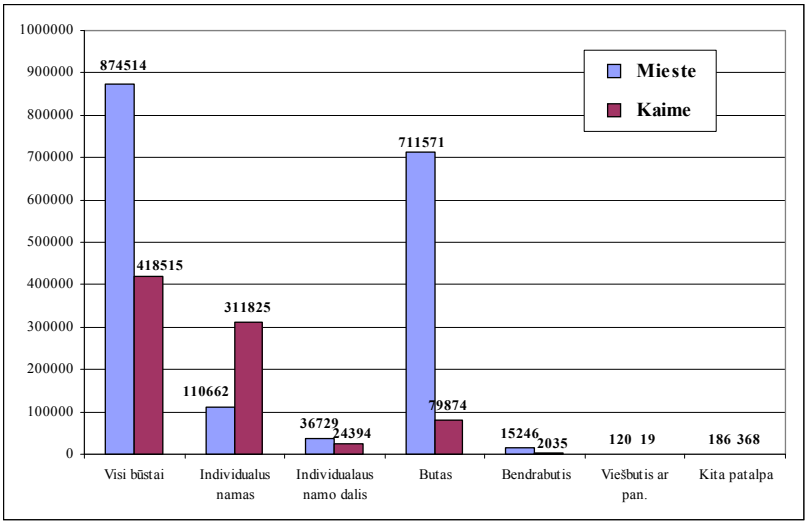
Vieni svarbiausių gyvenimo kokybės rodiklių – gyvenamojo būsto dydis, apsirūpinimas patogumais būstuose, gyvenamoji aplinka ir jos įtaka gyventojų sveikatai.

Pastaruoju metu Lietuvoje gyvenimo kokybės siekis įgyja aiškius europietiškus kontūrus. Todėl ir pagrindine tendencija nekilnojamojo turto rinkoje tampa kainų diferenciacija, paremta būsto bei jo gyvenamosios aplinkos kokybės vertinimu. Visi rinkos dalyviai – tiek pirkėjai, tiek pardavėjai – grįžta prie tradicinių būsto vertinimo aspektų – vietos, gamtinės aplinkos, greito susisiekimo galimybių, pastatams naudojamų architektūros sprendimų ir medžiagų, aplinkos pritaikymo šeimos bei asmeniniams poreikiams ir pan.

Vyksta perėjimas nuo kiekybės prie kokybės. Esant sparčiam Lietuvos ekonomikos augimui pastaraisiais metais visuomenė išsprendė pačius paprasčiausius savo poreikius bei įgijo daug naujos patirties matydama gyvenimo kokybės lygį Europos šalyse. Naujas kokybės suvokimas bei galimybės paskatino daugelį žmonių „migruoti“ iš daugiabučių į naują būstą. Tą patvirtina naujai pastatyto būsto dalies Lietuvos būsto fonde išaugimas iki 10 proc. per pastaruosius kelerius metus.

Gyvenimo kokybė būsto srityje daugeliui prilygsta laisvei rinktis būstą, leidžiantį gyventi pagal pasirinktą gyvenimo būdą. Pastaruoju metu Lietuvos gyventojai vis dažniau renkasi būstą už miesto arba kaip antrąjį būstą renkasi kaimo sodybas (vadinamuosius savaitgalių arba atostogų namus).

2008 m. sausio 31 d. šalies gyvenamasis fondas sudarė 82,1 mln. m^2 naudingojo ploto, mieste – 52,2, kaime – 29,9 mln. m^2. 97 proc. gyvenamojo fondo buvo privati nuosavybė. Valstybei ir savivaldybėms priklausė 3 proc. gyvenamojo fondo. **Gyvenamosios patalpos, esančios individualiuose namuose, sudarė net 46 proc.**

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

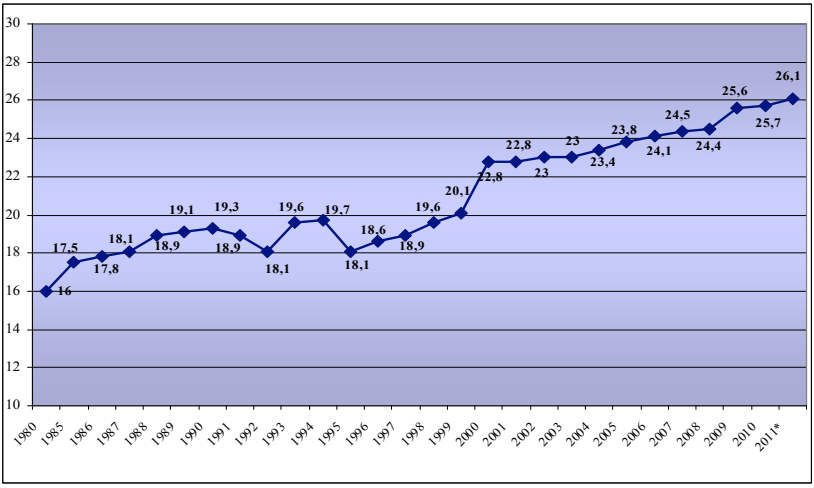
26 pav. Būstai pagal tipą (pagal 2001 metų visuotinio gyventojų surašymo rezultatus)

2008 m. pradžioje gyvenamąjį fondą sudarė 1305,1 tūkst. butų. Daugiausia buvo dviejų kambarių butų – 39,0 proc., trijų – 29,2, vieno – 14,2,

keturių – 10,1, penkių ir daugiau kambarių – 7,5 proc. visų butų. **1 tūkst. gyventojų teko 388 butai.** Vidutiniškai vieno buto dydis sudarė 62,1 m², mieste – 58,2, kaime – 70,1 m².

Remiantis tyrimų duomenimis, **viename namų ūkyje gyvena vidutiniškai 3,15 gyventojo, būste yra 3,3 kambario, vidutinis būsto plotas – 57,8 m².**

Beveik pusė tirtų namų ūkių gyventojų yra nepatenkinti būsto dydžiu ir dažniausiai teigia, kad jiems per maža vietos. Vienam gyventojui tenka nuo 3,13 m² iki 126,5 m². Nemažai atvejų, kai būsto plotas, tenkantis vienam gyventojui, neatitinka šalyje nustatytų būsto kokybės reikalavimų. **23,8 proc. atvejų vienam gyventojui tenka mažiau nei 14 m². Vidutiniškai vienam gyventojui teko 24,4 m² naudingojo ploto, mieste – 23,2 m², kaime – 26,8 m²**[43].

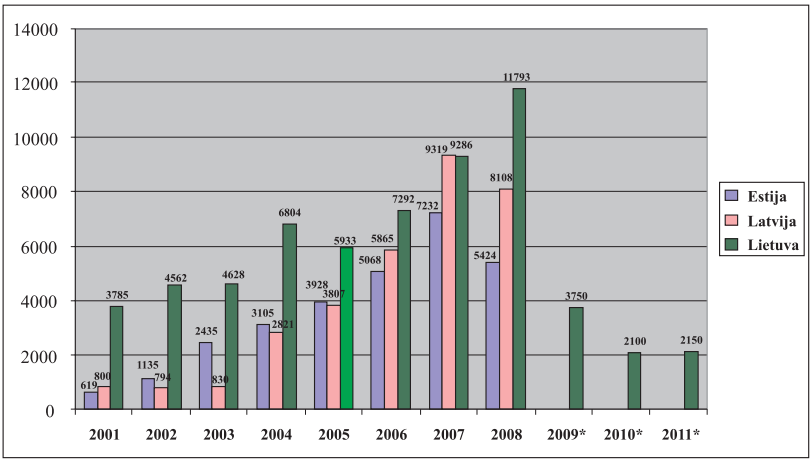
* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

27 pav. Gyvenamasis plotas, tenkantis 1 gyventojui (m²)

Naujų butų statyba. Vienas iš materialinio gerovės rodiklių yra ir naujų gyvenamųjų būstų statyba. Ji nuo 2001 m. Lietuvoje nuolat augo. Palankios skolinimosi sąlygos ir Lietuvos gyventojų prigimtinis noras susikurti gerovę,

[43] Pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis.

apsirūpinant nekilnojamu turtu, nulėmė didelę naujų butų paklausą. Pagal pastatytų butų skaičių Lietuva pirmauja tarp Baltijos šalių (*28 pav*.).

* Negalutiniai duomenys.

28 pav. Pastatyta butų Baltijos šalyse 2001–2011 m.

5. SVEIKATOS, SVEIKOS APLINKOS IR DEMOGRAFINĖ BŪKLĖ

5.1. Lietuvos gyventojų sveikata

5.1.1. Gyventojų sveikata: valstybė – prieš mus, mes – prieš save

Gyventojų ir kiekvieno žmogaus sveikata – pati svarbiausias vertybė tiek individui, tiek visuomenei. Sveikata visą gyvenimą, nuo pat gimimo lemia žmogaus kaip biologinės ir socialinės sistemos būklę. Žmogaus sveikatos potencialas priklauso nuo tokių veiksnių, kaip paveldėtas genotipas, biologinės galios, organizmo atsparumas ligoms. Šie veiksniai paaiškina situacijas, kodėl esant skirtingoms sąlygoms vienas žmogus turi daugiau energijos ir sveikatosnei kitas[44].

[44] Бочкарева В. К., Войтенкова Г. Ф., Волкова Г. Н. и др. Сбережение народа / под ред. Н. М. Римашевской. Институт социально-экономических проблем народонаселения РАН. Москва: Наука, 2007.

Kiekvienas iš mūsų intuityviai žinome savo sveikatos būklę: organizmo fizines galimybes, sveikatos sutrikimus, galios pokyčius, atsparumą ligoms, vaistų poreikį ir pan., todėl visada galime save įvertinti. Tokie vertinimai yra socialiai prasmingi – žmogaus organizmo būklės ir savijautos reikšmės charakterizuoja gyvenimo kokybę, nors medicinos požiūriu gali būti neatitikimų.

Sveikata – plati ir sudėtinga sąvoka, apimanti daug aspektų, todėl mokslinėje literatūroje naudojama keletas jos apibrėžimų.

Dabartiniu metu sveikata suprantama kaip mūsų kasdienio gyvenimo dalis, gyvenimo kokybės rodiklis, o ne gyvenimo tikslas[45]. Sveikata nevertinama vien pagal ligas ir mirtį. Tai ne ligų ir sužalojimų gydymo bei slaugymo rezultatas, o tokia būklė, kurią žmogus stengiasi pasiekti ir išlaikyti**.** Sveikata tarsi sankryža: tai vieta, kurioje susitinka biologiniai ir socialiniai veiksniai, individas ir bendruomenė, socialinė ir ekonominė politika. Be savo vidinės vertės, **sveikata dar yra asmens ir kolektyvo saviraiškos būdas, visuomenės ir jos institucijų sėkmės rodiklis kuriant gerovę, kuri yra svarbiausias raidos tikslas**[46].

Pasaulio sveikatos organizacija (PSO) **sveikatą apibrėžia kaip visiškos fizinės, psichinės ir socialinės gerovės būseną**. Ji reiškia gerą organizmo būklę ir priklauso nuo daugelio komponentų: aplinkos, socialinės padėties, sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumo, gyvenimo būdo. Visi šie veiksniai ekonominiame ir socialiniame kontekste sukuria įvairias sveikatos būsenas, todėl galime teigti, kad sveikata yra mūsų kasdienio gyvenimo ir veiklos išdava.

Suvokti PSO siūlomą sveikatos sampratą dažnai trukdo siauresnis medicininis požiūris į sveikatą. Mediciniškai sveikata suprantama tik kaip ligos, negalios ar nedarbingumo nebuvimas. Ligos nebuvimas yra svarbi prielaida asmens gerovei, bet negali visiškai jos paaiškinti.

Tam, kad žmogus būtų sveikas, reikia, kad jis pasižymėtų gera fizine ir psichine sveikata, turėtų gerus ir prasmingus ryšius su aplinka, t. y. socialine sritimi. Todėl pagal Pasaulio sveikatos organizacijos apibrėžimą sveikata susideda iš trijų dalių: **fizinės, psichinės ir socialinės.**

[45] Ottava Charter for Health Promotion. WHO, Geneva, 1986.

[46] Jamison D. T., Frenk J. and Knaul F. International Collective Action in Health: Objectives, Functions, and Rationale**.** Mexico, 1998.

Fizinė sveikata suprantama kaip gebėjimas atlikti darbą, įvykdyti kasdienines užduotis, įskaitant ir pasirūpinimą savimi. **Psichinė sveikata** reiškia harmoningą psichinę būklę. **Socialinė sveikata** atspindi pozityvius žmonių tarpusavio santykius su šeima, draugais, bendradarbiais, kitais žmonėmis, taip pat pasirengimą padėti kitiems ar pačiam priimti pagalbą.

Viena didžiausių ir labiausiai pažeidžiamų vertybių šiuolaikinėje visuomenėje – **psichikos sveikata.** Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, su psichikos sveikatos problemomis tam tikru gyvenimo laikotarpiu susiduria kas ketvirtas pasaulio gyventojas. Psichikos sveikata suprantama kaip emocinis ir dvasinis atsparumas, kuris leidžia ištverti skausmą, nusivylimą, liūdesį. Stiprios psichikos žmonės lengviau negu kiti įveikia stresus, produktyviau dirba ir duoda daugiau ekonominės naudos visuomenei.

2007 m. Statistikos departamentas Lietuvoje pirmą kartą atliko nelaimingų atsitikimų darbe ir su darbu susijusių sveikatos problemų tyrimą, kurio duomenimis su darbu susijusių sveikatos problemų turėjo 111,8 tūkst. arba 6,8 proc. dirbančiųjų. Net 19 proc. dirbančiųjų darbe jautė neigiamą poveikį psichinei sveikatai. Didžiausią poveikį psichinei dirbančiojo sveikatai turi per didelis darbo krūvis arba darbo laiko trūkumas. Tai patyrė 82 proc. visų dirbančiųjų. Daugiausia dėl to kenčia asmenys, dirbantys apdirbamojoje gamyboje, prekyboje, statyboje ir švietimo srityje.

Smurtą ar smurto grėsmę patyrė beveik 10 proc. užimtųjų, susidūrusių su psichinę savijautą neigiamai veikiančiais veiksniais. Labiausiai smurtas pasireiškė viešojo valdymo srityje ir privalomajame socialiniame draudime, kur su šiuo reiškinių buvo susidūrę 6 tūkst., arba beveik 7 proc., šio sektoriaus dirbančiųjų (policininkų, sienos apsaugos darbuotojų, socialinių darbuotojų). Daugiau nei 5 tūkst., arba 5 proc., sveikatos priežiūros ir socialinio darbo darbuotojų darbe patyrė smurtą iš asmenų, kuriuos jie aptarnauja.

Priekabiavimą ir bauginimą darbo vietoje patyrė 8,8 proc. tyrimo metu apklaustų asmenų. Nemažai darbuotojų, ypač moterų, nukentėjo dėl grasinimų ir įžeidinėjimų arba kitokių psichologinės agresijos formų darbovietėje.

Veiksniai, neigiamai veikiantys **fizinę sveikatą**: cheminės medžiagos, dulkės, dūmai arba dujos, triukšmas arba vibracija, nepatogi padėtis dirbant su sunkiais kroviniais bei nelaimingo atsitikimo pavojus.

2007 m. tyrimo duomenimis, apie 70 proc. visų dirbančiųjų darbe nejautė neigiamo poveikio sveikatai. 29 proc. dirbančiųjų darbo vietoje susidūrė su veiksniais, neigiamai veikiančiais jų fizinę sveikatą. Daugumai (27 proc.) trukdė nepatogi padėtis dirbant, apie ketvirtadalis dirbančiųjų jautė cheminių medžiagų, dulkių, dūmų poveikį sveikatai, tiek pat darbuotojų darbe jautė triukšmo bei vibracijos poveikį, o nesaugiomis darbo sąlygomis dirbo 103 tūkst., arba 7 proc., dirbančiųjų. Vyrų, darbe patyrusių neigiamai fizinę sveikatą veikiančių veiksnių įtaką, buvo 2 kartus daugiau nei moterų.

Tyrimo rezultatai parodė, kad 111,8 tūkst. (6,8 proc.) dirbančiųjų susirgo ligomis, kurios buvo darbo ir darbo sąlygų pasekmė. Daugumos (86 tūkst., arba 77 proc.) apklaustųjų atveju netinkamos darbo sąlygos buvo vienos kurios nors ligos priežastis. Kas penktas asmuo, sergantis darbo sąlygų sukeltomis ligomis, buvo pensinio amžiaus. Kas trečias dėl darbo ir darbo sąlygų susirgęs asmuo, nebesitikėjo grįžti į darbą, iš jų dauguma – moterys.

Lietuvoje iki šiol sveikatos priežiūros sistema tebėra atsilikusi, o dar labiau mažinant ir uždarant regionuose ligonines ir perkeliant sveikatos paslaugas į vieną regiono centre esančią gydymo įstaigą, mažinant greitosios medicinos pagalbos, pirminės ir antrinės sveikatos priežiūros tinklų finansavimą, sveikatos priežiūros paslaugos paprastam žmogui tampa neprieinamos. Didelė klaida buvo ir pirminės sveikatos priežiūros taškų (medicinos punktų) panaikinimas Lietuvos kaimuose ir miesteliuose. Tokiu būdu tik deformuojama visa šalies sveikatos priežiūros sistema ir sveikatos apsaugai valstybės skiriamas finansavimas, deja, nepasiekia žmogaus.

Sveikatos apsauga turi būti finansuojama, visų pirma, skiriant sveikatos draudimo lėšas smarkiai paplitusių Lietuvoje ligų (insulto, infarkto, diabeto, vėžio) gydymui, šių ligų pirminei profilaktikai. Atsižvelgiant į ES šalių patirtį, būtina koreguoti bendrą Lietuvos nacionalinės sveikatos strategiją, nes **nacionalinė sveikatos apsaugos sistema šiuo metu orientuota ne į, o prieš žmogų.**

Mirštamumas nuo ligų. Lietuvoje dažniausiai miršta nuo kraujotakos sistemos ligų, piktybinių navikų, traumų ir apsinuodijimų, kurių pagrindinės priežastys – gyvenimo būdo ir aplinkos veiksnių daroma įtaka sveikatai (apie 87 proc. visu mirčių atvejų).

Lietuvos gyventojų mirties priežasčių struktūros kaita liudija, kad visuomenėje keičiasi svarbiausi gyventojų mirtingumą, kartu ir sergamumą lemiantys socialiniai veiksniai. Plintančios kraujo sistemos ir vėžio, smurtinės mirtys, susijusios su alkoholio vartojimu, rodo, kad Lietuvos visuomenė įžengė į pomedicininio laikotarpio etapą, kai net ir **kokybiška bei technologiškai išvystyta sveikatos priežiūros sistema nėra pakankamai efektyvi mažinant gyventojų sergamumą ir mirtingumą**, nes visuomenės sveikata ima vis labiau priklausyti ne nuo medicinos technologijų. Norint sumažinti gyventojų sergamumą būtina sudaryti palankias sveikos gyvensenos materialines sąlygas, skatinti gyventojus rinktis sveiką gyvenseną, susaistytą su visuomenės ir atskirų bendruomenių sąveikos santykiais, gyvenimo ir darbo sąlygomis.

Gyventojų sveikatos skirtumus (nelygybę) lemia socialinės ir ekonominės sąlygos (neturtas, nedarbas, netinkamas būstas, stresinės ar pavojingos darbo sąlygos, užterštumas, socialinės paramos stygius), elgsenos ir gyvensenos ypatumai (rūkymas, mityba, fizinis aktyvumas).

Atsižvelgdama į labiausiai ekonomiškai, technologiškai ir politiškai pažengusių visuomenių patyrimą, Pasaulio sveikatos organizacija kaip reikšmingiausią visuomenės sveikatos struktūros veiksnį išskyrė **gyvenimo būdą.** Pagal Pasaulio sveikatos organizacijos apibrėžimą visuomenės sveikatos būklė priklauso nuo keturių svarbiausių veiksnių, kurie apytikriai pasiskirsto tokiomis proporcijomis:

1. Sveikatos priežiūros sistemos vaidmuo – 20 proc.,
2. Aplinkos įtaka – 20 proc.;
3. Įgimti veiksniai – 10 proc.;
4. Gyvenimo būdo arba gyvensenos – 50 proc.[47]

Visuomenėje dar sunkiai suvokiamas teiginys, kad medicina žmogaus ir visuomenės sveikatai turi galios tik apie 20 proc. Kiti 80 proc. sveikatos veiksnių yra susiję su įvairiomis gyvenimo ir veiklos sritimis, nieko bendro neturinčiomis su klasikine medicina. Dauguma jų yra socialinio pobūdžio ar yra realizuojami socialinės sąveikos būdu. Ši mintis ypač svarbi dabar, kai Lietuvos žmonių sveikatos būklė blogėja, ir kol kas nesimato prielaidų šį procesą sustabdyti – valstybė pasyviai žiūri į šį procesą, pagrindiniai sveikatos reformos akcentai yra ekonominio pobūdžio, kurie turėtų reguliuoti

[47] Pasaulio sveikatos organizacija, 2003.

pirmiausia mediciną, bet ne sveikatą apskritai, nėra analitinės informacijos apie sveikatos, medicinos būklę, galimybes ir perspektyvą ir apie tai, ko svarbiausia ir pirmiausia dabartinėmis sąlygomis mums reikia[48].

Tyrimų rezultatai rodo, kad plintanti sveika gyvensena Vakarų šalyse pozityviai veikia gyventojų sveikatos rodiklius ir pastebimos akivaizdžios teigiamos šalies gyventojų mirtingumo raidos tendencijos. Skirtingai nei Vakarų šalių visuomenių, Lietuvoje neįvyko esminių visuomenės nuostatų pokyčių, atspindinčių gyventojų sveikatos vertybinių prioritetų kaitą ir įsisamoninimą, kad sveikatos priežiūros sistema, arba medicina, jau nebėra tas vienintelis veiksnys, galintis apsaugoti asmens sveikatą nuo visokios grėsmės, kad **sveikata vis labiau priklauso nuo paties individo atsakomybės už savo sveikatą.** Lietuvos visuomeneje vis dar nesuvokiama asmeninės atsakomybės ir pasirinktos elgsenos reikšmė sveikatai – gyventojų gyvenimo stiliui būdingi žalingi įpročiai: nesaikingai vartojamas alkoholis, rūkymas, nesveika mityba (naudojami gyvuliniai riebalai, mažai vartojama daržovių). Nepaisant formalių suvaržymų, svaigalai ir rūkalai yra lengvai prieinami visoms gyventojų grupėms, sveikatai žalingi įprociai sparčiai plinta tarp vaikų ir paauglių.

Sveikas gyvenimo būdas. Skiriamos trys svarbiausios Lietuvos gyventojų sveikos gyvensenos vertybes ir elgesį lemiančios makro- ir mikroveiksnių grupės, kurios daro esminę įtaką visuomenės sveikatos rodikliams (mirtingumui, vidutinei tikėtinai gyvenimo trukmei):

– Struktūriniai veiksniai (socialiniai ekonominiai, politiniai).

Didėjant Lietuvos gyventojų socialinei diferenciacijai, dalis gyventojų išstumiami iš darbo rinkos, susidaro skurdo ir socialins atskirties grupės, todėl didelė Lietuvos visuomenės dalis, neturėdama pakankamai išteklių bei būdama labiau materialiai suvaržyta ir priklausoma, net neturi materialių galimybių laikytis sveikos elgsenos principų (sveika mityba, aktyvus laisvalaikis, mažiau sveikatai kenksminga aplinkai ir t. t.). Norint pasiekti, kad sveikos gyvensenos vertybės taptų pasirinkimo prioritetu, šalyje turi būti pasiektas atitinkamas pragyvenimo lygis. Siekiant sumažinti didelį socialinės atskirties grupių sergamumą ir mirtingumą pirmiausia būtina mažinti skurdą.

[48] Jurgelėnas A. Kai kurie sveikatos kokybės aspektai sveikuolių mokyklose ir sanatorijos-reabilitacijos įstaigose (Sociologinio tyrimo ataskaita). Vilnius, 1994.

– Sveika aplinka. Sveikos gyvensenos ir elgsenos svarba yra ribojama ir priklauso nuo įvairių nacionaliniu ir regioniniu lygiu vykdomų aplinkosaugos, vartojimo industrijos ir kultūros, psichosocialinėsaplinkos programų ir taikomų strategijų.

Vertinant *aplinkosaugos* situaciją pažymėtina, kad apie 0,5 mln. Lietuvos gyventojų vartoja nitratais, mikroorganizmais ir kt. teršalais užteršta vandenį, iš centralizuotai tiekiamo vandens 50 proc. viršijama geležies koncentracija. Dėl transporto priemonių skaičiau augimo sparčiai didėja oro užterštumas miestuose (tyrimų duomenimis, didžiuosiuose miestuose, kuriuose transporto vis daugiau, azoto dioksido koncentracija dažnai viršija nustatytą normą ir nuolat didėja). Kita sveikos aplinkos sritis yra atliekų tvarkymas. Atliekų apskaitos duomenimis, Lietuvoje per metus susidaro apie 130 tūkst. tonų pavojingų atliekų. Didelė jų dalis – sunkiųjų metalų turinčios atliekos, seni nenaudojami pesticidai.

Sveikos gyvensenos formavimui didele reikšmę turi *vartojimo industrijos reguliavimas ir vartojimo kultūros formavimas*. Lietuva pastaruoju metu išgyvena nepaprastai intensyvų vartojimo ekonomikos, kultūros ir vartotojų visuomenės kūrimąsi. Per trumpą laiką Lietuvos visuomenė išgyveno daugumą vartotojiškos visuomenės privalumų ir trūkumų. Kadangi vartojimas yra gamybos, o ne malonumo ar pasitenkinimo funkcija, kuri suprekina visas natūralias, kultūrines ir dvasines žmogaus gyvenimo sritis, pagrindinis gamybos siekis didinti pelną neišvengiamai kertasi su vartotojo interesais. Didėjanti šiandieninės Lietuvos prekių gausa vartotojui sukuria pasirinkimo problemų. Kalbant apie aktyvų sveikos gyvensenos formavimą akivaizdu, kad Lietuvoje sveikas vartojimas dar nėra tapęs vartojimo kultūros dalimi dėl dviejų svarbių priežasčių: *pirma,* didelė visuomenės dalis materialiai nepajėgi naudotis sveiko vartojimo galimybėmis, *antra,* Lietuvos ekonomika dar nėra suinteresuota investuoti į sveiko vartojimo industriją.

Psichosocialinė aplinka – pati sudėtingiausia ir subtiliausia sveikai gyvensenai darančių įtaką veiksnių sritis, nes jos svarba išryškėja tik sukūrus materialias sveikos gyvensenos sąlygas, užtikrinus visuomenės informuotumą ir pozityvų požiūrį į sveiką gyvenseną. Nors materialių sąlygų ir sveikos fizinės aplinkos sukūrimas, sveikos vartotojiškos kultūros formavimas, žiniasklaidos, švietimo, sveikatos institucijų vykdoma informacijos sklaida yra būtina ir iš esmės padidina sveikos gyvensenos ir elgsenos pli-

timą, taciau to nepakanka. Psichosocialinė aplinka šeimoje ir darbe neatsiejama nuo ekonominių, socialinių ir kitų makrolygmens procesų, kurie ypač išryškėja visuomenei pasiekus santykinės gerovės būklę. Vakarų šalių patyrimas rodo, kad pasiekus aukštą visuomenės gerovės lygį, kai sveika gyvensena tampa daugumos gyventojų elgesio norma, vis dėlto neišnyksta priklausomybę skatinančių medžiagų vartojimo problema, susijusi ne tik su išliekančiu tokioje visuomenėje ribinių grupių, bet ir su visuomenės pasiturinčių grupių atskirų atstovų elgsena. Nors Lietuvoje veikia psichikos sveikatos, psichologinių konsultacijų, diagnostikos ir psichoterapijos institucijos, tačiau kol kas nėra nei pakankamos tokios pagalbos bazės, nei specialistų, neaiškūs pagalbos teikimo standartai, neatliekami išsamūs tyrimai, kurie leistų identifikuoti šio pobūdžio problemos mastą. Psichologinė pagalba labiau orientuota į pasekmes, o ne į priežastis.

– Kultūriniai veiksniai, arba žinios ir vertybės. Sveikos gyvensenos motyvacija ir elgesys formuojamas, skleidžiant švietimo įstaigų, žiniasklaidos informaciją apie sveikos gyvensenos priemones, pavyzdžiui, leidžiama literatūra ar vaizdinė medžiaga narkomanijos prevencijos klausimais, organizuojamos psichologinės-pedagoginės reabilitacijos stovyklos rizikos grupės vaikams ir jaunimui, organizuojami įvairūs renginiai vaikams ir jaunimui, kurių metu propaguojama sveika gyvensena.

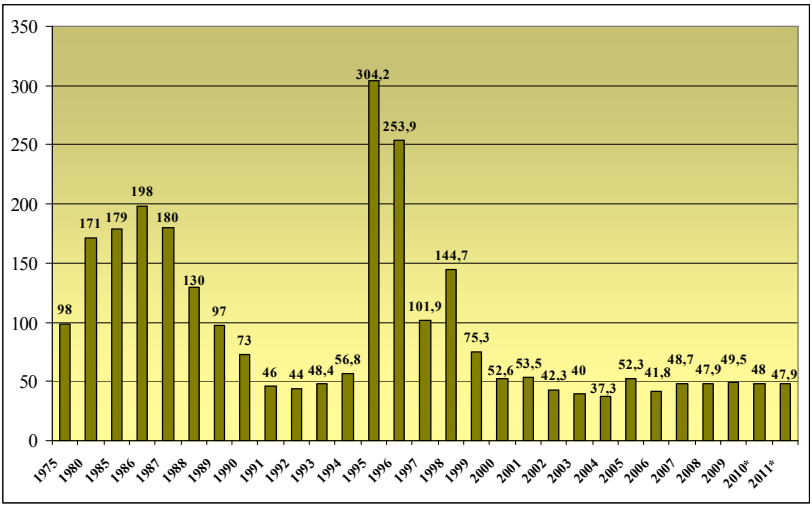
Atkreiptinas dėmesys **į išsilavinimo ir sveikos gyvensenos koreliacini ryšį** – kadangi neįmanoma pasiekti, kad visi Lietuvos gyventojai įgytų aukštąjį išsilavinimą, būtina taikyti specialius veiksnius, padėsiancius formuoti sveiką gyvenseną tarp mažiau išsilavinusių visuomenės grupių.

5.1.2. Socialinės epidemijos ir „juodosios skylės“ statistikoje

Gyvenant šiuolaikiniame, naujų technologijų ir eksperimentų pasaulyje, galima drąsiai teigti, kad vis daugiau visuomenės yra pakliuvę į žalingų įpročių pinklės ir visai nebando iš jų išsinarplioti. Dažniausiai pasitaikančios sveikatai žalingos gyventojų elgsenos formos:

- alkoholio vartojimas,
- narkotikų vartojimas,
- rūkymas,
- nesveika mityba,
- mažas fizinis aktyvumas.

Alkoholio vartojimas. Dauguma mokslininkų, tyrinėjančių gyventojų sveikatos ir mirtingumo problemas buvusioje Tarybų Sąjungoje (taip pat ir Lietuvoje), nesaikingą alkoholio vartojimą nurodo kaip vieną iš pagrindinių mirtingumo rizikos veiksnių. Remiantis alkoholio pardavimo duomenimis, tikruosius alkoholio vartojimo paplitimo mastus tarp Lietuvos gyventoju nustatyti gana sudetinga, nes tiek sovietiniu, tiek ir socialinių transformacijų laikotarpiu buvo ir tebėra itin paplitusi naminio alkoholio gamyba (o 10-ą dešimtmetį – ir alkoholio kontrabanda). Todėl paprastai remiamasi netiesioginiais rodikliais: mirties atvejų, susijusių su alkoholiu, statistika, lėtiniu alkoholizmu susirgusių gyventojų skaičiumi, su sveikata susijusios elgsenos apklausų duomenimis.

* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

29 pav. Lėtiniu alkoholizmu pirmą kartą susirgusių gyventojų skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų

Analizuojant alkoholizmu susirgusių Lietuvos gyventojų statistiką prieš įsigalint rinkos ekonomikai ir jai įsigalėjus, pastebima, kad atkūrus nepriklausomybę padėtis pasikeitė teigiama linkme. Tik 1995–1996 m. užregistruota ypač daug lėtiniu alkoholizmu susirgusių gyventojų (*29 pav.*), 100 tūkst. gyventojų teko 311,4 sergančių lėtiniu alkoholizmu (plg.

2007 m. – 48,7, t. y. 6,4 karto mažiau), 1995 m. besigydančių nuo priklausomybės alkoholiui asmenų užfiksuota net 11,3 tūkst., ir tai yra didžiausias skaičius per visą laikotarpį nuo nepriklausomybės atkūrimo. Tokios neigiamos rodiklių reikšmės gali būti siejamos su pablogėjusia visuomenės socialine ekonomine padėtimi, nedarbo problemomis ir depresyvių nuotaikų (ypač kaimuose) paplitimu. Alkoholio vartojimas ypač suintensyvėja sunkmečio sąlygomis, kai išstumti iš darbo rinkos darbingo amžiaus asmenys negali savęs realizuoti. Taip ne tik žalojama sveikata, bet ir daugėja smurto atvejų, auga nusikalstamumas. Dėl šių priežasčių ekonominių pokyčių metu valstybė turi ypač rūpintis atitinkamos psichosocialinės aplinkos formavimu, apsaugančios visuomenę nuo stresinių situacijų.

Moksliniai duomenys rodo, kad nors geriančiųjų alkoholinius gėrimus dalis Lietuvoje yra mažesnė negu Estijoje ir Latvijoje, lietuviai per vieną kartą suvartojamo alkoholio kiekiu gerokai lenkia kaimynines šalis. Labiausiai alkoholį vartoti yra linkę jauno ir vidutinio amžiaus ir žemesnio išsilavinimo vyrai. Net 16 proc. lietuvių per vieną kartą suvartoja 5 sąlyginius gėrimo vienetus (50 g degtinės taurelių, vyno taurių arba alaus butelių[49]. Be to, tyrimų rezultatai patvirtina prielaidą, kad dažna nesaikingo alkoholio vartojimo pasekmė – mirtis dėl smurto. Toks sąryšis išryškėja vertinant Lietuvos vyrų mirtingumo statistikos bei specialiųjų tyrimų duomenis, kurie rodo, kad nemaža dalis mirusiųjų dėl smurtinių priežasčių arba su smurtu ar nelaimingais atsitikimais susijusių įvykių kaltininkų būna apsvaigę nuo alkoholio.

Narkotikų vartojimas. Nuo 1995 iki 2002 m. oficialieji narkomanijos rodikliai Lietuvoje padidėjo beveik 4 kartus (nuo 34,0 iki 126,3 (100 tūkst. gyv.)[50]. Kadangi šie rodikliai remiasi tik gydymosi įstaigose registruotų narkomanų ir toksikomanų duomenimis, iš tikrųjų jie gali būti daug didesni. Didžiausią nerimą kelia itin **spartus narkotikų plitimas tarp jaunimo**. Tyrimų duomenys rodo, kad 15,5 proc. 15–16 m. paauglių jau bandė narkotikų (trigubai daugiau negu 1995 m.)[51], o du trečdaliai registruotų nar-

[49] Brunovskis A., Ugland T. Alcohol Consumption in the Baltic States - Developments from 1994 to 1999 / Fafo-paper, 2003.

[50] Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenys, 2003.

[51] Bielskutė J., Zaborskis A. Paauglių narkomanija ir jos veiksniai // Sveikatos mokslai. 2003. Nr. 4.

komanų – 20–34 m. amžiaus. Daugiau kaip keturi penktadaliai registruotų narkomanų – vyrai, beveik visi (95 proc.) gyvenantys miestuose.

Narkotikai tampa vis prieinamesni, didėja jų pasiūla ir poreikis. Dažniausi narkotikų vartojimo motyvai – noras išbandyti, smalsumas ir draugų įtaka.

Rūkymas. Gyvensenos tyrimų rezultatai rodo, kad rūkančiųjų dalis visuomenėje sparčiai didėja. Sveikatos apsaugos ministerijos duomenimis, **Lietuvoje su rūkymu susijusios mirties priežastys kasmet nusineša apie 7 tūkst. gyvybių (apie 20 mirčių kasdien)**.

2000 m. duomenimis, reguliariai rūkė 51,5 proc. vyrų ir 15,8 proc. moterų, 2006 m. kasdien rūkančių vyrų dalis sumažėjo iki 43,4 proc., moterų – 14,5 proc. Didžiausia kasdien rūkančių dalis yra tarp gyventojų, turinčių vidurinį arba profesinį išsilavinimą, mažiausia – tarp aukštąjį išsilavinimą įgijusių gyventojų. **Rūkymo įpročių paplitimu Lietuvos vyrai išsiskiria iš ES valstybių narių, pagal rūkymo paplitimo rodiklius užimantys antrąją vietą.**

Nustatyta, kad **sveika gyvensena yra mažiausiai paplitusi žemiausio išsilavinimo ir menkesnių pajamų gyventojų grupėse**, kurioms labiau būdingi sveikatai žalingi įpročiai – alkoholio vartojimas ir rūkymas. Tokį žalingų įpročių paplitimą lemia psichosocialinio streso sąlygos, todėl tolesnė Lietuvos gyventojų sveikatos raida priklausys ir nuo to, kaip sėkmingai bus šalinamos socialinės nelygybės, o kartu ir gyventojų sveikatos skirtumų problemos.

Fizinis aktyvumas yra labai svarbus gerinant ir stiprinant žmogaus sveikatą bei mažinant riziką susirgti lėtinėmis neinfekcinėmis ligomis. Be to, tinkamas fizinis aktyvumas reguliuoja virškinimą, padeda išvengti viršsvorio, teigiamai veikia nervų sistemą, padeda įveikti stresus, emocinį nuovargį bei depresiją. Deja, laikui bėgant fizinis aktyvumas tapo aktualia visuomenės problema. Mokslinei techninei pažangai skverbiantis į buitį, žmogus priprato prie komforto, tačiau tai kenkia mūsų fizinei sveikatai, nes kuo daugiau komforto, tuo mažiau mes dedame pastangų ir taip pasireiškia neveiklumas. Dėl nejudrumo sumažėja žmogaus organizmo tonusas, atrofuojasi raumenys, sutrinka medžiagų apykaitos procesai, pablogėja organizmo prisitaikymo prie įvairių stresinių situacijų galimybės.

Todėl sumažėja viso organizmo darbingumas, atsparumas ligoms. Techninė pažanga išvadavo žmoniją nuo sunkaus fizinio darbo ir iš žmogaus reikalauja intensyvios protinės veiklos, greitos reakcijos. Tačiau būtent fizinė savijauta turi didžiulės įtakos mūsų protinei veiklai, todėl fizinis aktyvumas – vienas iš pagrindinių veiksnių, skatinančių gerą savijautą, stiprinančių sveikatą ir gerinančių gyvenimo kokybę.

5.2. Gyvenamosios aplinkos kokybė: sparti urbanizacija ir „kaimiškoji" rekreacija

Vienas pagrindinių gyvenamųjų statinių reikalavimų, nustatytų Europos Sąjungoje ir Lietuvoje, yra sveikatos veiksnys[52]. Pagal Lietuvoje ir Europoje atliktus sveikatos tyrimus, dėl neigiamo gyvenamosios aplinkos veiksnių poveikio labiausiai pažeidžiami yra jaunesni ir vieniši pagyvenę asmenys. Butuose ir individualiuose namuose žmonės praleidžia daugiau kaip pusę savo gyvenimo. 2002 m. Vilniuje buvo atliktas Pasaulio sveikatos organizacijos Europos regiono biuro inicijuotas tyrimas „Būstas ir sveikata" . Jo metu paaiškėjo, kad daugelis gyventojų vidutiniškai per parą savo bute praleidžia apie 10 val., senyvo amžiaus žmonės – daugiau kaip 14 valandų. Tyrimo metu nustatyta, kad žmonės, gyvenantys mažesniuose nei 59 m^2 butuose, savo sveikatos būklę vertina blogiau nei gyvenantieji didesniuose. Gyventojai, turintys sveikatos sutrikimų ar sergantys ligomis, sietinomis su gyvenimo sąlygomis, pasitenkinimą bendru buto dydžiu ir kambarių dydžiu vertina prastai. Infekcinėmis lėtinėmis ir aplinkos veiksnių sukeliamomis ligomis gerokai dažniau serga tie asmenys, kurie gyvena mažose, perpildytose, mažai vėdinamose, neatitinkančiose higienos reikalavimų patalpose. Tokiomis sąlygomis žmogaus organizmą veikia įvairūs kenksmingi veiksniai: triukšmas, netinkamas apšvietimas ir ventiliacija, oro tarša.

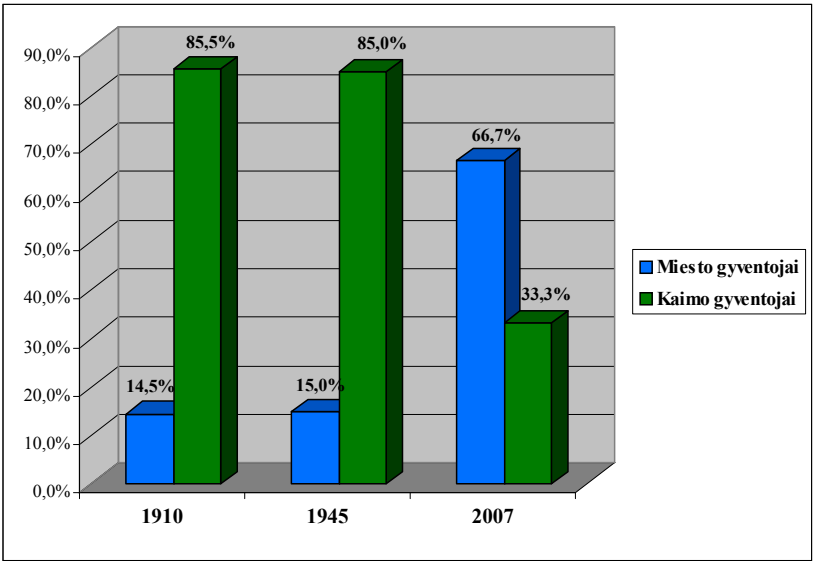
Tyrimo metu 34,5 proc. respondentų teigė, kad mažos patalpos turi didesnės įtakos depresijai vystytis nei didesnės. Tai patvirtina ir Pasaulio sveikatos organizacijos duomenys. Lietuvoje atlikti būsto ir sveikatos tyrimai rodo, kad **gyventojų sveikata priklauso nuo būsto dydžio**. Dauguma apklaustųjų gyventojų norėtų gyventi didesniame bute. Dažniausi nusiskundimai, susiję su netinkama patalpų kokybe, yra akių, nosies ir ryklės gleivinių dirginimas, padidėjęs nuovargis ir nervinis dirglumas,

[52] Pagal Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos duomenis, 2008.

dusulys, silpnumas, galvos skausmai, pykinimas. Dėl ilgalaikio poveikio gali būti pažeista nervų sistema, prasidėti onkologiniai susirgimai.

Vienas esminių statinio reikalavimų yra apsauga nuo triukšmo, kurio garsumas priklauso ir nuo patalpų akustinių savybių, kurias nulemia jų tūris, apstatymas baldais ar įrenginiais, grindų, sienų, lubų danga. Tyrimo duomenimis, net du trečdaliai namų ūkių gyventojų mano, kad juos triukšmas trikdo dėl nepakankamos garso izoliacijos.

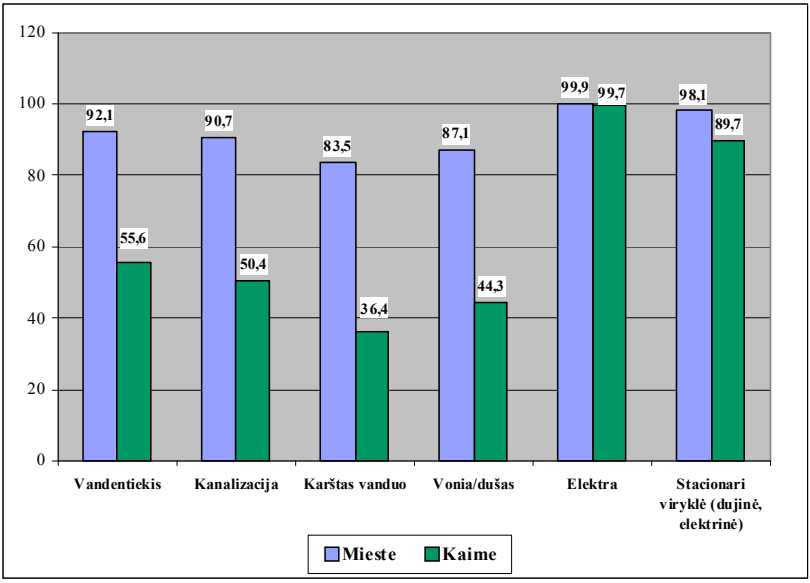
Per pastaruosius 50 metų labai **pasikeitė miesto ir kaimo gyventojų proporcijos** (*30 pav.*). **Lietuva jau nebe kaimo kraštas – du trečdaliai gyventojų gyvena mieste.** Vertinant Lietuvos miestų ir kaimų gyvenimo sąlygas (užimtumą, būsto patogumus, prieinamumą prie išteklių, galimybes įgyti išsilavinimą ir gyventi visavertį kultūrinį gyvenimą), gyventojų kėlimasis į miestus vertinama kaip teigiama tendencija, tačiau tai dar nereiškia, kad turi būti skatinama gyventojų migracija iš kaimo į miestus. Turi būti gerinama gyvenimo kokybė kaime, kur žmogus galėtų jaustis gyvenantis sveikoje, gražioje, patogioje aplinkoje.

Šaltinis: Lietuvos nekilnojamojo turto plėtros asociacija.

30 pav. Lietuvos gyventojų sudėties pagal gyvenamąją vietą pokyčiai

Kiekybiniai gyvenamųjų patalpų rodikliai kaime buvo geresni negu mieste, tačiau kokybiniai – prastesni, ypač apsirūpinimo patogumais. Mieste būstuose be tualeto su nutekamuoju vandeniu gyvena apie 7 proc. asmenų, kaime – net 47 proc., be vonios ar dušo – atitinkamai 8 ir 40 proc. Tik 32,6 proc. kaimo gyvenamųjų patalpų turi karštą vandenį, 36,8 proc. – vonią ar dušą. Tačiau kaimo gyventojai gerokai rečiau nei miestiečiai skundžiasi triukšmu, oro užterštumu ir dideliu nusikalstamumu gyvenamajame rajone.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

31 pav. Gyventojų apsirūpinimas patogumais būstuose (proc.)

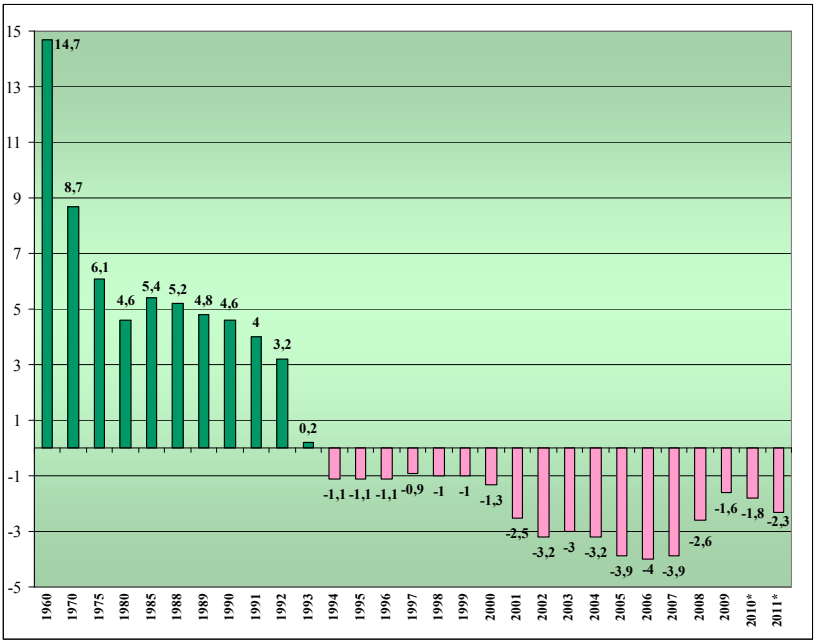
Gyventojų materialinės būklės raidos tendencijos rodo pastebimą gyventojų gyvenimo lygio augimą Lietuvoje. Lietuvos narystė ES sudarė prielaidas teigiamiems gyvenimo gerovės pokyčiams šalyje, tačiau kartu siekimas išlaikyti Mastrichto kriterijus – pažaboti infliaciją ir biudžeto deficitą tam tikra prasme riboja gyvenimo lygio augimo galimybes.

5.3. Lietuvos gyventojų demografinė būklė ir šeimyninis gyvenimas

5.3.1. Lietuvos demografinė agonija

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje iš esmės pakito šalies demografinė raida. Nuo praėjusio dešimtmecio pradžios visų demografinių procesų – gimstamumo, mirtingumo, šeimos formavimo, migracijos – pokyčiai neigiami, o jų pasekmė – gyventojų skaičiaus mažėjimas, depopuliacija, spartus gyventojų senėjimas.

Gyventojų skaičius Lietuvoje pradėjo mažėti nuo 1992 m. Lietuvoje 2009 m. pradžioje gyveno 3346 tūkst. žmonių. Tai 347,7 tūkst. mažiau negu prieš aštuoniolika metų.

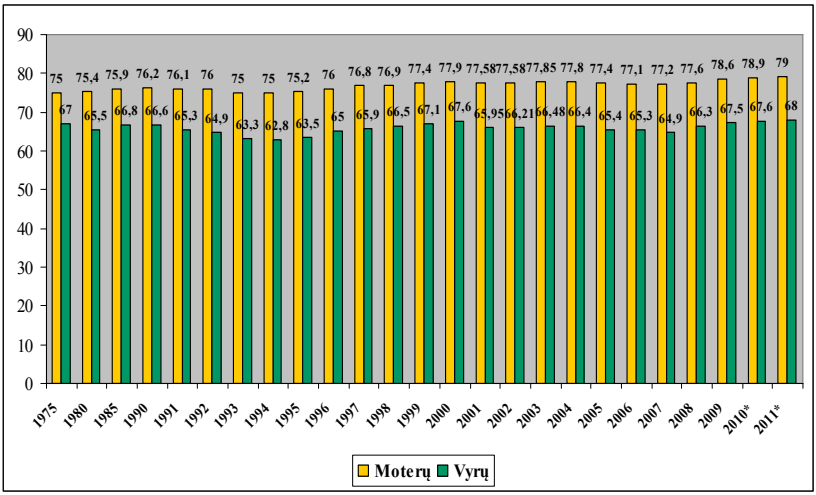
* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos Statistikos departamentas.

32 pav. Natūralus gyventojų prieaugis (tenkantis 1 tūkst. gyventojų)

Gyventojų skaičius pirmiausia pradėjo mažėti dėl emigracijos, nuo 1994 m. – dėl natūralios kaitos, t. y. dėl didesnių mirtingumo negu gims-

tamumo rodiklių. 1995 m. natūralus gyventojų prieaugis pasiekė kritinę ribą, t. y. gimstamumo rodikliai yra mažesni už būtinus gyventojų reprodukcijos procesui, ir ligi šiol mažėja (*32 pav.*). **Šalyje vyksta sparti depopuliacija, vaikų karta nebepakeičia tėvų kartos.**

Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, visuomenės senėjimas ir mirtingumas. Laikui bėgant neigiami demografiniai pokyčiai sukelia socialines ir ekonomines problemas. Gyventojų struktūra pagal amžių turi esminį poveikį šalies makroekonomikai: darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus mažėjimas neigiamai veikia šalies BVP rodiklius, spartus gyventojų senėjimas keičia kuriančiosios ir vartojančiosios visuomenės santykį: didelis išlaikytinių – vaikų ir pagyvenusių žmonių – skaičius reiškia vis didesnę šalies biudžeto dalį, skiriamą socialinei sferai ir kartu didėjantį biudžeto deficitą. Neigiamos pastarųjų metų demografinių rodiklių tendencijos rodo, kad Lietuvos (taip pat ir Europos) **visuomenės senėjimas ateinančiais dešimtmečiais turės rimtos įtakos ekonominiam augimui ir tik dar labiau padidins gresiančius ekonominius sunkumus.**

* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos Statistikos departamentas.

33 pav. Lietuvos gyventojų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė[53] (metais)

[53] Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė – tai tikimybinis rodiklis, kuris rodo, kiek vidutiniškai metu gyvens gimęs kūdikis, jei mirtingumo lygis liks nepakitęs.

Iš kitos pusės, gyventojų senėjimas suvokiamas kaip teigiamas socialinis pokytis. **Ilgesnė gyvenimo trukmė – tai kokybiško ir sveiko gyvenimo rodiklis, vienas svarbiausių kiekvienos šalies išsivystymo požymių ir žmonijos laimėjimų.**

Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė dažnai naudojama lyginant valstybių ar regionų socialinio išsivystymo lygį. Šis rodiklis taip pat tiksliausiai apibūdina mirtingumo lygį. Vertinant mirtingumą pagal šį rodiklį, aiškėja, kad pozityvūs Lietuvos gyventojų mirtingumo lygio pokyčiai vyko tik iki XX a. 7-ojo dešimtmečio vidurio. Nuo 1965 iki 1984 m. Lietuvos vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė mažėjo, vėliau vyko ženklūs šio rodiklio svyravimai. Moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės dinamika buvo stabilesnė nei vyrų, 1967–1984 m. iš esmės likdama to paties lygio.

Socialinių transformacijų laikotarpiui (1990–2000 m.) būdingi dideli mirtingumo lygio svyravimai[54]. Kaip ir kitose buvusios Tarybų Sajungos šalyse, po 1990 m. gyventojų mirtingumas gerokai padidėjo: per kelerius metus vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė sutrumpėjo net 3,8 metų, moterų – 1,2 metų. Nuo 1995 m. demografinė padėtis ėmė stabilizuotis.

Tokius ryškius svyravimus lėmė kelios veiksnių grupės: kaip ir daugelyje pokomunistinių šalių, politinių, socialinių ir ekonominių transformacijų metu blogėjo didelės visuomenės dalies socialinė ekonominė padėtis: sumažėjo pajamos ir perkamoji galia, plito skurdas (ypač kaimuose), o tai neišvengiamai turėjo įtakos gyventojų sveikatai. Pažymėtina, kad **mirtingumas šiuo laikotarpiu buvo ypač išaugęs vidutinio amžiaus vyrų, t. y. ekonomiškai atspariausiose,** o ne socialiai jautriausiose – senyvo amžiaus – **gyventojų grupėse**. Tokius mirtingumo rodiklių svyravimus galima pagrįsti stresinės būsenos, pesimistinių nuotaikų, depresijos visuomenėje paplitimu, kas neišvengiamai paveikia žmonių sveikatą[55] (silpnėja žmogaus imuninė sistema – didėja rizika susirgti in-

[54] Stankūnienė V., Mikulionienė S., Baublytė M. Gyventojų skaičius ir sudėtis. Gyventojų senėjimas / Lietuvos gyventojai 1990–2000. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2002.

[55] Kiecolt-Glaser J. K., Glaser R. Stress-associated immune modulation and its implications for reactivation of latent herpesviruses. New York, NY: Marcel Dekker Inc, 1994.

fekcinėmis, onkologinėmis, kraujotakos sistemos ligomis, didėjant depresijos atvejų didesnė ir savižudybių – Lietuvoje ypač paplitusios tarp darbingo amžiaus vyrų – tikimybė). Tačiau pažymėtina, kad ir dabar Lietuvoje, palyginti su kitomis Vakarų šalimis, vis dar gana aukštas mirtingumo lygis (aukštesnis negu Čekijoje, Slovakijoje, Lenkijoje, Slovėnijoje), o gyvenimo trukmė, lyginant su 2000 m., vėl yra sutrumpėjusi (vyrų – net 2,7 metų, moterų – 0,7 metų).

Gyventojų senėjimas. Per pastaruosius penkis dešimtmečius 60 metų ir vyresnių gyventojų dalis iš bendro gyventojų skaičiaus padidėjo dviem trečdaliais: nuo 12 proc. 1959 m. iki 16 proc. 1990 m. ir iki 20 proc. 2003-iaisiais, o vaikų iki 14 metų dalis trečdaliu sumažėjo (nuo 27 iki 18 proc.). Šiuo metu **Lietuvoje 60 metų ir vyresnių žmonių yra daugiau negu vaikų**. 2008 m. pradžioje tokių asmenų buvo 690,8 tūkst., arba **kas penktas Lietuvos gyventojas**, o Europos Sąjungos valstybėse narėse – kas ketvirtas. Taigi Lietuva dar neįeina į pirmąjį demografiškai seniausių pasaulio šalių dvidešimtuką.

Prognozuojama, kad **2060 m. pradžioje du penktadalius (40,9 proc.) Lietuvos gyventojų sudarys pagyvenę žmonės** (ES – 35,7 proc.). Beveik tris kartus padidės senyvo amžiaus (80 metų ir vyresnių) gyventojų skaičius. Tikėtina, kad **2060 m. pradžioje vienam pagyvenusiam asmeniui teks vienas darbingo amžiaus asmuo** (šiuo metu – 3).

Vis dar ryškus senyvo amžiaus miesto ir kaimo gyventojų skaičiaus skirtumas: pagyvenę žmonės Lietuvoje sudaro apie penktadalį (19 proc.) miesto ir ketvirtadalį (23 proc.) kaimo gyventojų.

Lietuvai būdingas gyventojų struktūrinio senėjimo bruožas – senatvės feminizacija: tarp vyriausių Lietuvos gyventojų dominuoja moterys. Moterų demografinės senatvės rodiklis trečdaliu viršija vyrų rodiklį (atitinkamai – 24 ir 16 proc.), jos gyvena vidutiniškai 12 metų ilgiau negu vyrai.

Demografinės raidos laikotarpiai, kai gyventojų amžiaus struktūra sparčiai keičiasi (senėja), praktiškai visose gyvenimo sferose reikalauja laiku priimtų ir pasvertų visuomenės adaptavimo veiksmų. Naujas jauno ir senyvo amžiaus gyventojų santykis visuomeneje verčia pritaikyti prie naujų poreikių galimybes dalyvauti darbo rinkoje, socialines garantijas, socialinės globos paslaugas, poreikius atitinkančias sveikatos apsaugos,

ekologijos priemones (aplinką, gyvenviečių infrastruktūrą, susisiekimą ir pan.).Valstybei nereaguojant į pagyvenusių žmonių dalies didėjimą ir jų specialius poreikius, kyla pavojus šios grupės gyventojų gerovei.

5.3.2. Gyventojų emigracija: „išsivaikščiojanti" Lietuva

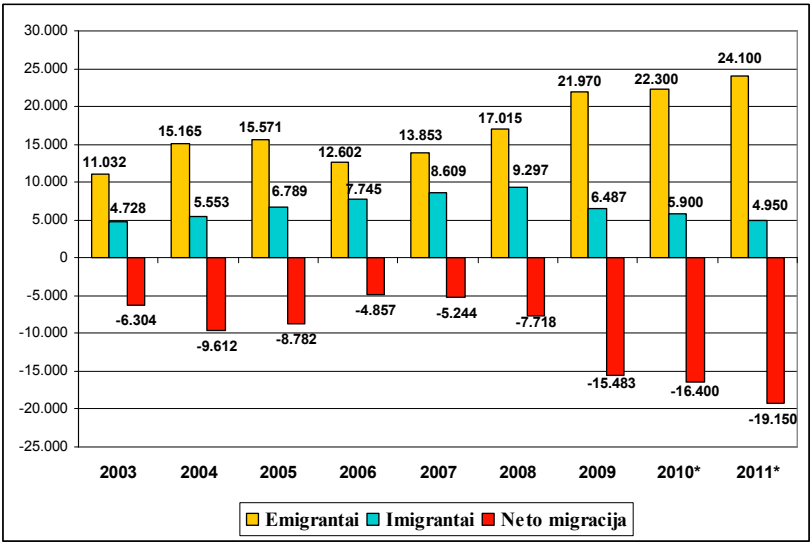
Kaip jau buvo minėta, viena pagrindinių Lietuvos gyventojų skaičiaus mažėjimo priežasčių – emigracija, kuri, Lietuvai tapus ES nare, dar labiau išaugo. **Pagal emigracijos mastus, atsižvelgiant į gyventojų skaičių, Lietuva pirmavo visoje ES.** Statistikos departamento duomenimis, 1990–2003 m. iš Lietuvos išvyko 303 tūkst. žmonių, vien 2005 m. – net 32,5 tūkst., 2008 m. – 17 tūkst. gyventojų deklaravo išvykimą. Šį skaičių dar padvigubina nedeklaravusių išvykimo asmenų skaičius, nes tik kas antras ar trečias Lietuvos gyventojas emigruodamas deklaruoja savo išvykimą (pvz., 2007 m. emigravo 26,5 tūkst. Lietuvos gyventojų, iš jų: 13,8 tūkst. deklaravo išvykimą,12,7 tūkst. – nedeklaravo). Daugiausia – ***48,1 tūkst***. gyventojų – išvyko 2005 m.

2001–2009 m. iš Lietuvos emigravo 253,6 tūkst. žmonių, iš jų savo išvykimą deklaravo 121,6 tūkst., nedeklaravo – 132,0 tūkst.

Tyrimų duomenys rodo, kad **išvyksta daugiausia jauni, gerą išsilavinimą įgiję, verslūs ir iniciatyvūs asmenys, taip pat jaunos šeimos.** 2007 m. duomenimis, apie 18 proc. emigrantų – 25–29 m. amžiaus (plg. 2001 m. – 14 proc.), 13 proc. – 20–24 m. amžiaus (2001 m. – 14 proc.), 13 proc. – 30–34 m. amžiaus (2001 m. – 11 proc.), 60 metų ir vyresni – 4 proc. (2001 m. – 8 proc.).

Dėl emigracijos mažėjant gyventojų skaičiui, **atitinkamai sumažėjo ir darbo jėgos** – 1,84 mln. 1995 m. iki 1,61 mln. 2005 m. Keičiasi ir Lietuvos gyventojų demografinė sudėtis. Per ketverius metus iki 2005 m. darbo jėgos struktūroje jaunimo iki 25 metų sumažėjo 42,2 tūkst. (3,3 proc.), o vyresnių kaip 50 metų asmenų pagausėjo 60,6 tūkst. (11,6 proc.).

Be to, **daugėja išsilavinusių emigrantų**: 2007 m. kas ketvirtas 16 metų ir vyresnio amžiaus emigrantas buvo baigęs aukštąją ar aukštesniąją mokyklą (2006 m. – kas penktas, 2001 m. – kas devintas), tarp emigrantų gausu ir aukštos kvalifikacijos pagyvenusių asmenų (mokslininkų, gydytojų).

* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

34 pav. Migracijos iš Lietuvos / į Lietuvą pokyčiai (1 tūkst. gyventojų)

Taip pat vis didesnę dalį (vertinimai nuo 55 proc. iki 80 proc.) emigravusiųjų sudaro **moterys, ypač nesusituokusios** (67 proc., plg. 2001 m. – 43 proc.) **ir įgijusios aukštąjį išsilavinimą.** Todėl galima teigti, kad **emigracija – tai lyčių nelygybės šalyje padarinys**, kuriam reikia atitinkamai užkirsti kelią. Lietuvoje **didesnė dalis moterų nei vyrų turi aukštąjį išsilavinimą**, moterų vertybių sistema yra kur kas aukštesnė nei vyrų, jos teikia daugiau reikšmės ne materialiniams siekiams, karjerai, o labiau profesiniam, vidiniam augimui. Tačiau profesinės karjeros siekti moteriai sunkiau nei vyrui. Išsilavinusi jauna moteris taip pat neturi didelių šansų Lietuvoje sukurti visavertiškos šeimos – surasti sau lygiaverčio partnerio. Moterys Lietuvoje – labiau išsilavinusios, pažengusios, intelektualios ir inteligentiškesnės nei vyrai, teikia didesnę reikšmę savęs, kaip asmenybės, ugdymui. Dažnai vyras neatitinka tokių moters lūkesčių ir kaip partneris jis yra nekonkurencingas. Tai liudija skyrybų statistika, **didelė vienišų moterų lyginamoji dalis Lietuvoje**: 35,7 proc. vyresnio amžiaus moterų yra vienišos, 11,4 proc. – išsituokusios, dar 13,2 – našlės, tuo tarpu vyrų našlių – tik 2,5 proc. Todėl dažnai buityje galima išgirsti pagrįstą teiginį –

„Lietuva – vienišų moterų kraštas.“ Tokia situacija verčia moteris ieškoti geresnių savo lūkesčių realizavimo galimybių už Lietuvos ribų.

Nepaisant nemažo emigruojančiųjų šeimomis skaičiaus (2007 m. iš Lietuvos kartu su tėvais emigravo 3,7 tūkst. iki 18 metų amžiaus vaikų, daugiausia – 7,4 tūkst. vaikų išvyko 2005 m.), **tik 7 proc. emigrantų, turinčių vaikų, išvyko su jais.** Dauguma (72 proc.) emigrantų vaikų liko Lietuvoje su vienu iš tėvų, kiti (28 proc.) – su seneliais ar kitais giminaičiais. Tokia situacija neigiamai veikia ir taip pastaruoju metu mažėjantį šeimos stabilumą, atsiliepia vaikų auklėjimui – jie auga nepilnose šeimose, atsakomybė už jų ugdymą visiškai perkeliama švietimo institucijoms, nors pirminis vaiko vertybių sistemos formuotojas turėtų būti šeima.

Tyrimų išvadose teigiama, kad pagrindinė emigracijos priežastis – darbas: beveik 70 proc. emigrantų išvyksta dėl darbo, 8 proc. – pas anksčiau išvykusius šeimos narius ar sudarius santuoką su užsieniečiu, 13 proc. – mokytis (pažymėtina, kad studijuojančiųjų užsienio šalyse procentas nuolat auga ir nuo 2001 m. iki 2007 m. padidėjo nuo 4 iki 13 proc.).

Priimta manyti, kad šios tendencijos yra susijusios su apskritai sudėtinga ekonomine nemažos visuomenės dalies padėtimi, su kultūriniais ir sociologiniais pokyčiais, kad emigraciją pirmiausia lemia ekonominiai veiksniai – Lietuvos ir užsienio šalių atlyginimų ir gyvenimo lygio skirtumai . Tačiau tenka tuo suabejoti. Ekonominiai emigracijos motyvai yra pervertinami. Viena iš pagrindinių emigraciją lemiančių priežasčių yra ta, kad jaunimas palieka Lietuvą, nes **čia negali realizuoti savo profesinio potencialo** – visų pirma, dėl neaiškaus profesinės karjeros modelio Lietuvoje. Žinoma, kad ES sėkmės, karjeros svertai yra išsilavinimas ir profesionalumas, o Lietuvoje jie yra nuvertinti. Karjera, materialinis statusas Lietuvoje nuo profesionalumo ir išsilavinimo lygio nepriklauso. Antra, išsilavinęs jaunuolis ar mergina Lietuvoje negali realizuoti savo profesinių lūkesčių – rasti įdomų darbą, kurį dirbdamas jis galėtų augti, tobulėti kaip asmenybė. Sporadiški emigracijos tyrimai rodo, kad jauni žmonės nurodo nelauktas emigracijos priežastis, kad „Lietuva – tai provincija“, kad čia jiems „nepatinka žmonių tarpusavio santykiai“. Todėl sumanus, į profesinį augimą orientuotas jaunimas (ypač tyrėjai, mokslininkai) išvažiuoja. Čia jie neranda sau tinkamos terpės – profesinės, dažnai dvasinės, intelektinės, kūrybiškos aplinkos. **Pagrindinė jaunimo emigracijos iš Lietuvos priežastis – negalėjimas realizuoti savo potencialo, negalėjimas savęs įtvirtinti, tapti asmenybe.**

Atlyginimo dydis nėra vienintelis kriterijus, lemiantis gyventojų pasirinkimą darbo rinkoje (dirbti ar nedirbti, Lietuvoje ar užsienyje) dar ir todėl, kad pastaruoju metu vis daugiau investicijų skiriama patogiai ir saugiai darbo aplinkai sukurti. Darbo vietų kokybė apima ir tokius aspektus, kaip sąlygos nuolat tobulinti kvalifikaciją, galimybė realizuoti turimas žinias ir įgūdžius, dirbti aukštą pridėtinę vertę kuriantį darbą, turėti sveikas ir saugias darbo sąlygas, užtikrinti geras pajamas. Dėmesį darbo vietų kokybei skatina ir brangstanti darbo jėga. Darbuotojai vertina tokius veiksnius, kaip darbovietės prestižas visuomenėje, gaminių ir paslaugų kokybė, santykiai su bendradarbiais, tačiau kai kurie darbdaviai vis dar mažai dėmesio skiria darbo aplinkai gerinti (įskaitant ir jos pritaikymą neįgaliesiems). Dirbančiųjų apklausos duomenimis, tik 68 proc. iš jų yra patenkinti tokiomis darbo vietomis (senosiose ES valstybėse – 85 proc.). **Didelė dalis emigracijos – tai atsakas į nekokybiškas darbo vietas.**

Taigi, **emigracijos iš Lietuvos priežastys – daugiau socialinės, o ne ekonominės.**

Lietuvos statistikos departamentas prognozavo, kad **2030 m. Lietuvoje gyvens tik 3,12 mln. žmonių, t. y. gyventojų sumažės 9 proc.,** tačiau pagal 2011 m. pradžioje atlikto gyventojų surašymo duomenis **Lietuvoje jau 2011 m. gyvena tik 3,05 mln. gyventojų.** Tai neišvengiamai veikia ir darbo rinką – mažėjant darbo jėgos pasiūlai ir dirbančių gyventojų skaičiui, bus vis sunkiau išlaikyti mokesčių mokėtojų lėšomis finansuojamas sveikatos ir socialinės apsaugos sistemas. Tuo tarpu visuomenei senstant šių paslaugų poreikis vis didės.

Siekiant paskatinti sugrįžimą, būtina kompleksinė emigracijos mažinimo strategija, visų pirma, keičiant rinkos ideologiją ir pakreipiant ją socialinės politikos prioriteto pusėn, įgyvendinant sistemines reformas: mokslo ir švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros srityse, skatinant darbdavius plačiau vadovautis socialiai atsakingo verslo principais.

5.3.3. Šeimos instituto krizė: „demografinė žiema“

Pasaulio futuristai vis dažniau mini žmonijos laukiančią „demografinę žiemą“ – senėjančią visuomenę, mažą gimstamumą, šeimos nykimą ir šių procesų pasekmes (terminas „pasiskolintas“ iš režisieriaus Rick Stout, 2008 m. sukūrusio dokumentinį filmą „Demographic Winter: the

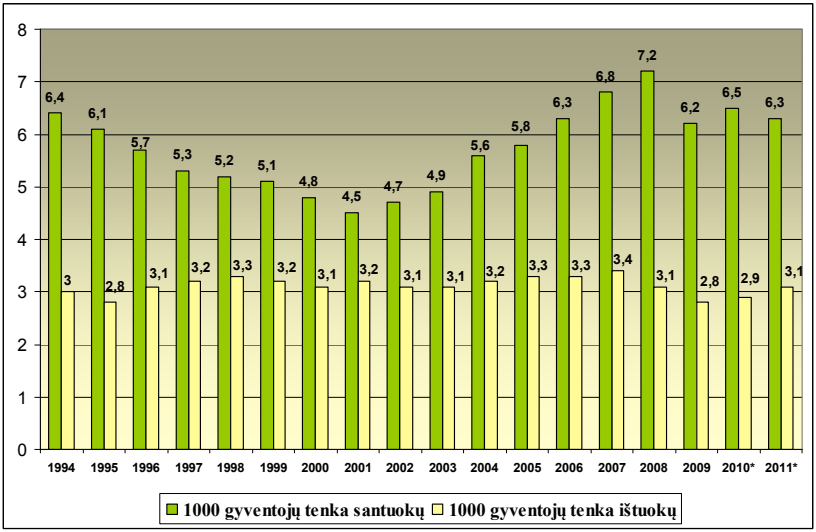
Decline of Human Family“). Vienos ryškiausių daugeliui šalių nepalankių demografinių procesų priežasčių – **šeimos instituto destabilizacija, silpnėjantys šeimyniniai saitai, nepilnų šeimų skaičiaus didėjimas.** Tokių problemų atsiradimas ir plitimas gali būti paaiškinamas socialinėmis ekonominėmis transformacijomis: gyventojai, ypač jaunimas, siekdami išsilavinimo, įsitvirtinti darbo rinkoje, apsirūpinti būstu, susiduria su ekonominiais sunkumais tiek dėl nepakankamai efektyvios paramos šeimai politikos, tiek dėl kintančio gyvenimo stiliaus, vertybinių orientacijų, gyvenimo būdo ir prioritetų, elgsenos, liberalėjant santykiams, stiprėjant individualizacijai.

Dėl šių priežasčių Lietuva, kaip ir kitos Europos šalys, išgyvena šeimos formavimo krizę. Per pastaruosius 10–15 metų labai pasikeitė Lietuvos šeimos demografinės charakteristikos: santuokų ir tradicinių šeimų skaičius ypač mažėjo 2000–2003 m. Įstojus į Europos Sąjungą santuokų skaičius, tenkantis 1 tūkst gyventojų, vėl ėmė didėti (2008 m. rodiklis – 7,2), nors santuokos vis dar atidedamos vyresniam amžiui. Rekordiniais pagal santuokų skaičių 1 tūkst. gyventojų galima laikyti 1956 m., kai buvo pasiektas 10,6 rodiklis.

Pastaraisiais metais skyrybų skaičius gana stabilus – 1000 gyventojų tenka apie 3 ištuokas arba **43 ištuokos šimtui santuokų** (2008 m.). 1945 m. šimtui santuokų teko tik 0,2 ištuokos, 1955 m. – 4,2, 1965 m. – 10,5, 1975 m. – 30,4, 1985 m. – 33,5, 1995 m. – 46,1, 1999 m. – 63,7. Taigi pastaruoju metu jau pastebimi teigiami šeimų stabilumą apibūdinančių rodiklių pokyčiai. Rekordiniai ištuokų skaičiumi buvo 1991 m., kai išsituokė net 15 250 porų (iš 34 241 susituokusių). Tuomet tūkstančiui gyventojų teko 4,1 ištuokos. Manoma, kad šis sprogimas įvyko ne dėl „charakterių nesutapimo“ – tradicinės skyrybų priežasties, bet dėl ekonominių aplinkybių, pavyzdžiui, butų privatizavimo. Poros, ankstesniais metais ištuoktos teismo arba faktiškai išsituokusios, legalizavo šias ištuokas.

Svarbus ištuokų rodiklis – buvusios santuokos trukmė. Daugiausia porų išsituokia 4–6 santuokos metais, penktadalis – neišgyvenę 10 metų, 12 proc. – antrąjį bendrojo gyvenimo dešimtmetį, 3 proc. – išgyvenę daugiau kaip 25 metus. 2000 m. vidutinė buvusios santuokos trukmė buvo 12,2 metų. **Pagal ištuokų skaičių, tenkantį 1 tūkst. gyventojų – 3,1, Lietuva, deja, –viena pirmaujančių Europoje.** Dažniau skiriasi tik Estijoje (3,2).

Tarptautinio Šeimos politikos instituto Europos Parlamento pateiktoje analitinėje ataskaitoje nurodoma, kad per pastaruosius 25 metus skyrybų skaičius žemyne išaugo 55 proc., ir dabar santuoka suyra maždaug kas 30 sekundžių. Nuo 1999-ųjų iki 2005 m. Europos Sąjungoje iširo beveik 14 mln. šeimų, taip lemtingai pažeidžiant 21 mln. vaikų likimus. 1980 m. subyrėdavo 1 iš 4,6 santuokos, o 2005-aisiais jau 1 iš 2,3, o kai kuriose pokomunistinėse šalyse (Lietuvoje ir kitur) **išyra beveik du trečdaliai šeimų**. Per pastaruosius 11 metų skyrybų skaičius sparčiausiai augo katalikiškose Pietų Europos valstybėse (Italijoje – 62 proc, Portugalijoje – 82 proc., Ispanijoje – net 326 proc.), kurios iki tol garsėjo šeimos institucijos stabilumu[56].

* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

35 pav. Santuokų ir ištuokų skaičiaus pokyčiai 1994–2011 m.

Gausėja porų, kurios gyvena neįregistravusios santuokos, gausėja nepilnų šeimų, **ypač daugėja niekada nesituokusiųjų** (2001 m. niekada nesituokusių 15 metų amžiaus ir vyresnių moterų buvo 21,1 proc., vyrų – 28,2 proc.; plg. 2008 m. nesituokusių moterų buvo 35,7 proc., vyrų – net 44,8 proc., t. y. išaugo net 15–16 proc.).

[56] Buika M. Tikėjimo ir vertybių krizė Europoje / XXI amžius. 2007.

Dėl šių pokyčių **gimstamumas pasiekė vieną žemiausių lygių Europoje.** Per ~15 metų suminis gimstamumo rodiklis[57] Lietuvoje sumažėjo nuo 2,02 iki 1,3.

Daugumoje Europos šalių gimstamumas taip pat labai mažas (taip pat vidutiniškai 1,3 vaiko vienai moteriai), o tai toli gražu nesiekia to gimstamumo (2,1 vaiko vidutiniškai vienai moteriai), kuris reikalingas tėvų kartai atkurti. Viena iš svarbių priežasčių, kodėl gimsta vis mažiau vaikų, – abortai. Vien tik 2004 m. 27-iose ES priklausančiose šalyse buvo atlikta 1,24 mln. abortų (3385 per dieną).

Prancūzijoje šiuo metu fiksuojamas didžiausias gimstamumas Europos Sąjungos mastu (vidutiniškai 1,94 vaiko vienai moteriai). Tačiau šį neblogą rodiklį iš dalies lemia tai, kad apie 15 proc. dabartinės Prancūzijos gyventojų yra buvę migrantai musulmonai. Dėl ištisų vidutinio amžiaus gyventojų grupių praradimo (taikos, o ne pasaulinių karų ar kitokių sukrėtimų sąlygomis), Europos visuomenė vis labiau senėja ir išmiršta tiesiogine to žodžio prasme.

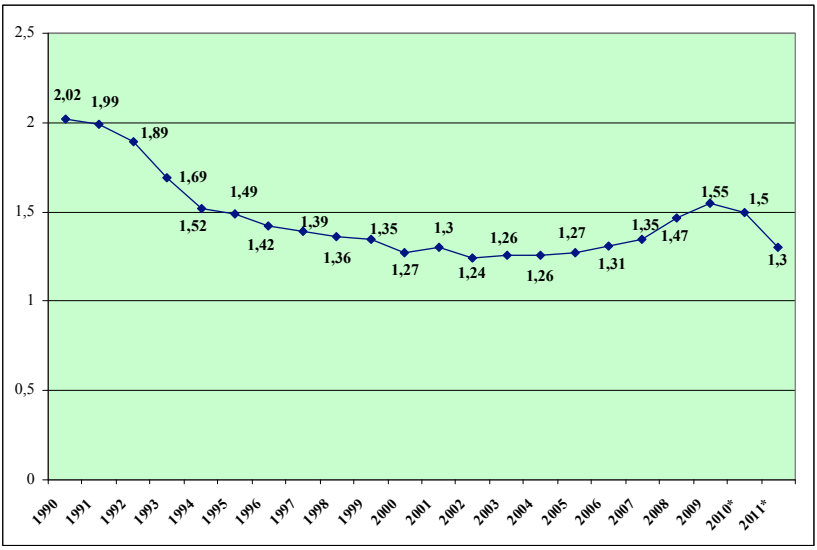
Šeimos kaip vertybės silpnėjimą įrodo ir padidėjusi nesantuokinių vaikų dalis – nuo 7 proc. 1990 m. iki 29,5 proc. 2003 m. Europoje nesantuokinių vaikų rodiklis gerokai įvairuoja: nuo Italijos 9,2 proc. iki Danijos 45 proc., Estijos ir Švedijos – 55 proc., Islandijos – 62 proc. Šivisai Europos Sąjungai bendra tendencija nbūdinga tik graikų tautai – jos nesantuokinių vaikų rodiklis yra nedidelis (Graikijoje – 4,9 proc., Kipre – 3,3 proc.).

Gimimų mažėjimą lėmė labai sumažėjęs skaičius vaikų, kurie gimsta pirmieji arba antrieji (pvz., 1990 m. pirmieji gimė 27,2 tūkst., antrieji – 20,6 tūkst. vaikų, o 2002 m. – atitinkamai 14,6 ir 10,1 tūkst. vaikų; vaikų, kurie gimė tretieji, atitinkamai sumažėjo nuo 6,1 iki 3,1 tūkst.; ketvirtųjų ir paskesnių vaikų gimimo rodikliai kinta mažai).

Tyrimai rodo, kad pagrindinės šeimų nekūrimo ar jų atidėjimo vyresniam amžiui **priežastys yra ekonominės:** nepakankamos pajamos, būsto įsigijimo, įsidarbinimo problemos, ribotos galimybės suteikti vaikams norimą išsilavinimą. Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje prasideję ekonominės sanklodos kitimas, pirmaisiais pertvarkos metais išgyventas staigus gyvenimo lygio smukimas, nestabilumas ir vykstantys socialinių ekonominių struktūrų ir santykių pokyčiai, rinkos ekonomikos įsigalėji-

[57] Suminis gimstamumo rodiklis – vidutinis vaikų skaičius, kuriuos moteris pagimdytų per visą savo gyvenimą esant atitinkamų metų gimstamumo lygiui.

mas, nedarbo atsiradimas ir plitimas, būsto rinkos susiformavimas, didelės butų statybos ir pirkimo kainos turėjo ir tebeturi įtakos santuokų ir gimstamumo mažėjimui[58].

* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos Statistikos departamentas.

36 pav. Suminio gimstamumo rodiklio pokyčiai 1990–2011m.

Tačiau itin svarbus veiksnys – **vertybių sistemos kitimas**. Jaunimas santuoką vis rečiau vertina kaip vertybę, vengiama įsipareigojimų, vis svarbesnė tampa kiekvieno asmens saviraiška, savęs realizavimas profesinėje veikloje. Kiekvienos jaunesnės kartos tolerancija neregistruotų santuokų plitimui didėja.

Šeimos nestabilumas yra viena opiausių problemų, su kuria susiduria visos rinkos ekonomikos visuomenės. Rinkos ūkio kuriama nepalanki aplinka šeimai, vartojimo kultūros plitimas, popkultūros skleidžiami lyčių tarpusavio santykių ir šeimos gyvenimo modeliai, tik seksualiniu malonumu grindžiami moters ir vyro santykiai, žema tarpusavio santykių kultūra, menkas psichologinis išprusimas – visa tai tik griauna šeimos

[58] Stankūnienė V. Šeimos transformacijos ir žemo gimstamumo iššūkiai. Lietuvos demografinės raidos iššūkiai. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2007.

kaip instituto stabilumą, ardo žmogiškuosius santykius, pasitikėjimo, įsipareigojimų, solidarumo sampratą, o kartu ir asmenybių vystymąsi.

Šeimos stabilumas – ne tik šeimos ir jos narių bendrabūvio tęstinumas, tačiau pirmiausia kokybiškas šeimos narių sugyvenimas, laiduojantis visų šeimos narių socialinių ir psichologinių poreikių tenkinimą, tiesiogiai veikiantis šeimos narių ekonominį gyvybingumą, integracinius gebėjimus ir adaptyvumą sparčiai kintančiame pasaulyje, taip pat darantis įtaka visuomenės solidarumui, demokratiškumui, pilietiškumui ir demografiniams procesams (gimstamumui, santuokų / ištuokų skaičiui ir kt.).

Viena iš esminių prielaidų siekiant geresnių demografinių rodiklių ir teigiamo natūralaus gyventojų prieaugio yra **lyčių lygybė**, leidžianti pasiekti šeimos funkcijų ir darbo suderinamumą. Plintantys moterų emancipacijos reiškiniai – karjeros siekimas ir saviraiškos galimybių paieška, siekis įgyti ekonominę nepriklausomybę, noras turėti turiningą laisvalaikį reikalauja iš visuomenės adaptuotis prie naujo moters vaidmens ir sudaryti sąlygas moterims suderinti šeimos ir profesinį gyvenimą. Antraip jos atideda vaikų gimdymą vyresniam amžiui, mažiau jų susilaukia palikuonių arba savanoriškai apsisprendžia likti bevaikės.

Švedijos, Islandijos ir kitų šalių patirtis rodo, kad lyčių lygybės diegimas, skatinant moterų profesinę veiklą ir karjeros siekimą, derinant tai su šeimos ir motinos funkcijomis, didina gimstamumą, mažina išlaikytinių skaičių, daro teigiamą įtaką žmogiškųjų išteklių kokybei ir darbo potencialui. Moterų užimtumo didėjimas taip pat įneša svarų indėlį siekiant spartaus ir darnaus ekonomikos augimo, gerų makroekonomikos rodiklių.

Todėl palankių šeimos funkcijoms ir darbui suderinti salygų sudarymas turėtų tapti viena svarbiausių krypčių siekiant gerinti šeimos, jos narių gyvenimo kokybę ir įgyvendinti norimą demografinę politiką.

6. MOKSLAS, ŠVIETIMAS IR KULTŪRA

6.1. Mokslas ir švietimas

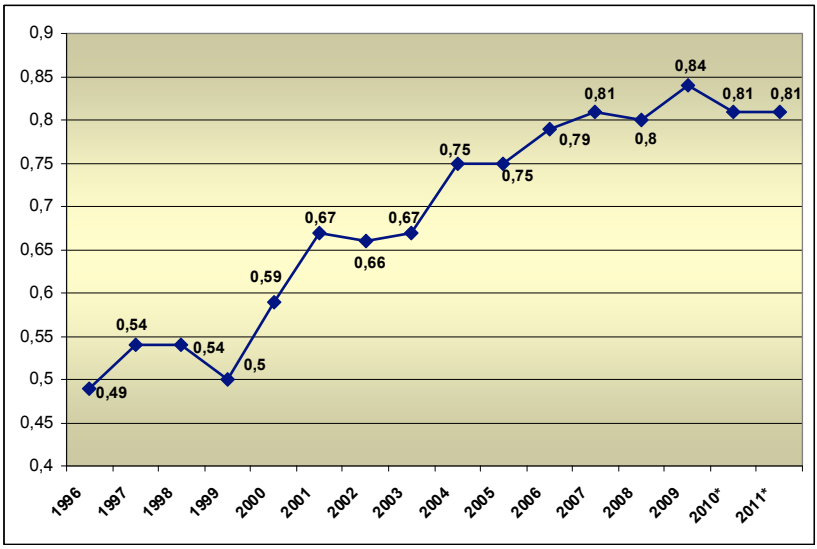
6.1.1. Moksliniai tyrimai ir eksperimentinė plėtra: „praleistos pamokos“

Lietuva neturtinga gamtos išteklių, jos konkurencinio pranašumo galimybės gali būti tik žmogiškieji ištekliai, todėl švietimo, mokslo ir ino-

vacijų sistemų kokybė bei žinių visuomenės plėtra yra būtinos prielaidos šalies konkurencingumui augti.

Tai įmanoma užtikrinti tik palaikant tam tikrą mokslinių tyrimų ir technologinės plėtros (MTTP) lygį, investuojant į MTTP. Nacionalinėje Lisabonos strategijos įgyvendinimo programoje siekiama, kad išlaidos MTTP 2010 m. sudarytų 2 proc. nuo BVP (viešojo sektoriaus ir verslo išlaidos sudarytų po 1 proc.). Nors nuo 1995 m. Lietuvos išlaidos MTTP padidėjo 4 kartus, tačiau pagal šį rodiklį Lietuva vis dar atsilieka nuo ES vidurkio ir šis finansavimas yra vienas žemiausių rodiklių tarp naujųjų ES šalių – **tik apie 0,8 proc. BVP yra skiriama mokslinei tiriamajai veiklai** (*37 pav.*).

Kita problema – valstybinio sektoriaus MTTP yra mažai nukreipta į ūkio ir visuomenės poreikius, MTTP rezultatai mažai panaudojami versle, silpnas verslo įmonių ir viešųjų mokslinių tyrimų institucijų bendradarbiavimas.

* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos Statistikos departamentas.

37 pav. Išlaidų mokslinei tiriamajai veiklai santykis su BVP (proc.)

Didžioji dalis Lietuvos tyrėjų dirba aukštojo mokslo sektoriuje. Skirtingai nuo ES, kur 49 proc. tyrėjų dirba verslo sektoriuje, Lietuvos verslo sektoriuje dirba tik apie 6,7 proc. tyrėjų.

Lietuva turi pakankamai aukštą mokslinių tyrimų potencialą tam tikrose taikomųjų mokslinių tyrimų srityse (biotechnologija, elektronika, lazeriai, informatika, mechanika, t. t.). Keletas Lietuvos mokslinių tyrimų centrų buvo pripažinti aukštos kompetencijos centrais ES, formuojasi nacionaliniai kompetencijos centrai ir tinklai. Sutelkiant ribotus išteklius į esamus aukštos kompetencijos centrus ar jų užuomazgas, galima pasiekti tarptautiniu mastu konkurencingų rezultatų MTTP srityse, plėsti aukštųjų technologijų pramonę. Tačiau viena iš pagrindinių problemų išlieka žemas MTTP finansavimo lygis.

Dar viena problema – mokslininkų tyrėjų skaičius vienam tūkstančiui gyventojų. Čia ES gerokai atsilieka nuo JAV ir Japonijos, o Lietuva šiuo požiūriu atrodo dar kukliau nei ES. Lietuvos mokslininkų amžius taip pat kelia susirūpinimą – tik trečdalis mokslininkų su moksliniu laipsniu iki 45 m.

6.1.2. Lietuvos švietimas: „protų kalvė“ ir „protų nutekėjimas“

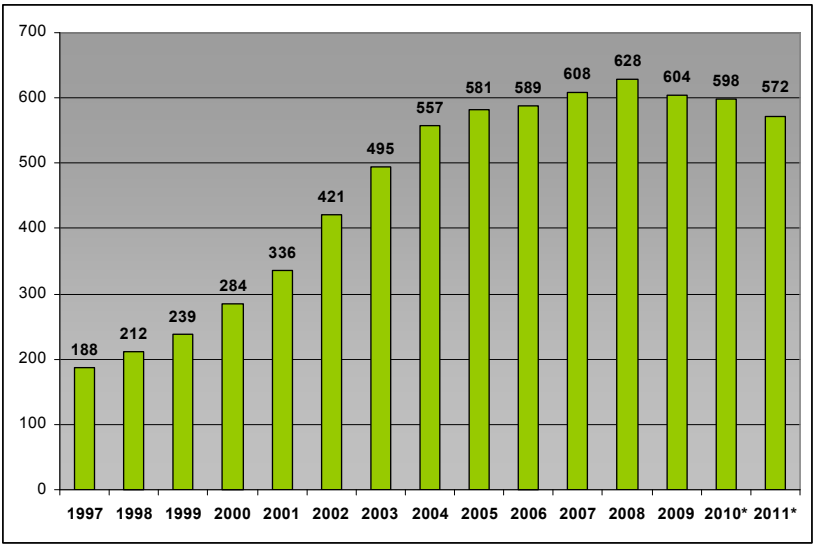
Asmeninio gyvenimo kokybę lemia asmeninio augimo poreikio patenkinimas, kuriam reikalingi ištekliai yra **laisvė ir išsilavinimas.**

Siekiant gyvenimo kokybės, bene svarbiausias uždavinys visuomenei – **išugdyti išsilavinusį žmogų.** Svarbus vaidmuo čia tenka šeimai, kurios išsilavinimo lygis, materialinė ir kultūrinė padėtis, vertybės, lūkesčiai bei aktyvus įsitraukimas į ugdymo procesą turi didelę įtaką vaikų galimybėms ir norui įgyti išsilavinimą ir lemia kultūrinio bei socialinio ugdymo turinį. Tačiau būtina sukurti ir efektyviai veikiančią švietimo ir mokslo sistemą, kuri remtųsi naujausiomis mokslo žiniomis, įdiegti mokymosi visą gyvenimą koncepciją, išmokyti jaunąją kartą mokytis ir tobulėti visą gyvenimą.

Neabejotina, jog pasaulinėje konkurencijoje išsilaikys tos šalys, kurios turės kūrybingų ir aukštos kvalifikacijos specialistų. Per 20 nepriklausomybės metų Lietuvoje įvykdyta nemažai petvarkų švietimo ir mokslo sistemoje. Bene didžiausias pasiekimas yra tai, kad **gerokai padidėjo studentų skaičius.** Per pastaruosius 5–6 metus universitetų ir kolegijų studentų padaugėjo dvigubai. **Net 70 proc. abiturientų šiandien renkasi studijas aukštojoje mokykloje, ir tai yra vienas aukščiausių rodiklių pasaulyje** (pvz., aukštesnis Japonijoje – 82 proc. ir JAV – 81 proc).

Santykinai maža Europos darbingų žmonių dalis turi aukštąjį išsilavinimą (Europoje – 21 proc., JAV – 38 proc., Japonijoje – 36 proc.).

Lietuvoje studentų (ypač kolegijų) skaičius auga labai sparčiai. Pagal studentų skaičių 1 tūkst. gyventojų Lietuva pralenkė net JAV: **čia 1 tūkst. gyventojų tenka 54 studentai, Japonijoje – 31, o Lietuvoje – net apie 60**[59]. Deja, Lietuvoje vienam studentui valstybė skiria itin mažai lėšų (apie 5820 Lt). Palyginti su Europos Sąjungos senbuvėmis, mes per mažai rengiame teisininkų, socialinių mokslų atstovų (nors Lietuvoje manoma priešingai). Pastebima, kad santykinai daug Lietuvoje rengiama pedagogų.

* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos Statistikos departamentas.

38 pav. 10 tūkst. gyventojų tenkantis universitetų ir kolegijų studentų skaičius

Taigi pagal gyventojų išsilavinimo rodiklius lietuviai – **vieni labiausiai išsilavinusių žmonių Vidurio ir Rytų Europoje, didžiausias aukštąsias mokyklas baigiančių asmenų skaičius.** 22 universitetuose ir 28 kolegijose studijuoja **205 tūkst. studentų**, dirba daugiau nei 60,5 tūkst. pedagogų, veikia 35 mokslo institutai. Lietuva yra tarp penkių ES valstybių narių pagal užsienio kalbų mokėjimo lygį, t. y. turinčių daugiausia gyventojų, kalbančių bent viena užsienio kalba (dažniausiai anglų, rusų ir lenkų).

[59] Pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis.

Tačiau tenka pripažinti, jog dalis Lietuvoje baigusių aukštąsias mokyklas išvyksta dirbti į užsienį arba įsidarbina ne pagal specialybę, o tai jau didžiulis nuostolis valstybei.

Vertinant statistinius duomenis švietimo srityje pagal lytį, matyti aiški tendencija, kad nuolat **mokosi daugiau moterų negu vyrų.** Merginos aktyviau siekia aukštojo mokslo negu vaikinai. 2007–2008 m. m. pradžioje universitetuose ir kolegijose **merginos sudarė 60 proc. visų studentų.** Aukštosiose, profesinėse ir kitose mokyklose, įvairiuose kursuose, seminaruose, konferencijose savo žinias tobulina 7,5 proc. 25–64 m. amžiaus moterų, 4,5 proc. vyrų.

6.2. Kultūra ir dvasinė gerovė

6.2.1. Senoji „knyginė" kultūra ir naujoji internetinių tinklalapių era

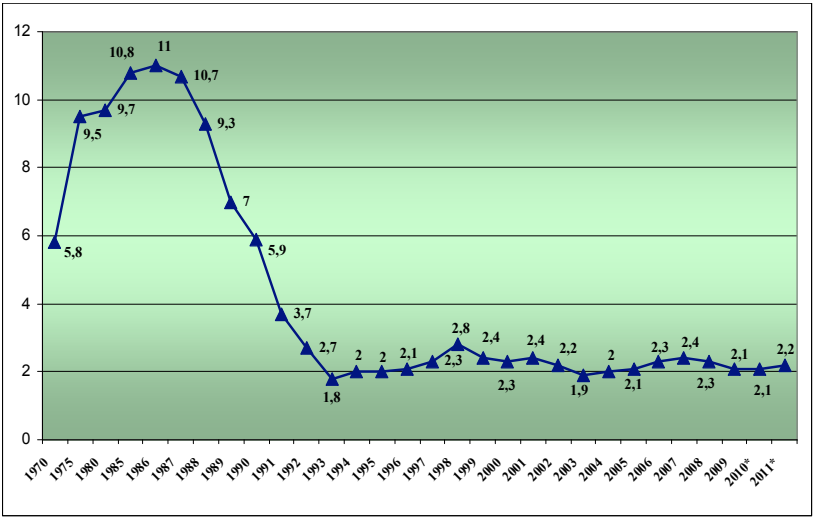
1970–2010 m. laikotarpio Lietuvos statistiniai duomenys, atskleidžiantys ryškius kultūrinius pokyčius, įrodo atkūrus nepriklausomybę įvykusį visuomenės vertybių sistemos perversmą arba pakitusį vertybių išsidėstymą pagal prioritetus. Pavyzdžiui, per beveik 20 metų rinkos ekonomikos gyvavimo Lietuvoje apsilankymų teatruose ir koncertuose skaičius krito net 75 proc. 2000 m. tūkstančiui gyventojų teko 71 klausytojas, o 2007 m. – tik 44. Nors pagal kultūros srityje dirbančių asmenų dalį, palyginti su visais dirbančiaisiais asmenimis, Lietuva beveik atitinka ES vidurkį (ES – 2,4 proc., Lietuva – 2,5 proc.)[60], pavyzdžiui, teatrų lankymo rodikliai – vieni prasčiausių Pabaltijyje: Estijoje 1 tūkst. gyventojų tenka 748 teatrų lankytojų, Latvijoje – 378, Lietuvoje – tik 212.

Rinkos sąlygomis labai atsigavo kino teatrų industrija: bendras kino teatrų lankytojų skaičiaus augimas nuo 2000 m. Lietuvoje sudaro 37 proc., lyginant pokytį nuo 1995 m. – net 80 proc. Pažymėtina, kad didžiausią dalį naujausių rodomų kino filmų šalyje sudaro JAV kino filmai (apie 70 proc.) ir juose apsilanko 80–85 proc. visų žiūrovų.

Tačiau bendriems kino teatrų lankymo rodikliams augant, kaimuose padėtis smarkiai pasikeitė neigiama linkme: nuo 2000 m. kino teatrų skaičius kaimo vietovėse sumažėjo net 7,7 karto, o žiūrovų skaičius net

[60] ES statistikos agentūra „Eurostat", Labour Force Survey, 2005.

9,3 karto ir tai sudaro vos 0,08 proc. bendro kino teatrų žiūrovų skaičiaus. Per metus vienas Lietuvos gyventojas kine vidutiniškai apsilanko 0,7 karto ir pagal šį rodiklį Lietuva tarp ES šalių yra tik 25 vietoje (ES vidurkis – 1,9 karto)[61].

* Autorių prognozės.
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

39 pav. Apsilankymai spektakliuose, koncertuose, tūkst. (vidutiniškai per parą)

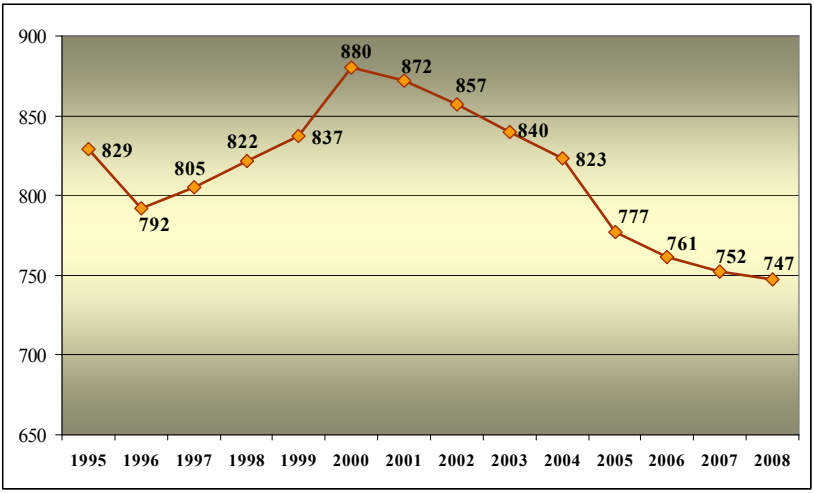
Muziejų lankytojų skaičius nuo 1995 m. išaugo 48,7 proc. Tokį teigiamą rodiklį visų pirma reikėtų sieti su išaugusiu užsienio turistų, atvykstančių į Lietuvą, skaičiumi. Tačiau lyginant su Pabaltijo šalimis, Lietuvos rodikliai žymiai atsilieka: Estijoje 1 tūkst. gyventojų tenka 1530 muziejų lankytojų, Latvijoje – 1056, Lietuvoje – 925.

Lietuva pagal kultūros rodiklius pirmauja tik pagal išleidžiamų spaudos leidinių – knygų, žurnalų, laikraščių – skaičių. Tarp Lietuvoje išleidžiamos grožinės literatūros leidinių viena populiariausių vėlgi amerikiečių literatūra (sudaro 11,3 proc. ir yra antroje vietoje po lietuvių literatūros; lietuvių literatūra sudaro 47,8 proc. išleidžiamų grožinės literatūros leidinių).

[61] European Cinema Yearbook, „MEDIA Salles“ 2007.

Kultūringam žmogui skaitymas – vienas iš poreikių ir malonumų, nes taip jis gali praplėsti savo žinojimą, pasinaudodamas kitų išgyventa, išanalizuota ir perteikta išmintimi. Skaitymas siejamas su visuomenės noru susivokti, tobulėti, išsiaiškinti savo gyvenimo prasmę, pačiam rasti psichologinę emocinę paramą. Bet, kita vertus, šiandieninės visuomenės pasirinkimas yra „nulemtas“ skaitytojams siūlant populiariąją psichologinę literatūrą, verstines savipagalbos ir patarimų knygas, pigius meilės romanus. Todėl neabejotinai vienas iš svarbiausių skaitymo etapų yra kokybiškos, išmintingos ir žmogaus poreikius bei situaciją atitinkančios literatūros pasirinkimas. Geros kokybės literatūros skaitymą galima prilyginti meno terapijai. Taigi **skaitymas, keldamas žmogaus išsilavinimo lygį, taikomas ir kaip metodas, gerinantis asmens gyvenimo kokybę.**

Kaip teigia žymus Rusijos kino režisierius, rašytojas Stanislavas Govoruchinas, žmogus, kuris vaikystėje neįprato skaityti, kuriam skaitymas netapo įpročiu, be kurio jis negali gyventi, žmogus, keliaujantis per gyvenimą be knygos, – tuščias žmogus. Jeigu žmogus neskaito, tai reiškia, kad jis turi blogą skonį, jis negali atskirti tikrojo meno nuo falšo.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

40 pav. Bibliotekų skaitytojų skaičiaus pokyčiai

Bibliotekų skaitytojų skaičius paskutiniais metais labai krito ir pasiekė patį žemiausią lygį per pastaruosius 50 metų. Suprantama, tai gali

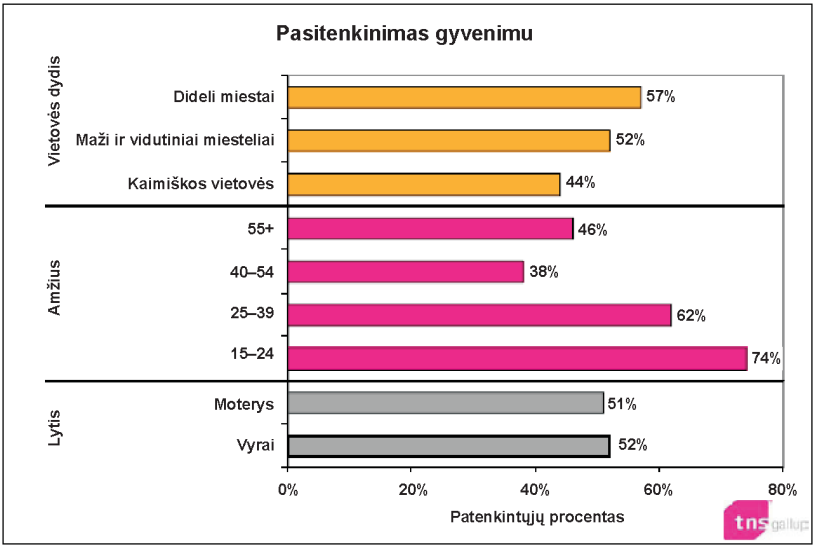
būti siejama su padidėjusiomis galimybėmis susirasti reikiamą informaciją ir skaityti knygas internetu, naudojantis virtualiomis bibliotekomis. Tačiau neatmestina prielaida, kad apskritai sumažėjo gyventojų poreikis skaityti. Remiantis tyrimų duomenimis, net 33,6 proc. 25–64 metų amžiaus Lietuvos gyventojų neskaito grožinės literatūros, 40,6 proc. – per metus perskaito tik 1–3 knygas[62]. Vadinasi, dvasinis tobulėjimas ir išsilavinimo lygio kėlimas skaitant knygas randa vietą tik kas ketvirto Lietuvos gyventojo vertybių sistemoje.

6.2.2. Dvasinė gerovė, laimė ir pasitenkinimas gyvenimu

Europoje reguliariai atliekamais vertybių tyrimais siekiama išsiaiškinti, kaip patys žmonės vertina savo gyvenimą. Jų klausiama, ar jie patenkinti savo gyvenimu, ar patenkinti savo darbu ir ar jaučiasi laimingi. Subjektyvūs šalių gyventojų vertinimai daugmaž atitinka šalių rangus pagal gyvenimo kokybės indeksą.

Lietuvoje kol kas negalime naudotis vien gyventojų nuomone, nes **dauguma jų gyvenimo kokybę sieja tik su pajamomis.** Atsižvelgiant į apklausoje išryškėjusias lietuvių preferencijas, pasiūlyta koreguoti ir pačius rodiklius, ir jų rangus. **Pirmose vietose**, kaip ir kitose šalyse, lieka **gyvenimo lygis ir sveikata**. **Trečias** vietoj politinio stabilumo ir saugumo (kur terorizmas svarbiausia) pas mus atsiranda **darbo saugumas, t. y. galimybės turėti darbą**. Kitur jis yra septintas. **Šeimyninis gyvenimas yra ketvirtoje vietoje** ir kitur, ir pas mus. Lietuvos visuomenei, pasirodo, labai svarbios **išsimokslinimo galimybės**, jos atsiduria **penktoje vietoje**, nors sudarant bendrąjį indeksą jos apskritai neminimos, penktą vietą ten užima visuomeninis gyvenimas. Lietuviai patenkinti klimatu ir geografine padėtimi, kurie nekinta ir kurių nepagerinsi. Todėl gyvenimo kokybės dinamikos požiūriu tinkamesnis yra gimiringas **darnaus vystymosi arba tiesiog gamtosaugos lygio rodiklis**. **Visuomeninio gyvenimo rodiklis** eina po jo. **Politinėms laisvėms ir lyčių lygybei** teikiamos paskutinės vietos tiek bendrajame, tiek Lietuvos indekse.

[62] Gyventojų dalyvavimas kultūrinėje veikloje (tyrimo ataskaita). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006.

Šaltinis: Rinkos tyrimų bendrovė „TNS Gallup“

41 pav. Lietuvos gyventojų pasitenkinimas gyvenimu

7. VISUOMENĖS IR ASMENS SAUGUMAS

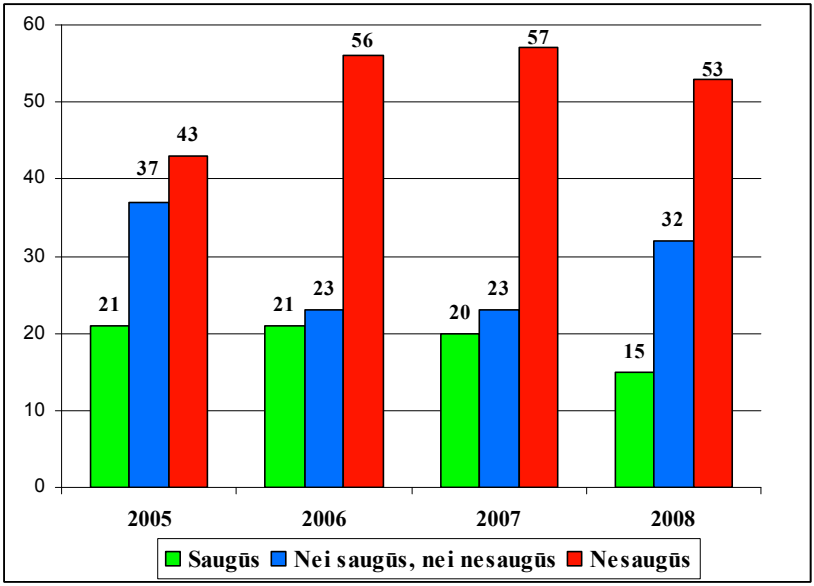
7.1. Visuomenės apsaugos lygis ir kokybė Lietuvoje

Asmens saugumas šiandieninėje visuomenėje – ypač aktuali tema. Jis nulemia visavertį žmogaus gyvenimą tiek valstybėje, tiek vietos bendruomenėje. Kiekvienam asmeniui svarbu jaustis saugiam, apsaugoti save ir savo artimuosius, savo turtą, būstą. Todėl asmens ir visuomenės saugumas yra viena svarbiausių gyvenimo kokybės charakteristikų. Tai ne tik gyventojų socialinių ar fizinių interesų apsauga, bet ir valdžios institucijų pasirengimas bei gebėjimas sukurti šių interesų realizavimo ir gynimo sistemą, palaikyti visuomenės socialinį stabilumą.

Viešasis saugumas glaudžiai susijęs su ekonomine ir socialine visuomenės plėtra. Viena vertus, ekonominė ir socialinė padėtis šalyje daro įtaką galimybėms užtikrinti reikiamą viešojo saugumo lygį. Kita vertus, tinkamas viešojo saugumo užtikrinimas, ypač finansinių nusikaltimų, or-

ganizuoto nusikalstamumo, korupcijos pažabojimas, yra viena iš esminių sąlygų ekonominei ir socialinei šalies gerovei pasiekti[63].

Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro tyrimų duomenimis pastaruoju metu net 53 proc. gyventojų jaučiasi nesaugiai ir tik 15 proc. – saugiai (*42 pav.*).

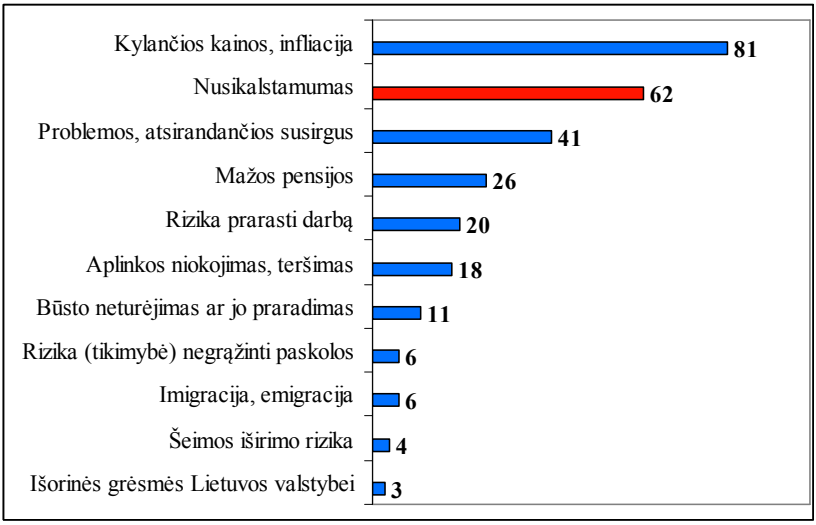
Šaltinis: NPLC tyrimų duomenys.

42 pav. Lietuvos gyventojų saugumo jausmas

Viena pagrindinių gyventojų nesaugumo priežasčių – nusikaltamumas, jis vis dar išlieka didele socialine problema Lietuvoje. Europos gyventojai nusikalstamumą laiko svarbiausia problema arba antra pagal svarbą (po nedarbo)[64].

63 Viešojo saugumo plėtros iki 2010 metų strategija, patvirtinta Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymu Nr.1V-250 .

64 Starkus S., Kiškis A. Kriminologijos paskaitų konspektas.

Šaltinis: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro tyrimų duomenys.

43 pav. Lietuvos gyventojų nesaugumo jausmą didinantys veiksniai

7.2. Kriminogeninė situacija šalyje: nusikalstamumo lygis, paplitimas, struktūra

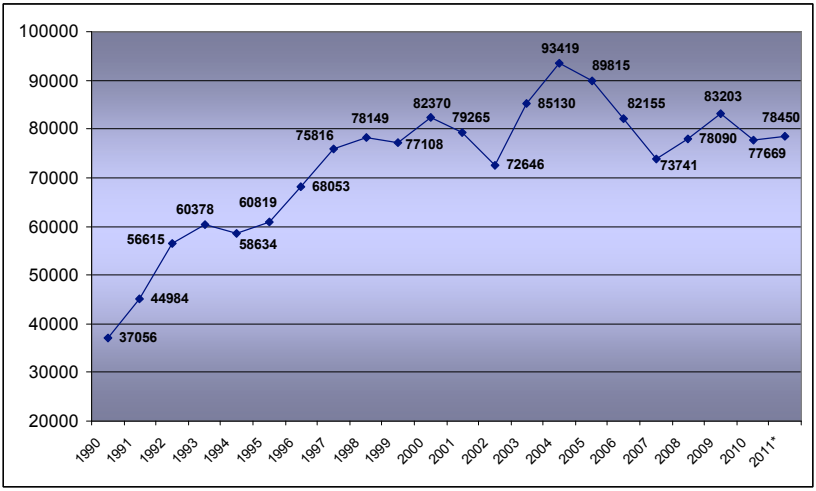
Nusikalstamumą apibūdina jo **paplitimas, dinamika ir struktūra**. Nusikalstamumo paplitimas turi du rodiklius – **būklę ir lygį**. Būklę atspindi absoliutus nusikaltimų, padarytų per tam tikrą laikotarpį valstybėje ar atskiram regione, skaičius. Lygį parodo padarytų nusikaltimų ir valstybės gyventojų skaičiaus santykis. Dinamiką atspindi būklės ir lygio pasikeitimas per tam tikrą laiką. Nusikalstamumui būdinga erdvės– laiko struktūra. Struktūrą galima atskleisti pagal nusikalstamų veikų pavojingumo visuomenei laipsnį. Pagal šį kriterijų skiriami tokie struktūriniai elementai: sunkūs nusikaltimai, mažiau pavojingi ir nekeliantys didesnio pavojaus visuomenei nusikaltimai.[65]

Nusikalstamumo lygis. Pastaruosius 30 metų nusikalstamumo lygį Lietuvoje veikė aibė įvairiausių veiksnių: keitėsi įstatymai, kriminalinė

[65] Bluvšteinas J. Kriminologija.Vilnius: Pradai,1994.

politika, nusikaltimų registracijos reikalavimai. Visa tai negalėjo nedaryti poveikio nusikalstamumo lygiui. Nemažesnę reikšmę turėjo ir įvykę socialiniai ekonominiai procesai: gyvenimo lygio pokyčiai, gyventojų migracija, švietimas ir t. t. Nusikalstamumas svyruoja, bet jis neperžengia tam tikrų ribų. Vyrauja tam tikra nuoseklaus nusikalstamumo didėjimo tendencija.

Svarbus įvykis mūsų šalyje buvo nepriklausomybės atkūrimas. Po 1990 m. nusikalstamumo raida tapo visiškai kitokia. Galima teigti, kad iki 1990 m. buvo „socialistinio" nusikalstamumo, o po 1990 m. prasidėjo kitas – „kapitalistinio" nusikalstamumo laikotarpis[66].

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2011.

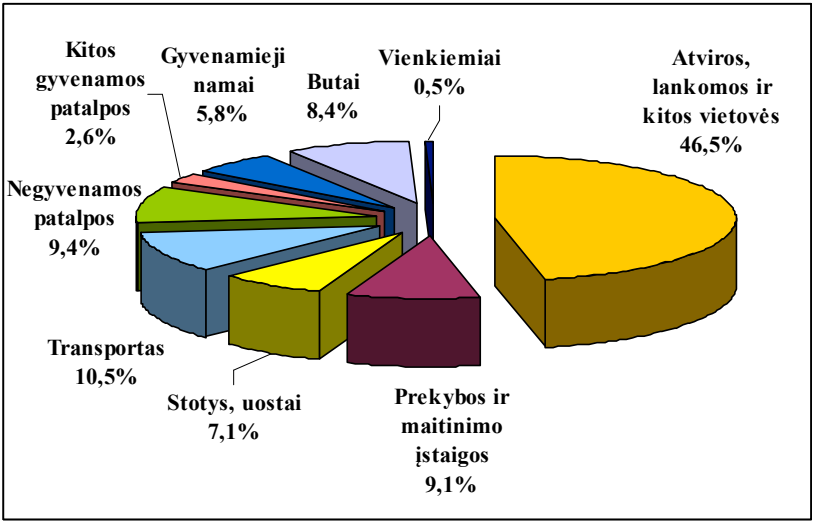
44 pav. Nusikaltamumo tendencijos 1990–2011 m.

Informatikos ir ryšių departamento prie LR vidaus reikalų ministerijos ataskaitų duomenimis per 2008 m. nusikalstamų veikų užregistruota 6,1 proc. daugiau nei per 2007 m., tačiau lyginant 2008 m. su 2006 m.,nusikalstamų veikų skaičius sumažėjo 4,8 proc. Ypač didelis nusikaltimų skaičius užfiksuotas 2004 m., pastaruoju metu jis priartėjęs maždaug prie 1998 m. ir 2001 m. lygio.

[66] Justickis V. Kriminologija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2001, 2004.

Nusikaltamumo paplitimas. Iš visų per 2008 m. užregistruotų nusikalstamų veikų 77 proc. padaroma miestuose, kaimo vietovėse – 22,6 proc. (palyginti su 2007 m., padidėjo 4,4 proc.). Analizuojant nusikalstamų veikų padarymą miestuose pagal tikslias vietas, daugiausia jų užregistruojama viešose vietose, gatvėse, automobiliuose, butuose, kiemuose, parduotuvėse. Kaimo vietovėse pagrindinės nusikalstamų veikų vietos skiriasi nuo miesto: čia dažniausiai nusikalstama gyvenamuosiuose namuose, kiemuose, keliuose, viešose vietose, laukuose ir ūkiniuose pastatuose. Kasmet užregistruojama vis daugiau nusikaltimų vienkiemiuose.

Didžiausias nusikalstamumas yra Vilniaus, Klaipėdos, Panevėžio regionuose. Mažiausias nusikalstamumas tuose regionuose, kuriuose neišvystyta pramonė.

Šaltinis: Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

45 pav. Nusikaltamos veikos pagal vietą

Nusikalstamumo struktūra. Didžiausią dalį sudaro nusikaltimai nuosavybei, po to eina visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai, asmens gyvybei, sveikatai, laisvei ir orumui.

Analizuojant atskiras nusikalstamų veikų rūšis pastebima, kad labiausiai daugėja turtinių nusikalstamų veikų skaičius. Šiam rodikliui di-

džiausią įtaką turėjo vagysčių (13,2 proc.), turto sugadinimo ar sunaikinimo atvejų (20 proc.), nusikaltimų finansų sistemai (21,2) didėjimas.

Dauguma sunkių ir labai sunkių nusikaltimų sumažėjo (–5,4 proc.): plėšimų sumažėjo 9,2 proc., automobilių vagysčių – 13,2 proc., didelės vertės turto vagysčių – 16,4 proc., sunkių sveikatos sutrikdymų – 8 proc. Priešingai šiai mažėjančių nusikalstamų veikų grupei, padidėjo nužudymų skaičius (8,2 proc.)[67].

Nusikaltimų vykdytojai. Apie trečdalį nusikaltimų padaromi grupėmis. Dažniausiai nusikaltimus daro recidyvistai – asmenys, anksčiau darę nusikaltimus. Vis daugiau nusikaltimų padaro anksčiau jau nusikaltę asmenys. Kas 810 nusikaltėlis yra nepilnametis. Daugiau kaip ketvirtį visų nusikaltimų padaro neblaivūs asmenys.

Nukentėjusieji nuo nusikalstamų veikų. Pagal amžiaus grupes dažniausiai nuo nusikalstamų veikų nukenčia 20–24 m. amžiaus žmonės. Didėjant amžiui nukentėjusių skaičius laipsniškai mažėja. Visose vaikų amžiaus grupėse pastaruoju metu pastebimas nukentėjusiųjų sumažėjimas. Daugiausiai didėja nukentėjusiųjų skaičius seniausio amžiaus grupėse. Nukentėjusių vyrų skaičius padidėjo 2,8 proc. (28 574), moterų – 5,3 proc. (17 697).

Nukentėjusių tankumas, kaip ir nusikalstamų veikų tankumas, šalyje pastaruoju metu didėja (2007 m. jis sudarė 1317/100 tūkst. gyventojų, 2008 m. – 1378 /100 tūkst. gyventojų) ir miestuose yra 1,4 karto didesnis.

7.3. Nusikalstamumo priežastys ir padariniai

Aukštas nusikalstamumo lygis verčia aiškintis šių reiškinių priežastis. Tyrimai rodo, kad nusikalstamumo priežastys ir dinamika paklūsta bendriems socialiniams dėsniams. Nusikaltimų skaičių lemia:

- sudėtinga šalies ekonominė padėtis;
- blogas teisėsaugos darbas;
- žemas pragyvenimo lygis, skurdas, nedarbas;
- alkoholis, narkotikai;

[67] Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos 2007 metų veiklos ataskaita; Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos 2008 metų veiklos ataskaita; Policijos departamento prie Lietuvos Rspublikos vidaus reikalų ministerijos 2009 metų ataskaita; Pažyma apie policijos įstaigų veiklą ir nusikalstamumą per 2009 metus; Pažyma apie policijos įstaigų veiklą ir nusikalstamumą per 2010 metus.

- vaikų neužimtumas, netinkamas vaikų auklėjimas šeimoje, nepalankios asmenybės raidos sąlygos šeimoje;
- neigiamas mokyklos ir bendraamžių grupės poveikis;
- valstybės siūlomų adaptavimosi priemonių grįžusiems iš įkalinimo vietų asmenims neefektyvumas;
- neigiama visuomenės informavimo priemonių įtaka;
- individualios asmens savybės;
- bausmė ir ugdymas: įkalinimo bei priežiūros įstaigų misijų prieštaringumas.

Viena svarbiausių nusikalstamumo augimo priežasčių – **bendras visuomenės moralės smukimas**. Be tvirtų moralinio gyvenimo nuorodų ir turiningo dvasinio gyvenimo žmonės pasiduoda ydoms, ir tai sukelia šeimos gyvenimo krizę, depresiją, panieką įstatymams ir nusikalstamumą. Dažnai teigiama, jog šių blogybių priežastis yra skurdas, išaugęs nedarbas, būsto stygius. Tačiau skurdas ir kitoks materialinis stygius daugiau ar mažiau visada buvo būdingas visuomenės gyvenimui, o toks didelis moralės nuosmukis būdingas tik šių dienų visuomenei. Susilpnėjęs tikėjimas, visuomenės informavimo priemonių aktyviai propaguojamas amoralus gyvenimo būdas smukdo visuomenės dvasingumą, todėl didėja ir nusikalstamumas.

Kaip vienos svarbiausių paminėtinos ir **ekonominės priežastys.** Gyvenimo patirtis rodo, kad šalyje didėjant nedarbui, lygiagrečiai kyla ir nusikaltamumas.

Ekonomika iš esmės formuoja vartojimo standartus, gyvenimo lygį, kuria prekių, paslaugų, pinigų cirkuliaciją, kuri paklūsta objektyviems ekonominiams dėsniams. Vyksta visuomenės turtinė diferenciacija, ji lemia skirtingas įvairių sluoksnių galimybes. Dėl nevienodo išteklių pasiskirstymo visuomenėje prasideda nusiklatami veiksmai, ir visų pirma, susiję su nuosavybe (Lietuvoje ~3/4 nusikalstamų veikų sudaro nusikalstamos veikos nuosavybei).

Vienas svarbiausių išorinių faktorių, turinčių įtakos nusikalstamumo pokyčiams, yra **nedarbo lygio svyravimai.** Pastaruosius metus nedarbo lygis šalyje mažėjo, nusikalstamumo lygis taip pat tendencingai mažėjo. Lietuvą apėmus ekonomikos nuosmukiui, ieškančių darbo asmenų santykis su darbingo amžiaus gyventojais ėmė didėti, lygigrečiai ėmė didėti ir nusikalstamumas.

Rinkos ekonomika sukuria konkurenciją kriminogeniniu požiūriu dviejose svarbiose sferose:

- **darbo jėgos rinkoje**, čia pasireiškia per nedarbą;
- **prekių-paslaugų rinkoje**, čia ji pasireiškia per nesąžiningą konkurenciją (monopolijas, falsifikatus, kontrabandą ir t. t.).

Nusikalstamumas ekonomikai daro dvejopą poveikį:

- jis iš esmės **didina šešėlinę ekonomikos dalį;**
- **mažina ekonominį saugumą, stabilumą, pelną legalioje ekonomikoje.**

Dažnai nusikalstamumo (ypač ekonominio) žala yra ne tiek ekonominio, kiek socialinio pobūdžio. Dėl jo valstybė praranda dalį savo pajamų, o tai tiesiogiai mažina jos sugebėjimą vykdyti savo socialines funkcijas. Siekdama tai kompensuoti valstybė mokesčių naštą dažnai perkelia į legalią ekonomiką, taip ją darydama nekonkurentabilią šešėlinės ekonomikos atžvilgiu ir netiesiogiai skatindama pereiti į šešėlinę sferą[68].

Uždavinys pažaboti nusikalstamumą ir užtikrinti visuomenės saugumą daugiausia priskiriamas policijai bei kitoms teisėsaugos institucijoms ir per mažai dėmesio skiriama nusikaltimų priežasčių bei sąlygų šalinimui ekonominėmis, socialinėmis, švietimo ir kitomis priemonėmis. Todėl paprastai pavėluotai reaguojama į jau opias problemas ir belieka kovoti su padariniais, nors dažniausiai būta galimybių užkirsti problemoms kelią dar jų ištakose. Neužtenka tik fiksuoti pažeidimus ar jau padarytą žalą. Būtina laiku pastebėti galimas grėsmes ir užkirsti joms kelią, dar nespėjus padaryti žalos valstybės, visuomenės ar asmens interesams. Todėl pastaraisiais metais vis dažniau pabrėžiama prevencijos svarba.

Nusikalstamumo lygį mažinančios priemonės. Viena pagrindinių priemonių, didinančių saugumo jausmą ir gerinančių gyvenimo kokybę, yra **nusikaltimų prevencija**. Tai yra priemonių visuma, kuria stengiamasi pašalinti arba neutralizuoti nusikalstamumo priežastis bei sąlygas. Tai kryptinga šalies institucijų ir bendruomenės veikla, kuria užkertamas kelias nusikaltimams. Nusikaltimų prevencija – tai pagrindinis policijos darbas, tačiau ir bendruomenė gali padėti mažinti nusikalstamumą.

Nusikalstamumo lygiui mažinti gali būti taikomos šios priemonės:

1. Teisėsaugos sistemos tobulinimas.

[68] Kiškis A. Paskaitų konspektai.

2. Naujų darbo vietų kūrimas.

3. Programų, skirtų buvusių kalinių adaptacijai visuomenei, diegimas.

4. Nusikaltimų prevencijų programų diegimas, švietimo sistemos tobulinimas.

5. Įvairių organizacijų, dirbančių nusikalstamumo srityje, veiklos koordinavimas.

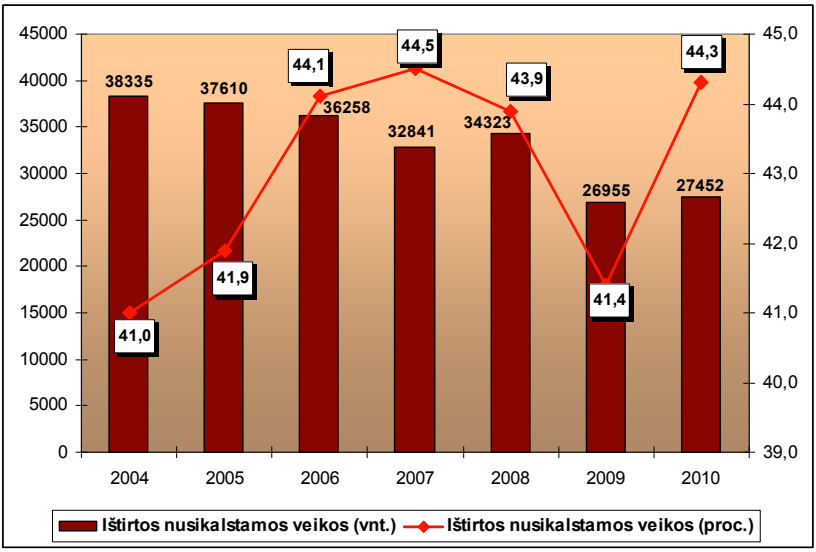
Lietuvoje dėl riboto nusikaltamumo prevencijos finansavimo nėra skiriamas reikiamas dėmesys saugumo problemoms spręsti, tinkamos socialinės pagalbos asocialiems bei grįžusiems iš įkalinimo vietų asmenims užtikrinti. Taip pat nepakankamai dėmesio skiriama ir kitų nusikaltimų priežasčių bei sąlygų šalinimui ekonominėmis, socialinėmis, švietimo ir kitomis priemonėmis. Visa tai mažina efektyvios nusikalstamumo prevencijos galimybes.

7.4. Nusikalstamų veikų ištyrimo lygis ir dinamika

Vienas svarbesnių rodiklių, atspindinčių visuomenės apsaugos lygį ir kokybę – **nusikalstamų veikų ištyrimo lygis.** Iki 2006 m. kasmet didėjęs nusikalstamų veikų ištyrimo procentas per pastaruosius metus nusistovėjo (*46 pav.*). Pagal apskiritis mažiausia nusikaltimų ištiriama Vilniaus apskrityje (31 proc.), daugiausia – Alytaus apskrityje (56,3 proc.).

Kaip rodo netolygumų įvertinimas, Lietuvos ir Europos Sąjungos šalių skirtumai policijos veiklos sektoriuje yra gana reikšmingi. Lietuvos policija, palyginti su Europos Sąjungos šalių policija, pasižymi žemu kompiuterizavimo lygiu bei policijos aprūpinimu radijo ryšio bei kitomis techninėmis priemonėmis, netobula policijos pareigūnų profesinio rengimo ir kvalifikacijos kėlimo sistema, o tai turi tiesioginės įtakos policijos veiklai ir jos kokybei. Policijos pareigūnų skaičius Lietuvoje 100 tūkst. gyventojų yra 365,6, t. y. šiek tiek didesnis negu Europos Sąjungos šalyse (333), tačiau jis galėtų būti ir mažesnis, jeigu būtų galimybė žmogiškuosius išteklius pakeisti techninėmis priemonėmis. **Visuomenės pasitikėjimas policija Lietuvoje yra menkas ir tiesiogiai nerodo policijos teikiamų paslaugų visuomenei kokybės**, o rodo visos teisinės sistemos veiklos rezultatą[69].

[69] Viešojo saugumo plėtros iki 2010 metų strategija, patvirtinta Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymu Nr.1V-250.

Šaltiniai: Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2011. Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2011.

46 pav. Ištirtų nusikalstamų veikų skaičius ir ištyrimų dinamika

Kita problema – didelis nusikalstamumo skaičius mūsų šalyje bei lietuvių žiaurūs nusikaltimai užsienio šalyse, **formuoja neigiamą požiūrį į visą Lietuvos tautą**, o tai turi neigiamos įtakos turizmo bei kitų rūšių verslui Lietuvoje.

Per griežta baudžiamoji politika nėra tinkamas būdas nusikalstamumo problemai valstybėje spręsti. Veikiau priešingai, vis daugėjant įkalintųjų kalėjimuose ir kalinio patirtį turinčių asmenų (Lietuvoje tokių jau yra kas dešimtas gyventojas), visuomenėje gilinamas socialinis konfliktas, dažnai tampantis naujo nusikalstamumo šuolio priežastimi. Todėl Lietuva, siekdama užtikrinti savo gyventoju bei visuomenės saugumą bei artėti prie Europos standartų, nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos srityje, artimiausiu metu turėtų remti ir skatinti kriminologinius tyrimus bei į juos atsižvelgti, formuojant atitinkamą valstybės politiką įvairiose socialinio gyvenimo srityse.

7.5. Lietuvos vyrų savižudybės: „būti ar nebūti?“

Vienu iš svarbiausių „visuomenės sveikatą“ atspindinčių rodiklių reikėtų laikyti savižudybių skaičių šalyje. Pasak psichologo P. Skruibio, tarp savižudybės ir psichikos ligos dėti lygybės ženklo jokiu būdu negalima. Šalyse, kuriose savižudybių mažai, gal šie reiškiniai ir susiję, tačiau Lietuvoje aukštus savižudybių rodiklius lemia socialiniai veiksniai ir gyventojų dvasinė būsena.

Tikslų savižudžių skaičių nustatyti sudėtinga, – kai kuriose šalyse dėl socialinių ar religinių priežasčių tokie atvejai būna nutylimi, arba, pavyzdžiui, nusižudymas patenkant į eismo įvykį statistikoje dažniausiai priskiriamas nelaimingiems atsitikimams. Todėl įvairių šalių duomenys nėra visiškai tiksliai palyginami.

Pagal Pasaulio sveikatos organizacijos tyrimą beveik milijonas žmonių nusižudo kasmet, daugiau nei žūsta karuose. Didžiausias savižudžių skaičius yra Baltijos valstybėse, kur kasmet nusižudo apie 40 iš 100 000 žmonių. Mažiausiai savižudžių – Maltoje, kur dažnai per metus neužfiksuojamas nė vienas savižudybės atvejis.

21 lentelė

Savižudybių skaičius 100 tūkst. gyventojų per metus

Vieta	Valstybė	Metai	Vyrų	Moterų	Iš viso
1.	**Lietuva**	2009	58,5	8,8	31,5
2.	Kazachija	2007	46,2	9,0	26,9
3.	Rusija	2009	47,2	8,7	26,5
4.	Vengrija	2005	42,3	11,2	26,0
5.	Slovėnija	2004	37,9	13,9	25,6
6.	Baltarusija	2010	Nėra	Nėra	25,3
7.	Japonija	2007	35,8	13,7	24,4
8.	Gajana	2005	33,8	11,6	22,9
9.	Latvija	2007	34,1	7,7	19,9
10.	Pietų Korėja	2006	29,6	14,1	21,9
11.	Ukraina	2005	40,9	7,0	22,6

Šaltinis: www.wikipedia.org; Valstybinis psichikos sveikatos centas.

Pastaruoju metu Lietuvoje 100 tūkst. gyventojų tenka 31,5 savižudybės, iš jų 58,5 – vyrams, 8,8 – moterims. Jei palyginsime statistiką prieš

10 metų, kai 100 tūkst. gyventojų tekdavo apie 40 savižudybių, taigi jų skaičius šiek tiek sumažėjo, tačiau dar neaišku, ar tai nėra laikinas reiškinys, nes nepaisant tokių rodiklių Europoje Lietuvos rodikliai vis dar didžiausi.

Išsivysčiusiose valstybėse dažniau žudosi vyrai (apie 4 kartus ir daugiau), tačiau moterys dažniau mėgina tai daryti. Šis fenomenas gali būti paaiškintas vyrų polinkiu rinktis žiauresnius ir „efektyvesnius" metodus nei moterys, šitaip 3-4 kartus padidinant tikimybę nusižudyti. Taip pat, vyrai, linkę į depresiją, patiria daug didesnį socialinių ryšių trūkumą. Pagal PSO Kinija yra vienintelė valstybė pasaulyje, kurioje nusižudo daugiau moterų nei vyrų, pagrindinė priežastis nurodoma problemos šeimoje. Daugiausiai savižudybės atvejų yra tarp išėjusių į pensiją, išsiskyrusių, bevaikių, vienišų žmonių. Dar vienas šokiruojantis faktas, – daugelyje šalių savižudybių atvejų yra daugiau nei žmogžudysčių (išskyrus Meksiką, Centrinę Ameriką, Venesuelą, Peru, Boliviją, Pietų Afrikos Respubliką ir Braziliją).

Ypač ryški **savižudybių priklausomybė nuo ekonominės padėties šalyje**: savižudybių ypač padaugėja esant ekonominiam nestabilumui, aukštiems nedarbo rodikliams (tokiais atvejais, pavyzdžiui, Lietuvoje kaimo žmonės žudosi žymiai dažniau nei miesto).

Daugelis savižudžių turi psichologinių problemų, viena dažniausių – depresija. Kitos gana dažnos priežastys: rimti fiziniai negalavimai, žalingi įpročiai, nevisavertiškumo kompleksas, visuomenės nepakantumas.

Psichologinės krypties atstovų nuomone, nemažą įtaką savižudybėms turi asmenybės charakteris, temperamentas, emocinis stabilumas. E. S. Shneidman'as – Amerikos suicidologų asociacijos įkūrėjas ir vienas žymiausių XX. a. sociologų – teigė, kad žmogų norintį nusižudyti veikia biologiniai, socialiniai ir tarpasmeniniai veiksniai70. Mokslininkas teigė, kad kiekviena tikslinga savižudybė turi prasmę. „Yra daug beprasmių minčių, bet nėra nė vienos beprasmės savižudybės". Prasmę savižudybei suteikia problema, kurią siekiama išspręsti tokiu būdu, nes žmogui pasirenkančiam šį kelią dažnai atrodo, jog savižudybė yra vienintelė išeitis. Anot E. S. Shneidmano, „savižudybę iš esmės lemia psichologinis skausmas. Pirminis didelio psichologinio skausmo šaltinis yra **nepatenkinti psichologiniai poreikiai**."[71]

[70] Shneidman E. S. Savižudžio sąmonė. Vilnius: Via recta, 2002.

[71] Shneidman E. S. Suicide as Psychache: A Clinical Approach to Self-Destructive Behavior. Northvale, NJ/London: Jason Aronson, 1993.

Žymus prancūzų sociologas E. Durkheim'as pagrindine savižudybių priežastimi laikė **socialinę dezintegraciją**, t. y. kuomet visuomenė susiskaido, buvusios moralinės-vertybinės normos devalvuojamos, nėra vienijančio tikslo, vizijos neturėjimo[72]. Socialinė dezintegracija pasireiškia visuomenės tarpusavio susipriešinimu („visų karas prieš visus"). XX a. pirmojoje pusėje Europoje pagal savižudybes pirmavo žlugusios Austrijos-Vengrijos imperijos šalys (Austrija, Vengrija, Čekoslovakija) ir Estija, dabar – žlugusio Rytų bloko šalys (Lietuva, Rusija, Baltarusija, Latvija). Šiose valstybėse pasireiškė dauguma socialinės dezintegracijos požymių – **įprastos santvarkos žlugimas, tautos vizijos neturėjimas, ekonominis lūžis tarp komunizmo ir kapitalizmo, dvasinis lūžis tarp konservatizmo ir liberalizmo**. Rytų Azijoje savižudybių padaugėjimas nulemtas staigių permainų iš ilgametės izoliacinės politikos, stiprių moralės normų į materializmu ir konkurencija paremtą vakarietišką kultūrą. Individo ir bendruomenės santykių eroziją parodo didelis nepasitikėjimas visuomene, mažas pilietinis aktyvumas, individualizmas.

Lietuvoje kaip savižudybės priežastys išskiriamas žmonių tarpusavio susvetimėjimas, nepasitikėjimas aplinkiniais, beviltiškumo, beprasmiškumo jausmas, pesimistinis požiūris į aplinką. 2008 m. Lietuvos psichologų G. Chomentausko ir D. Pūro atliktų tyrimų duomenimis, 8,9 proc. apklaustųjų yra planavę nusižudyti. 2004 m. tyrimo duomenimis 62 proc. Lietuvos paauglių savižudybę vertino kaip priimtiną poelgį, 1994 m. tokių buvo 34 proc.

Nors Lietuvoje veikia kelios organizacijos, vykdančios savižudybių prevenciją („Jaunimo linija", Valstybinis psichikos sveikatos centras ir kt.), tačiau savižudybių skaičius išlieka itin didelis: **nuo 1993 m. Lietuva pirmauja pasaulyje pagal vyrų savižudybių skaičių**. Taip pat **labai aukšti ir kiti į savižalą nukreipti rodikliai**: besaikis alkoholio vartojimas, neatsargus vairavimas. Nuo išorinių priežasčių šalyje žūva net 156,4 žm./100 tūkst. gyventojų, kai tuo tarpu ES vidurkis yra 42,4. Visgi tarp išorinių mirties priežasčių Lietuvoje pirmauja savižudybė.

[72] Durkheim E. Suicide. New York: Free Press, 1951. (Durkheim E. Le Suicide: Etude de Sociologie. Paris, Presses Universitaires de France, 1897).

8. LYČIŲ LYGYBĖ – SVARBUS ŽMOGAUS IR ŠALIES GYVENIMO KOKYBĖS RODIKLIS

8.1. Darbo rinkos segregacija ir diskriminacija: „stiklinių lubų“ efektas

Daugelis darbo rinkos rodiklių (nedarbo, skurdo lygis, vertikalioji ir horizontalioji darbo rinkos segregacija, gaunamas atlygis už darbą) rodo, kad praktikoje vyrų ir moterų padėtis skiriasi. Nelygybė gali dar sustiprėti turint omenyje gilėjančią ekonominę krizę, kuri savo ruožtu yra palankesnė lankstesnei ir mobilesnei darbo jėgai. Tai sukelia nemažai sunkumų moterims, kurios dažnai verčiamos rinktis tarp vaikų ir karjeros. Todėl moterų situacija darbo rinkoje yra sudėtingesnė, užimtumas – mažesnis, skurdo lygis – aukštesnis, o kvalifikacija ir gebėjimai – dažnai aukštesni.

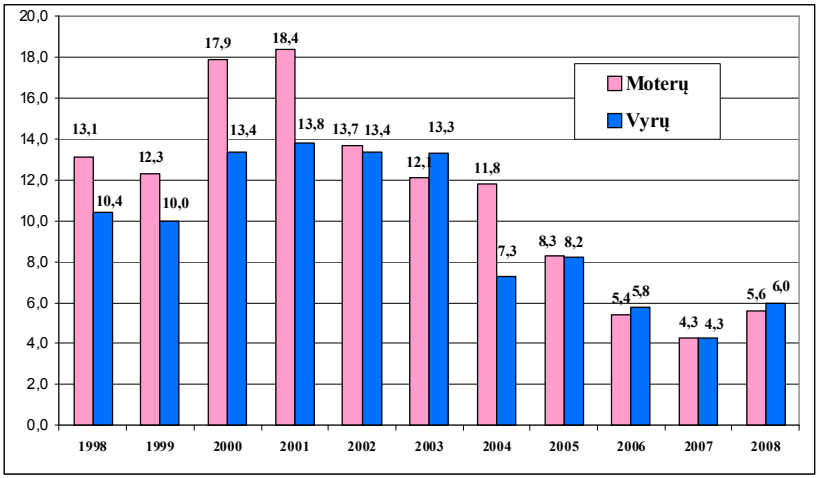
Dar gilesnė ir sunkiai sprendžiama problema yra visuomenėje vis dar labai stiprūs lyčių vaidmenų stereotipai, kurie išsivysto šeimoje, yra formuojami žiniasklaidos priemonių bei nepakankamai sprendžiami švietimo sistemos. Šie stereotipai teigia, kad vyrų ir moterų padėties visuomenėje skirtumai yra natūralūs ir prigimtiniai. Dėl šios priežasties dažnai nėra taikomos tinkamos priemonės šiems stereotipams šalinti ir, atitinkamai, įmonių, organizacijų, institucijų vadybai tobulinti. Tiek privačiame, tiek ir viešajame sektoriuose lyčių aspektai kol kas nėra nuosekliai integruojami analizuojant situaciją, numatant veiklos perspektyvas, formuojant biudžetą, paskirstant išteklius ar kuriant veiksmų planus.

Moterų nedarbo lygis ilgą laiką viršijo vyrų nedarbo lygį. Tačiau nuo 2006 m. ėmė mažėti ir 2008 m. buvo 0,4 proc. punkto aukštesnis nei vyrų. Nors pokyčiai darbo rinkoje moterims palankūs, jos vis dar susiduria su gana rimtomis problemomis darbo rinkoje: moterims sunkiau siekti karjeros, atlyginimo lygis yra santykinai mažesnis, o skurdo ir socialinės atskirties grėsmė – didesnė.

Nepaisant pasiekto lygio, **vyresnio amžiaus moterų užimtumo rodikliai išlieka žemi ir atsilieka nuo vyrų**.

Kita problema – didelis išsilavinusių moterų nedarbas; 50 proc. visų bedarbių moterų sudaro moterys su aukštuoju ir specialiuoju viduriniu išsilavinimu (vyrai – sudaro 35,5 proc. nuo visų bedarbių vyrų) ir jų nedarbas mažėja lėtesniais tempais nei vyrų. **Taigi vienas iš pagrindinių nedarbo**

Lietuvoje bruožų – aukštos kvalifikacijos ir su aukštuoju išsilavinimu moterų nedarbas. Tai reiškia, kad, viena vertus, moterys su aukštuoju ir specialiuoju viduriniu išsilavinimu negali visavertiškai savęs realizuoti Lietuvoje; antra vertus, valstybė neracionaliai naudoja žmogiškuosius išteklius.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

47 pav. Nedarbo lygis pagal lytį

Lietuvoje pastebima **vertikalioji darbo rinkos segregacija**. Nors bendras moterų išsilavinimo lygis yra aukštesnis, jos yra menkai atstovaujamos vadovaujančiose pozicijose, sprendimų priėmimo grandyse. Statistikos departamento duomenimis, 2007 m. moterys sudarė 60 proc. visų aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų, tuo tarpu tais pačiais metais jaunesniųjų tarnautojų kategorijoje jos sudarė 76,7 proc. darbuotojų, o vyresniųjų pareigūnų ir valdytojų kategorijoje – 38,3 proc. Apie 43 proc. visų dalyvaujančių mokslo tiriamojoje veikloje sudaro moterys, tačiau tarp habilituotų daktarų jų yra tik 16,8 proc. Tarp profesoriaus laipsnį gavusių asmenų moterų yra tik apie 13,4 proc.

Privataus verslo srityje 2007 m. moterų pusantro karto mažiau nei vyrų dirbo savarankiškai arba buvo darbdavės (atitinkamai 10 ir 16 proc.). Ypač mažai moterų vadovauja stambiam verslui.

Analizė rodo, kad egzistuoja struktūrinės ir institucinės kliūtys moterims siekti karjeros ir užsiimti asmeniniu verslu. Jos taip pat leidžia kal-

bėti apie „stiklinių lubų“ reiškinį, kai, nepaisant lygybę garantuojančių įstatymų, dėl vyraujančio darbdavių ar visuomenės nusistatymo moterims yra rečiau siūlomi vadovaujantys postai. Stipriai feminizuotose darbo srityse moterys yra mažuma vadovaujančiose grandyse (pvz., 2007 m. visoje švietimo sistemoje dirbo 81,9 proc. moterų: vidurinėse mokyklose – 87 proc., universitetuose – 48,5 proc., tačiau tarp aukštųjų mokyklų rektorių nebuvo nė vienos moters).

Kai kuriose srityse Lietuvoje pastebima stipri **horizontalioji darbo rinkos segregacija** – ryškus pasiskirstymas į „vyriškas“ ir „moteriškas“ profesijas. Statistikos departamento duomenimis, vyrai dominuoja statybų (92,8 proc.), transporto (71,9 proc.), žemės ūkio (62,8 proc.) srityse; moterys – sveikatos priežiūros (85,5 proc.), švietimo (81,9 proc.), viešbučių ir restoranų ūkio (81,1 proc.), socialinių paslaugų (66,5 proc.) srityse. Tai turi neigiamos įtakos šių sričių plėtrai, mažina jų inovacinį potencialą, dar labiau sustiprina visuomenės stereotipus apie „vyriškus“ ir „moteriškus“ vaidmenis visuomenėje, taip pat lemia santykinai žemesnį moterų atlyginimo lygį.

8.2. Moterų darbo užmokestis: „neekonomiška ekonomika“ ir skurdo feminizacija

Pasaulyje buvo plačiai paplitęs neoklasikinės ekonomikos teorijos (*mainstreaming*) požiūris, kad makroekonomika yra neutrali moterų ir vyrų lygių galimybių aspektu. Tačiau iš tikrųjų taip nėra. Pagal šiuolaikines lyčių lygybės teorijas, **makroekonomika ir makrosocialinė politika yra asimetriška moterų ir vyrų lygių galimybių įgyvendinimo pasekmių atžvilgiu**, t. y., susiklosto lyčių asimetrija fiskalinėje, pinigų ir kreditų teikimo politikoje ir ypač – **gyventojų pajamų politikoje.**

Vienas pirmųjų Europos Bendrijos laimėjimų lyčių lygybės srityje buvo vienodo užmokesčio principo įteisinimas 1957 m. Romos sutartimi. Ilgainiui šis principas tapo visų Europos Sąjungos šalių teisine norma. Nepaisant įvairių pastangų siekiant lyčių ekonominės lygybės, vyrų ir moterų segregacija darbo rinkoje išlieka viena akivaizdžiausių lyčių nelygybės apraiškų šiuolaikinėje visuomenėje. Nė vienoje pasaulio šalyje nepavyko pasiekti, kad moterys turėtų tokias pat galimybes, kaip ir vyrai naudotis bene galingiausiais galios ištekliais – eiti perspektyviausias pareigas ir gauti tiek pajamų, kiek jų gauna vyrai.

Darbo rinkai būdinga aiškiai apčiuopiama **horizontalioji ir vertikalioji lyčių segregacija**. Horizontalioji segregacija suskirsto darbo rinką į feminizuotus ir maskulinizuotus sektorius, kurie nei socialinės, nei ekonominės bei politinės galios požiūriu nėra lygiaverčiai. Feminizuotas sektorius (pavyzdžiui, socialinių paslaugų sektorius) prestižo, pajamų ir galios požiūriu gerokai nusileidžia toms ekonominės veikloms sritims, kuriose dominuoja vyrai. Net ir labiausiai feminizuotose struktūrose vadovaujamas pareigas dažniausiai eina vyrai (pavyzdžiui, švietimo, sveikatos sektoriuose).

Vertikalią segregaciją pagal lytį taip pat gerai iliustruoja vidutinis moterų ir vyrų mėnesinis atlygis skirtingose ūkio šakose. Duomenys rodo, kad nėra nė vienos ūkio šakos, kurioje moterų vidutinis užmokestis viršytų vidutinį vyrų užmokestį. Lietuvoje bendras vidutinis moterų mėnesinis atlyginimas sudaro apie 80 proc. vyrų vidutinio atlyginimo. Nors šis skaičius viršija ES šalių vidurkį (75 proc.), jis išlieka labai aukštas.

Tyrimai rodo, kad norint padaryti karjerą moteriai tenka įdėti dvigubai daugiau pastangų nei bet kuriam vyrui. Moters karjeros ambicijos, jei ji netekėjusi ir neaugina vaikų, dar turi šiokių tokių didesnių šansų, o šeimos kūrimas ir vaikų auginimas moteriai (priešingai nei vyrui) tampa pagrindine kliūtimi įsitvirtinti darbo aplinkoje.

22 lentelė

Darbo rinkos rodikliai pagal lytį Europos Sąjungoje

	Moterys	**Vyrai**
Užimtumo lygis (proc.)	58,3	72,5
Ne visu etatu dirbančių darbuotojų pasiskirstymas (proc.)	31,2	7,7
Per savaitę dirbant buities ir šeimos darbus praleistas vidutinis laikas (valandomis)**	25,5	7,8
Per savaitę dirbant apmokamą darbą praleistas vidutinis laikas, įskaitant kelionės į darbą laiką (valandomis)**	38,1	45,5
20–24 m. asmenų įgytas išsilavinimas (mažiausiai aukštesnysis vidurinis išsilavinimas) (proc.)	80,8	75,5
Vyrų ir moterų pasiskirstymas tarp universitetų absolventų (proc.)*	59	41
Dirbančiųjų pasiskirstymas gamybos, statybos, transporto ir ryšių sektoriuose	17,4	44,3
Dirbančiųjų pasiskirstymas viešojo administravimo, švietimo, sveikatos ir socialinio darbo bei kitose viešųjų darbų sektoriuose	40,5	18,1
Skurdo rizikos santykis tarp 65 metų ir vyresnių žmonių (proc.)*	21	16

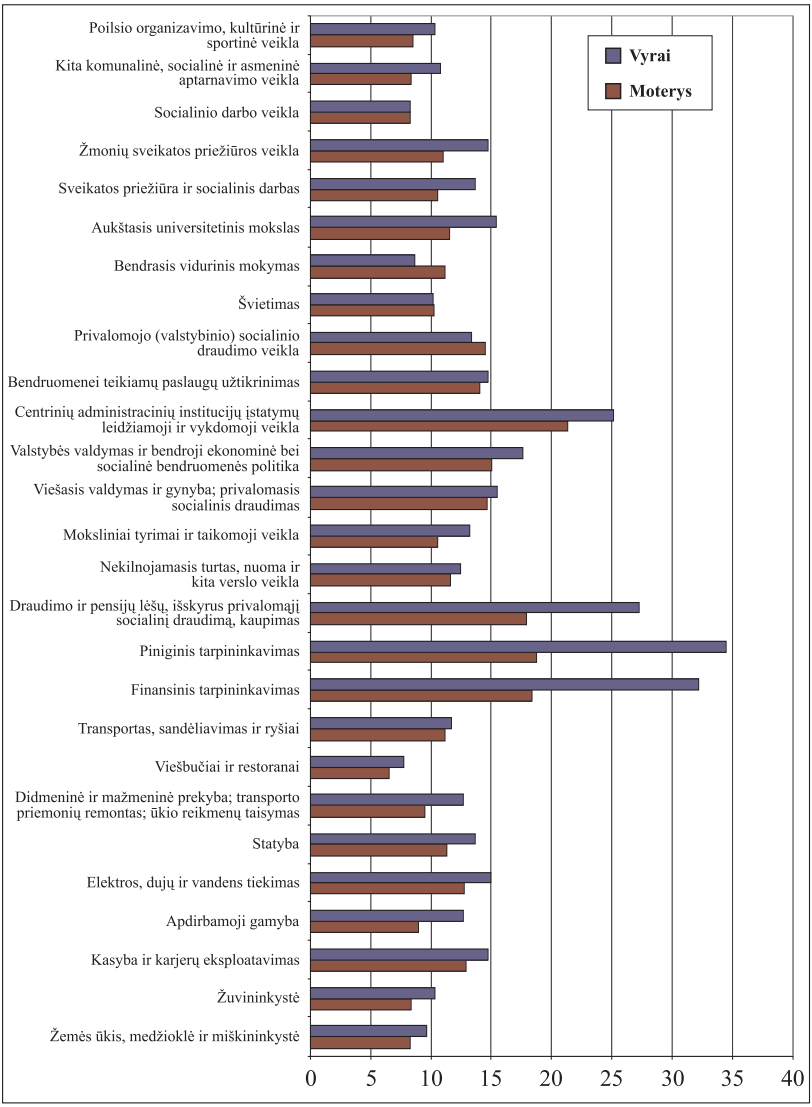
*Šaltinis: ES statistikos agentūra „Eurostat", 2007 m., išskyrus *, 2006 m.*
*** Europos darbo sąlygų tyrimas* (*EWCS*)

Užimtumo segregacija yra universaliausiai pripažįstama atlyginimų skirtumų prielaida. ES vidutiniškai 60 proc. moterų renkasi dešimt profesijų, kurios yra mažiausiai apmokamos (švietimo, sveikatos, socialinės rūpybos srityse). Šią segmentaciją dar labiau sustiprina darbo vietos segregacija. Daugėjant tam tikros profesijos ar dirbančių tam tikroje struktūroje moterų, atlyginimai yra linkę mažėti.

Taigi darbo užmokesčio pasiskirstymas pagal lytį apibūdinamas dvejopa prigimtimi: *pirma*, darbo užmokesčio pasiskirstymą lemia vyraujančios visuomenėje patriarchalinės nuostatos ir, *antra*, moterys tradiciškai dažniausiai dirba feminizuotose gamybos ir paslaugų srityse, kur darbas yra mažiau mokamas.

Nepaisant ES ir Lietuvos įstatymuose įtvirtinto vienodo atlyginimo už vienodą ar vienodos vertės darbą, **moterys ES uždirba 15–20 proc. mažiau nei vyrai**. Šiuos skirtumus lemia tiek vertikalioji, tiek horizontalioji darbo rinkos segregacija. Be to, moterys uždirba mažiau nei vyrai beveik visuose ekonomikos sektoriuose. Didžiausias darbo užmokesčio skirtumas buvo nustatytas finansinio tarpininkavimo rinkoje: šiame sektoriuje moterys uždirba tik 49,2 proc. vidutinio vyrų uždarbio (*48 pav.*).

Dėl šių priežasčių **moterys yra labiau skurstanti visuomenės dalis**. Vidutinės disponuojamos pajamos namų ūkyje, kurio galva – moteris, yra mažesnės visose namų ūkių kategorijose. Beveik kas penkioliktoje šeimoje vaikai iki 18 metų auga su vienu iš tėvų. 98 atvejais iš 100 vaikai po poros skyrybų lieka gyventi su motina, todėl skurdas labiausiai paliečia moteris ir jų šeimas, ypač kaimo ir daugiavaikes moteris. Moterų kaip socialinės grupės nuskurdimas tiesiogiai paliečia jų vaikų, t. y. naujos kartos ekonominę gerovę, nes mažina jų vaikų galimybes įgyti reikiamą išsilavinimą, įgūdžius, būtinus mokymuisi visą gyvenimą, skatina kelias kartas apimančios ilgalaikio nedarbo formavimąsi ir darbo jėgos kvalifikacijos nuosmukį. Esant tokioms tendencijoms, rimta kliūtimi šalies ūkio plėtrai tampa ne tik jaunų ir pagyvenusių žmonių proporcijos disbalansas, bet ir **nekvalifikuotų gyventojų gausėjimas,** keliantis grėsmę visuomenės sanglaudos tikslams. Lietuvos ūkio plėtra siejama su žinių visuomene, konkurencinga ekonomika ir aukšta gyvenimo kokybe – su tikslais, kurie nepasiekiami, neužtikrinus aukštos darbo jėgos kvalifikacijos, todėl **skurdo feminizacija daro neigiamą įtaką ekonominei valstybės plėtrai.**

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

48 pav. Vidutinis valandinis bruto darbo užmokestis pagal ekonominės veiklos rūšis ir lytį 2007 m. (Lt)

Pasaulinė patirtis lyčių ekonomikos srityje byloja apie tai, kad liberalios rinkos ekonomikos sąlygomis moteriai ypač padidėja nematomas socialinės rūpybos krūvis. Taip atsitinka dėl dviejų priežasčių:

- **pirma, –** perorientuojant ekonomiką didesnio ekonomikos efektyvumo kryptimi, moterys paprastai didina savo indėlį į produktyvųjį (realųjį rinkos sektorių) ir taip pat reproduktyvųjį (namų ūkių ekonomikos) sektorių, kad palaikytų normalų savo šeimos funkcionavimą. Jos dažnai privalo didinti savo darbo krūvį, įeinant į neformalios bei šešėlinės rinkos santykius, visų pirma moterys tampa neetatiniais darbuotojais, dirba dažnai tik pagal laikiną darbo sutartį, ne visą darbo dieną arba dažnai derina šias formas drauge, todėl jos dažnai tampa tokio fragmentiško darbo aukomis (darbas – nestabilus, yra pastovi grėsmė jo netekti, neužtikrintos jokios socialinės garantijos).
- **antra,** mažėjant šeimos pajamoms (didėjant komunaliniams mokesčiams – didėjant šilumos, elektros energijos, karšto vandens kainai, augant benzino kainai, brangstant vaistams, buitinio aptarnavimo bei transporto paslaugoms) moterys didina nemokamo savo darbo krūvį šeimos rūpybos ekonomikoje, kad kompensuotų šeimos gyvenimo lygio nuosmukį.

Nors ir ekonominės politikos liberalizavimas vyksta siekiant makroekonominio stabilumo ir ekonomikos efektyvumo didėjimo, tačiau nematomas ir neapmokamas darbas namų ūkių ekonomikoje tarsi užslepia didėjančią lyčių nelygybę ir neefektyvų žmogiškojo potencialo panaudojimą.

Pajamų didinimo motyvai. Tyrimų rezultatai patvirtina pajamų ir pelno siekimo skirtingumą lyčių aspektu, skirtingos moterų ir vyrų verslo veiklos sritys, nevienoda moterų ir vyrų darbo trukmė, skirtingas moterų ir vyrų įmonių pelningumas. Remiantis tyrimų duomenimis, galima skirti šiuos moterų ir vyrų pajamų didinimo motyvus: vyrų tikslas – padidinti šeimos pajamas, investuoti, sukurti ir kaupti turtą, moterų tikslas – „išgyventi“, t. y. užtikrinti šeimai pajamų šaltinį. Kad galėtų užsidirbti tiek pat pajamų kaip vyrai, moterys dažniausiai turi dirbti keliose darbovietėse. Ir nors jų kvalifikacija aukštesnė, moterys dažnai papildomai dirba nesuteikiantį jokio statuso ir nekvalifikuotą darbą.

8.3. Moterų ir vyrų santaupos ir investicijos[73]

Santaupos apibūdina gyventojų gyvenimo lygį, tai – gyventojų gerovės rodiklis, kuris rodo gyventojų sugebėjimą ekonomiškai mąstyti ir jų finansinę kultūrą. Santaupos yra neatskiriama namų ūkių ekonomikos dalis, leidžianti užtikrinti ekonominį stabilumą, planuojant šeimos ateitį. Daugėjant santaupų mažėja pinigų kiekis, o tai sudaro prielaidas kovai su infliacija. Dalis pajamų, kurių naudojimas atidedamas tam tikram laikotarpiui, nedalyvauja apyvartoje ir mažina infliacijos tarpsnį. Kartu ūkiui tai papildomas kreditavimo lėšų šaltinis, leidžiantis plėtoti verslą. Taip gyventojų investicinis aktyvumas yra pagrindas smulkiajam ir vidutiniam verslui plėtotis ir sukurti prielaidas ūkio šakų plėtrai. Gyventojų santaupos yra viena iš svarbiausių ekonominių sąvokų, jos vaidina išimtinai reikšmingą vaidmenį makro- ir mikrolygiu – sprendžiant ekonomikos augimo, ūkio struktūrinių pokyčių bei gyventojų gyvenimo gerovės problemas.

Pajamų paskirstymas į išlaidas ir santaupas formuoja gyventojų finansinius sprendimus, planuojant savo ateitį. Finansinį sprendimą taupyti ar netaupyti žmonės priima dėl įvairių priežasčių, tačiau svarbu prisiminti, kad santaupos visais žmonijos gyvenimo laikais buvo neatskiriama jų žmogiškosios prigimties dalis. Pasaulio mokslininkams iki šiol nepavyko išsiaiškinti, kokie psichologiniai ar ekonominiai veiksniai lemia gyventojų taupymo elgseną. Tokie mokslininkai, kaip A. Deaton, M. Browning ir A. Lusardi, O. Attanasio, R. Thaler ir H. Shefrin, T. Jappelli ir F. Modigliani, atliko visapusišką gyventojų taupymo elgsenos ir motyvacijos analizę. Remiantis tyrimais buvo sukurtos įvairios taupymo teorijos, tačiau vieno modelio nėra iki šiol.

Standartinių taupymo elgsenos modelių tyrimai įrodo, kad Lietuvos gyventojai planuoja savo santaupas ir vartojimą, siekdami didesnės ar mažesnės ekonominės naudos. Atsižvelgiant į elgsenos taisykles, kuriomis vadovaujasi gyventojai priimdami vienokius ar kitokius taupymo sprendimus, galima prognozuoti šalies ekonomikos augimą, skatinti pažangią ūkio struktūrą, socialinės plėtros kryptis. Lietuvos žmonių finansinės elgsenos

[73] Šis skyrius parašytas kartu su doc. dr. Egidijum Biku.

taisykles ir tendencijas nulėmė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas: išryškėjo turto pokyčiai, imta labiau domėtis novatorišku turto kaupimu ir valdymu. Privatizavus valstybinį turtą, jo valdymą perėmė privatūs asmenys, kurie įgijo nuosavybės teises. Planinės ekonomikos transformacija į rinkos ekonomiką, atkūrus nepriklausomybę, sudarė iš esmės naujas sąlygas gyventojų taupymo elgsenos formavimuisi. Auganti Lietuvos ekonomika padidino jos gyventojų aktyvus, suformavo visuomenės sluoksnį, kuris gauna dideles pajamas. Išaugo nauja žmonių karta, kuri pradėjo domėtis efektyviu finansinio turto valdymu bei naujais kapitalo formavimo procesais. Iki 1990 m. didžioji Lietuvos gyventojų santaupų dalis buvo indėliai (terminuoti indėliai, indėliai iki pareikalavimo ir kaupiamieji indėliai), o po 1990 m. atsirado naujos alternatyvios pinigų investavimo formos ir galimybės. Dauguma Lietuvos gyventojų savo taupymo sprendimus pradėjo vykdyti bendradarbiaudami su finansų planuotojais, siekdami didesnės grąžos iš savo investicijų. Kiti nesirinko finansinių tarpininkų siūlomų investicinių produktų, o investavo į tradicinius, minimalios rizikos ir nedidelę grąžą teikiančius taupymo instrumentus. Ar toks požiūris į taupymą yra perspektyvus? Kokie veiksniai lemia tokį požiūrį, kas turi įtakos taupymo procesui, kaip jį veikia amžius ir lytis? Kokie yra moterų ir vyrų elgsenos skirtumai, kurie lemia taupymo proceso turinį ir esminius santaupų kaupimo bruožus? Reikia pabrėžti, kad Lietuvoje kol kas dar nėra atsakymų į šiuos svarbius klausimus. Akivaizdu, kad šiai problemai, kurią kelia reali praktika, mūsų šalyje nėra skiriamas pakankamas dėmesys.

Gyventojų taupymo srityje akivaizdžiai jaučiamas informacijos stygius:

- Lietuvos bankas pateikia tam tikrus duomenis apie gyventojų indėlius komerciniuose bankuose – jų apimtį, formas pagal laiko trukmę. Ši statistika tuo ir apsiriboja.
- Lietuvos statistikos departamentas kiekvienais metais teikia namų ūkių pajamų ir išlaidų duomenis, kurie detaliai informuoja apie Lietuvos namų ūkių vartojimą, išlaidas ir turtą, tačiau stinga informacijos apie gyventojų elgseną, taupymo motyvus, vyrų ir moterų požiūrį į santaupas.
- Lietuvos oficialioji statistika neatspindi informacijos apie santaupų pasiskirstymą pagal gyventojų santaupų ir pajamų dydį, neaiš-

ku, kokia santaupų koncentracija visuomenėje – kokia gyventojų dalis ir kokios socialinės grupės disponuoja didžiausiomis santaupų sumomis. Tai labai svarbi informacija planuojant taupymo procesą ir rodiklius.

- dabartiniu metu Lietuvoje nėra duomenų, kurie detalizuotų santaupas pagal Lietuvos gyventojų amžiaus grupes, lytį bei pajamas. Visuomenė nežino, kokio amžiaus ir kokios lyties gyventojai labiausiai linkę taupyti ar netaupyti, kokios priežastys lemia jų sprendimą kaupti pinigines lėšas ar didinti vartojimą. Taupymas net nenagrinėjamas sociologiniu aspektu, o tai taip pat yra labai svarbu, norint suvokti Lietuvos gyventojų santaupų planavimą, jų motyvus, santaupų formavimo priežastis ir tendencijas.

Gyventojų santaupų koncepcija. Gyventojai yra ypatingi nacionalinio turto nešėjai. Viena vertus, jie yra vartotojai ir formuoja savo išlaidų ir taupymo pozicijas, o kita vertus, tik patys individai gali skirstyti savo išteklius, kuriuos sudaro jų asmeninės santaupos. Šiuolaikinėje ekonomikos teorijoje santaupos suvokiamos įvairiai. Vieni teoretikai teigia, kad santaupos – tai piniginės lėšos, kurias žmonės atideda tam tikriems tikslams arba norėdami užsitikrinti pajamas ateityje, dažnai išėjus į pensiją. Šiuo atveju įvyksta tam tikras einamojo vartojimo „aukojimas“ dėl vartojimo ateityje. Šiame kontekste santaupos suprantamos kaip pajamų dalis, kurią asmuo ruošiasi panaudoti ateityje vietoj to, kad suvartotų jas dabar, t. y. santaupų esmė įvardijama kaip išteklių ir rezervų formavimas ateičiai.

Kiti teoretikai santaupas apibrėžia kaip pinigų sumą, kuri gauta iš pajamų atėmus vartojimo išlaidas (S = I – C). Šiuo atveju santaupomis laikoma dalis pajamų, kuri liko sumokėjus mokesčius ir nėra vartojama, kitaip tariant, kalbama apie grynai kiekybinį lėšų likutį. Todėl santaupas galima įsivaizduoti kaip gyventojų piniginių lėšų koncentraciją sukuriant galimybes patenkinti būsimus poreikius.

Santaupų formavimosi procesas priklauso nuo įvairių objektyvių ir subjektyvių veiksnių, gyventojų taupymo tikslų ir priežasčių. Šį sudėtingą taupymo procesą autoriai suvokia kaip sistemą, kurioje skiriami trys svarbiausi lygmenys: taupymo procesą lemiantys veiksniai – makro ir mikrolygmeniu, taupymo motyvai ir tikslai bei pačių santaupų susiformavimas ir jų panaudojimo formos (*49 pav.*). Vieni iš pagrindinių taupymo veiks-

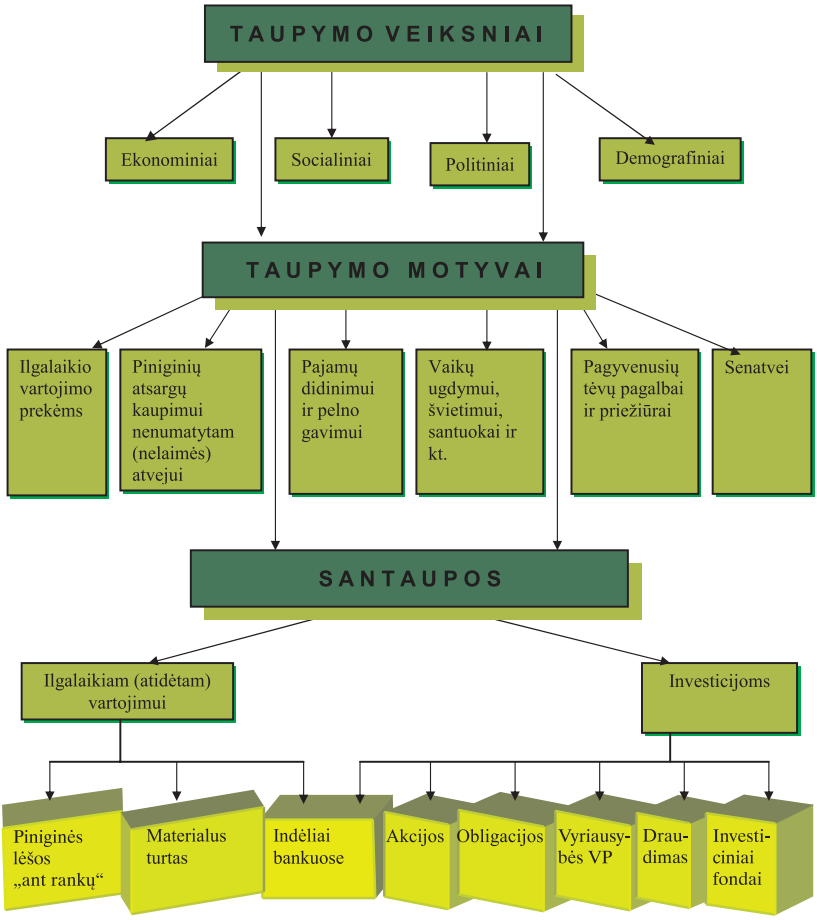
nių – ekonominiai, jie apima šalies ekonomikos augimą, ekonominį stabilumą, vykdomą mokesčių politiką, gyventojų pajamų didėjimą ir vartojimą. Empyriniais tyrimais įrodyta, kad ekonomikos augimas daro didelį poveikį taupymui, nes esant sparčiam ir stabiliam ekonomikos augimui, didėja ir gyventojų galimybės taupyti. Politiniai veiksniai, darantys įtaką taupymo procesui, yra šie: šalies politinis stabilumas, priimami politiniai sprendimai, šalies valdymo efektyvumas. Socialiniams ir demografiniams veiksniams priklauso: išsilavinimas, materialinis statusas, profesija, gyvenimo stilius, amžius, lytis, šeimos sudėtis. Šie veiksniai išryškina ir atskleidžia taupymo tendencijas, lemia darbuotojų darbo užmokestį ir pajamas, galimybes didinti santaupas ir formuoti ekonomiškai naudingą santaupų struktūrą.

Gyventojų finansinė elgsena yra gana sudėtingas, daugiafaktorinis ir dinamiškas fenomenas. Tai procesas, kuriam didelę įtaką daro psichologiniai asmenybės bruožai, pasitikėjimas finansinėmis institucijomis ir instrumentais, ankstesnė piniginių lėšų investavimo patirtis, ekonominiai ir politiniai pokyčiai šalyje bei asmeniniai finansiniai lūkesčiai, gyvenimo būdas, tikslų siekimas. Taupymo elgsena, motyvai yra labai įvairialypiai savo turiniu ir beribiai problemiškumu.

Taupymo motyvų galima išskirti gana daug, kadangi yra skirtinga namų ūkių sudėtis, skiriasi šeimų gyvenimo būdas ir stilius, taupymo tikslai ir rezultatai. 1936 m. M. Keinsas savo darbe „Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija“ nurodė aštuonis taupymo motyvus. Papildydami Keinso taupymo teoriją M. Browning'as ir A. Lusardi susistemino ir išskyrė tokius motyvus:

- sukurti pinigų atsargas nenumatytiems atvejams – tai prevencinis, atsargumo taupymo motyvas;
- iš anksto pasiruošti ateičiai – būsimai sąsajai tarp asmens pajamų ir poreikių priklausomai nuo amžiaus – gyvenimo ciklo motyvas;
- gauti palūkanas ir didinti ekonominę naudą – nepastovumo motyvas ateityje;
- stabiliai didėjančios išlaidos – gerovės kilimo motyvas;
- jaustis nepriklausomam ir elgtis pagal savo norus, be aiškios idėjos ar apibrėžto konkretaus ketinimo – nepriklausomybės motyvas;
- be rūpesčių atlikti spekuliatyvius ar verslo projektus – verslumo motyvas;

- testamentu palikti turtą – palikimo motyvas;
- neracionalus susilaikymas nuo išlaidų – šykštumo motyvas;
- kaupti depozitus, pirkti nekilnojamąjį turtą – namus, žemę, automobilius ir kitas ilgalaikio vartojimo prekes – mokėjimo grynais motyvas.

49 pav. Lietuvos gyventojų santaupų formavimo modelis

Tačiau, reikia pasakyti, kad taupymo motyvų sąrašą būtų galima tęsti atsižvelgiant į tai, kad turtingesniems žmonėms galima būtų priskirti ir

kitų taupymo motyvų, palyginti su ne tokiais turtingais. Be to, daugelis taupymo motyvų papildo vienas kitą.

Taupymo ir investavimo procesai – tai ryšys tarp dabarties ir ateities, kadangi taupant ir investuojant šiandien yra sukuriamos vartojimo sąlygos ateičiai, o tai reiškia, kad santaupos yra susijusios su kaupimo procesu ir tam tikrų materialinių gėrybių saugojimu tam tikrą laiką. Siekiant išsiaiškinti santaupų kaupimo pobūdį, tikslinga išskirti santaupas ilgalaikiam (atidėtam) vartojimui įsigyjant materialųjį turtą, nes santaupos natūrine išraiška yra ne pats vertingų daiktų saugojimas, o į juos įdėtų piniginių lėšų didinimas. Be to daugelis vertingų daiktų, vykdydami vertės išsaugojimo funkciją, kartu tenkina ir kasdienius, būtent vartotojiškus poreikius. Ir šiais atvejais yra ne tik sunku, bet iš principo neįmanoma atskirti taupymą ateičiai nuo einamojo vartojimo. Tačiau autoriai santaupas ilgalaikiam vartojimui vis dėlto siūlo skirstyti į pinigines lėšas ant rankų, materialųjį turtą: brangenybes, meno kūrinius ir kt. bei indėlius bankuose. Aukščiausia gyventojų santaupų forma – investicijos. Investicijų formos gali būti įvairios – indėliai bankuose, akcijos, obligacijos, VVP, draudimas, investiciniai fondai.

Žmonės investuoja dėl įvairių priežasčių, tačiau viena iš pagrindinių – siekimas uždirbti iš sukauptų lėšų. Investicijos – tai procesas, kurio metu naudojant kapitalą yra sukuriama daugiau pinigų arba pajamų bei per didesnės rizikos instrumentus uždirbamas kapitalas. Bendrąja prasme investicijų formos apima skolos ir nuosavybės investicijas. Skolos investicijos dažniausiai nėra rizikingos, tačiau duodamos pajamos taip pat nėra didelės. Jos priklauso nuo palūkanų normos arba mokamų dividendų. Nuosavybės investicijos turi aukštesnį rizikos laipsnį, kad įdėtas kapitalas bus prarastas, o pajamos priklauso nuo turto vertės didėjimo bei kapitalo grąžos.

Siūlomas taupymo modelis gali pasitarnauti kaip analitinis instrumentas gyventojų santaupoms analizuoti ir prognozuoti, reikalingai informacijos bazei kurti.

Šalies ekonomikos augimas sudarė gyventojų vartojimo ir skolinimosi galimybes. Piniginių vartojimo išlaidų vienam namų ūkio nariui didėjimą daugeliu atveju skatino ir bankų kreditavimo apimčių augimas bei palūkanų normų už paskolas mažėjimas. Vien tik per 2005 m. komerciniai bankai gyventojams išdavė dvigubai daugiau paskolų nei 2004 m.,

tai rodo, kad, gerėjant šalies ekonominei padėčiai, gyventojai linkę daugiau vartoti ir skolintis. Gyventojų indėliai, visą analizuojamą laikotarpį, augant šalies ekonomikai, turėjo augimo tendenciją, ypač įspūdingas indėlių augimas pastebimas nuo 2003 m. Tačiau, esant tokiems šuoliškai augantiems gyventojų indėliams, vis dėlto pastarųjų trejų metų gyventojų taupymo norma buvo neigiama. Santaupų norma, nustatoma kaip gyventojų einamųjų santaupų santykis (indėlių ir vertybinių popierių prieaugis, įsipareigojimų pagal kreditus pasikeitimai, nekilnojamojo turto įsigijimas ir grynųjų pinigų prieaugis) su turimomis piniginėmis pajamomis, mažėjo ir 2003 m. pasiekė –6,2 proc., o 2004 m. – –7,7 proc., 2005 m. – –8,1 proc. lygį. Tai rodo, kad gyventojų galimybės taupyti pastaraisiais metais mažėja.

Be ekonominių, politinių, socialinių veiksnių, galima skirti ir demografinius veiksnius, kurie turi įtakos gyventojų taupymui bei santaupų saugojimo formai. Analizuojamu laikotarpiu Lietuvos demografiniai rodikliai blogėjo. Gyventojų skaičius ir toliau mažėja, tik per 2005 m. jų sumažėjo daugiau kaip 20 tūkst. Tai lėmė didesnis mirusių nei gimusių skaičius – natūrali kaita ir didesnis išvykstančių iš šalies nei atvykstančių skaičius – išaugusi emigracija. Statistikos duomenys rodo, kad šalyje intensyvėja gyventojų senėjimas, t. y. didėja senyvo amžiaus (60 metų ir vyresnių) žmonių skaičius ir jų dalis bendrame gyventojų skaičiuje. Visuomenės gyventojų senėjimą lemia gimstamumo mažėjimas ir vidutinės būsimo gyvenimo trukmės ilgėjimas, tačiau lemiamą įtaką turi mažas gimstamumas. Demografinio senėjimo ir migracijos pokyčiai formuoja santaupų struktūros ypatumus. Mažėjant gyventojų skaičiui, keičiasi gyventojų sudėtis pagal amžių – dėl mažo gimstamumo mažėja vaikų, o dėl progresuojančio gyventojų senėjimo nuolat auga senų žmonių skaičius. Iš šalies emigravę jauni žmonės savo santaupas investuoja toje šalyje, kurioje gyvena, tai neskatina Lietuvos ekonomikos augimo, kadangi Lietuvos ūkis negauna papildomų piniginių srautų.

Įvertinus Lietuvos gyventojų išsilavinimą išryškėjo, kad vyresnių kaip 18 metų gyventojų išsilavinimas šiek tiek didėja. Didžiausią visuomenės dalį sudaro gyventojai su viduriniu išsilavinimu. Moterys labiau išsilavinusios už vyrus – jų didesnė dalis yra įgijusi aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą. Didžioji dalis vyrų yra įgijusi aukštesnįjį profesinį išsilavinimą. Išsilavinimo lygis, kaip rodo pasaulio tyrimai, turi įtaką ir santaupų motyvams.

Didžiausia visuomenės dalis dirba apdirbamojoje pramonėje (18 proc. gyventojų), kur moterų ir vyrų santykis yra tolygus, o vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 2003 m. sudarė 1 016litų. Vyrai labiau dominuoja transporto priemonių ir motociklų remonto srityje, kur vidutinis mėnesinis darbo užmokestis – 1212 Lt. Moterų daugiau dirba prekyboje ir namų ūkio reikmenų taisymo srityje, kur vidutinis mėnesinis darbo užmokestis siekia tik 705litų. Žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės ekonominė veikla užsiima 16 proc. dirbančių gyventojų, kur dominuoja vyrų darbo jėga. Centrinių administracinių institucijų, įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją veikla užsiimantys darbuotojai gauna beveik 2,5 karto didesnį už vidutinį šalies mėnesinį atlyginimą (2814 Lt). Šioje srityje dominuoja vyrai.

Moterų ir vyrų užimtumo analizė rodo, kad **vyrai dirba geriau mokamose ūkio šakose, o moterys – ten, kur atlyginimai yra mažesni. Moterų darbo užmokestis Lietuvoje sudaro 80 proc. vyrų darbo užmokesčio.** Pajamos, kaip žinoma, yra svarbiausias santaupoms įtakos turintis veiksnys.

Pastaraisiais metais didelę reikšmę Lietuvos gyventojų taupymui turėjo šios pagrindinės aplinkybės:

- **Pirma**, įsibėgėjusi trečioji ekonominės migracijos banga, kadangi Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą nemaža dalis gyventojų išvyko dirbti į užsienį. Didėjanti gyventojų migracija labai smarkiai paveikė nedarbo mažėjimą, o ne naujų darbo vietų kūrimą Lietuvoje.
- **Antra,** mažėjantis gyventojų skaičius ir intensyvėjantis visuomenės senėjimas mažina taupymo galimybes, kadangi senyvo amžiaus žmonių pajamų šaltinis – socialinės pensijos ir pašalpos. Šios išmokos yra mažos, todėl gyventojai priversti vartojimui naudoti santaupas.
- **Trečia,** šešėlinės arba oficialiai neapskaitomos ekonomikos mastai šalyje. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, šešėlinė ekonomika 2002 m. Lietuvoje sudarė 15,2–18,9 proc. šalies BVP. Jos lygis yra palyginti aukštas, tačiau mažesnis negu ankstesnio tyrimo duomenimis – 1995–1996 m. šešėlinė ekonomika sudarė 19,1–30 proc. BVP. Tai verslo įmonių nedeklaruojamos pajamos, kurios mažina šalies biudžeto pajamas bei riboja pajamų didėjimą ir tuo pačiu iškraipo santaupų formavimą.
- **Ketvirta,** aukštas skurdo lygis ir didelė socialinė-ekonominė diferenciacija. Didėjant šalies BVP, gyventojų darbo užmokestis ir

piniginės pajamos auga ne taipsmarkiai, o tai didesnei šalies gyventojų daliai riboja taupymo galimybes.

Nagrinėjant gyventojų santaupų formavimą mikrolygiu, ekonomikos teoretikai teigia, kad vienas iš itin svarbių veiksnių, lemiančių santaupas, yra asmens amžius. Dažniausiai teigiama, kad nuo 23 metų iki 60 metų turėtų būti planuojama ir rūpinamasi įsipareigojimais, nuo 22 metų iki pat mirties – taupymu ir investavimu, sulaukus 35-erių verta susirūpinti mokesčių bei pensijos planavimu. Tačiau santaupos, paremtos tik žmogaus gyvenimo trukme, dar neduoda teisingo atsakymo. Todėl reikia atsižvelgti į žmogaus pajamas ir vartojimą, gyvenimo stilių, tikslus, elgseną bei taupymo motyvus.

Moterų ir vyrų santaupų kaupimo motyvai. Siekiant išsiaiškinti, ar santaupų formavimo procesas yra neutralus moterų ir vyrų atžvilgiu, ar, atvirkščiai, – lyčių elgesys taupymo procese vis dėlto turi savo išskirtinius bruožus, buvo atliktas specialus tyrimas. Tyrime dalyvavo 569 Lietuvos gyventojų nuo 21 m. amžiaus iki 60 m. amžiaus, iš jų 290 moterų ir 279 vyrų. Kaip šie pagrindiniai taupymo proceso veiksniai buvo išskirti pajamos, amžius ir lytis. Jie ir lėmė analizės pobūdį. Todėl visi tyrime dalyvavę gyventojai pagal gaunamų pajamų dydį buvo suskirstyti į tris grupes: gaunantys mažas pajamas, vidutines ir aukštas pajamas, pagal amžių – į aštuonias grupes bei pagal lytį. Siekiant sudaryti Lietuvos moterų ir vyrų elgsenos modelius taupymo procese buvo išskirti trys pagrindiniai etapai: santaupų planavimas, santaupų motyvacija ir investavimas.

Santaupų planavimas. Tyrimo rezultatai rodo pagrindinę moterų ir vyrų santaupų formavimosi aplinkybę – **Lietuvos moterų mėnesinės pajamos beveik visose amžiaus grupėse yra mažesnės už vyrų mėnesines pajamas** (*23 lentelė*).

- 21–25 m. amžiaus grupėje 81,6 proc. moterų, pradedančių savo darbo karjerą, gauna mažas iki 1500 Lt mėnesines pajamas; vyrų toje pačioje amžiaus grupėje, gaunančių mažas pajamas, yra mažiau nei moterų – 78,2 proc. Jau nuo darbo veiklos pradžios moterų pajamos yra mažesnės už vyrų. Vyresnėse amžiaus grupėse moterų, gaunančių mažas pajamas, skaičius mažėja neryškiai, o vyrų 46–50 m. amžiaus grupėje mažas pajamas gauna tik 4,6 proc. vyrų.

- Vidutines pajamas gaunančių moterų skaičius padidėja tik nuo 41 m. amžiaus, kai tuo tarpu, jau 26 m. amžiaus 51,8 proc. vyrų gauna vidutines pajamas.
- Didžioji dalis vyrų – 42,1 proc. nuo 31 m. amžiaus patenka į trečiąją grupę, kurių mėnesinės pajamos yra didelės ir sudaro daugiau nei 3000 Lt, tuo tarpu moterų, gaunančių dideles pajamas, yra tik nuo 8,4 proc. iki 22,6 proc.

23 lentelė

Mėnesinės pajamos

Amžiaus grupės	Mažos pajamos (iki 1 500 Lt)		Vidutinės pajamos (1 500–3 000 Lt)		Didelės pajamos (virš 3 000 Lt)	
	Moterys (proc.)	Vyrai (proc.)	Moterys (proc.)	Vyrai (proc.)	Moterys (proc.)	Vyrai (proc.)
21–25	81,6	78,2	18,5	21,8	–	–
26–30	73,4	40,7	25	51,8	1,6	7,5
31–35	54,8	10,5	30,9	47,4	14,3	42,1
36–40	54,8	8,8	22,6	14,7	22,6	76,5
41–45	42,8	8,3	48,6	16,7	8,6	75,0
46–50	16,2	4,6	64,9	43,2	18,9	52,2
51–55	16,6	10,0	75,0	60,0	8,4	30,0
56–60	–	–	83,4	28,6	16,6	71,4

Santaupų planavimo analizė rodo, kad 53,5 proc. moterų ir 55,6 proc. vyrų planuoja santaupas. Jaunesniame amžiuje moterys daugiau linkusios planuoti nei vyrai: 21–25 amžiuje santaupas planuoja 80,8 proc., o 26–30 m. amžiuje – 79,1 proc. moterų. Vyrai, nors jų pajamos yra didesnės nei moterų, santaupų planavimui jauname amžiuje skiria mažiau dėmesio.

Vidutinio amžiaus moterų ir vyrų santaupų planavimas nelabai skiriasi. Tačiau nuo 46 metų padėtis pasikeičia į priešingą pusę – didesnė dalis vyrų ima planuoti santaupas, o moterų, planuojančių santaupas, mažėja (vyrai 46–50 m. sudaro 66,6 proc., 51–55 m. – 66,7 proc.; atitinkamai moterys – 53,3 proc. ir 58,3 proc.). Priešpensinio amžiaus (56–60 m.) tiek vyrai, tiek moterys susirūpina santaupų planavimu. Nuomonės dėl santaupų planavimo nepareiškė vidutinio amžiaus vyrai. Daugiausiai respondentų, neturinčių nuomonės šiuo klausimu, yra 36–40 m. amžiaus grupėje (moterys 12,9 proc., vyrų 14,3 proc.).

Gyventojų pajamų dydis vaidina labai svarbų vaidmenį taupymo procese. Gana plačiai paplitusi nuomonė, kad žemas gyventojų piniginių lėšų taupymo aktyvumo lygis gali būti aiškinamas nedidelėmis gyventojų pajamomis ir laisvų piniginių lėšų trūkumu. Ekonomikos teorija teigia, kad absoliuti taupymo suma didėja augant pajamoms. Tyrimo rezultatai patvirtino, kad visose vyrų ir moterų amžiaus grupėse pagrindinis ir svarbiausias taupymo motyvą lemiantis veiksnys yra pajamos (*24 lentelė*).

24 lentelė

Veiksniai lemiantys taupymą (%)

	21–25 m.		26–30 m.		31–35 m.		36–40 m.		41–45 m.		46–50 m.		51–55 m.		56–60 m.	
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
Pajamos	40,2	60,3	55,2	50,1	44	37,9	69,8	44,5	74,4	54,1	67,6	75	75,1	74,4	78,4	81,1
Išlaidos	17,6	14,7	12,8	21,4	22	18,9	15,1	22,2	23,1	5,4	5,9	2,3	16,6	5,2	18,3	14,3
Taupymo tikslai	19	4,4	17,9	10,7	18	10,8	6,1	6,7	–	21,6	14,7	4,5	–	3,2	–	–
Investiciniai produktai	4,8	2,9	5,1	7,1	4	13,5	6	22,2	–	16,2	–	11,4	–	9,2	–	–
Vartojimas	15	11,8	6,4	7,1	10	16,2	3	4,4	2,5	2,7	11,8	6,8	8,3	8	3,3	4,6
Kita	3,4	5,9	2,6	3,6	2	2,7	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Išlaidos ir vartojimas tarp moterų ir vyrų pasiskirstė gana tolygiai be didesnių neatitikimų skirtingose amžiaus grupėse. Tačiau taupymo tikslai jaunesnio amžiaus moterims turi daugiau įtakos nei to paties amžiaus vyrams, todėl galima daryti išvadą, kad moterims taupymo tikslai yra svarbesni nei vyrams. Investiciniai produktai – priešingybė taupymo tikslams. Jaunų moterų taupymui investiciniai produktai turi šiokios tokios įtakos, o to paties amžiaus vyrams ši įtaka mažesnė. Nuo 26 m. amžiaus padėtis iš esmės pasikeičia į priešingą pusę. Investicinių produktų veiksnys, didėjant amžiui, moterų taupymui daro vis mažesnę įtaką, o nuo 41 m. šis veiksnys visiškai nebeturi jokios įtakos. Vyrams – atvirkščiai, tai svarbus taupymo veiksnys ir jo įtaka nuo 26 m. didėja.

Santaupų motyvai. Polinkis atidėti pinigines lėšas konkrečiam taupymo tikslui būdingas visų amžiaus grupių moterims. Moterų polinkis atidėti pinigines lėšas konkrečiam taupymo tikslui gana stiprus jaunystėje.

21–25 amžiaus grupėje 62,1 proc. moterų linkusios atidėti pinigines lėšas konkrečiam taupymo tikslui, vyresnėse amžių grupėse šis polinkis susilpnėja, o nuo 41–45 m. amžiaus vėl sustiprėja ir sudaro 55,3 proc., 51–55 m. amžiuje – 63,6 proc..

Vyrai mažiau linkę atidėti pinigines lėšas konkrečiam taupymo tikslui, jie labiau linkę planuoti santaupas, detaliai neišskirdami tikslų. Šį polinkį turi 21–25 m. amžiuje 54,7 proc., o 36–40 m. amžiuje – 42,9 proc. respondentų, o vyresnėse amžiaus grupėse šis polinkis silpnėja ir 51–55 m. amžiuje tik 20 proc. respondentų atideda pinigus konkrečiam taupymo tikslui. Tyrimo duomenų analizė leidžia daryti išvadą, kad moterys visose amžiaus grupėse labiau linkusios taupyti pinigines lėšas konkrečiam tikslui.

Taupymo elgsena gali susidėti iš kelių taupymo būdų, pavyzdžiui, gyventojai gali taupyti fiksuotą sumą, kurią reguliariai atideda, bet taip pat gali taupyti ir atsitiktines, papildomas pajamas. Analizės duomenys rodo, kad tiek vyrai, tiek moterys yra linkę dalį piniginių lėšų reguliariai, kiekvieną mėnesį atidėti taupymui (*25 lentelė*).

25 lentelė

Moterų ir vyrų taupymo elgsena (%)

	21–25 m.		**26–30 m.**		**31–35 m.**		**36–40 m.**		**41–45 m.**		**46–50 m.**		**51–55 m.**		**56–60 m.**	
	M	**V**	**M**	**V**	**M**	**V**	**M**	**V**	**M**	**V**	**M**	**V**	**M**	**V**	**M**	**V**
Kiekvieną mėnesį reguliariai atidedant	29,5	26,3	32,9	22,2	22,7	36,8	35,5	22,9	7,9	7,9	20	20,5	54,5	30	57,2	71,4
Taupant kitas pajamas, ne pagrindinį darbo užmokestį	6,7	21,1	13,4	18,6	13,7	5,3	3,3	20	21	28,9	20	5,1	–	–	–	–
Vieno šeimos nario taupant, kito – išleidžiant	10,5	1,7	12	18,5	9,1	–	9,6	22,9	26,3	26,4	22,5	25,7	9,1	10	42,8	28,6
Neturiu finansinio pajėgumo taupyti	44,7	40,4	29,8	29,6	45,4	47,4	35,5	34,2	39,5	36,8	37,5	48,7	36,4	60	–	
Netaupau	8,6	10,5	11,9	11,1	9,1	10,5	16,1	–	5,3		–		–	–	–	–

Tarp jaunesnio amžiaus vyrų ir moterų grupių didelio skirtumo nėra, o 51–55 m. amžiaus grupėje išryškėja, kad vyrai turi mažesnį polinkį reguliariai taupyti nei moterys. Didelė dalis jaunų vyrų yra linkę taupyti kitas pajamas, o ne pagrindinį darbo užmokestį, – vyresnėse amžiaus grupėse ši taupymo forma silpnėja. Moterys priešingai – jauname amžiuje šiuo taupymo būdu naudojasi mažiau, bet didėjant amžiui ši taupymo forma įgauna vis didesnį pripažinimą.

Įdomu, kad vieno šeimos nario pajamas išleidžiant, o kito taupant tarp vyrų ir moterų didelio skirtumo nėra, tačiau šiai taupymo formai didesnį polinkį turi vyrai. Jau 26–30 m. amžiaus grupėje šia taupymo forma naudojasi 18,5 proc. vyrų, ir tik 12 proc. moterų, 36–40 m. amžiaus grupėje 22,9 proc. vyrų ir tik 9,1 proc. moterų. Įpročiai keičiasi vyresniame amžiuje – 56–60 m. amžiaus grupėje net 42,8 proc. moterų naudojasi šia taupymo forma, o vyrų – 28,6 proc.

Viena iš pagrindinių tyrimo metu išryškėjusių išvadų – **palyginti didelė dalis moterų ir vyrų neturi finansinio pajėgumo taupyti.**

- Visų pirma, tai vidurinioji Lietuvos moterų ir vyrų karta – pasiekusi karjeros viršūnę, ji neturi finansinio pajėgumo taupyti. Net 48,7 proc. 46–50 m. amžiaus vyrų ir 37,5 proc. tos pačios amžiaus grupės moterų neturi pakankamai lėšų, kurias galėtų skirti taupymui. Tai reiškia, kad gana didelė visuomenės dalis yra skurdi.
- Antra, jauno ir vidutinio amžiaus 10 proc. apklaustųjų (tiek vyrų, tiek moterų) netaupo. Tyrimas parodė, kad moterys netaupo daug ilgesnį laikotarpį nei vyrai. Moterys netaupo nuo 21 m. iki 45 m., o vyrai netaupo iki 35 m. amžiaus. Tai reiškia, pirma, kad Lietuvos moterys vėliau nei vyrai pasiekia pajamų lygį, kuris leidžia joms kaupti santaupas; antra, tai rodo, viena vertus, kad Lietuvos jaunimas neturi pajamų taupymui ir, antra vertus, mažai galvoja apie ateitį.

Tyrimo duomenys parodė (*26 lentelė*), kad kuo didesnės vyrų ir moterų pajamos, tuo didesnis jų polinkis reguliariai atidėti dalį lėšų santaupoms.

Mažas ir vidutines pajamas gaunantys vyrai ir moterys linkę taupyti pajamas iš kitų papildomų šaltinių, o ne iš pagrindinio darbo užmokesčio. Vidutiniškai apie 32,6 proc. moterų ir 25,0 proc. vyrų, kurių pajamos yra aukštos (daugiau kaip 3000 Lt), taupo vieno šeimos nario pajamas. Neturi finansinio pajėgumo taupyti ir visiškai netaupo jauni ir vidutinio amžiaus žmonės, kurių pajamos yra mažos ir vidutinės.

26 lentelė

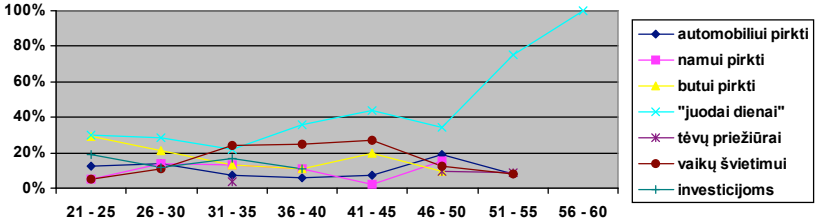
Moterų ir vyrų taupymo elgsena pagal amžiaus grupes ir pajamų dydį

Amžiaus grupės	Pajamos	Kiekvieną mėnesį reguliariai atidedant (proc.)		Taupant kitas pajamas, ne pagrindinį darbo užmokestį (proc.)		Vieno šeimos nario taupant, kito – išleidžiant (proc.)		Neturiu finansinio pajėgumo taupyti (proc.)		Netaupau (proc.)	
		M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
21–25 m.	Iki 1500 Lt	24,3	31,8	8,5	22,7	11,0	2,3	45,2	34,1	11,0	9,1
	1500–3000 Lt	42,1	10,0	5,2	30,0	–	–	46,3	40,0	6,4	20,0
	daugiau kaip 3000 Lt	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
26–30 m.	Iki 1500 Lt	36,0	42,8	6,4	14,4	14,8	28,6	30,0	14,2	12,8	–
	1500–3000 Lt	23,5	23,5	23,5	11,8	10,0	11,8	35,3	41,2	7,7	11,7
	daugiau kaip 3000 Lt	50,0	50,0	25,0	25,0	25,0	25,0	–	–	–	–
31–35 m.	Iki 1500 Lt	39,1	50,0	17,5	20,0	4,3	–	26,1	30,0	13,0	–
	1500–3000 Lt	23,1	35,9	38,5	49,8	23,0	–	15,4	–	–	14,3
	daugiau kaip 3000 Lt	42,8	62,5	14,3	25	28,6	–	–	–	14,3	12,5
36–40 m.	Iki 1500 Lt	33,4	28,2	11,1	21,7	5,5	12,6	38,9	37,5	11,1	–
	1500–3000 Lt	44,3	33,3	11,2	66,6	33,3	–	11,2	–	–	–
	daugiau kaip 3000 Lt	50,0	45,1	–	37,3	33,4	17,6	–	–	16,6	–
41–45 m.	Iki 1500 Lt	40,0	36,3	15	45,5	10	–	35	18,2	–	–
	1500–3000 Lt	41,6	39,8	33,4	29,5	16,7	30,7	–	–	8,3	–
	daugiau kaip 3000 Lt	57,1	44,4	14,3	22,2	28,6	33,3	–	–	–	–
46–50 m.	Iki 1500 Lt	28,6	50,0	23,8	16,6	9,5	8,3	38,1	25,1	–	–
	1500–3000 Lt	45,4	41,1	27,3	23,5	18,2	29,5	9,1	5,9	–	–
	daugiau kaip 3000 Lt	62,5	57,1	25,0	14,3	12,5	28,6	–	–	–	–
51–55 m.	Iki 1500 Lt	52,0	70,7	–	–	39,9	25,0	8,1	4,3	–	–
	1500–3000 Lt	66,6	33,3	–	–	25	64,3	8,4	2,4		
	daugiau kaip 3000 Lt	66,7	54,4	–	–	33,3	45,6	–	–	–	–
56–60 m.	Iki 1500 Lt	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	1500–3000 Lt	75	33,3	–	–	25	66,7	–	–	–	–
	daugiau kaip 3000 Lt	33,3	75	–	–	66,7	25	–	–	–	–

Remiantis analizės duomenimis galima išskirti taupančiojo ir netaupančiojo tipo bruožus. Lietuvoje netaupo jaunimas ir vyresnio

amžiaus moterys bei mažiausias pajamas (skurdžiausia) gaunanti visuomenės dalis, o taupo brandaus amžiaus vyrai, kurių gaunamos pajamos yra didžiausios.

Moterys visose amžiaus grupėse didžiausią dalį santaupų kaupia vartojimui: automobiliui įsigyti, namui statyti ar butui įsigyti. Šios santaupos sudaro didžiausią lyginamąjį svorį 26–30 m. amžiaus grupėje – 49 proc, o mažiausios yra 51–55 m. amžiaus grupėje – 8,3 proc. Natūralu, kad 21–25 m. amžiaus moterų grupei yra svarbūs vartotojiški motyvai, kadangi būtent šiame gyvenimo etape, baigus mokslus pradedamas savarankiškas gyvenimas ir vartojimas tampa vienu iš pagrindinių motyvų. Kitų amžiaus grupių moterims vartotojiškas taupymo motyvas nėra svarbiausias, bet pakankamai svarbus – šiam tikslui taupo 33 proc. – 31–35 m. amžiaus moterų, 27,8 proc. –36–40 m. amžiaus moterų ir 29,3 proc. – 41–45 m. amžiaus moterų. Reikia atkreipti dėmesį, kad vartojimui kaupia lėšas net 46,5 proc. tyrime dalyvavusių moterų.

50 pav. Moterų taupymo tikslai

Kitas, bene svarbiausias, taupymo motyvas, kuris išryškėjo analizės metu, – visų amžiaus grupių moterys kaupia santaupas juodai dienai. Šiomis santaupomis siekiama sukurti rezervus nenumatytiems (nelaimės) atvejams. Šį taupymo motyvą galima pavadinti prevenciniu, atsargumo motyvu. 21–25 m. amžiaus 30 proc. moterų atideda lėšasjuodai dienai šiam tikslui taupo 43,9 proc. 41–45 m. amžiaus moterų, vyresnėse amžiaus grupėse, nuo 51–55 m. amžiaus, šiam tikslui atideda lėšas net 75 proc. moterų, o sulaukusios 56–60 m. amžiaus visas – 100 proc. santaupų skiria prevenciniam motyvui. Šio motyvo svarba rodo, kad moterys nesijaučia saugios dėl ateities.

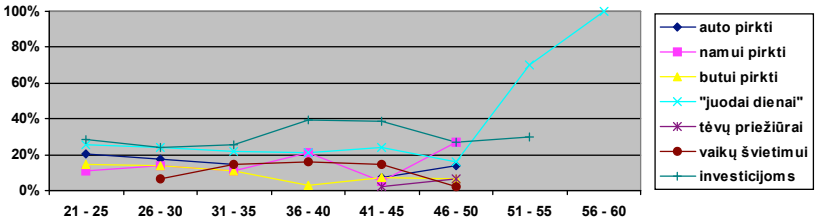
Piniginių lėšų taupymas vaikų ugdymui, lavinimui, švietimui – dar vienas svarbus taupymo motyvas, kad tėvai galėtų suteikti savo įpėdi-

niams kokybišką išsilavinimą. Šiam tikslui taupo nemaža tyrime dalyvavusių moterų dalis. Nuo 21 m. amžiaus šiam taupymo motyvui dėmesio skiria nedaug moterų, bet kiekvienoje amžiaus grupėje šis motyvas nuosekliai stiprėja ir pasiekia maksimumą 41–45 m. moterų amžiaus grupėje – 26,8 proc.

Pagyvenusių tėvų priežiūrai neskiriamas didesnis dėmesys ir tai nėra reikšmingas taupymo motyvas. Šiam tikslui taupo tik 3,7 proc. 31–35 m. amžiaus moterų, 46–50 m. – 9,4 proc., o 51–55 m. amžiaus – 8,4 proc. moterų.

Investavimas į nekilnojamąjį turtą, akcijas, vertybinius popierius – taupymas materialaus turto ir finansinių aktyvų forma – moterims, kurios dalyvavo tyrime, vaidina minimalų vaidmenį. Tyrimo duomenys rodo, kad šiam taupymo motyvui visose amžiaus grupėse moterys neskiria reikiamo dėmesio. Investicijoms daugiausiai skiria dėmesio jauno amžiaus – 21– 25 m. moterys – 18,7 proc. ir 31–35 m. amžiaus – 16,7 proc. Nuo 41 m. moterys šiam taupymo motyvui visiškai neteikia dėmesio. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad vyresnės kartos moterys buvo gimusios, auklėtos, brandinamos dar tarybiniu laikotarpiu, ir jų požiūris į taupymą ir investavimą buvo suformuotas būtent toje aplinkoje.

Vyrų santaupų motyvai yra visiškai priešingi moterims. Nors vyrams, kaip ir moterims, būdinga didelė dalis lėšų skirtų vartojimui, tačiau šiam tikslui daugiausia lėšų skiria 46–50 m. amžiaus vyrai (47,7 proc.) ir 21–25 m. amžiaus vyrai (46 proc.). Priešingai moterims, brandaus amžiaus vyrai (vyresni kaip 51 m.) šiam taupymo motyvui neteikia jokios reikšmės.

51 pav. Vyrų taupymo tikslai

Labai skiriasi vyrų ir moterų požiūris į prevencinį, atsargumo motyvą. Šis taupymo motyvas visose moterų amžiaus grupėse sudarė daugiau

nei 30 proc., o vyrų juodai dienai atidedamų lėšų dalis visose amžiaus grupėse sudaro truputėlį daugiau nei 20 proc., tik nuo 51 m. amžiaus vyrų taupymas juodai dienaiyra panašus kaip ir moterų.

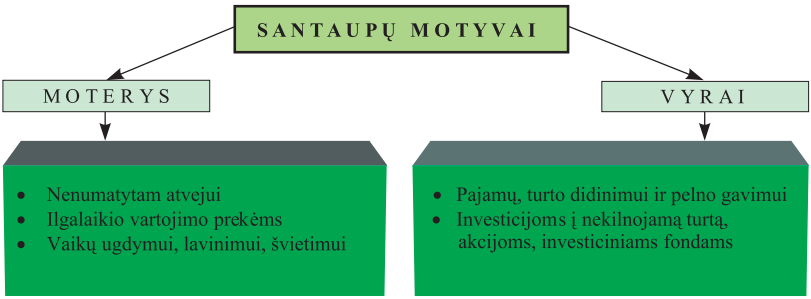
Tyrimo duomenų analizė parodė, kad vaikų auklėjimui ir švietimui skiria pakankamai daug dėmesio tik jauni vyrai – 6,9 proc. 26–30 m. amžiaus taupo šiam tikslui, tai sudaro net 2,1 proc. punkto daugiau nei to paties amžiaus moterų, taupančių šiam tikslui. Tačiau vyresnėse vyrų amžiaus grupėse šis motyvas silpnėja ir 36–40 m. šios santaupos sudaro tik 15,8 proc., tuo tarpu to paties amžiaus moterų 24,1 proc. taupo šiam tikslui. Vyresnio amžiaus vyrai, priešingai moterims, dar mažiau taupo šiam tikslui.

Tačiau vyrai beveik dvigubai didesnę nei moterys lėšų dalį skiria investicijoms. Palūkanų gavimas bei vertės didinimas yra vienas iš pagrindinių vyrų taupymo motyvų. Tai būdinga visoms amžiaus grupėms. Jaunystėje, 21–25 m., investicijoms taupo daugiau nei 25 proc. respondentų, o didėjant amžiui, jų dalis vis didėja ir pasiekia piką 36–45 m. – apie 40 proc. šios grupės respondentų skiria lėšas investicijoms. Net 51–55 m. amžiaus grupėje 30 proc. vyrų respondentų atideda lėšas investicijoms, tuo tarpu moterys investicijoms pinigų neskiria jau nuo 41 m.

Vyrai, kaip ir moterys, pagyvenusių tėvų priežiūrai neskiria didelio dėmesio. Tai nėra svarbus taupymo motyvas Lietuvoje.

Atliktas tyrimas parodė: **pirma, kad santaupų kūrimo procesas nėra neutralus lyčių požiūriu; antra, egzistuoja ryškūs moterų ir vyrų taupymo elgsenos skirtumai.**

Tyrimo duomenys leido suformuluoti svarbias išvadas apie egzistuojančius skirtingus moterų ir vyrų santaupų kūrimo motyvus (*52 pav.*).

52 pav. Pagrindiniai moterų ir vyrų santaupų motyvai

Analizė atskleidė šiuos skirtingus vyrų ir moterų taupymo elgsenos bruožus:

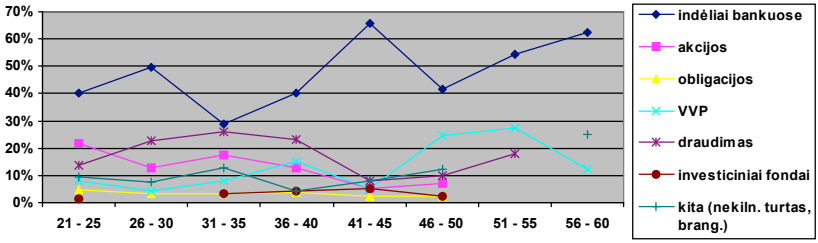
- moterys daugiausia taupo siekdamos padidinti šeimos vartojimą ir užtikrinti vaikų ateitį – jų ugdymui, švietimui, lavinimui, santuokai; vyrai taupo siekdami padidinti savo pajamas, turtą ir kurti investicijas;
- moterys planuoja santaupas jaunystėje, o vyrai vyresniame amžiuje; tačiau vyresnio amžiaus vyrai turi mažesnį polinkį reguliariai taupyti nei moterys;
- moterys labiau linkusios taupyti pinigines lėšas konkretiems taupymo tikslams, o vyrai nedetalizuoja tikslų; moterys konkretiems taupymo tikslams skiria didesnį dėmesį nei vyrai;
- vyrai, priešingai moterims, yra linkę taupyti iš kitų papildomai gaunamų pajamų šaltinių, o ne iš pagrindinio darbo užmokesčio;
- moterys netaupo daug ilgesnį savo amžiaus laikotarpį nei vyrai;
- Lietuvoje netaupo jaunimas, taip pat mažiausias pajamas gaunančios moterys; priešingai Modigilianio išvestai formulei, kad „jauni taupo, o seni leidžia“, Lietuvoje pakankamai didelė dalis jaunų žmonių, kurie nesirūpina savo ateitimi ir visiškai netaupo; Lietuvoje pagrindiniai santaupų kūrėjai yra brandaus amžiaus vyrai, kurie disponuoja didelėmis pajamomis.

Moterų ir vyrų investicijos. Gyventojų taupymo elgseną gali apibūdinti įvairūs rodikliai: namų ūkių einamųjų išlaidų struktūra, subjektyvus suvokimas apie santaupas, polinkis taupyti, informaciniai šaltiniai, kuriais asmuo naudojasi priimdamas sprendimus apie lėšų investavimą, vienokių ar kitokių finansinių instrumentų pasirinkimo kriterijai.

Gyvenimo ciklo teorija teigia, kad jauno žmogaus tikslas – sukaupti kapitalą senatvei, o vyresniame amžiuje ateina kapitalo išlaidų metas. Logiška manyti, kad investicinė strategija turi atitikti gyvenimo amžių. Investicijų teorija siūlo įvairius lėšų investavimo modelius atsižvelgiant į žmogaus amžių. Manoma, kad nuo 20 iki 50 metų pirmenybę reikia atiduoti akcijoms, kurios užtikrina didesnį ilgalaikį pajamingumą, 25–35 proc. lėšų investuoti į obligacijas ir pinigų rinkos instrumentus. Po 50 metų riziką būtina sumažinti, sumažinant akcijų dalį, o padidinant obligacijų ir pinigų rinkos instrumentų dalį portfelyje. Nuo 60 metų

reikia orientuotis į pajamų gavimą, t. y. pagrindinę investicinio portfelio dalį (apie 60 proc.) turi sudaryti obligacijos ir pinigų rinkos instrumentai.

Tyrimo rezultatai rodo, kad **moterys mažiau linkusios rizikuoti ir pirmenybę teikia nerizikingiems, mažas pajamas teikiantiems instrumentams – dažniausiai indėliams bankuose, draudimo paslaugoms** *(53 pav.)*.

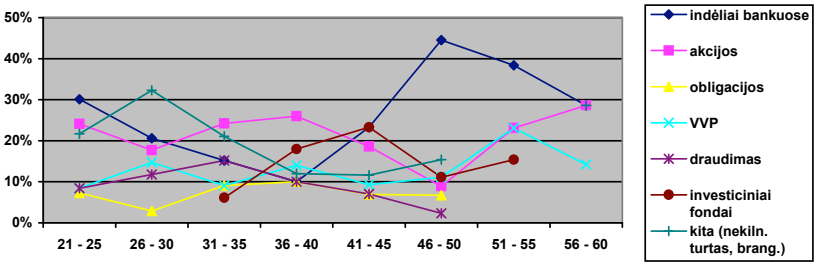
53 pav. Moterų investicijos

Visose moterų amžiaus grupėse indėliai sudaro didžiausią lyginamąjį svorį. 21–25 m. į indėlius investuoja 40,4proc., o 41–45 m. – 65,8 proc. moterų. Į rizikingus instrumentus investuoja nedidelė dalis moterų. 21–25 m. amžiaus moterų į akcijas investuoja 21,9 proc., o vyresnėse amžiaus grupėse į šį instrumentą investuoja vis mažiau moterų (31–35 m – 17,7 proc., 46–50 m. –7,3 proc.), o prieš pensinio amžiaus moterys į akcijas visiškai neinvestuoja. Nedidelė dalis moterų, visose amžiaus grupėse investuoja į obligacijas (iki 5 proc.). Didėjant moterų amžiui vis didesnė jų dalis renkasi nerizikingus instrumentus –vyriausybės vertybinius popierius. 6–30 m. amžiaus 4,3 proc. moterų naudojasi šiuo instrumentu, o 46–50 m. – 24,4 proc. moterų. Draudimo paslaugos populiaresnės 26–30 m. (22,6 proc.) ir 31–35 m. (25,8 proc.) amžiaus grupėse, vyresniame amžiuje (41–45 m.) šia investavimo forma naudojasi 7,9 proc. moterų ir 9,8 proc. 46–50 m. amžiaus.

Labai nedidelė dalis moterų santaupas laiko investiciniuose fonduose, tai svyruoja nuo 1,4 proc. – 21–25 m. amžiaus grupėje iki 5,2 proc. – 41–45 m. amžiaus grupėje. Kitoms investavimo galimybėms, t. y. nekilnojamam turtui, brangakmeniams, juvelyriniams dirbiniams, pirmenybę teikia–25 proc. 56–60 m. amžiaus moterų, kitose amžiaus grupėse šios in-

vesticijos svyruoja nuo 4,2 proc. 36–40 m. amžiaus grupėje iki 12,9 proc. 31–35 m. amžiaus grupėje.

Vyrai daugiau linkę išnaudoti investicines galimybes. Jauname amžiuje (21–25 m.) 30,1 proc.vyrų investuoja lėšas į indėlius, o vyresniame amžiuje šių investicijų dalis sumažėja iki 10 proc. 36–40 m. amžiaus grupėje ir 46–50 m. amžiaus grupėje pasiekia 44,5 proc., nors priešpensiniame amžiuje sumažėja iki 28,6 proc.

54 pav. Vyrų investicijos

Vyrai, skirtingai nei moterys, didesnę dalį piniginių lėšų skiria rizikingiems instrumentams – akcijoms, VVP, investiciniams fondams. Net 28,6 proc. 56–60 m. amžiaus vyrų investuoja į akcijas. Investicijos į obligacijas, lyginant su moterimis, visose amžiaus grupėse yra didesnės ir sudaro nuo 2,9 proc. 26–30 m. amžiaus grupėje iki 9,1 proc. 31–35 m. amžiaus grupėje. Didesnė dalis vyrų taip pat pirmenybę teikia vyriausybės vertybiniams popieriams, tačiau priešingai nei moterys, mažiau domisi draudimo paslaugomis. Draudimo paslaugomis jauname amžiuje naudojasi daugiau nei 20 proc. moterų, 21–25 m. vyrų šia paslauga naudojasi 8,4 proc., o 31–35 m. amžiaus 15,2 proc. Tačiau vyrai daugiau investuoja į investicinius fondus ir būtent viduriniame amžiuje (41–45 m.) šios investicijos sudaro 23,3 proc. Daug didesnė dalis vyrų investuoja į nekilnojamąjį turtą, brangakmenius, juvelyrinius dirbinius. Šios investicijos sudaro nuo 11,6 proc. 41–45 m. amžiuje iki 32,3 proc. 26–30 m. amžiuje.

Apibendrinant galima pasakyti, kad priemonės, kuriomis Lietuvos vyrai ir moterys taupo lėšas, yra labai konservatyvios. Ypač tai būdinga

moterims, kurios daugiausia naudojasi bankų indėliais bei kitais mažai rizikingais ir mažas pajamas duodančiais instrumentais. Vyrai daugiau rizikuoja ir investuoja santaupas į rizikingesnius bei didesnes pajamas duodančius instrumentus. Jaunesni asmenys geriau susipažinę su „naujos" rūšies finansiniais instrumentais nei jų tėvai.

8.5. Smurtas prieš lytį: pasekmės asmeniui ir nuostoliai valstybei

Smurto problema plačiai tyrinėjama užsienyje ir Lietuvoje. Mokslinių tyrimų duomenys rodo, kad Lietuvoje, rekordiškai augant nusikalstamumui, smurtas prieš moteris ir vaikus sudaro didžiausią lyginamąjį svorį (kaip ir kitose pasaulio valstybėse). Ypač išsiskiria buitinis smurtas, kurio lygis yra labai aukštas visose socialinėse (ne tik skurdžiųjų, bet ir turtingųjų šeimų) grupėse.

Lietuvoje dauguma smurto prieš moteris ir vaikus atvejų vyksta namuose. Tyrimo „Gyvenimas be smurto" duomenimis 87 proc. visų respondenčių patvirtino, kad egzistuoja prievarta prieš moteris šeimose; psichologinį smurtą arba prievartą patyrė 82 proc. kalbintų vyresnių nei 16 metų amžiaus moterų, o fizinę prievartą – 35 proc.

Atsižvelgiant į tai Lietuvoje ypač aktuali tampa smurto prieš moteris ir vaikus matavimo problema. Gana plačiai yra tiriamos smurto atsiradimo priežastys, aplinkybės bei mechanizmai, plėtojama prevencijos, apsaugos ir smurto aukų reintegracijos veikla, tačiau smurto įtaka aukoms, namų ūkiams, visuomenei ir viešajam sektoriui – valstybei bei savivaldybėms – yra nepakankamai ištirta ir įvertinta, juolab kad valstybės išlaidos paprastai nukreipiamos labiau kovai su smurto pasekmėmis, o ne jo prevencijai. Tokia praktika duoda neigiamus rezultatus – kovai su smurto pasekmėmis skiriamos didžiulės valstybės lėšos, o to efektas labai menkas – Lietuvoje kasmet sparčiai auga nusikalstamumas, didėja prekybos žmonėmis aukų skaičius, plečiasi narkomanija, blogėja gyventojų sveikatos ir demografiniai rodikliai.

Smurtas prieš moteris ir vaikus sukelia ir neigiamas ekonomines pasekmes – jis stipriai veikia moterų ir vaikų sveikatą, o tai savo ruožtu didina valstybės išlaidas smurto aukų medicinos priežiūrai, reabilitacijai, taip pat policijai, teismams, įkalinimo įstaigoms išlaikyti. Smurtas didina darbo našumo nuostolius, žmogiškųjų išteklių kokybės praradimą, pro-

vokuoja tokius reiškinius, kaip pravaikštos dėl sveikatos sutrikimų, vaikai nelanko mokyklos ir pan. Visa tai, *pirma,* labai brangiai kainuoja valstybei ir, *antra*, blogai veikia gyventojų gyvenimo lygį ir visos šalies ekonomikos augimą.

Siekiant efektyviai kovoti su smurtu, užkirsti kelią šiam neigiamam reiškiniui, visuomenė ir valstybė turi žinoti, kaip smurtautojų elgesys veikia visuomenės socialinį bei ekonominį gyvenimą, kokia yra smurto žala ir kokius nuostolius patiria valstybė.

Pasaulyje pastaraisiais metais labai aktyviai tiriama smurto nuostolių įtaka šalies ekonomikai. Valstybės ir visuomenės patiriamų smurto nuostolių skaičiavimų tikslingumą įrodo daugelyje pasaulio šalių atlikti tyrimai, kuriuos inicijavo Pasaulinė sveikatos organizacija. Gauti rezultatai neabejotinai įrodo, kad smurtas visuomenei ir valstybei brangiai kainuoja. Pavyzdžiui, 2002 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose ekonominių smurto nuostolių vertė siekė 3,3 proc. bendrojo vidaus produkto (BVP), Suomijoje – 3,5 proc., o pagal 1997 m. Lotynų Amerikos šalyse atliktus skaičiavimus analogiški nuostoliai Brazilijoje sudarė 10,5 proc., Venesueloje – 11,8 proc., Kolumbijoje – netgi 24,7 proc. BVP. Ekonominis nusikalstamos veiklos efektas įvertinamas kaip individualios tiesioginės išlaidos– pašalpos, išmokos, prarastos pajamos, taip pat psichologinės sąnaudos ir prarastos investicijos į žmogiškąjį kapitalą. Visi šie veiksniai turi įtakos šalies investicinei politikai, socialinei sanglaudai ir ekonominiam augimui.

Per paskutinį XX a. dešimtmetį moksliniai tyrimai buvo atlikti ir smurto nuostoliai įvertinti šiose užsienio šalyse: Kanadoje, Nyderlanduose, Suomijoje, Didžiojoje Britanijoje, Šveicarijoje, Naujojoje Zelandijoje. Šių tyrimų bendraišvada, kad ekonominiai smurto nuostoliai sudaro didelę dalį valstybės išlaidų ir kad jų svarios dalies būtų galima išvengti laiku panaudojant tinkamas prevencines priemones.

Pagal Pasaulinės sveikatos organizacijos apbrėžimą, **smurtas yra tyčinis fizinės jėgos panaudojimas (grasinimas arba faktinis, tikras) prieš kitą asmenį ar visuomenės grupę, kas sukelia arba tikėtina, kad gali sukelti traumą, mirtį, psichologinę žalą, skurdą.**

„[**Smurtas prieš moteris**]..... tai istoriškai susiklosčiusių nelygių galios santykių tarp vyrų ir moterų pasireiškimas, sudarantis sąlygas **vyrų domi-**

navimui ir moterų diskriminacijai ir trukdantis moterims visapusiškai atsiskleisti. Šis smurtas prieš moteris yra vienas iš lemiamų mechanizmų, verčiančių moteris jaustis, kad jų padėtis vyrų atžvilgiu yra žemesnė ."[74]

Sąvoka „su lytimi susijęs smurtas" vartojama, siekiant atskirti bendro pobūdžio smurtą nuo to, kuris nukreiptas į asmenis ar jų grupes dėl jų lyties. Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims komitetas (*CEDAW - The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*) apibrėžė su lytimi susijusį smurtą kaip smurto rūšį, nukreiptą į asmenis dėl jų lyties ar giminės. Tai apima veiksmus, kuriais sukeliama fizinė, psichinė ar seksualinė žala ar kančios, taip pat grasinimus atlikti tokius veiksmus, prievartą ir kitus asmens laisvės suvaržymus[75].

Su lytimi susijęs smurtas arba **smurtas prieš moteris** – tai sąvokos, išreiškiančios žmogaus teisių pažeidimus, kurie palaiko, įamžina stereotipinius lyčių vaidmenis, paminančius žmogiškąjį orumą ir apsisprendimo teisę bei varžančius asmeninį tobulėjimą. Šios sąvokos reiškia fizinę, seksualinę ir psichologinę žalą, kuri stiprina moteriškosios lyties pavaldumą ir palaiko vyro galią ir valdžią.

Smurtas prieš moterį reiškia bet kokį smurto aktą prieš lytį, kuris sukelia arba gali sukelti moterims fizinę, lytinę ar psichologinę žalą bei kentėjimą, taip pat reiškia grasinimus atlikti tokius veiksmus, prievartą arba despotiškai atimti laisvę tiek visuomeniniame, tiek privačiame gyvenime[76]. Smurtas prieš moterį dažniausiai yra piktnaudžiavimo valdžia forma, kuria siekiama kontroliuoti ar dominuoti. Tai yra mitas, kad su lytimi susijusį smurtą dažniausiai vykdo nepažįstami asmenys. Iš tikrųjų daugumą smurto veiksmų atlieka aukoms žinomi asmenys ir daugelis šių smurtinių incidentų yra iš anksto suplanuoti. **Smurto atlikėjai kartais būna tie patys asmenys, nuo kurių priklauso šių aukų apsauga ir parama.**

Vienos pagrindinių smurtą prieš moteris sukeliančių priežasčių glūdi visuomenės požiūryje į lyčių diskriminaciją, dėl kurių moterys

[74] Krug E. et al. , eds. World Report on Violence and Health. Geneva, World Health Organisation, 2002.

[75] Remiantis JT Generalinės Asamblėjos pareiškimo dėl smurto prieš moteris panaikinimo 1 ir 2 straipsniais (1993) ir Konvencijos dėl visų diskriminacijos formų prieš moteris panaikinimo (CEDAW) Komiteto 11-osios sesijos 19 Rekomendacijos 6 paragrafu.

[76] Jungtinių Tautų smurto prieš moterį panaikinimo deklaracija.

priverstos būti nuolankios vyrams. Menkas socialinis ir ekonominis moterų ir jų darbo įvertinimas ir nusistovėjusios giminių (lyčių) funkcijos suformavo nuostatą, kad vyrai turi priimti sprendimus ir turėti valdžią moterims. Atlikdami smurto veiksmus, individualius ar grupinius, smurtautojai siekia išlaikyti privilegijas, galią ir kontrolę kitų asmenų atžvilgiu.

Vis dar vyraujantys moterų ir vyrų šeimoje atliekamų vaidmenų stereotipai (moterims – namų ruoša, vaikų auginimas, vyrams – šeimos išlaikymas), nusistovėję įsitikinimai dėl lyčių vaidmenų pasiskirstymo šalies valdyme, einant vadovaujamas pareigas, darbe, visuomeniniame gyvenime gali lemti psichologines moterų ar vyrų krizes, kai propaguojamos vertybės neatitinka visuomenės narių gyvensenos, užimamų pozicijų, veiklos, šeimoje atliekamų funkcijų.

Taigi, **lyčių nelygybė ir diskriminacija, nusistovėję moterų ir vyrų vaidmenų stereotipai visuomenėje** laikomi pagrindinėmis priežastimis, sukeliančiomis smurtą prieš moteris.

Užsienio tyrimuose išskiriamos *keturios smurto rūšys* – psichologinis, ekonominis, fizinis ir seksualinis. Įprasta, kad smurto „statusas" dažniausiai priskiriamas fizinei ir seksualinei prievartai. Rečiau – ekonominiam ir psichologiniam smurtui, kurio padariniai taip pat skaudžiai juntami (didžiulė baimė, psichologinis skausmas, teisių apribojimas ir pan.).

Fizinis smurtas – fizinės grėsmės ar grasinimų panaudojimas, siekiant kontroliuoti kitą asmenį. Tai mušimas, smaugimas, kandžiojimas, stumdymas, kumščiavimas, spardymas, daiktų metymas į žmogų, ginklo naudojimas, suluošinimas arba nužudymas. Smurtavimas gali būti epizodinis, pasikartojantis ar nuolatinis, kuris laikui bėgant didėja ir gali baigtis mirtimi.

Seksualinis smurtas, įskaitant išnaudojimą ir įžeidimus, apibūdina seksualinio pobūdžio veiksmą, kėsinimąsi ar grasinimą, kuriuo padaroma ar tikėtina, kad bus padaryta, fizinė, psichologinė ir emocinė žala.

JTVPK (Jungtinių Tautų Vyriausiasis Pabėgėlių Komisaras) vartoja bendrą **seksualinio smurto** sąvoką, kuria pripažįstama, kad, nors ir didžiąją daugumą šio smurto aukų sudaro moterys ir mergaitės, vyrai ir berniukai taip pat yra seksualinio ir lytinio smurto taikiniai[77]. Seksu-

[77] Seksualinis ir kitas su lytimi susijęs smurtas prieš pabėgėlius, sugrįžusius asmenis ir šalies viduje priverstus persikelti asmenis. Prevencinių ir atsakomųjų veiksmų gairės 2003 m. gegužė.

alinis ir kitas su lytimi susijęs smurtas labiausiai įsišaknijęs nelygiuose galios santykiuose. Tai palaiko ir toleruoja smurtą šeimoje, visuomenėje ir valstybėje. Viešos ir privačios sferų atskyrimas negali būti priežastimi netraktuoti ir nespręsti smurto namuose kaip seksualinio smurto formos. Moterų ir mergaičių atskyrimas nuo viešumos tik padidina jų pažeidžiamumą smurtui šeimos aplinkoje. **Smurtas namuose** sustiprina **lytimi pagrįstą diskriminaciją** ir palaiko moterų pavaldumo statusą vyrų atžvilgiu[78].

Seksualinis smurtas – nederamas seksualinis elgesys ar partnerio kontrolė, reikalavimas santykiauti prievarta, tam tikri veiksmai, verčiant moterį santykiauti su kitais žmonėmis, seksualiai žeminantis elgesys ir / ar nesaugaus sekso reikalavimas, šeimos narių ir nepažįstamų asmenų priekabiavimas, seksualinis priekabiavimas darbo vietoje, suplanuotos vedybos ekonominiais tikslais, taip pat prekyba žmonėmis (remiantis Th. Winklerio tyrimo duomenimis, mažiausiai 700 tūkst. moterų kiekvienais metais parduodamos dirbti prostitutėmis. Lietuvoje tikslus prostitučių skaičius nežinomas: jų yra nuo 3 iki 10 tūkst., iš jų nuo 500 iki 3000 sudaro atvykusios iš kaimyninių šalių[79]).

Prekyba žmonėmis reiškia asmenų verbavimą, transportavimą, perkėlimą, slėpimą ar priėmimą, grasinant, panaudojant fizinę jėgą ar kitus prievartos, pagrobimo, apgaulės būdus, taip pat piktnaudžiaujant valdžia, asmens pažeidžiamumu, gaunant užmokestį ar paramą iš asmenų, kurie išnaudoja minėtus asmenis. Žmonių išnaudojimas apima priverstinę prostituciją ar kitas seksualinio išnaudojimo formas, priverstinį darbą ar tarnavimą, vergavimą ar panašius veiksmus, katorgą arba kūno organų pašalinimą[80].

Ekonominis smurtas. Pagal Lietuvoje UNDP atlikto kompleksinio smurto prieš moteris vertinimą, apie 20 proc. moterų teko susidurti su ekonomine prievarta (finansinė kontrolė, finansinių išteklių apribojimas būtiniausiems poreikiams patenkinti, ribotos galimybės gauti išsilavinimą,

[78] Gyventojų pranešimai: Smurto prieš moteris pabaiga (Johns'o Hopkinso Sveikatos apsaugos universitetinė mokykla, 1999).

[79] Lehti M. Trafficking in women and children in Europe. HEUNI Paper No. 18, Helsinki, 2003.

[80] Protokolas dėl prevencijos, uždraudimo ir bausmės skyrimo už prekybą žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą, 2000 m. lapkritis.

medicinos pagalbą, kelių užkirtimas gauti ir turėti darbą, moters vertimas prašyti pinigų, teisių į nuosavybę nepripažinimas, jos pinigų pasisavinimas, atsisakymas išlaikyti šeimą, draudimas domėtis šeimos pajamomis). Ekonominė moters priklausomybė taip pat glaudžiai susijusi su fiziniu ir seksualiniu smurtu. Moteris, kuri yra ekonomiškai priklausoma, nepalieka prievartą prieš ją naudojančio vyro, nes viena negalėtų išlaikyti savęs ir vaikų.

Tačiau **emocinė** bei **psichologinė prievarta** prieš moterį taip pat laikoma smurtu (naudojama įvairi taktika: emocinis spaudimas, grasinimai, nuolatinė kontrolė, įkalinimas, izoliacija nuo šeimos ar draugų, žiaurus elgesys su ja ar kitais žmonėmis, gąsdinimas sužaloti žmones, kuriuos ji myli, ar daiktus, kurie jai brangūs, grasinimai atimti iš moters vaikus, vertimas jai jaustis kalta dėl vaikų, vertimas vartoti alkoholį ar narkotikus, žeidžianti, žeminanti kalba, kritika, savigarbos žeminimas, teigimas, kad prievartos niekada nebuvo, kad moteris pati yra tokio elgesio priežastis, išsilavinimo nesuteikimas mergaitėms ir moterims bei panašaus pobūdžio veiksmai). Psichologinio smurto poveikis ir reikšmingumas dažnai nublanksta prieš fizinius prievartinius veiksmus, tačiau jo paplitimas (*pagal erdves* – namai, darbas, visuomenė, bei *pagal socialines demografines gyventojų charakteristikas*) rodo problemos aktualumą. Emocinė prievarta yra vienodai paplitusi visose srityse: šeimoje, darbe, visuomenėje. Ji būdinga visiems socialiniams sluoksniams, visoms amžiaus grupėms. Pagal UNDP atlikto kompleksinio tyrimo prievartai prieš moteris įvertinimą, emocinio smurto patirtis pati plačiausia. Tik apie 20 proc. Lietuvos moterų nepatyrė psichologinės prievartos šeimoje[81].

Tokio pobūdžio smurtas gali paveikti moters **psichinę ir fizinę sveikatą**. Tai labiausiai tikėtinos smurto pasekmės asmeniui.

Pasipriešinimas smurtui gali turėti ir **socialines pasekmes**. Labiausiai tikėtina – karjeros galimybių apribojimas, finansinės sankcijos – darbo užmokesčio sumažinimas, jos uždirbtų pinigų pasisavinimas, darbo netekimas.

Tačiau toks smurto rūšių suvokimas vis dėlto nėra išsamus, nes kai kurios smurto rūšys lieka nepaliestos, pavyzdžiui, smurtas darbo vietoje ir kt.

Turint omenyje pagrindinį tikslą – įvertinti smurto nuostolius ekonominiu požiūriu, autorių nuomone, tikslinga pagrindinį dėmesį

[81] „Moterų teisių bei galimybių faktinės padėties Lietuvoje“ II redakcijos studija. Kaunas, 2004. http://www.moterukoalicija.webinfo.lt/doc/II_red_faktinepadetis.doc

sutelkti į šias **smurto kategorijas:** buitinį ir tarpasmeninį smurtą (*domestic violence, interpersonal violence*), smurtą darbe (*violence at the workplace*), smurtą mokykloje bei kitose švietimo ir ugdymo įstaigose, smurtą šešėlinėje ekonomikoje ir moters diskriminaciją valstybės lygmeniu (žr. toliau).

Smurto prieš moteris padėtis Lietuvoje. Apklausos rodo, kad daugiau nei 42 proc. Lietuvos moterų (ir jų vaikai) kenčia nuo smurto ar prievartos šeimoje. Remiantis 1997 m. atlikta nacionaline apklausa „Smurtas prieš moteris", asmeninis saugumas yra labai svarbus 61 proc., svarbus 32 proc. moterų. Tik 46 proc. moterų sakė, kad jos savo namuose bet kuriuo paros metu jaučiasi saugios. Remiantis apklausos duomenimis, dauguma moterų (63,3 proc.) prisipažįsta kada nors, būdamos vyresnės nei 16 metų, patyrusios vyriškos lyties asmenų smurtą.

Remiantis tyrimais (UNIFEM „Regioninės visuomeninės kampanijos už moterų teises ir už laisvą nuo prievartos gyvenimą"), atliktais 2002 m. sausio–vasario mėn., 87 proc. visų respondenčių patvirtino, kad prievarta prieš moteris Lietuvoje egzistuoja. 10 proc. moterų fizinę prievartą šeimose patiria dažnai, 20 proc. moterų – kartais ir tik 20 proc. moterų respondenčių nebuvo patyrusios prievartos šeimose.

Pagal Nacionalinę moterų ir vyrų lygių galimybių 2002–2004 metų programą, apytiksliai 63 proc. suaugusių moterų Lietuvoje yra bent po vieną kartą nukentėjusios nuo psichologinio ar seksualinio vyrų smurto arba patyrusios grasinimų tokiais veiksmais, nesulaukusios net 16 metų. Apie 42 proc. ištekėjusių moterų ir moterų, kurios gyvena oficialiai neįregistravusios santuokos, bent kartą yra patyrusios psichologinį arba seksualinį smurtą, grasinimų imtis tokių veiksmų iš savo sutuoktinio ar partnerio.

Tyrimo „Gyvenimas be smurto" duomenys parodė, kad psichologinį smurtą arba prievartą patyrė 82 proc. vyresnių nei 16 m. amžiaus moterų, o fizinę prievartą – 35 proc. moterų.

2001–2002 m. MRU Teismo medicinos instituto atlikto tyrimo metu nustatyta, kad visos 280 moterų nukentėjo nuo fizinio smurto. Visos nukentėjusios merginos ir moterys buvo apžiūrėtos medikų ir beveik visoms konstatuoti vienokie ar kitokie kūno sužalojimai. 81 proc. tyrime dalyvavusių merginų ir moterų nustatyti lengvi kūno sužalojimai, t. y. joms buvo

padaryti tik paviršiniai, greitai gyjantys kūno audinių sužalojimai, ir jos sirgo ne ilgiau kaip 6 dienas. Kitoms aukoms buvo padaryti lengvi kūno sužalojimai, sukėlę trumpalaikį sveikatos sutrikimą arba nežymų pastovų darbingumo netekimą, kuris trunka daugiau kaip 6 dienas, bet ne ilgiau kaip 21 dieną. Bendrojo darbingumo tokio sužalojimo atveju netenkama apie 10 proc. Tyrime dalyvavusių tokių nukentėjusių buvo 10,4 proc. 3,3 proc. aukoms konstatuoti apysunkiai kūno sužalojimai, kurie sukėlė žymų bendrojo darbingumo netekimą, t. y. nuo 10 proc. iki 33 proc., arba nukentėjusiosios dėl sužalojimų sirgo ilgiau kaip 21 dieną[82].

Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir Teisės instituto atlikto viktimologinio tyrimo duomenimis, **nukentėjusiųjų pasiskirstymas pagal lytį** netolygus: moterys beveik du kartus (tiksliau – 1,73 karto) dažniau nukenčia nuo vagystės iš asmens; nukentėjusieji nuo užpuolimo / grasinimo ir plėšimo pagal lytį pasiskirsto maždaug vienodu santykiu: vyrai aukomis tampa 1,4 karto dažniau.

Informatikos ir ryšių departamento prie LR vidaus reikalų ministerijos duomenimis, nusikaltimų, susijusių su šeimyniniu smurtu, lygmuo tarp kitų šalyje registruotų nusikaltimų palyginti nedidelis, kasmet vidutiniškai sudaro 2–3 proc. Tačiau šis procentas toks mažas dėl to, kad dauguma buitinio smurto atvejų nepatenka į oficialiąją statistiką, nes dažniausiai buitinio smurto aukos niekur nesikreipia. Kaip ir daugelyje kitų šalių, Lietuvoje taip pat tokie atvejai, apie kuriuos pranešama, sudaro labai mažą procentą. Dar rečiau buitinio smurto nusikaltimai pasiekia teismą.

Dauguma bendruomenių linkusios kaltinti aukas. Socialinis atstūmimas turi įtakos tolesnei emocinei žalai, įskaitant gėdą, neapykantą sau ir depresiją. Bijodamos patirti socialinę gėdą, aukos dažniausiai nepraneša apie įvykusį incidentą.

Tyrimo „Prievarta prieš moteris“ duomenimis, **daugiausia smurto moterys patiria šeimose ir artimiausioje aplinkoje**. Tik 11 proc. moterų patyrė prievartą iš nepažįstamų asmenų, tuo tarpu moterys, patyrusios prievartą iš draugų sudarė 8,2 proc., o iš pažįstamų ar giminaičių – 14,4 proc. [83] 9,9 proc. moterų prisipažįsta išprievartautos savo

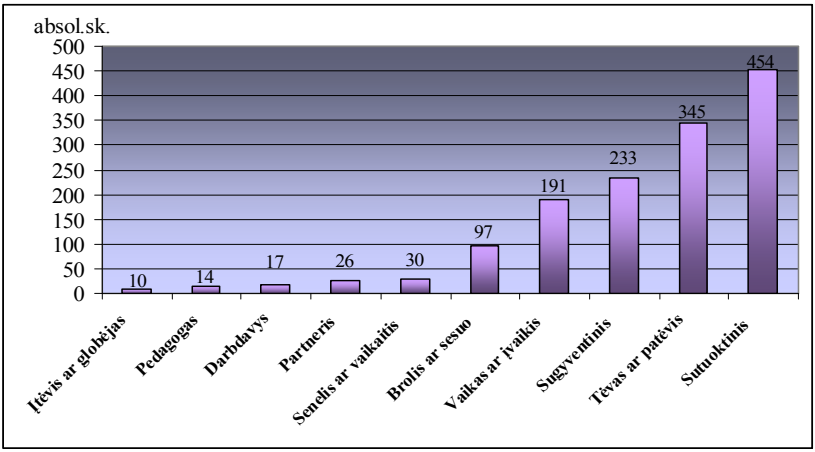
[82] Teisiniai medicininiai smurto aspektai. Vilnius: LTU, 2002.

[83] Purvaneckienė G. Tyrimas ‚Prievarta prieš moteris“, 1999, atliktas 1997–1998 metais kompanijos „Baltic Surveys“, Ltd.

sutuoktinių. Atlikto tyrimo duomenys taip pat patvirtina, kad moterys dažniausiai nesikreipia į policiją, todėl didelė dalis prievartos prieš moteris atvejų taip ir lieka neišaiškinti – tik 10,6 proc. moterų patyrusios prievartą kreipėsi į policiją pranešdamos apie sunkiausius atvejus.

Dar didesnė dalis neišaiškintų smurto atvejų darbe. Siekiant karjeros, aukštesnio socialinio statuso, moteris dažnai patiria prievartą. Lietuvoje dar retai kreipiamasi į teisėsaugos institucijas dėl ekonominio smurto prieš moteris, jos karjeros galimybių apribojimo, dėl seksualinio priekabiavimo ar kitų į tiesiogines pareigas neįeinančių paslaugų ar funkcijų atlikimo, susijusio su darbo santykiais.

Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos pateikiami duomenys (*55 pav.*) pagal nukentėjusių ir nusikaltėlių interakciją atspindi tik tuos atvejus, kurie įregistruojami nusikaltimų suvestinėse, tačiau, remiantis atliktų apklausų duomenimis, galima manyti, kad tikroji padėtis atskleistų daug platesnį smurto tarp kai kurių sąveikos grupių (pvz., tarp šeimos narių, tarp darbdavio ir darbuotojo) atvejų spektrą.

Šaltinis: Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

55 pav. Nukentėjusio asmens ir nusikaltėlio sąveika (absol. sk.)

Vis dėlto Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos duomenų bazėje nėra pakankamai išsamių statistinių duomenų apie smurtą prieš

lytį. Daugeliu atvejų kriminalinė statistika, kuri galėtų būti svarbiausias informacijos apie smurtą šaltinis, nenurodo aukų lyties, amžiaus, socialinio statuso, jų giminystės ar kitokio pobūdžio ryšių su kaltininku ir t. t. Lietuvoje nesukurtas nusikaltimų aukų duomenų bankas. Todėl tiksliai lyginamuoju aspektu analizuoti fizinio smurto, psichologinio smurto ar seksualinės prievartos pasireiškimų mastą taip pat yra problemiška, nes nėra bendros išsamios duomenų bazės bei dėl latentinių ir sąmoningai slepiamų psichologinio smurto ir seksualinės prievartos atvejų tiek šeimoje, tiek darbe.

Lietuvos Respublikos teisės aktuose numatytos sankcijos už įvairias smurto rūšis. Už smurtą, kurį žmogus patiria įvairiose visuomeninio gyvenimo sferose, baudžiama **pagal atitinkamus Baudžiamojo kodekso** straipsnius: už nužudymą, sveikatos sutrikdymą, iššaginimą, seksualinį prievartavimą, kitas fizinio smurto rūšis.

Baudžiamoji atsakomybė už sveikatos sutrikdymą pagal padarinių sunkumą gali būti diferencijuojama pagal **keturis žalos sveikatai sunkumo kriterijus:** pavojingumą gyvybei; padarinių, konkrečiai įvardytų baudžiamajame įstatyme, atsiradimą; bendrojo darbingumo netekimo mastą; laikino sveikatos sutrikimo trukmę[84].

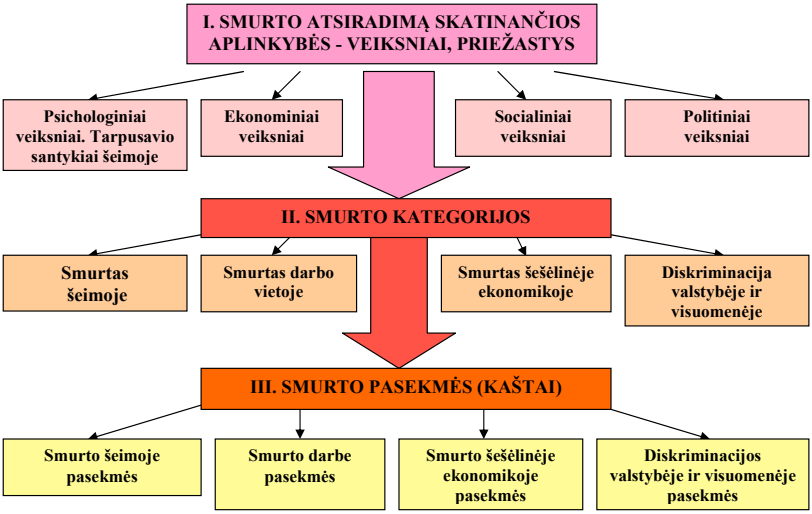
Pagal Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos pateikiamas statistines suvestines, nusikaltimų skaičius, tenkantis 100 tūkst. Lietuvos gyventojų, nuolat auga, o analizuojant nukentėjusių asmenų nuo smurtinių nusikaltimų pasiskirstymą pagal atskiras nusikaltimų rūšis, pastebima ypač pablogėjusi kriminogeninė situacija pagal tokius Baudžiamojo kodekso straipsnius, kaip iššaginimai, seksualinis prievartavimas, privertimas lytiškai santykiauti, įtraukimas į prostituciją, pelnymasis iš kito asmens prostitucijos, prekyba žmonėmis, nužudymai bei sukurstymas nusižudyti, grasinimas nužudyti, žmogaus terorizavimas, neteisėtas laivės atėmimas, žmogaus veiksmų laisvės suvaržymas, lenkimas vartoti narkotines ar psichotropines medžiagas bei šmeižimas.

Smurto atsiradimo priežastys ir pasekmės. Užsienio patirties analizė smurto nuostolių vertinimo srityje rodo akivaizdų šių tyrimų siste-

[84] Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Šeštoji papildyta laida). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

minio požiūrio stygių – dažniausiai įvertinamos atskiros smurto pasekmių – nuostolių valstybei– sritys. Tačiau siekiant sukurti tam tikrą efektyvesnį modelį, būtina išsiaiškinti, kaip vyksta šis procesas, kas jį lemia, skatina, dėl ko atsiranda smurtas, kokios jo formos, rūšys, pasekmės, ir ką šiame procese valstybė finansuoja.

Siekiant suvokti smurto kainą valstybei, autoriai siūlo tokią smurto formavimosi sistemą, kuri būtų metodologinis tolesnio smurto nuostolių vertinimo pagrindas. Siūloma smurto formavimosi sistema apima *tris lygmenis (56 pav.)*:

56 pav. Smurto formavimosi sistema

pirmasis lygmuo – smurto atsiradimą skatinantys veiksniai ir priežastys;

antrasis lygmuo – atspindi besiformuojančias smurto rūšis ir formas ir formas tam tikrose socialinio ir ekonominio gyvenimo srityse;

trečiasis lygmuo – smurto pasekmės šeimai, visuomenei, valstybei.

Autorių požiūriu, smurtą skatinančius veiksnius ir priežastis tikslinga suskirstyti į keturias dideles grupes: psichologinius veiksnius – tarpusavio santykius šeimoje; ekonominius veiksnius; socialinius veiksnius ir politinius veiksnius.

Tyrėjai, mėgindami suvokti gausybę veiksnių, skatinančių smurtinio elgesio atsiradimą ir plitimą, įvertindami rizikos veiksnius bei smurto pasireiškimo šeimoje galimybes, daugelyje smurtinio elgesio modelių rėmėsi nuomone, kad agresyvus elgesys yra išmokstamas, ir dažniausiai jo išmokstama namuose. Individas, patyręs ar matęs smurtą tėvų šeimoje, turi polinkį elgtis agresyviai, tačiau tyrimai rodo, kad ši priežastis nėra nei būtina, nei pakankama[85].

Kuo gi pagrįstas agresyvus vyrų elgesys prieš moteris? Agresija ir smurtas – tai ne tas pats. Karjera, sportas, politika, netgi mokslas neįmanomi be agresijos (azarto, noro laimėti, užkariauti, valdyti). O smurtas – tai jau nepriimtina, kraštutinė ir destruktyvi agresijos forma, kuri pasireiškia, siekiant užgniaužti, nuslėpti tokius jausmus, kaip pažeminimas, pralaimėjimas, silpnumas[86].

Daug tyrėjų domėjosi smurtautojų savybėmis, kurios padėtų ne tiks suprasti priežastis, bet ir numatyti smurto šeimoje prielaidas bei užkirsti jam kelią. Anksčiau buvo manoma, kad smurtautojams būdinga tam tikra psichikos patologija. Tačiau apibūdinti „smurtautojo asmenybės“ nepavyko, nes dauguma šių individų neatitinka jokio konkretaus patologijos modelio[87]. Todėl šiuo metu laikomasi nuostatos, kad tokią elgseną lemia daugybė įvairių veiksnių, pradedant individualia šeimos raidos istorija (santykius šeimoje) ir baigiant ekonominiais-socialiniais, politiniais ir visuomeniniais veiksniais.

Kaip rodo lyčių lygių galimybių įgyvendinimo rinkoje naujausi tyrimai, rinkos ekonomikos laikotarpiu Lietuvoje pastebimas „patriarchališkumo renesansas“ – rinka dar labiau sustiprino lyčių nelygybę, moterų segregaciją darbo rinkoje ir ekonomikoje. Todėl pablogėjo ir moterų padėtis šeimoje bei valstybėje[88].

Moterų išstūmimas iš rinkos sustiprino lyčių (genderinę) asimetriją šeimoje, nes padidėjo buities našta silpnajai lyčiai. Įvairūs tyrimai rodo, kad transformavosi moterų ir vyrų padėtis visuose namų ūkiuose – penktadaliui tiek skurdžių, tiek pasiturinčių šeimų būdingi įtempti šeimyniniai santykiai bei nuolat vykstantys konfliktai.

85 Lemme B. H. Development in Adulthood, 3rd ed. Allyn & Bacon, 2002.

86 Римашевская Н. М. Разорвать круг молчания... Москва: „КомКнига“, 2005.

87 Geffner R., Rosenbaum, A. Characteristics and treatment of batterers. Behavioral Sciences & the Law, 1990. 8: 131–140.

88 Kanopienė V. Moterų diskriminacija darbo rinkoje. Vilnius: VU, 1998.

27 lentelė

Smurtą lemiantys veiksniai ir jo atsiradimo priežastys

Smurtą lemintys veiksniai ir jo atsiradimo priežastys	Veiksmų rūšys
• *Psichologiniai veiksniai – tarpusavio santykiai šeimoje*	1. Patriarchalinis šeimos modelis 2. Tėvo – šeimos valdovo, tirono – įvaizdis, stiprus poreikis dominuoti ir valdyti, lyderystės siekimas 3. Smurtas – kaip vyriškumo įrodymas; 4. Menka moters savigarba, nuolankumas, pasyvumas, savęs kaltinimas 5. Iškreipta vertybių sistema, žemas išsilavinimo lygis, moralinis nuosmukis šeimoje 6. Nedarnūs tarpusavio santykiai šeimoje; 7. Vienišo tėvo ar motinos šeima; 8. Silpnos leistinumo ribos, tvirtų įsitikinimų stoka šeimose 9. Pavydas, nepasitikėjimas, nepagrįstas įtarumas, neištikimybė 10. Savikontrolės stoka 11. „Paveldėtas“ elgesys, vaikystėje patirta prievarta ir pan. 12. Stresas, nuolatinis nuovargis
• *Ekonominiai veiksniai*	1. Žemas pajamų lygis 2. Pajamų (turto) diferenciacija 3. Darbo vietų trūkumas ir augantis nedarbas 4. Skurdas ir socialinių garantijų stoka 5. Negalėjimas siekti karjeros, ribotos galimybės savirealizacijai
• *Socialiniai veiksniai*	1. Moterų ir vyrų vaidmenų stereotipai visuomenėje 2. Socialinė izoliacija (kontrolės, socialinės paramos stoka) 3. Sunki ekonominė padėtis liumpenų (asocialiose) šeimose 4. Alkoholizmas, narkomanija 5. Agresija, siekiant išvengti gėdos (dėl skurdo, nedarbo, priklausymo žemesnei kastai, tam tikrai amžiaus grupei ir pan.)
• *Politiniai veiksniai*	1. Nepilnai veikiantys įstatymai, neefektyvios lygių galimybių, antidiskriminacinės programos 2. Nepakankamas žiniasklaidos bei švietimo vaidmuo 3. Nusistovėję stereotipai (įsitikinimai) apie lyčių vaidmenų pasiskirstymą šalies valdyme, einant vadovaujamas pareigas, darbe, visuomeniniame gyvenime

Rinkoje atgimė patriarchaliniai stereotipai. Į šį procesą svarų indėlį įneša ir žiniasklaida, toliau stiprindama tradiciškai nusistovėjusį moters įvaizdį – moteris turi atlikti motinos ir šeimininkės vaidmenį. Lietuvoje plačiai paplitusi „moteriškos gamtinės paskirties“ ideologija. Tačiau rea-

lus gyvenimas tam prieštarauja – teoriškai moterims atsivėrusios naujos rinkos galimybės prieštarauja realiam jų įgyvendinimui. Tai sukelia papildomą socialinę įtampą. Tą liudija moterų ir vyrų krizių, kritiškų situacijų skaičiaus didėjimas, asocialaus elgesio – alkoholizmo, narkomanijos, nusikalstamumo – augimas. Gyvenimas kelia naujus iššūkius. Nors ir žiniasklaidoje tiražuojami moterų sėkmingos karjeros pavyzdžiai, tačiau rinkos laikotarpiu Lietuvoje lyčių nelygybės problema aštrėja.

Svarbus lyčių stereotipų, patriarchalinių nuostatų atspindys – **smurto prieš moteris sustiprėjimas rinkos ekonomikoje**. Vyras, siekdamas užkariauti ir išlaikyti savo vadovaujamą poziciją šeimoje, siekia moterį padaryti pavaldžią ir priklausomą. Ši nuostata tampa kertiniu akmeniu, nuolat besiplečiančiu priespaudos ir smurto šaltiniu.

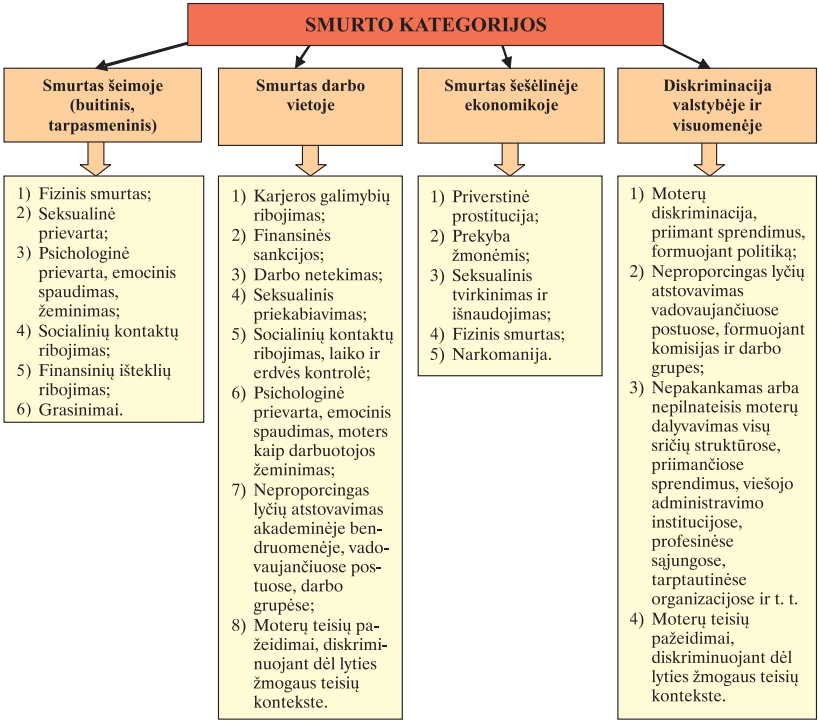
Santuokinio gyvenimo lūkesčių nepatenkinimą ir iš to kylančius konfliktus šeimoje skatina ir ir **ekonominės priežastys**: rinkos ūkio kuriama šeimai „nedraugiška“ aplinka (augantis nedarbas, santykinis skurdas, maksimalios pastangų ir laiko **intervencijos** į darbą, psichosocialinis stresas), ekonominė moterų (ne)priklausomybė, lyčių nelygybė šeimoje, neracionalus šeimos biudžeto tvarkymas, netolygus vaikų priežiūros, buities darbų paskirstymas, menkas psichologinis išprusimas, žema bendravimo kultūra.

Atsižvelgdami į keliamą tikslą – išmatuoti smurto kainą valstybei, autoriai skiria šias fundamentines smurto kategorijas: smurtą šeimoje (buitinį, tarpasmeninį smurtą), smurtą darbo vietoje, smurtą šešėlinės ekonomikos srityje ir moterų diskriminaciją valstybėje ir visuomenėje apskritai (šios smurto kategorijos atskiromis rūšimis detalizuojamos *57 pav.*).

Smurtas šeimoje ir namuose – buitinė jo atmaina – gana plačiai gvildenama Lietuvos tyrinėtojų ir skiriamos žinomos jo rūšys, o smurtas darbe Lietuvoje nepakankamai nagrinėjamas, nors kaip tik būtent rinkos pokyčių metais moteris buvo stumiama iš darbo rinkos ir emocinis bei psichologinis smurtas darbo vietoje – viena iš opiausių dabartinių Lietuvos problemų.

Pirmoji darbo vietoje smurto pasireiškimų grupė siejama su moters profesine karjera. Nagrinėjant moters profesinės karjeros galimybes pasaulyje gerai žinoma metafora **„stiklinės lubos“**. Moteris tarsi mato savo profesinės karjeros vertikalaus mobilumo galimybes, tačiau realiai negali jų realizuoti. Tam trukdo nematomos dirbtinės kliūtys – išankstinis nusistaty-

mas prieš aktyvią, siekiančią profesinės karjeros moterį, taip pat organizacinės kliūtys, trukdančios moteriai užimti vadovaujamas pareigas.

57 pav. Smurto kategorijos

Žinoma taip pat ir horizontali segregacija – **„stiklinės sienos“**, kuri apibūdina moterų ir vyrų darbo vietų skirtumas. Moterys, siekiančios užimti svarbias, prestižines darbo vietas, patiria psichologinį, emocinį spaudimą ir skiriamos į neprestižines, vadinamąsias lanksčias ir nepagrindines darbo rinkas. Užsienio tyrinėtojai šiuos reiškinius vienareikšmiškai priskiria emociniam ir psichologiniam smurtui prieš moteris darbo vietoje.

Antra smurto apraiškų darbo vietoje grupė – darbo užmokesčio moteriai įšaldymas (kai jai nedidinamas darbo užmokestis, nors tam yra profesinis ir kvalifikacinis pagrindas), skiriamas mažesnis darbo užmo-

kestis už tą patį darbą, kurį dirba vyras; darbo užmokesčio sumažinimas be pagrindo; papildomų darbo užmokesčio (premijų, priedų ir kt.) neskyrimas; darbo apimties, darbo krūvio padidinimas, nekeičiant darbo užmokesčio. Visi šie reiškiniai daro moterį labiau pažeidžiamą, palyginti su vyrais, darbo rinkoje – tai psichologinio, emocinio smurto reiškiniai.

Ir trečioji smurto darbo vietoje grupė – priverstinis moters įtraukimas į neteisėtą veiklą darbe (dviguba buhalterija, pinigų už padarytą darbą „atėmimas" ir pan.), seksualinių paslaugų reikalavimas, grasinimai išmesti iš darbo, jei ji nesutiko su darbdavio keliamais tokio pobūdžio reikalavimais. Visa tai užsienio tyrinėtojų prilyginama nusikalstamai veiklai. Į jauną moterį žvelgiama ne kaip į profesionalę, sugebančią atlikti sudėtingus uždavinius, o kaip į „papuošalą", jai priskiriamos daugiau reprezentacinės ir reklamos, o ne profesinės funkcijos, į moterį žiūrima, kaip į darbovietės įvaizdžio ar interjero detalę, kaip į daiktą, nuvertinant jos profesinius gebėjimus; tuo tarpu senyvo amžiaus moteris traktuojama kaip darbinis arklys, pasitelkiant žinomą amerikiečių patarlę „geriausias vyras darbe yra moteris", didinant jai darbo krūvį, tačiau adekvačiai to nevertinant.

Smurtas prieš moteris sukelia **neigiamas socialines ir ekonomines pasekmes** – jis stipriai veikia moterų psichinę sveikatą, protinę veiklą ir materialųjį gyvenimo lygį, rimtai žaloja moters reprodukcinę sveikatą, sukelia elgsenos sutrikimus ir, žinoma, žeidžia pagrindines žmogaus teises. Smurtas provokuoja tokius reiškinius, kaip alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimas, didėjantis nusikalstamumas, vaikų nepriežiūra bei pamokų nelankymas. Galų gale visa tai skatina tolesnį lyčių nelygybės didėjimą ir nacionalinės gerovės nuosmukį.

Svarbu nustatyti ir išanalizuoti visas galimas pasekmes, patiriamas dėl įvairaus pobūdžio smurto, siekiant parengti tinkamus atsakomuosius veiksmus. Galimų smurto pasekmių analizė gali padėti sukurti strategijas, orientuotas į prevenciniusbūsimo smurto veiksmus.

Autoriai siūlo skirti keturias pagrindines smurto pasekmių grupes, kurios faktiškai sudaro valstybės išlaidas būtent šioms pasekmėms finansuoti. Tai smurto nuostoliai šeimoje, darbe, išlaidos šešėlinėje ekonomikoje, moterų diskriminacijos nuostoliai valstybėje ir visuomenėje.

Siekiant tikslingai spręsti smurto prieš moteris ir vaikus problemą, būtina sukurti **efektyvų kovos su smurtu Lietuvoje modelį**, pagrįstą smurto

nuostolių įvertinimu Lietuvos valstybei, nukreiptą visų pirma į prevencijos priemonių sistemos įgyvendinimą, o ne kovą su smurto pasekmėmis.

Pagrindinė tokios metodologijos idėja – valstybės turi finansuoti ne smurto pasekmes (kaip tai daroma dabar, kas nepaprastai brangiai kainuoja valstybės biudžetui), o pereiti prie finansavimo, skirto smurto prevencijai. T. y. valstybės finansavimas turėtų būti teikiamas ne III blokui – smurto pasekmėms (*56 pav.*), o I blokui – smurtą skatinantiems veiksniams ir priežastims užkirsti.

Taikant bet kokią strategiją būtina atsižvelgti į smurto prieš moteris priežastis. Už smurtinio elgesio prieš asmenį reiškinio slepiasi ir skurdo problema, moterų situacija priverčia jas tapti pažeidžiamiausia visuomenės dalimi. Smurto prieš moteris prevencija reiškia, kad reikia keisti socialinę ir kultūrinę moterų padėtį. Tai apima įsidarbinimo galimybę, priimtinas darbo sąlygas, adekvačią socialinę profesinę orientaciją, moterų potencialų, gebėjimų priėmimą visuomenėje ir pan. Taip pat apima priemones, kaip pakeisti stereotipinį vyrų požiūrį, nes jie dažnai moteris supranta kaip antrarūšes ar net kaip daiktus.

Prevencija taptų daug efektyvesnė, jei pagrindinės prevencinės priemonės būtų susietos su rizikos mažinimu ir pagalbos gavimu, jei moteris vis dėlto atsiduria pavojingoje situacijoje.

Labai svarbu, kad pareigūnai ir visuomenės nariai galėtų atpažinti smurto auką ir pasiūlyti pagalbą arba / ir nusiųsti ją į specializuotas tarnybas. Tai reikalauja apmokymo, pavyzdžiui, kaip atpažinti prekybos žmonėmis auką, kokia skubi teisinė ir socialinė pagalba yra reikalinga, kur moterį nukreipti toliau. Todėl rekomenduojama šią problemą įtraukti į policijos pareigūnų bei visuomeninių organizacijų savanorių, socialinių darbuotojų apmokymo planą.

Per pastaruosius metus šalių vyriausybės, policija ir tarptautinės organizacijos pradėjo suprasti NVO svarbumą teikiant pagalbą moterims. Glaudus NVO ir įstatymus leidžiančiosios valdžios bendradarbiavimas padidina galimybes nubausti smurtautojus. NVO turėtų inicijuotinuolatinį pasitikėjimą skatinantį bendradarbiavimą su pareigūnais, atsakingais už įstatymų sugriežtinimą.

Pagalbą moterims aukoms pirmiausia turi sudaryti finansinė parama, apgyvendinimo ar prieglobsčio, teisinių konsultacijų bei krizės inter-

vencijos konsultacijos. Antroji fazė – po tam tikro stabilizacijos laikotarpio – turėtų būti papildyta psichologine konsultacija. Remiantis užsienio šalių patirtimi, galima sakyti, kad trijų mėnesių integracijos programos nukentėjusioms nuo smurto moterims, kai įvairios institucijos suteikia finansinę paramą, yra per trumpas laiko tarpas ir negali duoti ilgalaikio efekto. Pagalbos programų finansavimas turi būti sumanytas taip, kad įgalintų pagalbos organizacijas teikti ilgalaikį poveikį turinčias programas.

Kadangi pagalba aukoms yra finansinių išteklių reikalaujantis procesas, baudžiamųjų bylų kėlimas nusikaltėliams turi apimti ir jų turto konfiskavimą, ir taip būtų galima kompensuoti ir sustiprinti pagalbą.

Smurtas – tai rimta problema, aktuali atskiriems asmenims, bendruomenėms ir organizacijoms. Atsižvelgiant į jos sudėtingumą, įvairūs visuomenės sektoriai, organizacijos ir kitos suinteresuotos institucijos turėtų veikti kartu, nustatydamos ir kurdamos bendrus darbo metodus ir strategijas, siekiant tinkamai kovoti su šiuo žmogaus teisių pažeidimu.

Moterims, nukentėjusioms nuo smurto, pagalba dažnai yra sudėtingas ir ilgas procesas. Vietinės valdžios bei nevyriausybinės organizacijos, kurioms yra patikėta rūpintis nukentėjusiomis moterimis, turėtų sudaryti prieinamą, pakankamą ir ilgai trunkančią paramą, kaip tai daroma daugumoje ES šalių senbuvių.

8.5. Moterų ir vyrų vertybių sistemų skirtumai

Kiekvienoje šalyje susiformuoja kultūrinės-socialinės vertybės – prioritetai, tikslai, dėl kurių „verta gyventi“, kurių reikia siekti, normos, kurių svarbu laikytis visuomenėje.

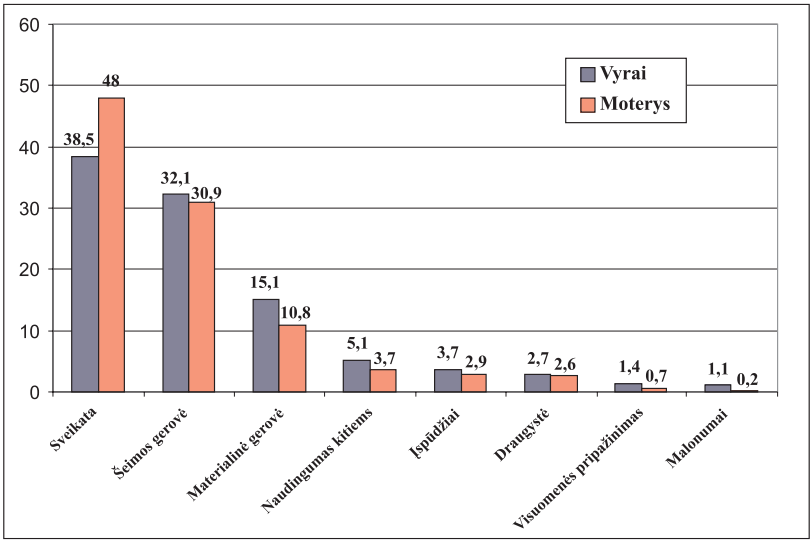
Tyrimų duomenimis, Lietuvos gyventojai teikia pirmenybę sveikatai, šeimos ir materialinei gerovei, mažiausiai vertinami malonumai ir visuomenės pripažinimas, įspūdžiai ir draugystė.

Daugiau vyrų nei moterų orientuojasi į materialinę gerovę; lietuvių vyrai, nepriklausomai nuo amžiaus, prioritetą teikia materialinei gerovei. Moterys, nepriklausomai nuo amžiaus, teikia prioritetą sveikatai ir šeimos gerovei[89].

[89] Lietuvos gyventojų kultūriniai poreikiai bei kultūrinė elgsena. Lietuvos gyventojų tyrimas. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003.

Taip pat moterims kultūros poreikis yra svarbesnis nei vyrams (60 proc. moterų ir 40 proc. vyrų). Net 89 proc. respondentų nurodė, kad kultūrinė veikla jiems – labai svarbi.

Lietuvos gyventojų nuomone, svarbiausios kultūros įstaigos ir kultūros sritys – tai šventės ir festivaliai, koncertai, bibliotekos ir kultūros centrai. Kiek mažiau svarbūs teatrai, kino teatrai, muziejai, krašto kultūros tradicijos, istorinio paveldo puoselėjimas. Kultūros įstaigų ir kultūros sričių vertinimas Lietuvoje priklauso nuo lyties, išsilavinimo ir amžiaus. Gyventojams be išsilavinimo, kaimo gyventojams, jaunesnio ir vyresnio amžiaus vyrams svarbesnės šventės ir festivaliai. Aukštąjį išsilavinimą turintys gyventojai, tarp jų ir moterys, labiau vertina teatrus, parodas, vaizduojamuosius ir taikomuosius menus, mokomąsias ir švietėjiškas programas. Taigi vidutiniškai moterų vertybių sistema yra aukštesnė nei vyrų.

58 pav. Moterų ir vyrų prioritetai

Daugiau nei du trečdaliai Lietuvos gyventojų pripažįsta, kad valstybė per mažai lėšų skiria kultūrai. Labiausiai lėšų trūkumą kultūrai pabrėžia aukštąjį išsilavinimą turintys gyventojai, mažesnių miestų bei kaimų gyventojai.

Nagrinėjant kultūros įstaigų lankomumą, jų reikalingumo vertinimas ne visada atitinka elgesį – nors 91 proc. apklaustųjų pripažino, kad bibliotekos reikalingos, tačiau 49 proc. žmonių jose nesilanko. 85 proc. žmonių teigia, kad teatrai, parodos, meno galerijos, muziejai labai reikalingi, tačiau beveik kas antras jose nesilanko.

Pagrindinė masė gyventojų palankiausiai vertina tokius kultūros renginius, kaip šventės, mugės, masiniai koncertai. Tai masinės kultūros renginiai. Aukštos kultūros išraiška – simfoniniai koncertai, baletai ir operos, tapybos parodos, knygų skaitymas būdingi mažesnei gyventojų daliai, kurioje dominuoja moterys.

III DALIS.
GYVENIMO KOKYBĖS KILIMO GRĖSMĖS – NEEKONOMINIAI EKONOMIKOS VEIKSNIAI

9. MORALINIAI-ETINIAI IR DVASINIAI EKONOMIKOS VYSTYMOSI PAGRINDAI

9.1. Moralinių-etinių ir dvasinių vertybių sistemos krizė ir jų reikšmė ekonomikai

Ekonomikos ir gyvenimo lygio srityje Lietuva per 20 Nepriklausomybės metų pasiekė kai kurių laimėjimų, tačiau kultūros, moralinių-etinių ir dvasinių vertybių sistemoje šiuo metu pastebimos nevienareikšmiškos tendencijos. Totalinė materialaus ir finansinio aspekto propaganda oficialioje XX–XXI a. pasaulio ekonomikos doktrinoje paskatino visame pasaulyje ryškų kultūros, moralinių-etinių ir dvasinių vertybių nuosmukį. Tapo akivaizdu, kad privataus kapitalo suabsoliutinimo modeliai prieštarauja socialinio teisingumo idėjoms, griauna tradicinę etiką ir moralę, paverčia žmogų pinigų vergu, niveliuoja asmenybę.

Pastaruoju metu įvykusi globali ekonomikos krizė vertinama daugelio iškilių pasaulio ekonomistų (2008 m. Nobelio premijos laureato, Prinstono universiteto (JAV) profesoriaus Paulo Krugmano, Ženevos universiteto (Šveicarija) profesoriaus, Davoso Pasaulio ekonomikos forumo įkūrėjo Klauso Shwabo; Nobelio premijos laureato, buvusio Pasaulio banko viceprezidento, Kolumbijos universiteto profesoriaus Jozepho Stiglitzo; Harvardo universiteto profesoriaus, žinomo JAV ekonomisto-sociologo Lesterio Thurowo, buvusio prezidento Klintono ekonomikos patarėjo Jeffrey Sachs'o, žinomo pasaulyje finansininko Goeorge Soros'o, žinomo pasaulyje lenkų ekonomisto Grzegorz'o Kolodko ir kt.) kaip krizė, kuri įvyko, visų pirma, „galvose", kai akivaizdžiai pastebimas moralinių-etinių vertybių nuosmukis paveikė ir ekonominį žmonių elgesį bei ekonomikos plėtrą.

Dabartinė krizė – tai, visų pirma, vertybių sistemos, pasaulėžiūros krizė. Ekonomika – tai ne tik materialinių interesų sfera, o amorali eko-

nomika – tai jau ne ekonomika, nes ji nekuria, o griauna[90]. Pavyzdžių gausu: daugumos žmonių skurdas, bukinantis vartojimo kultas, ekologijos krizė. Visa tai – bedvasio ūkininkavimo, egoistiško pasipelnymo ekonomikos rezultatai, kurių siekiama bet kokia kaina.

Pagrindinė krizės priežastis – moralinių ekonomikos motyvų žlugimas, aukščiausio ekonomikos tikslo – sukurti harmoningą ir teisingą visuomenę – išnykimas. Ekonomika negali būti efektyvi, jei ji kuriama neatsižvelgiant į socialinio teisingumo ir atsakomybės principus. Siekiant sėkmingai įveikti globalią krizę, būtina rimta viso socialinio-ekonominio modelio transformacija, akcentuojant socialinį teisingumą, atsižvelgiant į visos visuomenės interesus.

Kaip teigia viena ryškiausių Rusijos asmenybių, neeiliniu protu pasižymintis Maskvos ir visos Rusijos Patriarchas Kirilas[91]: „įveikiant krizę, būtina suvokti, kad reikia kurti tokią ekonomiką, kad realios materialinės gėrybės proporcingai atitiktų įdėtas pastangas – fizines, dvasines, intelektualines. Strategiją turi kurti profesionalai. Mus daugelį metų tikino, kad ekonomikos pagrindas – kapitalas, gamybos priemonės, teorijos ir technologijos. Tačiau krizė nuneigė šiuos postulatus. Ekonomikos pagrindas – žmogus. Nuo žmogaus proto, intelekto, jo moralinės būsenos priklauso ir ekonomikos dabartis bei ateitis. Kai pinigai atitrūksta nuo darbo, kai turtingosios šalys toliau turtėja, o skurdžiosios – skursta, ekonomiką anksčiau ar vėliau ištiks krizė. Ekonominė sistema, grįsta tik pasipelnymu, abejingumu žmogui, moralinėms-etinėms normoms, yra nestabili ir gali bet kokiu momentu sugriūti, užversdama griuvėsiais žmonių likimus. Amorali ekonomika – neefektyvi ir, be to, – nepajėgi išgyventi ir kelianti grėsmę. Po XX a. ideologijų žlugimo – fašizmo, komunizmo, liberalizmo – žmonės, taip pat ir politikai, ėmė rimčiau vertinti tas vertybes, kurių buvo atsisakyta ir kurių atsisakius kilo pasaulio karai ir kruvini politiniai konfliktai. O tos vertybės – krikščioniškosios žmogiškosios vertybės. **Tapo akivaizdu, kad ekonomikos pažanga negali ištaisyti blogų įpročių. Atvirkščiai – moraliniai nuosmukiai gali sužlugdyti bet kokią ekonomiką.“**

---

[90] Gylys P. Ekonomika, antiekonomika ir globalizacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2008. 443 p.

[91] Алфеев Иларион, архиепископ. Патриарх Кирилл: жизнь и миросозерцание. Москва: ЭКСМО, 2009. 455, 461 с.

Šie reiškiniai neaplenkė ir Lietuvos. Sutrikusi vertybių sistema pasireiškia per asmenybės savęs identifikavimo praradimą, šeimos instituto krizę, išsilavinimo ir profesionalumo, kultūros nuvertėjimą[92].

Visų pirma, asmenybės savęs identifikavimo krizė reiškia, kad žmogaus ir visuomenės sąmonėje vyksta priimtų moralinių normų išsisklaidymas, difuzija – nyksta riba tarp gėrio ir blogio. Vis labiau plinta individualus pragmatiškumas, cinizmas, orientacija į asmeninę naudą. „Turtingas – reiškia protingas“, „imk iš gyvenimo viską“ (tačiau nieko neduok), „aš to verta“, „geras žmogus – ne profesija“ ir kitos panašios nuostatos rodo, kad pagrindinis gyvenimo tikslas – vartojimas, o ne profesinis augimas, vidinis, dvasinis asmenybės tobulėjimas. Tarp jaunimo formuojasi žiaurumo, smurto kultas, į agresiją žvelgiama kaip į vertingą savybę, kuri atbukina užuojautos jausmus. Gerumas, žmogiškumas, padorumas, inteligentiškumas, savitarpio pagalba kaip vertybės nyksta ir menkėja. Jaunas žmogus tokiomis aplinkybėmis sutrinka, nesusigaudo, kas yra gyvenimo prasmė, kokiu keliu eiti – „kokia kryptimi gyventi“, praranda gyvenimo orientyrus.

Psichologai, sociologai ir Bažnyčios atstovai teigia, kad neigiami moraliniai-etiniai principai sustiprėjo visuose visuomenės sluoksniuose. Tai turėjo įtakos visos visuomenės elgesiui ir elgesiui šeimoje. Pagrindinė depresijos, alkoholizmo, narkomanijos, nusikalstamumo didėjimo ir savižudybių Lietuvoje priežastis – dvasinė tuštuma, gyvenimo prasmės praradimas, neaiškios moralinės-etinės vertybės. Tai – mokestis už vartotojiškos ideologijos absoliutizavimą, materialinės sėkmės kultą ir žmogiškųjų aukštų idealų praradimą.

Antra, moralinių-etinių vertybių krizė veikia ir elgesį šeimoje. Esminius pokyčius išgyvena šeimos institutas, vyksta jo destabilizacija: daugėja besiskiriančių šeimų, silpnėja šeimyniniai saitai, didėja šeimų įvairovė, gausėja nepilnų šeimų. Išorinių ir vidinių galimybių prisitaikyti prie naujų rinkos sąlygų ir iššūkių stoka sparčiai kintančiai šeimai – viena iš svarbiausių šiuolaikinių ir ateities socialinių ir ekonominių problemų.

Kaip parodė autorių atlikta analizė ir sociologų atlikti tyrimai, labai pasikeitė Lietuvos šeimos demografinės charakteristikos: silpnėja tradicinei šeimai būdingi bruožai ir įsigali modernios šeimos bruožai. Labai

[92] Identitetas susijęs su žmonių supratimu, kas jiems yra prasminga. Asmeninis identitetas (savimonė) suteikia mums išskirtinę individualybę.

sumažėjo santuokų, santuokos atidedamos vyresniam amžiui, gausėja porų, kurios gyvena neįregistravusios santuokos, gausėja nepilnų šeimų, daugėja niekada nesituokusių viengungių[93], didėja nesantuokinių vaikų skaičius. Viso to išdava – labai sumažėjęs gimstamumas. Jis pasiekė vieną žemiausių lygių Europoje.

Tyrimai rodo, kad pagrindinės neigiamų demografinių pokyčių problemos – būsto įsigijimo, įsidarbinimo problemos, nepakankamos pajamos. Tačiau jaunesnėms kartoms vis svarbesni tampa kultūrinės aplinkos ir vertybių pokyčiai: santuokos kaip vertybės silpnėjimas, vis didesnis pripažinimas naujų, neinstitucinių šeimos formų, saviraiškos svarba, įsipareigojimų ir atsakomybės vengimas, nenorėjimas turėti vaikų, menkėja kartų bendravimas ir bendradarbiavimas, jaučiami kartų susvetimėjimo ir priešiškumo reiškiniai.

Trečia, Lietuvoje pastebimas išsilavinusio žmogaus, profesionalo, mokslininko, intelektualo prestižo menkėjimas. Tai tiesiogiai daro įtaką ekonomikai. Išsilavinimas ir profesionalumas nėra profesinės karjeros, materialinio ir socialinio statuso svertai Lietuvoje. Pirmenybė teikiama primityviam apsukrumui, pataikavimui, santykiams su valdžia, priklausomybei valdančiajai partijai, pinigų jėgai.

Nors Lietuvoje darbo jėgos išsilavinimas yra palyginti aukšto lygio, tačiau jis yra formalus, dalis darbo jėgos yra nepanaudojama, turima profesinė kvalifikacija neatitinka besikeičiančių darbo rinkos reikalavimų. Pastaruoju metu tampa deficitu ne tik aukštos kvalifikacijos, kvalifikuoti, bet ir elementarūs paprasti profesionalai, stinga specialistų ir žmonių, mokančių elementariai gerai dirbti, išmanančių savo darbą. Lietuvoje pastebimas naujas rinkos laikotarpiu susiformavęs reiškinys – **gerai išmanančių savo darbą žmonių deficitas**. Gydytojas nemoka gydyti, nes negali nustatyti diagnozės; advokatas negali apgint, nes jam stinga profesinių žinių; mokytojas mokykloje nesugeba mokyti, nes jam neįdomus jo darbas; kirpėja nemoka kirpti, nes niekas jos to neišmokė; ministras nesuvokia srities, kuriai jis vadovauja; politikas nesusigaudo šalies politiniame ir ekonominiame gyvenime, o tik asmeniniuose politikų santykiuose. To padarinys – mūsų laikmečiui būdinga yda – **profesiniai apsišaukėliai**, **profanai**, kurie patys sugalvojo ir patikėjo tuo, kad jie moka ir gali dirbti ne savo

[93] Lietuvos gyventojų politikos strategijos metmenys. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004.

darbą, kur bepažvelgsi – vieni saviveiklininkai ir mėgėjai. Šito priežastis – išnykusi žmogaus motyvacija būti savo amato meistru, siekti aukščiausio profesionalumo savo darbe, nes ne tai reikalinga, ne tai vertinama rinkoje. Kriterijai kiti – mokėk save parduoti rinkoje, sugebėk konkuruoti. Pasaulyje žinomas reiškinys, kai dažnai milijonieriais tampa neišprusę, neišsilavinę, menko profesinio lygio žmonės, pasitvirtina ir Lietuvoje. Lietuvoje atsirado naujas reiškinys – „naujasis lietuvis", kurį mes apibrėžiame kaip turtingą chamą, kuris orientuotas tik į pinigus ir turtėjimą.

Žemas specialisto, profesionalo, mokslininko prestižas atsispindi ir šalies ekonomikos rezultatuose. Kai sprendimus priima neprofesionalai, pusiau profesionalai, t. y. „neraštingi", nekompetentingi, menkos erudicijos, vidutinio kultūros lygio tarnautojai, priimami sprendimai bet kokioje srityje bus nepamatuoti, neteisingi, neadekvatūs ir neefektyvūs. Neprofesionalumas, menkas intelektinis potencialas, gausus formaliai išsilavinusių žmonių būrys neskatina šalies ekonomikos efektyvumo.

Kai pinigai daromi „virtualioje erdvėje, sėdint prie kompiuterio" ir žaidžiant akcijomis, kai pinigai kuriami patys savaime („iš oro"), kai jie nepagrįsti jokiomis realiomis vertybėmis – prekių ir paslaugų gamyba; kai nereikia investicijų, nereikia statyti gamyklos, kurti įmonės, nereikia jokių verslo planų, programų, strategijų, nereikia jokios vadybos ir rinkotyros tam, kad sukurtum milijonus, tai kam tada mokytis, siekti profesinių žinių, aukštos kvalifikacijos? Pakanka tik gerai įvaldyti kompiuterį, o tai gali jau kiekvienas moksleivis, ir siekti elementarių kompiuterinės anglų kalbos žinių. Kaip rodo patirtis, Lietuvoje dažnai kompiuteris, anglų kalba ir mokėjimas vairuoti mašiną atstoja bet kokias profesines žinias. (Štai ir turime daugybę iš anglų kalbos išverstų vadovėlių, kuriuos verčia „anglistai", o ne ekonomikos profesionalai ir kurie niekam nesuprantami. Juos reikia perrašyti į profesinę kalbą.)

Pagrindinė emigracijos iš Lietuvos priežastis, autorių nuomone, yra profesionalumo nuvertinimas. Tai patvirtina tyrimų duomenys: tarp aukštąjį išsilavinimą turinčių gyventojų, norinčių išvykti dirbti į užsienį – 60–75 proc. Aukštos kvalifikacijos darbo jėgos praradimas mažina šalies intelektinį ir inovacinį potencialą, kuris yra labiausiai konkurencingas. Ekspertų vertinimu Lietuva praranda nemažai aukščiausios kvalifikacijos darbo jėgos ir ypač – mokslo atstovų. Aukštos ir aukščiausios kvalifikacijos specialistų kai kuriose ūkio šakose trūksta jau dabar. Tai, visų pirma,

sietina su jų negalėjimu realizuoti savo potencialo Lietuvoje, menkomis profesinės saviraiškos galimybėmis.

Be kultūros nėra ir moralės visuomenėje. Be moralės nėra ir aukšto lygio profesionalo. Moralė – tai labai svarbus kriterijus, reguliatorius ekonomikoje ir politikoje. Be elementarios moralės neveikia ekonominiai, socialiniai įstatymai, nevykdomi nurodymai, negali gyvuoti švietimas, mokslas, menas. Žemas kultūros ir moralės lygis lemia nusikalstamumo didėjimą, daro beviltiškas pastangas ekonomikoje, visuomenės gyvenime, politikoje.

Staigių pokyčių ir naujos realybės amžiuje tampa nepaprastai svarbus žmogaus vaidmuo ekonomikoje. Pasaulio mokslas sutelkia dėmesį būtent į žmogų. Bandymai suvokti dvasinius, socialinius ir politinius ryšius ir jų poveikį ekonomikai buvo paplitę pasaulyje XX a. šeštame–septintame dešimtmetyje, kai įsigalėjo požiūris, kad atsilikusiai šaliai tik reikia pereiti į rinkos ekonomiką ir teisinę valstybę ir ji tuoj pat savo ekonominio išsivystymo lygiu priartės prie pažangių šalių. Pasirodė, kad tai iliuzija. Iš tikrųjų kai kurios šalys pažengė į priekį, tačiau ne visos, nes pasiekti sėkmei prireikė daugelio kitų veiksnių.

Šios idėjos atnaujintos apie 1990 m. Visuomenės perėjimas į rinką, buvo manoma, – tai liberalizavimo, privatizavimo ir stabilizavimo rezultatas, o toliau viskas vyks savaime. Tačiau pasirodė, kad viskas nėra taip paprasta. Žmonių nepasirengimas tokioms permainoms buvo pagrindinė nesėkmių priežastis, kuriant civilizuotą rinką, efektyvų savininką, atnešantį naudą ne tik verslui, bet ir visai šalies ekonomikai.

Pamažu buvo suvokta, kad pasaulyje gyvuojančios rinkos institucijos, tvarka, metodai lyg ir racionalūs ir teisingi, tačiau taikomi šalyse – rinkos ekonomikos naujokėse – išsikraipo, išsigimsta į grėsmingas pasekmes, jeigu jie nėra derinami su dvasine visuomenės būkle ir genetiniu kodu, mentalitetu.

Nesunku pastebėti, kad politiniai pokyčiai daro įtaką ekonomikai, ir, savo ruožtu, ekonomika veikia politiką. Tačiau kur kas sunkiau nustatyti tiesioginius ir atvirkštinius ryšius su administravimo, valstybės valdymo pokyčiais, mokslo, švietimo, kultūros būkle, visuomenės moralinių vertybių sistema. O dažnai rinkos reformų nesėkmės priežastys kaip tik ir kyla iš to, kad nebuvo atsižvelgta į šiuos reiškinius.

Kai kurie oficialūs ekonomistai ir politologai skeptiškai ir su panieka žiūri į tai, kad, analizuojant šalies ekonominę ir socialinę būklę, būtina

atsižvelgti į tokias sąvokas, kaip patriotiškumas, nacionalinė kultūra, religija, nacionalinė idėja, moralinė-etinė visuomenės būklė. Jų nuomone, dabartiniame globalizacijos procese ateina laikas, kai asmenybė, individas neturi savęs identifikuoti su nacionaline valstybe, tauta, jos mentalitetu. Žmogus neva tampa pasaulio piliečiu. Ši mintis dažnai grindžiama ES patirtimi. Tačiau, kita vertus, suvienytoje Europoje ryškiai pastebima stiprėjanti nacionalinė savimonė, nacionalinio orumo jausmas, pagarba nacionalinėms vertybėms, nacionalinio identiteto įtvirtinimas. Ir niekam neateina į galvą visa tai slopinti. Pavyzdžiui, ir JAV visokiais būdais puoselėjamas patriotiškumas.

Ekonomiką veikia ne tik dvasinė visuomenės būklė, moralinių-etinių vertybių sistema, bet tokie veiksniai, kaip dvasinis tautos pakilimas ir energija. Pakilimas suteikia tautai galimybę geriau suvokti gyvenimo prasmę (Lietuvos Atgimimas 1990 m.), siekti geriau gyventi, galvoti apie ateitį. Ir atvirkščiai, visiškas beviltiškumas slegia tautą ir, tai rodo sociologinės apklausos, kelia nusivylimą ir žlugdo lūkesčius, o tai turi reikšmės ekonomikai. Čia nepaprastai svarbus ir socialinio teisingumo, socialinio ir asmeninio saugumo jausmas, kad žmogus „nepaliktas likimo valiai". Pastaruoju laikotarpiu žmonės jaučiasi tarsi palikti likimo valiai, mato, kad šalies valdymo sistema neefektyvi, kad valdžiai žmonės nerūpi. To išdava – žmones apėmė beviltiškumas, apatija, slogi nuotaika. Darbas praranda prasmę (kai mažinamas darbo užmokestis, pensijos), dingsta noras geriau ir našiau dirbti. Todėl toks stiprus krepšinio fenomenas Lietuvoje, kompensuojantis šiuos neigiamus jausmus.

Dvasinis žmogaus gyvenimas apibūdinamas ne tik socialinėmis ir dvasinėmis aplinkybėmis. Nepaprastai svarbi jo dvasinių vertybių sistema, požiūris į gyvenimą (optimistinis ar pesimistinis), į savo ateitį, tikėjimas gėriu. Ne mažiau svarbūs tokie dalykai, kaip žinių siekimas, domėjimasis kultūra, moralinės-etinės normos, pareigos jausmas, solidarumas ir tolerantiškumas, meilė gamtai, grožio pajautimas, pagarba darbui. Kaip visa tai veikia ekonomiką?

Mokslininkai susidomėjo tokiu paradoksu. 1960 m. statistika rodė didelį Ganos ir Pietų Korėjos pranašumą pagal ekonominius rodiklius. Šios šalys turėjo maždaug vienodą BVP vienam gyventojui, panašią ūkio šakų struktūrą ir gyveno iš žaliavų eksporto. Struktūrinė parama, teikiama abiem šalims, irgi buvo panaši. Tačiau po 30 metų abiejų šalių išsi-

vystymas gerokai skyrėsi. Pietų Korėja virto industrijos gigantu, turėjo transnacionalines korporacijas, eksportavo automobilius, elektronikos, aukštųjų technologijų produkciją ir pagal BVP susilygino su Graikija ir užėmė 14 vietą pasaulio šalių reitinge. Ganoje gi nieko panašaus neįvyko: BVP vienam gyventojui sudarė tik 1/5 Pietų Korėjos BVP. Mokslininkai šį fenomeną aiškino visų pirma kultūros skirtumais ir žmogiškųjų išteklių savybėmis. Pavyzdžiui, korėjiečiai labai vertina nacionalines tradicijas, mokslą, švietimą, inovacijas, taupumą, racionalias finansų investicijas, organizuotumą ir discipliną. Ganos gyventojų savybės visiškai kitokios.

Didžiules diskusijas sukėlė Lawrence Harrison'o knyga „Atsilikimas kaip proto būsena: Lotynų Amerikos pavyzdys"[94], kurioje autorius teigia, kad žmogaus, tautos, šalies proto būsena, kurią sudaro dvasinių ir moralinių vertybių sistema, išsilavinimas, gebėjimai, pilietiškumas ir atsakomybė, o kartu ir šiuo protu suvoktos tradicijos, civilizuotumo bruožai bei požiūriai, dideliu laipsniu lemia ir bet kokio sociumo likimą, taip pat ir šalies ekonomiką, jos sugebėjimą klestėti arba, atvirkščiai, – būti pasmerktai atsilikti.

Iškilių filosofų Fernano Brodelio, Jozefo Šumpeterio, Osvaldo Špenglerio, Pitirimo Sorokino, Arnoldo Toinbi, Makso Vėberio darbai kaip tik ir buvo skirti šių veiksnių ir civilizacijos sampratos analizei. Dabartiniame pasaulyje, kurį paveikė globalinė krizė, keičiasi paradigma, vietoj visuotinai paplitusios liberaliosios ekonomikos koncepcijos, kuri, kaip teigia daugelis autoritetingų autorių, nepasiteisino, pereinama prie labiau integruotos holistinės paradigmos, kuri apima tiesos (mokslas), gėrio (religija, etika) ir grožio (meno) vertybes, tačiau ši paradigma yra nevienodai išreikšta Vakaruose ir Rytuose. Ir pastangos kurti gyvenimą pagal vienos valstybės nustatytas universalias schemas – tai kelias į aklavietę.

1998 m. Nobelio premijos laureatas Amartya Senas[95] savo novatoriškoje ekonominės gerovės teorijoje įrodė, kad badą sukelia ne tiek gamtos veiksniai, kiek politinės valdančiųjų klaidos.

Taigi atsižvelgti į ekonominius veiksnius – būtina sąlyga, ieškant patikimo kelio Lietuvos ateičiai. Turi būti skiriamas nuolatinis dėmesys ir

[94] Harrison L. E. Underdevelopment Is A State of Mind: The Latin American Case. Boston: University Press of America, 1985.

[95] Sen A. Choice, Welfare and Measurement, Oxford, Basil Blackwell, 1982; Sen A. Development as Freedom, Oxford, Oxford University Press, 1999.

rūpestis Lietuvos kultūros šaknims, nes tik savitas kraštas, turintis savo identitetą, savimonę, yra solidus ir gerbiamas kitų šalių.

Lietuvių tautos vertybių sistema, kurioje viena iš pagrindinių vietų teko darbui, darbštumui, pagarba išsilavinusiam, šviesiam žmogui, gamtai ir grožiui, suvaidino žymų vaidmenį tautos istorijoje. Lietuva tarybiniais laikais sugebėjo išlaikyti šį „savo veidą“ ir buvo laikoma „antraisiais Vakarais“. Rinkos reformų pradžioje (1990 m., atgavus nepriklausomybę – 1995 m.) tauta išgyveno didžiulį dvasinį pakilimą, tautos atgimimą. Išsilaisvino galinga tautos energija, kuri leido per palyginti trumpą laikotarpį iš milžiniško ekonomikos nuosmukio (1992 m. BVP smuko 40 proc.) 1995 m. pasiekti ekonomikos persilaužimą ir augimą. Iš kur atsirado ta galia? Gi iš didžiulio vidinio dvasinio pakilimo, nugalėtojų jausmo ir ne veltui šis jausmas dirbtinai palaikomas ir ugdomas daugelyje šalių. To daryti Lietuvoje nereikėjo, šis jausmas atsirado tautos sąmonėje ir žmonių širdyse. Žmonės šventai tikėjo, kad jų laukia šviesi ateitis ir gyvenimas tik gerės. Bet pamažu tauta prarado tą dvasinį pakilimą ir iliuziją iš esmės pagerinti savo gyvenimą. Dvasinės vertybės užleido vietą vartotojiškoms, prisimename, kaip buvo uždaromi kino teatrai, skurdo muziejai ir teatrai. Tauta nustojo skaityti knygas. Santykiai tarp žmonių tapo šaltesni, nepadorumas tapo norma, daugeliui žmonių gauti pinigai, nesirenkant priemonių, tapo visiškai pateisinami, išaugo korupcija.

Tačiau dabar visuomenėje jaučiamas nusivylimas tokia rinkos suteikta „laisve“, pradedama suvokti, kad tokia dvasinių ir moralinių-etinių vertybių griūtis žlugdo šalį, ir jaunimo emigracija iš Lietuvos yra ryškus to įrodymas.

Nors ir labai pamažu, tačiau Lietuvoje vis labiau pasigendama tradicinių civilizuotų vertybių, stiprėja pagarba kultūros paveldui. Intelektualaus elito atstovai, inteligentija vis aiškiau ima suvokti darbo etikos, šeimos instituto, kultūros atkūrimo būtinumą. Šis procesas lėtas, truks daugelį metų ar net dešimtmečių, jei tuo nebus suinteresuota valstybė. Tačiau, deja, šiandieną valstybės vaidmuo šioje srityje dar nematomas. Valdžios institucijos dar nepasiruošusios tapti moraliniu autoritetu, atsakomybės ir sąžiningumo pavyzdžiu. Todėl Lietuva išgyvena ryškaus nepasitikėjimo valdžia laikotarpį. Istorija ir dabarties įvykiai pasaulyje rodo, kad jokioje šalyje jokia valdžia negali efektyviai valdyti ilgesnį laiką, jei ja nepasitiki ir jos neremia tauta.

Dvasinio atgimimo samprata turi remtis tuo, kad Lietuvoje visada buvo gerbiamas sąžiningumas, darbštumas, mokėjimas gerai dirbti savo darbą, blaivus protas, meilė gamtai ir savo kraštui. Dvasingumo idealo įtvirtinimas, kultūros ir gamtos vertybių išsaugojimas, sveikų visuomenės ir valstybės santykių atkūrimas turi didžiulę reikšmę. Tai skatintų žmogiškąjį, kultūros, socialinį kapitalą. Tai šiandieną pripažįsta daugelis iškilių pasaulio protų ir laiko būtina sėkmingos ekonominės plėtros ir šalies pažangos sąlyga.

Autorės tik iškėlė šią problemą ir norėjo parodyti jos aktualumą ir svarbą, tačiau konkrečias gaires ir sprendimus turi skatinti valstybės valdžios institucijos, siekiant padėti konstruktyviai realizuoti tautos energiją. Tai pakeltų žmones, suteiktų jiems naujų jėgų. Toks visuomenės aktyvumo mobilizavimas vertas rimto svarstymo ir rimtų diskusijų žiniasklaidoje.

9.2. Moralinės visuomenės būklės vertinimas: dorovės indeksas

Nepaisant teikiančio vilčių ekonomikos augimo ir kitų pozityvių ekonomikos tendencijų, kurios buvo pastebimos prieš krizę, dabartinė Lietuvos socialinė ekonominė padėtis kelia didžiulį nerimą. Ypatingą susirūpinimą kelia visuomenės moralinių-etinių vertybių nuosmukis ir depresinė daugumos gyventojų būklė. Pagal savižudybių skaičių Lietuva užima pirmą vietą Europoje[96], pagal korupcijos indeksą – 46 vietą iš 178 pasaulio šalių. Tai liudija Lietuvoje pastebimą visuomenės moralės degradaciją, arba, panaudojant žinomo pasaulyje sociologo Antony Gidenso sąvoką, – „moralės išgaravimą“. Moralinę degradaciją pastebi daugelis įvairių sričių mokslininkų (psichologai, sociologai, ekonomistai), ją galima laikyti tarpdisciplinine samprata.

XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje Lietuvos visuomenėje, įtrauktoje į radikalias rinkos reformas, nuolat buvo jaučiamas moralinis diskomfortas, ir ne tiek socialinių, ekonominių bei politinių, kiek moralinių-etinių ir dvasinių vertybių ir elgsenos pavyzdžių stygius. Ypač tai pastebima Lietuvos politikų, verslininkų mąstyme, jų kalbose, elgsenoje – nutolimas nuo moralinių vertybių ir orientyrų, kurie išstumiami tokiomis są-

[96] Pagal Pasaulio sveikatos organizacijos 2009 m. duomenis.

vokomis kaip pelnas, ekonomikos augimas, infliacija, biudžeto deficitas. Mokslininkai pažymi, kad į tą didžiulę socialinę kainą, kuri buvo sumokėta už rinkos reformas, įeina ir atsainus požiūris į moralines-etines ir dvasines vertybes.

Moralinis šiuolaikinės Lietuvos visuomenės nuosmukis įgijo išsiveržusios lavinos bruožus. Moralinė visuomenės būklė yra visiškai ignoruojama. Dažnai Lietuvos oficialūs ekonomistai tai priskiria populizmo sferai. Tai mąstymo stilius, kai svarbiausia – pelnas, o visa kita – antraeiliai dalykai. Tokį „įspirtą į ekonomiką" mąstymą triuškinančiai kritikuoja A. Tokvilas, K. Polanji ir daugelis kitų iškilių pasaulio mąstytojų.

Visuomenės moralės ir dvasinės bei fizinės sveikatos būsenai matuoti rusų mokslininkai sukūrė integruotą indeksą, kuris susideda iš šių rodiklių:

1) Mirusiųjų dėl pasikėsinimo (nužudymo) skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų;
2) Tėvų globos netekusių vaikų skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų;
3) Gini koeficientas (indeksas);
4) Korupcijos suvokimo indeksas (KSI)[97].

Pagal šią metodiką apskaičiuotas Lietuvos dorovės indeksas 2008 m. buvo lygus 163,5 ir atsiliko nuo tokių ES šalių kaip Estija (175,6), Vengrija (296,6), Slovakija (305,1), Čekija (364,7). Rusijos dorovės indeksas buvo lygus 101,4 balo.

Autorės siūlo kitokią dorovės indekso vertinimo metodiką Lietuvoje – ne tiek pagal paminėtus rodiklius, atspindinčius visuomenės saugumą, socialinę padėtį, socialinės-ekonominės nelygybės laipsnį ar korupcijos lygį šalyje, bet, visų pirma, pagal didžiausią susirūpinimą keliančius rodiklius:

- **demografinius parametrus**, tokius kaip emigracijos srautai, natūrali gyventojų kaita, suminis gimstamumas, ištuokų skaičius, tenkantis 1 tūkst. gyventojų, tikėtina gyvenimo trukmė;
- **dvasinės ir fizinės sveikatos rodiklius**: savižudybių skaičių, tenkantį 100 tūkst. gyventojų, alkoholinių gėrimų ir psichotropinių medžiagų vartojimą, mirties atvejų nuo apsinuodijimo alkoholiu skaičių, tenkantį 100 tūkst. gyventojų;

[97] Юревич А. В. , Ушаков Д. В., Цапенко И. П. Количественная оценка состояния макропсихологического современного российского общества. *Психологический журнал*. 2007. Но 4.

- **piliečių aktyvumą ir demokratijos kokybę** šalyje: piliečių aktyvumą rinkimuose, pasitikėjimą valdžios institucijomis, piliečių dalyvavimą visuomeninėje veikloje ir pan.

Matuojant dvasinę ir fizinę gyventojų savijautą, svarbu fiksuoti ir asmens bei visuomenės saugumo rodiklius: žuvusių ar sužalotų eismo nelaimėse asmenų skaičių, tenkantį 100 tūkst. gyventojų, nusikalstamų veikų skaičių, tenkantį 100 tūkst. gyventojų, baudžiamųjų nusižengimų skaičiaus pokytį, tikimybę būti nužudytam ir kitus rodiklius.

Lietuvos atveju autorės siūlo tokį integruotą visuomenės dorovės (dvasinės ir fizinės sveikatos) indeksą, kuris susideda iš 10 lygiaverčių rodiklių (*28 lentelė*), atspindinčių demografines charakteristikas, įstojus į ES ypač aktualias Lietuvai, socialinę padėtį šalyje ir jos paveiktą dvasinę visuomenės savijautą, taip pat visuomenės saugumą ir valstybės valdymo efektyvumą bei valdžios ryšį su visuomene.

28 lentelė

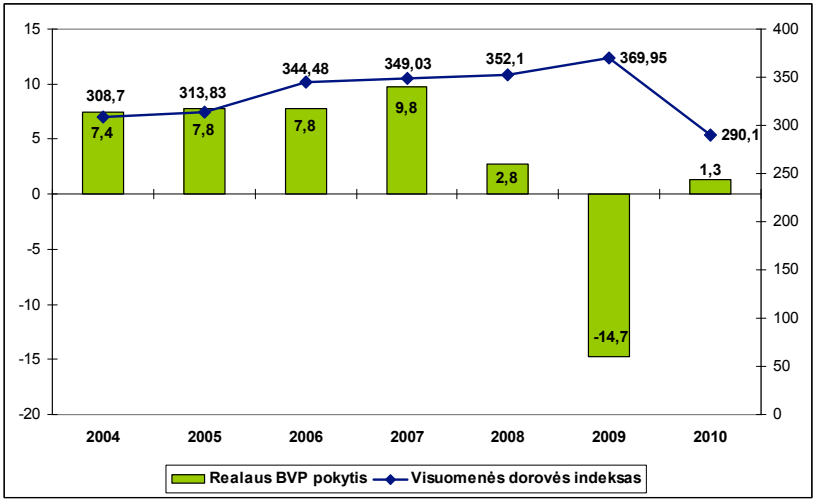
Integruotas Lietuvos visuomenės dorovės (dvasinės ir fizinės sveikatos) indeksas

Integruoto indekso pavadinimas	Sudėtiniai indekso rodikliai	Rodiklių apskaičiavimo metodika	2009 m. rodiklių reikšmės	Sudedamoji integruoto indekso dalis (balais)
1	2	3	4	5
Visuomenės dorovės (dvasinės ir fizinės sveikatos) indeksas (*kuo balas aukštesnis, tuo geresnė padėtis)*	Emigrantų skaičius 1 tūkst. gyventojų	Kuo didesnis rodiklis, tuo blogesnė **demografinė** padėtis. Ideali būklė vertinama 100 balų (nė vieno emigranto). Kritinė riba – 25 emigrantai 1 tūkst. gyventojų (apie 60 emigruojančių per parą).	6,6	(25 – 6,6) × 4 = 73,6
	Natūrali gyventojų kaita (skirtumas tarp gimusių ir mirusių, tenkantis 1 tūkst. gyventojų)	Kuo didesnis rodiklis, tuo blogesnė **demografinė** padėtis. Daroma prielaida, kad dydis gali svyruoti nuo –5 iki +5. Ideali būklė, vertinama 100 balų, jei gyventojų prieaugis +5 gyventojai / 1 tūkst. gyventojų (1988–1989 m. lygis).	–1,6	3,4 × 10 = 34
	Savižudybių skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų per metus	Kuo didesnis rodiklis, tuo blogesnė **socialinė** padėtis, gyventojų **dvasinė** būsena. Daroma prielaida, kad dydis gali svyruoti nuo 0 iki 40 (kritinė riba). Ideali būklė vertinama 100 balų (nė vieno savižudybės atvejo per metus).	34,1	(40 – 34,1) × 2,5 = 14,75

1	2	3	4	5
	Alkoholinių gėrimų vartojimas (tenka vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui)	Kuo didesnis rodiklis, tuo blogesnė **socialinė** padėtis, gyventojų **dvasinė būsena ir moralinė degradacija.** Daroma prielaida, kad dydis gali svyruoti nuo 0 iki 25 (kritinė riba). Ideali būklė vertinama 100 balų.	12,8	(25 – 12,8) × 4 = 48,8
	Tėvų globos netekusių vaikų skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų	Kuo didesnis rodiklis, tuo blogesnė vaikų **socialinė** padėtis. Ideali būklė vertinama 100 balų (nė vieno vaiko, netekusio tėvų globos). Kritinė riba – 100 beglobių vaikų 100 tūkst. gyventojų	65,3	100 – 65,3 = 34,7
	Gini koeficientas (indeksas)	Kuo didesnis rodiklis, tuo blogesnė **socialinė** padėtis. Daroma prielaida, kad dydis gali svyruoti nuo 0 iki 50 (kritinė riba). Ideali būklė vertinama 100 balų, t. y. kai Gini koeficientas lygus 0 (jei būtų tobula lygybė ir kiekvienas asmuo gautų tokias pačias pajamas)	35,5	(50 – 35,5) × 2 = 29
	Užregistruota nusikalstamų veikų (baudžiamųjų nusižengimų), tenkančių 100 tūkst. gyventojų	Kuo didesnis rodiklis, tuo kritiškesnė **kriminogeninė** padėtis. Daroma prielaida, kad dydis gali svyruoti nuo 0 iki 300 (kritinė riba). Ideali būklė vertinama 100 balų (kai neužregistruojama baudžiamųjų nusižengimų)	207	(300 – 207)/3 = 31
	Piliečių aktyvumas rinkimuose	Kuo didesnis rodiklis, tuo **aukštesnio lygio pilietinė visuomenė šalyje, aukštesnė demokratijos kokybė**. Vertinama pagal paskutinius įvykusius Seimo, Prezidento, Europos Parlamento arba savivaldybių rinkimus. Ideali būklė vertinama 100 balų (100 proc. piliečių aktyvumas)	45	45
	Pasitikėjimas valdžios institucijomis	Kuo didesnis rodiklis, **tuo labiau paisoma visuomenės interesų, geresnė politinė situacija, efektyvesnis valstybės valdymas, aukštesnė demokratijos kokybė**. Ideali būklė vertinama 100 balų (100 proc. pasitikėjimas). Vertinamas pasitikėjimas Seimu kaip Tautos atstovybe	3,6	3,6

1	2	3	4	5
	Korupcijos suvokimo indeksas (KSI)	Kuo didesnis rodiklis, tuo **efektyvesnis valstybės valdymas, aukščiau vertinami valstybės gebėjimai kontroliuoti korupciją.** Indeksas vertinamas nuo 0 iki 10; kuo aukštesnis balas, tuo žemesnis korupcijos lygis, t. y. 10 – labai skaidri valstybė, 0 – labai korumpuota valstybė. Ideali būklė vertinama 100 balų (kai KSI – 10 balų)	4,9	49
			IŠ VISO:	**369,95 (iš maks. 1000)**

Ideali visuomenės būklė, kurią pasiekti būtų sunku netgi labai pažangiai pasaulio valstybei, vertinama 1000 balų. Lietuvos visuomenės dorovės indeksas pastaruosius metus įstojus į ES balansuoja ties 290–370 balų, o tai reiškia, kad **sudaro tik apie 1/3 idealios būklės.**

59 pav. Realaus BVP pokyčio (proc.) ir visuomenės dvasinės sveikatos indekso (balai) priklausomybė

Dar labiau liūdina faktas, kad nuo 2004 m. po truputį didėjęs visuomenės dvasinės ir fizinės sveikatos indeksas smarkiai krito 2010 m. Di-

džiąja dalimi tokį staigų kritimą lėmė drastiški emigracijos rodikliai, pasiekę kritinę ribą – **Lietuva dėl emigracijos kiekvieną parą netenka po 60 gyventojų. Emigrantų skaičius 1 tūkst. gyventojų 2010 m. padidėjo net keturis kartus** (24,7; plg. 2009 m. – 6,6). Tai liudija ne tik nesibaigiančios ekonominės krizės padarinius, bet ir visuomenės beviltiškumą ir visišką frustraciją. Ir nors atrodo, kad išvykti jau nebėra kam, apklausos rodo, kad emigracinis potencialas vis dar auga. Tyrimų duomenimis, 29 proc. gyventojų norėtų išvykti, o tarp jaunimo šis skaičius siekia net 60 proc. Taigi darbingo amžiaus „protų nutekėjimas“ – akivaizdus.

29 lentelė

Lietuvos visuomenės dorovės (dvasinės ir fizinės sveikatos) indekso pokyčiai 2004–2010 m.

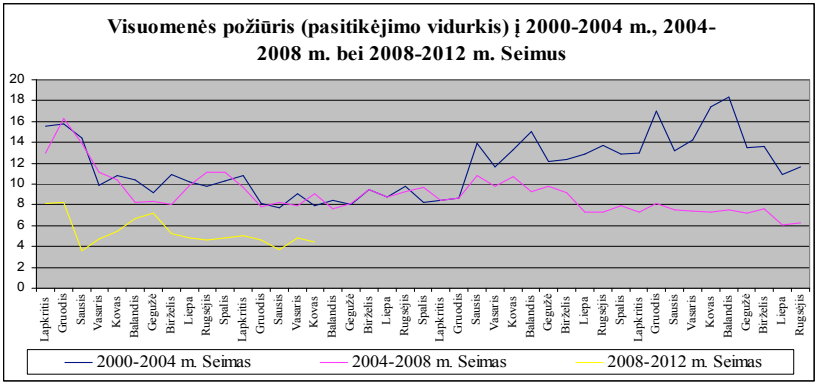
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Emigrantų skaičius 1000 gyventojų	4,4	4,6	3,7	4,1	5,1	6,6	24,7
Natūrali gyventojų kaita (skirtumas tarp gimusių ir mirusių, tenkantis 1 tūkst. gyventojų)	–3,2	–3,9	–4	–3,9	–2,6	–1,6	–1,8
Savižudybių skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų	40,2	38,6	30,9	30,4	33,1	34,1	33
Alkoholinių gėrimų vartojimas (tenkantis vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui)	12,8	12,9	13,2	13,6	13,5	12,8	12,8
Tėvų globos netekusių vaikų skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų	95,4	94,3	88,8	83,9	80,3	65,3	65
Gini koeficientas (indeksas)	31,2	32,5	34,5	36	36,1	36,4	37
Užregistruota nusikalstamų veikų (baudžiamųjų nusižengimų), tenkančių 100 tūkst. gyventojų	270	227	197	170	181	207	207
Piliečių aktyvumas rinkimuose	46,8	46,8*	46,8*	41,3	48,5	51,7	45**
Pasitikėjimas valdžios institucijomis	15	9,5	8	8,1	3,6	5,2	3,6
Korupcijos suvokimo indeksas	4,6	4,8	4,8	4,8	4,6	4,9	5
Visuomenės dorovės indeksas	**308,7**	**313,83**	**344,48**	**349,03**	**352,1**	**369,95**	**290,1**
Metinis pokytis (proc.)		**1,7**	**9,8**	**1,3**	**0,9**	**5,1**	**–21,6**

* Kadangi 2005, 2006 ir 2010 m. rinkimai nevyko, vertinama pagal paskutinių įvykusių rinkimų rezultatus.

**Remiantis gyventojų apklauso duomenimis, kiek gyventojų dalyvautų artėjančiuose rinkimuose.

Prie ypač neigiamų visuomenės dorovės indekso dedamųjų priskirtinas ir vis didėjantis visuomenės ir valdžios atotrūkis: naujausiais „Eurobarometro“ apklausos duomenimis, **Lietuvos žmonių pasitikėjimas nacionaliniu parlamentu ir Lietuvos Respublikos Vyriausybe yra vienas mažiausių visoje ES.** Bendras visuomenės pasitikėjimo parlamentinės demokratijos institucijomis rodiklis Lietuvoje yra labai mažas ir **tokia padėtis tęsiasi gana ilgai**. Politikos ekspertai ir sociologai tai įvardija ne kaip institucinę, o kaip sisteminę, t. y. visai demokratinei sistemai pavojingą, nepasitikėjimo krizę.

Lygindami paskutines tris Seimo kadencijas, galime daryti išvadą, kad dabartiniu Seimu pasitikima mažiausiai. Suprantama, esant socialinei įtampai, netikrumui ir neapibrėžtumui, visuomenė linksta nepasitikėti viskuo, todėl nepopuliarius ir socialiai jautrius sprendimus priimančioms institucijoms tokiomis aplinkybėmis būna ypač sunku sulaukti visuomenės paramos ir pritarimo. Atotrūkis tarp Seimo ir visuomenės mažėja ir ima augti pasitikėjimas, kai visuomenė įsitikina, kad valdžios institucijos veikia deramai (kokybiškai) ir nepiktnaudžiauja joms suteiktomis galiomis (įgaliojimais).

60 pav. Visuomenės pasitikėjimas pastarųjų trijų kadencijų Seimu

Analizuojant visuomenės pasitikėjimą pagrindinėmis parlamentinės demokratijos institucijomis užsienyje, matyti, kad senųjų demokratijų ES valstybėse narėse gyventojai labiausiai pasitiki parlamentais (pasitikėjimo vidurkis siekia 47,2 proc.), vyriausybėmis pasitikima kiek mažiau nei par-

lamentais (pasitikėjimo vidurkis – 41,6 proc.). Parlamentu labiausiai pasitikima Danijoje (74 proc.), Suomijoje (67 proc.) ir Liuksemburge (64 proc.).

O naujųjų demokratijų ES valstybėse narėse gyventojai labiau pasitiki ne parlamentais, o vyriausybėmis (pasitikėjimo vidurkis siekia 32,9 proc.); tiesa, skirtumas nedidelis – parlamentais pasitiki 28,1 proc. gyventojų. Lyginant gyventojų pasitikėjimą parlamentinės demokratijos institucijomis senosiose ir naujosiose ES valstybėse narėse, akivaizdu, kad pasitikėjimas šiomis institucijomis daugumoje naujųjų narių yra gerokai mažesnis.

Šis gyventojų pasitikėjimo valdžios institucijomis Lietuvoje rodiklis jau tapo visuotinai priimtina norma, kaip ir pati valdžios nekompetencija, moralinis-idėjinis seklumas, skubotai priimami „naktiniai" sprendimai, neskaidrių sandėrių įteisinimai, o viso to pasekmė – dar didesnis ekonominis nuosmukis šalyje, bankrutuojantis verslas, mažesnė gyventojų perkamoji galia, didesnis skurdas ir socialinė įtampa.

Demokratijos kokybės ir gyvenimo gerovės sąsają pabrėžia ir ne vienas žymus mokslininkas (L. Morlino, A. Przeworski, F. Limongi, A. Lijphart). Mokslininkų politologų A. Przeworski ir F. Limongi teigimu, gerovė ir ekonominis vystymasis palengvina demokratinių institutų įsitvirtinimą. Jų požiūriu, sukurtos demokratijos išlikimo galimybės didesnės, jei šalis yra turtingesnė, be to, jeigu ji yra parlamentinė. Demokratija sugeba paskatinti ekonominį augimą, kontroliuoti infliaciją, o ekonominis vystymasis savo ruožtu sumažina konfliktų dėl socialinės nelygybės pavojų, susilpnina politinio susvetimėjimo, poliarizacijos ir socialinės prievartos poveikį[98]. Tuo tarpu **ekonominis nuosmukis kelia rimtas grėsmes demokratijai**, nes mažėja politinės paramos režimui mastas ir gylis. A. Przeworski, F. Limongi, M. Alvarez ir J. Cheibubo teigimu, labai **svarbiu veiksniu konsoliduojant demokratiją tampa tinkamas pajamų paskirstymas** (turtinės diferenciacijos ir nelygybės problema).

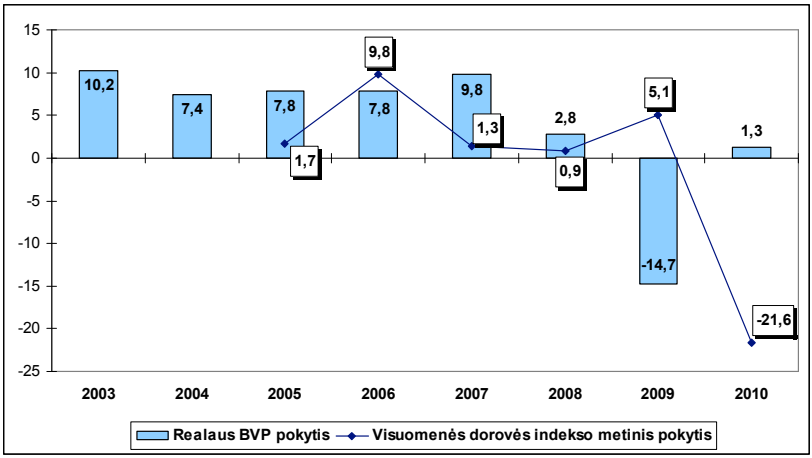
Valstybės valdymo efektyvumą ir gebėjimą kontroliuoti korupciją aiškiai parodo dar vienas rodiklis – **korupcijos suvokimo indeksas** (KSI). Tai kompleksinis rodiklis, leidžiantis suskirstyti valstybes pagal jų korupcijos lygio vertinimą. Indeksas nustatomas pagal apklausų duomenis ir kitais ekspertiniais tyrimais. Tyrimuose dalyvauja užsienio ir vietos

[98] Przeworski A., Alvarez M., Cheibub J. A., Limongi F. What Makes Democracy Endure? In Journal of Democracy. 1996. (7) 1:42; Przeworski A., Limongi F. Modernization: Theories and Facts. In World Politics. 1997/ 49 (2): 155–183.

ekspertai bei korespondentai ir verslo lyderiai. KSI surikiuoja pasaulio šalis pagal suvokimą, kiek korupcija yra paplitusi tarp valstybės tarnautojų ir politikų. KSI atspindi iš viso pasaulio surinktus požiūrius į korupciją, įskaitant ir ekspertų, gyvenančių vertinamose šalyse.

Tarptautinės organizacijos „Transparency International" KSI 2010 m. tyrime Lietuvai skirti **5 balai ir 46 vieta iš 178 šalių**[99]. 2010 m. KSI tyrime pirmauja Danija (9,3), Naujoji Zelandija (9,3) ir Singapūras (9,3), o paskutiniai sąraše yra Afganistanas (1,4), Mianmaras (1,4), Somalis (1,1). Estijos KSI yra 6,5, Lenkijos – 5,3, Latvijos – 4,3, Baltarusijos – 2,5, o Rusijos – 2,1 balo.

Nors per metus KSI padidėjo 0,1 balo, tačiau 10 balų skalėje tokie pokyčiai nėra labai reikšmingi. **Lietuva pagal šį rodiklį vis dar viena iš atsiliekančių šalių ES**, o tarptautiniai ekspertai vertina, kad, nepaisant to, jog mūsų teisinė bazė antikorupcijos srityje gan stipri, jos įgyvendinimas vis dar problemiškas. Lietuvos ekspertų teigimu, šalyje vis dar **„trūksta kryptingo ir kompleksiško dėmesio antikorupciniam švietimui ir korupcijos prevencijai, kurie vieninteliai gali užtikrinti ilgalaikes permainas antikorupcijos srityje".**

61 pav. Realaus BVP ir visuomenės dvasinės sveikatos indekso metiniai pokyčiai (proc.)

[99] Esama padėtis vertinama konkrečiu skaičiumi dešimties balų skalėje nuo nulio iki 10, kai 0 reiškia absoliučiai korumpuotą šalį, o 10 – labai skaidrią valstybę.

Nepaisant nors ir visiškai menko, tačiau teigiamo pokrizinio BVP pokyčio, visuomenės dvasinė ir fizinė būklė tik dar labiau nusirito žemyn (2010 m. drastiškas visuomenės dorovės indekso šuolis žemyn **net 21,6 proc.**).

Stebėdami visuotinę visuomenės depresiją, negalime neprisiminti ir Lietuvos gyventojų polinkio į savižalą: savižudybių skaičius šalyje vis dar išlieka itin didelis. **Nuo 1993 m. Lietuva pirmauja pasaulyje pagal vyrų savižudybių skaičių, o Europoje yra pirmoji ir pagal moterų savižudybes**. Lietuvoje taip pat labai **aukšti ir kiti į savižalą nukreipti rodikliai: besaikis alkoholio vartojimas, neatsargus vairavimas.** Nuo išorinių priežasčių šalyje žūva 156,4 žm./100 tūkst. gyv., tuo tarpu ES vidurkis yra 42,4. Vis dėlto tarp išorinių mirties priežasčių Lietuvoje pirma yra savižudybė. Remiantis apklausų duomenimis, kaip savižudybės priežastys Lietuvoje išskiriamas žmonių tarpusavio susvetimėjimas, nepasitikėjimas aplinkiniais, beviltiškumo, beprasmiškumo jausmas, pesimistinis požiūris į aplinką. 2008 m. apklausos duomenimis, 8,9 proc. apklaustųjų yra planavę nusižudyti.

Moralinių-etinių ir dorovės vertybių visumos atkūrimas – vienas iš pagrindinių veiksnių, darančių įtaką ekonominei, socialinei bei politinei šalies sistemai. Etika ir yra demokratijos širdis, be moralinės dedamosios neveikia jokia sistema. Tačiau autoriai puikiai suvokia, kad neužtenka vien šūkių ir kvietimų į moralinį bei dvasinį tautos atgimimą. Jie skamba kaip šauksmas tyruose. Moralės terapija turi apimti strategines gaires ir konkrečias priemones, tokias, kaip nežabotos laisvės apribojimą; moralinių institucijų atgimimą – aktyvesnį vaidmenį turėtų vaidinti Bažnyčia, mokykla, universitetai, nevyriausybinės organizacijos; žiniasklaida, ypač televizija, ją labiau turėtų kontroliuoti visuomenės institucijos, taip pat į teisinių dokumentų ir įstatymų rengimą turėtų būti plačiai įtraukti mokslininkai, turėtų būti išgirsta ir transliuojama Lietuvos elito – inteligentijos nuomonė.

10. KULTŪROS NUOSMUKIS IR ŽINIASKLAIDOS ĮTAKA EKONOMIKAI

10.1. Dvasingumo ir kultūros nuosmukis

Pastaruoju metu pasaulyje daug kalbama apie visuomenės dvasingumo nuosmukį, nedvasingumą, dvasios skurdą. Nedvasingumas apėmė ne tik Lietuvos visuomenę, dabartiniu metu jis būdingas visam pasauliui.

Dvasinės kultūros vaidmens nuvertėjimas, kai nėra jokio susidomėjimo aukštąja kultūra, elementarių žinių trūkumas, paprasto profesionalumo stoka – visa tai nedvasingumo, dvasios skurdumo išraiška. Dvasinį gyvenimą pakeitė išorinė civilizacija ir tai, kas susiję su civilizacija. Technika ir komfortas, kuris susijęs su civilizacija, augantis vartojimas gali išstumti dvasinį gyvenimą iš žmogaus veiklos, tačiau negali jo pakeisti. Dvasinė tuštuma skatina agresiją.

Dabar mūsų gyvenime labai sustiprėjo agresija. Agresyvios kultūros formos (TV, žiniasklaida, masiniai renginiai, koncertai, sportas, pramogos), supaprastintos gyvenimo koncepcijos, kai pasaulėžiūra nesiformuoja, užpildo žmogaus gyvenimą agresija, kuri dominuoja visose ekonominio, socialinio ir politinio gyvenimo srityse. Pastarųjų metų savybė – agresija, visi žmonės – agresyvūs, agresyviai kalba, agresyviai elgiasi vienas kito atžvilgiu. Atsiranda agresyvios partijos, grindžiamos neapykanta kitoms. Agresyvūs vadovai, neatjaučiantys savo komandos žmonių, taikantys represyvius vadovavimo metodus.

Kaip su tuo kovoti, kokiu būdu? Kaip teigia akademikas D. S. Lichačiovas, „vienintelis kelias – šitą agresyvumą galima nugalėti kultūra. Kultūra nėra agresyvi. Agresyvi – pusiau kultūra, t. y. jos stoka. Tikroji kultūra nėra agresyvi. Bendravimo kultūra, žinių kultūra, skaitymo kultūra, ekonominių, socialinių, politinių interesų kultūra, ekonominė kultūra, verslo kultūra. Mums reikalingos amžinos vertybės, klasikinis menas – tai yra tai, kas egzistuoja mūsų kultūroje amžinai. Tikrasis grožis – amžinas. Grožio vertybės architektūroje, muzikoje, poezijoje, – amžinos. Ir kartu su grožiu amžina yra moralė, moralės įsakai: nemušk, nevok, nemeluok, gerbk savo tėvą ir motiną, protėvių tradicijas.

Grožio ir moralės ryšys – neabejotinas, nes tikrasis grožis niekada nemeluoja, jis yra tikras savo esme – nesvarbu, kokiam stiliui jis priklau-

so. Tikrasis grožis nieko „nežudo“ – jame nėra konkurencinės kovos. Grožis, koks jis bebūtų, grindžiamas amžių tradicijomis, jis gerbia protėvius. Štai kodėl grožis – moralės pagrindas, ugdo moralę. Kadangi klasika – tai amžinas grožis, tai ji yra dvasingumo pagrindas. Dvasingumas – tai svarbiausias moralės bruožas.“

Klasika – svarbiausia varomoji auklėjimo jėga. Ji alternatyviai priešinga masinei kultūrai, vulgarioms jos apraiškoms.

Ką tai reiškia dvasingumas? Žinoma, ne išsilavinimas. Kultūra jau artimesnė dvasingumui, tai ne tik žinios, bet dar ir idealai, moralė, tradicijos, patirtis. Tačiau be kultūros vietoj dvasingumo gali atsirasti fanatizmas.

Viskas, kas susiję su siela (dvasia), eina iš dvasios, sielos, reikalinga dvasiai ir yra dvasinė kultūra. Kuo labiau žmogus yra apsuptas tos dvasinės kultūros, pasinėręs į ją, tuo jis laimingesnis, tuo įdomiau jam gyventi, gyvenimas jam įgauna prasmę, turiningumą. Tik formaliame požiūryje į darbą, į mokymą, į draugus ir pažįstamus, į muziką, į meną nėra šitos „dvasinės kultūros“. Tai ir yra nedvasingumas – gyvenimas mechanizmo, kuris nieko nejaučia, nesugeba mylėti, pasiaukoti, turėti moralinius-etinius ir estetinius idealus[100].

Būkime laimingi, t. y. būkime prieraišūs, tvirtai ir rimtai mylintys ką nors reikšminga, mokantys pasiaukoti mėgstamam darbui ir mylimam žmogui. Žmonės, kurie neturi viso šito, – nelaimingi, gyvenantys nuobodų gyvenimą, ištirpdę save tuščiame vartojime arba smulkiuose, žemuose, greitai atsibostančiuose malonumuose[101].

Visų šalių kultūra remiasi bendromis bazinėmis vertybėmis, kurios sudaro globalios etikos pagrindą. Atsižvelgiant į Jungtinių Tautų 2000 m. Pranešimą apie žmogaus raidą, globali etika – tai nėra amerikietiškų vertybių diegimas visam likusiam pasauliui. Toks suvokimas būtų labai siauras ir neteisingas kitų kultūrų atžvilgiu. Pagrindinis globalios etikos šaltinis – žmogaus pažeidžiamumo idėja ir siekimas kiek įmanoma palengvinti kiekvienos asmenybės kančias. Kitas šaltinis – moralinis tikėjimas visų žmonių lygybe. Tai pabrėžiama krikščioniškame, islamo, Konfucijaus sekėjų, indų tikėjime (elkis taip, kaip norėtum, kad elgtųsi su

[100] Lichačiovas D. S. Laiškai apie gėrį ir grožį. M.1988. p. 102–103.

[101] Лихачёв Д. С. Избранное: мысли о жизни, истории, культуре. Москва: Российский фонд культуры, 2006. 336 с.

tavimi). Būtent šiuo pagrindu pasaulio šalys visos kartu priėmė Bendrąją žmogaus teisių deklaraciją, taip pat buvo priimta Europos žmogaus teisių konvencija, Amerikos žmogaus teisių konvencija, Afrikos chartija apie žmogaus teises ir tautas. 2000 m. Jungtinės Tautos priėmė Tūkstantmečio deklaraciją, kuri remiasi penkiais aspektais: lygybe, žmogaus teisėmis ir atsakomybe, teisingumu ir demokratija.

Autorių tvirtu įsitikinimu, šalies kultūra lemia ekonomiką ir politiką, o ne atvirkščiai. Jei žemas kultūros, moralės lygis – bus neefektyvi ir ekonomika. Mūsų šalyje iki šiol nėra kultūros ir kultūros plėtros koncepcijos. Daugelis žmonių kultūrą suvokia kaip labai siaurą reiškinių ratą – teatras, muziejai, estrada, muzika, literatūra, kartais šou verslas, net neįtraukdami į kultūros sąvoką mokslo, technikos, švietimo. Tuo tarpu kultūra – tai didžiulis vientisas reiškinys, kuris daro žmones, gyvenančius tam tikroje erdvėje, tauta. Į kultūros sąvoką įeina religija, tikėjimas, mokslas, švietimas, žmogiškojo elgesio ir valstybės etinės ir moralinės normos. Kultūra yra tai, kas dideliu laipsniu pateisina tautos buvimą[102].

Tam, kad būtų ir vystytųsi tikroji, didelė visuomenės kultūra, turi būti kultūros suvokimas, kultūros terpė, kuriai būdingos ne tik nacionalinės kultūros vertybės, bet ir viso pasaulio vertybės. Tokia kultūros sfera išreikšta Vakarų Europos kultūroje, kuri sukaupė savyje visą praeities ir esamą kultūrą: antiką, rytų kultūrą, islamą, budizmą. Europos kultūra – tai bendražmogiškoji kultūra. Ir mes, priklausantys Lietuvos kultūrai, turime priklausyti bendražmogiškai kultūrai per priklausomybę Europos kultūrai. Mes turime būti europiečiais, jeigu norime suprasti kitas dvasines ir kultūros vertybes. Kultūros nuosmukis humanitarinėje srityje (pvz., literatūroje, mene, muzikoje) būtinai paveiks ir ekonomiką. Nacionalinis uždarumas neišvengiamai veda prie kultūros nuskurdimo ir išsigimimo, jos individualumo išnykimo.

Kultūros mirtis gali įvykti dėl dviejų priežasčių – tai nacionalinis mazochizmas, kai neigiama savo tautos, savo šalies kultūra, kai nebranginamos savosios kultūros vertybės, kai nuvertinami išsilavinę žmonės – kūrėjai, aukštos kultūros skleidėjai (tai mes dabar ir matome Lietuvoje); arba kita priežastis – tai nuskriaustas patriotizmas, išreiškiamas kraštutinėmis labai nekultūringomis nacionalizmo formomis (ypač tai parodoma prieš kai kurias šalis). Tai yra nacionalinių kompleksų išraiška.

[102] Ibid.

Autorių atlikta analizė parodė, kad Lietuvos gyvenimo kokybės rodikliai, atspindintys kultūrą, moralines-etines ir dvasines vertybes, smarkiai nusmuko. Viena iš ryškiausių šio nuosmukio sričių – televizija ir žiniasklaida, kuri formuoja tam tikras visuomenės vystymosi kryptis ir elgesio modelius. Lietuvos žiniasklaida ir televizija jau 20 metų vaidina pagrindinį vaidmenį, kuriant naują nacionalinę kultūrą, kuri išauga ne iš tradicinės, senosios, modernizuojant tai, kas buvo, o kuriama neigiant ir ignoruojant praeitį. Atramos taškas šiuo atveju yra ne pamatinės lietuvių tautos vertybės, kurių šaknys glūdi tautos istorijoje, o visiškai naujos, orientuotos į „naujųjų lietuvių" sluoksnio vertybes (kurios jau seniai buvo pasmerktos žmonijos istorijoje – tai turtingųjų sluoksnių kultūra ir skurdžiųjų sluoksnių kultūra). Lietuvoje susiformavo nauja, savita kultūros rūšis, kuri neturi analogų užsienyje. Ją galima pavadinti „naujojo lietuvio" kultūra. Artimiausia jai – senovės Romos imperija degradacijos ir nuosmukio laikotarpiu.

„Naujasis lietuvis" – tai priešingybė inteligentui, kuris išsiskiria ne tiek išsilavinimu ir turtu, kiek vertybių sistema. „Naujajam lietuviui" gyvenimo prasmė – parodomasis vartojimas: prabangi mašina, nekilnojamasis turtas, moterys, restoranai, žvėrynai, žirgynai ir pan. (inteligentui gyvenimo prasmė – jausti ir suvokti dvasines, moralines-etines vertybes). Visuomenei yra brukamas „naujos kultūros" variantas, kur tokios vertybės kaip darbas, sąžiningumas, draugystė, meilė, profesinė pareiga, pagarba tautos istorijai, kultūrai, pagarba vyresniesiems išnyko.

Galima teigti, kad ir valstybė mūsų laikais remiasi tik įstatymu ir absoliučiai ignoruoja moralę. Amoralumas tapo šiuolaikinės Lietuvos visuomenės ir jos kultūros leitmotyvu, tuo, kuo vadovaujamasi. Ir žiniasklaida šiame procese suvaidino pagrindinį vaidmenį, buvo pagrindinis instrumentas.

Kita šio reiškinio pusė – tautos kultūros pakeitimas masine popkultūra. Šalis neteko savo nacionalinės kultūros kaip magistralinio kultūros raidos kelio. Yra pagrindo teigti, kad bendrąjį kultūros nuosmukį lydi šalies gyventojų intelektinio potencialo kritimas. Yra žinoma, kad žmogui brėstant, jo intelektas, kaip gamtos duota savybė, kartu yra ir bendro kultūros išsivystymo produktas. Kitaip tariant, sėkmingas darbas, pavyzdžiui, aukštųjų technologijų srityje, didele dalimi yra susijęs su tuo, kokią literatūrą žmogus skaitė vaikystėje, kokius žiūrėjo filmus, ar jis reguliariai

dėjo intelektines pastangas. Kaip teigia Maskvos Lomonosovo valstybinio universiteto Aukštosios televizijos mokyklos dekanas, profesorius, žymus publicistas ir rašytojas Vitalijus Tretjakovas, „mes grįžtame į pačius tamsiausius viduramžių laikus, kuriais viena iš pirmųjų aukų tapo aukštoji kultūra, tenka tvirtinti, kad televizija iš viso žudo tokią kultūrą. Rusija, kaip šalis, tauta ir valstybė, arba žus, arba taps į save nepanaši, jeigu jos kultūros pavyzdžiai bus paniekinti ir sugriauti, o kultūros klodai panaikinti.“[103]

Šie reiškiniai tipiški ir Lietuvai. Lietuvos filosofai, sociologai, kultūrologai atkreipia dėmesį į naują laikmečio reiškinį – mąstančios auditorijos nykimą: žiūrovus nustojo dominti „protingi“, intelektualūs renginiai, naujoji publika nemėgsta galvoti, nes tai reikalauja smegenų įtampos ir galvojimo pastangų. Pavyzdžiui, kinas, televizija, masiniai koncertai orientuoti į neišsilavinusių ir nežingeidžių žmonių skonį.

Didžiulį intelektinio lygio kritimą pažymi ir mūsų universitetų dėstytojai, profesoriai, rektoriai. Formaliai Lietuva užima aukštas vietas Europos Sąjungoje pagal studentų skaičių universitetuose ir turinčių aukštąjį išsilavinimą žmonių skaičių, tačiau menkėja auditorija, jaučianti aukštos kokybės kultūros poreikį. Gyventojų kultūros lygio kritimas tampa tikra katastrofa Lietuvos ekonomikai.

Universitetų darbuotojams vis stiprėjantį nerimą kelia tai, kad kasmet prastėjantis bendrasis abiturientų parengimo ir kultūros lygis neleidžia išugdyti aukštesnio lygio specialistų, darbdaviai taip pat visuotinai nerimauja dėl kvalifikuoto personalo trūkumo. Pastarųjų metų sociologinių tyrimų duomenys fiksuoja išlaikytinių filosofijos plitimą tarp jaunimo, masinį motyvacijos praradimą mokytis, skaityti, dirbti, lavintis. Galima teigti, kad masinio poveikio sistemos Lietuvos gyventojams rezultatas – „vartotojiška visuomenė“ – metafora, kuri Vakarų intelektualų buvo taikoma vienai iš daugelio šiuolaikinės visuomenės plėtros tendencijų pažymėti – pas mus tapo visavertiškai įgyvendinta. Lietuvoje sukurta visuomenė, kuri labai gerai išmoko vartoti, tačiau vis mažiau moka kurti ir gaminti.

Lietuvos mokslininkai – ekonomistai, sociologai, kultūrologai – vis dažniau ima suvokti, kad šalies dvasinis-moralinis nuosmukis kelia grėsmę jos ateičiai. Pakeisti susiklosčiusią padėtį galima keičiant valstybės

[103] Третьяков В. Как стать знаменитым журналистом. Москва, Алгоритм, 2010, p. 204-210.

valdymo paradigmą, kurios dabartiniai pagrindiniai bruožai – sisteminio mąstymo trūkumas, nemokšliškumas, rėmimasis asmenine nauda ir dvasinių moralinių vystymosi veiksnių ignoravimas. Reikia pripažinti, kad sukurtas šalies ekonomikos modelis nesutampa su tradiciniu sąžinės, dorovės, moralės suvokimu, su krikščioniškomis vertybėmis ir idealais. Jis iš principo nesuderinamas su visa pasaulio kultūros raida.

10.2. Žiniasklaida – „nekultūros" perdavimo veiksnys

„Ketvirtoji valdžia" – žiniasklaida – tai „protų valdymas". Ji turi būti sutelkta specializuotų socialinių institucijų rankose, nepriklausoma nuo įstatymų, vykdomosios ir teisinės valdžios. Manoma, kad žiniasklaida, teikdama įvairiapusišką ir tikrą informaciją apie visuomenę, talkina piliečiams, kad jie galėtų susidaryti objektyvų realybės vaizdą, dalyvauti šalies socialiniame ir ekonominiame gyvenime ir tam tikra prasme kontroliuoti valstybės veiksmus. Daroma prielaida, kad žiniasklaida turi būti nepriklausoma nuo pinigų galios ir turi drąsiai kritikuoti valstybės tarnautojus, kai šie dirba neefektyviai. Valstybė savo ruožtu turi sudaryti sąlygas nepriklausomai žiniasklaidos veiklai. Tai – idealus paveikslas.

Tačiau Lietuvos įstatymai žiniasklaidą įteisina kaip komercinę įmonę, kuri prekiauja informacija pagal savo nuožiūrą. Rinkos sąlygomis išnyko žiniasklaidos socialinė, ugdymo, švietimo, lavinimo funkcija. Dabar Lietuvoje nei televizija, nei laikraščiai, nei žurnalai, nei radijas, nei internetas absoliučiai neatsako už psichologinę ir auklėjamąją įtaką piliečiams, už visuomenės dvasinės-moralinės atmosferos formavimą ir šalies kultūros plėtrą apskritai. Tačiau šiuolaikinis mokslas visuomenės informavimo priemones traktuoja kaip daugiafunkcines socialines institucijas, vykdančias pramogų, švietimo, auklėjimo, socializacijos, valdymo ir kitas funkcijas. Žinoma, kad žiniasklaidos įtaka žmonių protui ir bendrajai tautos kultūrai, palyginti su kitomis kultūros institucijomis, yra didžiulė ir vis auganti. Visų pirma, tai televizija, kuri vaidina pamatinį vaidmenį ir yra ne tik informacijos erdvės, bet ir visą dvasinę-moralinę konstrukciją laikantis elementas. Žmogaus pasaulėžiūros ir vertybių sistemos, žinių bagažo, požiūrio į gyvenimą, motyvacijos, kalbos kultūros ir elgesio formavimas – visa tai, ko anksčiau mokė tėvai, pedagogai, profesoriai, kultūros ir meno veikėjai, iškilūs rašytojai, – dabar sau prisiima televizija.

Aišku, kai kurie televizijos projektai, siekiantys atgaivinti Lietuvos istoriją, išsaugoti kultūrą, objektyvios tikrovės suvokimą, yra reikalingi ir neabejotini. Tačiau vis dėlto beveik visi sociologiniai tyrimai rodo akivaizdžią mūsų kultūros dramą: mūsų žiniasklaida, užuot palaikiusi visuomenės idealus, rodžiusi gerosios patirties ir gero elgesio pavyzdžius, perteikusi gėrio ir blogio sąvokų suvokimą, destabilizuoja visuomenę, griauna tautos kultūrą ir vertybių sistemą.

Faktiškai pastebimos dvi tendencijos – viena, įgyvendinama praktikoje, – tai vieno „klano" atliekama visiška žiniasklaidos kontrolė, parenkant tam tikrus žurnalistus, kurie atstovauja tam „klanui". Kita viešai deklaruojama tendencija – visiškas nesikišimas į žiniasklaidą, nekontroliuojant pramoginių laidų – vadovaujantis principu – jokios ideologijos, rinka pati savaime viską sureguliuos. Tas pats rinkos fundamentalizmas, apie kurį rašė J. Stiglitzas ir P. Gylys, formaliai atsisakant ideologijos, reiškia, materialaus intereso prioritetą prieš visus kitus. Gėrio ir blogio sąvokų, kurios yra nesuderinamos su rinka, atsisakoma iš viso. Rinka žino tik dvi sampratas: pelninga ir nepelninga.

Mūsų žiniasklaida neinformuoja žiūrovo apie realybę, o interpretuoja ją savaip, maža to – auditorijos sąmonėje kuria savo realybę. Žiniasklaidos įtakos laipsnis ir pobūdis ekonomikai priklauso nuo įvairių veiksnių. Žiniasklaidos priemonės gali efektyviai dirbti šalies ekonomikai, išryškindamos, smerkdamos korupciją, propaguodamos geros patirties pavyzdžius, pabrėždamos švietimo vaidmenį, sveiką gyvenseną, pateikdamos gyventojų požiūrį į valstybės ir ekonomikos valdymą.

Tačiau patirtis rodo, kad žiniasklaidos įtaka gali būti ir neigiama, kai veikia savanaudiški ir neteisėti interesai, kai informacija, kaip ir kiekviena kita prekė, priklauso nuo „aukso veršio" ir dominuoja pelno motyvas. Tokiu būdu pateikiama informacija priklauso nuo siauros grupuotės interesų, kurios pozicija tiražuojama ir brukama milijonams žmonių. Tokiu būdu yra manipuliuojama visuomenės nuomone ir masine sąmone.

Visuomenės informavimo priemonės, ypač televizija, šiandieną poetizuoja turtą ir turtėjimą bet kokia kaina ir be jokio ryšio su darbu, darbo tema yra visiškai pamiršta. Darbas kaip materialinės gerovės ir visuomenės sėkmės pagrindas, kaip žmogaus gyvenimo vertybė mūsų televizijai svetimas. Žiniasklaida įrodinėja, kad pinigai – pagrindinis žmogaus vertės matas, o jų gavimo priemonės nesvarbios. Visi televizijos kanalai

gieda himną ne garbingam darbui ir oriam gyvenimui, o prabangai, milijonieriškam gyvenimo būdui, vadinamajam „glamūriniam“ gyvenimui.

Neribotas pinigų kultas, kuris būdingas rinkos ekonomikos prigimčiai, estetizuoja jų medžioklę, kartu kuriant rinkos moralę, kuri yra amorali. Tai orientuoja milijonus žmonių atsisakyti moralės principų ir išsilaisvinti nuo dorovės. Lietuviškos žiniasklaidos priemonės, veikiančios šia kryptimi, destruktyviai veikia žmonių nuostatas, jų dvasinį gyvenimą.

Į dvasinį ir moralinį skurdą veda ir žiniasklaidos vykdoma beribio individualizmo propaganda, abejinga šalies ir visuomenės gerovei. Ir kas ypač įdomu, tas bekraštis egoizmas, skatinantis abejingumą artimui ir egocentrizmą, duoda priešingą rezultatą – vyksta individualybės niveliacija, nuasmeninimas, o tai išsigimsta į nuasmenintų individų minią.

Į šią „programą“ organiškai įsikomponuoja dar vienas moralės netekimo būdas – smurto, sekso ir seksualumo kultas. Gyvuliškas seksas (be meilės arba vietoj meilės) – tai kitas „dievukas“, prekė, kuri nuolat reklamuojama žiniasklaidoje. Šis veiksnys skatina šeimos krizę ir poligamiją ir pastaruoju metu ypač populiarų reiškinį – kai 60-metis ar 70-metis vyras laiko savo vyriško prestižo reikalu turėti 20-metę draugę ar žmoną (pridursime, kaip rodo lietuviška patirtis, jis dažnai anksčiau ir numiršta, neatlaikydamas tokio ne pagal amžių krūvio).

Apibendrinant tenka teigti, kad beatodairiška „konsiumerizmo“, „gražaus“, prabangaus gyvenimo propaganda, smurto ir sekso kultas, praturtėjusių neteisėtame privatizacijos procese „magnatų“ heroizavimas griauna darbo moralę, nuvertina sąžiningą darbą visuomenės sąmonėje. Jis tampa nevykėlių, kurie nesugebėjo integruotis į rinkos terpę, dalia. Klonuojant masinės amerikiečių kultūros pavyzdžius, mūsų žiniasklaidos priemonės kuria visuomenėje bedvasę ir amoralią atmosferą. Yra pagrindo kalbėti apie tam tikrą telehipnozę, nukreiptą į sąmonės primityvizavimą ir tiesioginį debilizavimą, siekiant paversti žmones bedvase mase su žemais instinktais.

Lietuvos televizija remiasi amerkietiškais standartais. Jos programos beveik išimtinai perimtos iš ten. Tai toli gražu ne geriausi pavyzdžiai. Jie atspindi dvasinę-etinę visuomenės degradaciją. Televizija, kuri yra pašaukta stiprinti Lietuvos nacionalinį identitetą ir aukštas europietiškos kultūros vertybes, šių kultūrų sanglaudą, tampa bedvasių, blogiausių užsienio pavyzdžių transliuotoju.

Amerikiečių filmai, kuriems teikia prioritetą Lietuvos televizija, yra žemos kokybės meniniu požiūriu (todėl ir santykinai pigūs), šlovina amerikiečių supermenus, fizinio kūno kultą. Žiūrint tokius filmus vyksta lietuvių tautos mentaliteto, tradicijų, papročių ir nuostatų pokyčiai. Ir šitam surogatui nėra jokios rimtos intelektinės arba meninės alternatyvos.

Televizija, pasirinkusi pagrindinę – pramogų funkciją rodo dažnai prastos kokybės produkciją, prikimšdama ją nešvankybių, gašlumo ir „riebumo" apraiškų. Nors ir negalima teigti, kad Lietuvos televizijoje visiškai nėra gerų laidų ir ji visai atsisakė švietimo ir lavinimo funkcijos, tačiau tos laidos rodomos pernelyg retai. Televizijos erdvė prisotinta visokių skandalingų istorijų ir žemo lygio masinės kultūros, be rimtos, aukštos kultūros ir dvasinės sudedamosios. Nors masinė kultūra iš pirmo žvilgsnio yra lengvo pramoginio pobūdžio, tačiau iš tikro ji sugeba nepastebimai, iš pasalų daryti gilesnę įtaką, formuoti ir keisti vertybines orientacijas, diegti tam tikrą požiūrį, ypač jaunimui. Daugeliui tai tampa laikmečio vertybinėmis nuostatomis. Užkrėstas šiomis vertybėmis – pseudovertybėmis jaunimas atsiskiria nuo tikro meno ir rimtos kultūros. Taip veikdama televizija faktiškai „šauna" į Lietuvos ateitį.

Tuo pat metu pastebimas aštrių analitinių laidų, skirtų gyvybiškai svarbiems žmonių klausimams, trūkumas. Stinga ir kvalifikuotų analitinių Lietuvos ekonomikos problemų aptarimų, alternatyvių požiūrių, diskusijų, ypač aktualių krizės įveikimo kelių, strateginių požiūrių, laidų žmogaus gyvenimo kokybės klausimais. Televizijos vadovams, matyt, neįdomi ekonomika. Laidose nekalbama apie pramonės, žemės ūkio įmones, kurios užsiima gamyba, kuria produktą, apie dirbančius ten žmones.

Didžiulei pramogų persvarai nėra alternatyvos. Pramogos nukreipia žmonių dėmesį nuo realybės, ugdo pasyvumą, stumia juos į apatiją, paverčia zombių mase, kuri nekritiškai pasirengusi manipuliavimui iš ekrano. Tokia televizija – tai žmonių debilizavimo priemonė, atitraukianti juos nuo ekonomikos ir politikos problemų. Žmonės maitinami šou verslu, pramogomis, grožio karalienių konkursais. Dažnai žurnalistai tai motyvuoja tuo, kad neva toks yra žiūrovų skonis ir tokie poreikiai. Tai netiesa visu šimtu procentų. Tokia televizija suinteresuoti jos bosai, ji atneša jiems didžiulį pelną. Tokią televiziją palaiko ir dalis politikų, nes ji lobijuoja jų interesus. Galų gale tokia televizija maitina ir dalį žurnalistų,

kurie nėra nei talentingi, nei profesionalūs, tačiau atstovauja žiniasklaidos klano interesams.

Kai pagrindiniu kriterijumi tampa pasirengimas aptarnauti šeimininkų interesus, profesiniai reikalavimai menkėja. Todėl televizijoje dažnai gausu nemokšiškumo, neraštingumo, neišmanymo diskusijų dalyko, nemokėjimo valdyti žodžio ir plunksnos, neraštingos lietuvių kalbos, atviro chamizmo.

Dažnai žurnalistas Lietuvoje yra nepakaltinamas, jis ima interviu tarsi kaltintojas ar prokuroras, o garbus valstybės asmuo turi jam nuolankiai atsakinėti (nors tomis aplinkybėmis visai natūralu būtų skelti jam antausį). Televizija pašalinta iš visuomenės diskusijų erdvės, jos darbas – tabu. Televizijos vadovai iš aukšto žiūri į kritiką, žmonių nepasitenkinimą.

Vis daugiau žmonių pasisako už televizijos cenzūrą. Televizija nevykdo nė vienos savo funkcijos – informacinės, šviečiamosios, auklėjamosios, objektyvios informacijos pateikimo, kuri labai reikalinga Lietuvos žiūrovams. Televizija turi vaidinti informuojančios ir šviečiančios visuomenę, apsaugančios demokratiškas vertybes institucijos vaidmenį. Priešingu atveju televizija tampa grėsmingu visuomenei jos dvasinės degradacijos, moralinio nuosmukio ir kultūros sulaukėjimo ginklu, formuodama blogą skonį ir mokydama nešvankybių bei gašlumo.

Apskritai Lietuvos televizijos kanalai ne kelia, o smukdo žmogiškojo kapitalo kokybę, mažina jo socialinę energiją. To jau negalima kentėti, kai moralinės visuomenės sveikatos atkūrimas moralinių-etinių ir dvasinių vertybių sistemos atgaivinimas, požiūrio į darbą, pareigą, šeimą, visuomenę pasikeitimas įgauna didžiulę reikšmę Lietuvos likimui.

Siekiant šių tikslų, reikia sukurti šalies informacinę politiką. Šiuo metu jos akivaizdžiai stinga. Tuo tarpu niekas neatleido valstybės nuo jos pareigos, atsakomybės už moralinę tautos sveikatą – nepakeičiamos žmogiškojo kapitalo komponentės ir labai svarbios prielaidos, siekiant sėkmės politikos, ekonomikos ir kultūros srityse.

Atsižvelgiant į žiniasklaidos priemones, tikslinga peržiūrėti jų, kaip komercinių įmonių, apibrėžtų įstatymu, vietą socialinių institucijų struktūroje.

Reikėtų labai gerai suprasti, kad įstatymas dar neįgauna pakankamos galios reguliuoti ekonomiką, jei visuomenė yra amorali. Labai svarbu at-

kurti ir išplėtoti žiniasklaidos auklėjimo, asmenybės ugdymo, piliečio kultūros ir ekonomikos kultūros kūrimo funkcijas.

Tikslinga suformuluoti keletą principų, į kuriuos turi būti atsižvelgta reformuojant žiniasklaidos sistemos pagrindus: valstybei tikslinga grįžti prie žiniasklaidos dorovės, moralės, meno veiklos reguliavimo aspektų, prisiimant sau atsakomybę ir priimant atitinkamus įstatymus; komercinė ir dalykinė esminė žiniasklaidos veikla turi būti atskirta ir izoliuota viena nuo kitos įstatymiškai ir faktiškai; būtina imtis valstybinių priemonių stiprinant šalies žurnalistų profesinį parengimą (įtraukiant etiką), kuriant profesinę žurnalistų sąjungą, sugebančią užtikrinti aukštus profesinius ir etinius standartus, pašalinant iš žiniasklaidos srities korumpuotus asmenis; tikslinga būtų sukurti atskirus mokslo, švietimo, kultūros sklaidos kanalus.

11. SOCIALINĖ EKONOMINĖ NELYGYBĖ – EKONOMIKOS AUGIMO STABDIS

11.1. Socialinės ekonominės nelygybės ir makroekonomikos rodiklių sąsaja

Socialinė ekonominė nelygybė Lietuvoje pastaraisiais metais peržengė ekonomikos saugumo ribą ir pavirto ekonomikos vystymosi stabdžiu ir socialinės įtampos šaltiniu. Deja, oficialiųjų Lietuvos ekonomistų pasisakymuose per televiziją apie gyventojų socialinę ekonominę padėtį teigiama, kad socialinių problemų sprendimas priklauso visų pirma nuo makroekonomikos rodiklių ir ekonomikos augimo. Kol BVP augimas yra nepakankamas, negali būti finansuojama ir socialinė politika. Į visuomenės sąmonę diegiamas mitas, kad ekonomikai augant automatiškai atsiranda galimybė kelti gyventojų gyvenimo gerovę ir kokybę, nes socialinės apsaugos sunkumai glūdi ekonomikos išteklių srityje. Tačiau šis mitas yra paneigiamas mokslinės analizės ir prieštarauja faktams.

Gyventojų gyvenimo gerovės ir kokybės prielaidos yra matuojamos ne tik kiekybiškai, bet ir kokybiškai, taip pat ir sukurtų gėrybių paskirstymu tarp socialinių grupių. Gyventojų gyvenimo gerovė ir kokybė ir priklauso nuo sukurtų gėrybių paskirstymo būdo ir struktūros ne mažiau, o netgi daugiau nei nuo pačių išteklių kiekio. O apskritai, kaip rodo

pasaulio tyrimai, žmogaus gerovė skatina ekonominę pažangą. Tokia yra ekonominių ir socialinių veiksnių sąveika.

Socialinė ekonominė nelygybė – tai ekonomikos sistemos bruožas. Jos sisteminis vaidmuo pasireiškia tuo, kad, esant vienodam materialinių gėrybių kiekiui, prieinamumas prie tų gėrybių įvairioms socialinėms grupėms yra skirtingas. Kitaip tariant, išsilavinimo, vaikų auklėjimo, sveikatos apsaugos, būsto, kultūros prieinamumo galimybės yra skirtingos – vienu atveju jos skatina, kitu atveju slopina žmogaus darbo ir kūrybos funkcijas.

Iki šios Lietuvos ekonomikos politikoje manoma, kad liberalioje ekonomikoje neišvengiamas socialinės nelygybės didėjimas tol, kol ekonomikos augimo tempai ir pasiektas lygis yra menki.

Tačiau teoriniai ir praktiniai pasaulio tyrimai rodo, kad tokios nuostatos yra klaidingos. Pasaulio banko pranešime „Teisingumas ir plėtra“[104] pateikti pasaulio šalių tyrimai įrodo, kad **per didelė nelygybė stabdo ekonomikos augimą**. Nelygybės didėjimas, kuris yra valdomas progresine mokesčių sistema ir kitais pajamų paskirstymo būdais, gerokai padidina tik turtingųjų pajamas ir sumažina visų kitų likusių gyventojų pajamas, skurdindamas pagrindinę gyventojų daugumą. Ekonomika dėl šios priežasties darosi mažiau efektyvi ir netenka galimybių inovacijoms ir investicijoms.

Kaip teigia Kennetas Rogoffas[105], Harvardo universiteto ekonomikos ir viešosios politikos profesorius, buvęs vyriausiasis Tarptautinio valiutos fondo ekonomistas: „aišku viena: nelygybė nėra tik tolesnės ateities problema. Rūpesčiai dėl pajamų nelygybės poveikio jau dabar riboja fiskalinės ir pinigų politikos priemones tiek išsivysčiusiose, tiek ir besivystančiose šalyse, joms bandant išsipainioti iš finansų krizės.

Labai tikėtina, kad šalies sugebėjimas mažinti socialinę įtampą, kurią kelia nelygybė, gali būti tuo veiksniu, kuris lems, kas laimės, o kas pralaimės kitą globalizacijos etapą. Nelygybė yra reikšmingas neprognozuojamas veiksnys ir artimiausią dešimtmetį darys įtaką pasaulio ekonomikos augimui.“

„Socialinis teisingumas – tai visuomenės pagrindas. Jei jis pažeidžiamas, tai didžiulis žmonių pastatas, kuris kuriamas ir remiamas pačios

[104] World Bank. Equity and Development: World Development Report. 2006. – NY: WB and Oxford University Press, 2006.

[105] Project Syndicate, 2011: http://www.project-syndicate.org

gamtos, staigiai griūva ir pavirsta dulkėmis. O tai suduoda smūgį ir asmeninei naudai, nes ji susieta su visuomenės gerove!“ Tai pasakė ne kas kitas, o tvirtai tikintis rinkos „nematoma ranka“ Adamas Smitas[106].

Pasaulio tyrimai rodo, kad sukurto produkto paskirstymas, ignoruojantis socialinį teisingumą, stabdo ekonomikos augimą ir neigiamai veikia demografinius procesus, mažina valstybės biudžeto pajamas.

Žymus prancūzų ekonomistas ir valstybės veikėjas Žakas Attali savo knygoje „Pasaulio ekonomikos krizė. Kas toliau?“ rašo: „liberali ideologija tarnauja menkai (neskaitlingai) mažumai, ypač turint omenyje, kad 2008 m., kaip ir ankstesniais metais, daugelis milijardų dolerių „nuplauti“ į bankus. Tuo metu, kai ideologija turi atspindėti visų žmonių, taip pat ir pačių skurdžiausių, ir ateities kartų interesus. Nedidelė grupė žmonių, kuri nekuria jokio nacionalinio turto, be jokios kontrolės iš pašalių užgrobia didžiausią pagamintų pasaulio vertybių dalį. O po to ji, viską pasiglemžusi, dar ir priverčia mokesčių mokėtojus užmokėti už jos negirdėtus pelnus, premijas, priedus ir bonusus, dar ir priversdama valstybes išieškoti didžiules sumas valstybės skolai grąžinti ir skylėms lopyti“[107].

Globali ekonominė krizė privertė daugelio šalių vyriausybes grįžti prie praeities pamokų ir privertė atkreipti dėmesį į socialinę valstybės funkciją. Pavyzdžiui, netgi tokioje socialiai orientuotoje šalyje kaip Vokietija socialinės nelygybės didėjimo tendencija yra labai ryški ir stiprėjanti toliau. Vokietijoje, ekspertų teigimu, susiklosčiusi socialinė ekonominė nelygybė per pastaruosius 20 metų dar niekada nebuvo tokia aštri kaip šiandieną[108]. Vokietijos kanclerė Angela Merkel pasisako už socialinės ekonomikos ir socialiai subalansuotos rinkos principų reabilitaciją pasaulyje ir Europoje. Jos kalboje Krikščionių demokratų suvažiavime Štutgarte (2008 m.) socialinė rinkos ekonomika buvo traktuojama kaip globalinės finansų-ekonomikos krizės panacėja, kaip maistas, kuris stiprina pažeistą piliečių pasitikėjimą ekonomika ir politika. Kanclerė kalbėjo apie socialinės rinkos stiprinimą, kaip „apie stebuklingą mikstūrą, kuri šiandien yra vertingesnė negu bet kuriuo kitu metu“[109]. Tą patį kanclerė patvirtino ir 2009 m. Davose vykusiame Pasaulio ekonomikos forume,

106 Smith A. The Theory of Moral Sentiments. Edinburgh, 1759: at Wikisource.

107 Attali J. La crise, et apris? Paris: Fayard, 2009.

108 http://www.neblog.econ

109 Ibid.

pareikšdama, kad „turi būti įgyvendintas aukso vidurys tarp socializmo ir kapitalizmo, kad reikia sustiprinti valstybės vaidmenį ir tam, kad būtų galima valdyti krizės procesus, globalinis ūkis turi būti reguliuojamas“. Ji pasiūlė įkurti JT Ekonominio saugumo tarybą.

Diskusija apie šiuolaikinio valstybinio reguliavimo kryptis ir valstybės įsikišimo laipsnį, apie jos socialines funkcijas besikeičiančio pasaulio sąlygomis dar tik įgauna pagreitį. Žinoma, aklas istorinės patirties kopijavimas dar neteikia garantijos, kad krizės problemos bus nugalėtos. Šiuolaikinės ekonominės sąlygos reikalauja adekvačių stabilizavimo priemonių. Tačiau akivaizdus tas faktas, kad didėjanti visuomenės poliarizacija, kai nėra viduriniosios klasės arba ji labai menka, yra ypatinga krizės priežastis, reikalaujanti valstybės dėmesio, nes šis reiškinys skatina socialinę įtampą visuomenėje, visuomenės kataklizmus – socialines grėsmes ir gali sutrikdyti visos ekonomikos plėtrą.

Panašu, kad pasaulio bendruomenėje prasidėjo aktyvus darbas, ieškant naujos paradigmos, ypač Europoje (Skandinavijos šalys, Vokietija, Prancūzija) ir Kinijoje. Taip pat ir naujoji B. Obamos administracija JAV neapsiribojo antikrizinėmis priemonėmis, nukreiptomis vien tik į paramą bankams ir net jų nacionalizavimą, o įtraukė ir socialines reformas švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros, mokslo, infrastruktūros, aplinkosaugos srityse.

Deja, Lietuvoje vis dar inertiškai išlieka stiprus liberalus mąstymas, ypač politikų ir oficialių ekonomistų galvose. Biudžeto deficitas, kuris atsirado gerokai sužlugdžius pramonę, gamybą, žemės ūkį ir nukreipus biudžeto injekcijas bankams ir stambiam kapitalui, priverčia mažinti biudžeto išlaidas švietimui, mokslui, kultūrai, mažinti darbo užmokestį pedagogams, sveikatos apsaugos darbuotojams, kultūros veikėjams. Tokia ekonominė politika dar labiau gilina ekonomikos nuosmukį. Prieš tokią ekonominę politiką pasisako ir Nobelio premijos laureatai Paulas Krugmanas, Josephas Stiglitzas, Amartya Senas.

Apie šalies ekonomikos nuosmukį arba pakilimą priimta spręsti pagal BVP rodiklius. Tačiau BVP augimas dažnai dar nereiškia didesnio ir kokybiškesnio užimtumo, geresnių demografinių rodiklių, gyventojų sveikatos, pensinio aprūpinimo, gyventojų gyvenimo gerovės rodiklių, kultūros, švietimo, mokslo pakilimo. Tuo tarpu būtent šių gyvybiškai svarbių sričių padėtis turi tapti svarbiausiais ekonomikos atsigavimo in-

dikatoriais. Josephas Stiglitzas pareiškė: „Tai, ką mes matuojam, daro įtaką tam, ką mes darom. Jeigu mūsų matavimai neteisingi, mes turėsime neteisingus rezultatus. Reikia nustoti aukštinti BVP ir suvokti jo ribotumą. BVP neatspindi daugelio gyvenimo aspektų“[110].

Teisingas ir objektyvus ekonomikos rodiklių, kuriais turi būti matuojami rezultatai, įvertinimas yra labai svarbus veiksnys, sąlyga, į kurią reikia atkreipti dėmesį, rengiant Lietuvos Valstybės pažangos strategiją. Didžiulė socialinė ekonominė pajamų paskirstymo nelygybė – viena opiausių Lietuvos socialinių ekonominių problemų. Kaip rodo autorių atlikta analizė, šiuo metu oficiali pajamų diferenciacija, matuojama deciliniu koeficientu, Lietuvoje viršija 10. Tuo tarpu Skandinavijos šalyse šis koeficientas (Kd) lygus 3–4, Europos Sąjungoje – 5–6, Japonijoje – 4–6, JAV – 9, Rusijoje 16–20 (Maskvoje – 40). Lietuvoje krizės laikotarpiu ši diferenciacija dar padidėja, autorių nuomone, įskaitant šešėlinės ekonomikos pajamas, Kd lygus 12–14. Pačių turtingiausių 1 proc. gyventojų pajamos daug kartų viršija deklaruojamas pajamas. Tokia socialinė ekonominė nelygybė, nepagrįsta turtinė poliarizacija – tai primityvios rinkos pasekmė. Didžioji mūsų visuomenės dalis nepriima tokios ryškios socialinės nelygybės idėjos. Pasaulyje visuotinai pripažinta, kad tokia nelygybė griauna darbo jėgos motyvaciją, darbo našumą ir neigiamai veikia ekonomikos augimą.

11.2. Progresinė mokesčių sistema – kovos su nelygybe priemonė

Pasaulio moksliniai tyrimai rodo, kad mokestinės priemonės ir kiti valstybės svertai gali paveikti skurdžiausiųjų pajamų augimą ir ištraukti iš skurdo 20 proc. gyventojų. JAV ir Europos Sąjungoje pagrindinė kovos su skurdu priemonė – progresinė mokesčių sistema.

Ir tik dogmatiškumas ir nenumaldomas siekimas turto tų, kurie šiandieną Lietuvoje turi įtakos valdžios sprendimams, stabdo progresinės mokesčių sistemos įvedimą. Taip pat Lietuvos oficialieji ekonomistai gina stambaus kapitalo interesus. Paprastai vyriausybės ideologai kartoja banalią „tiesą“, kad darbo užmokestį galima kelti tik pakilus darbo našumui: neva iš pradžių reikia uždirbti, o paskui dalinti. Mes nepalaikome

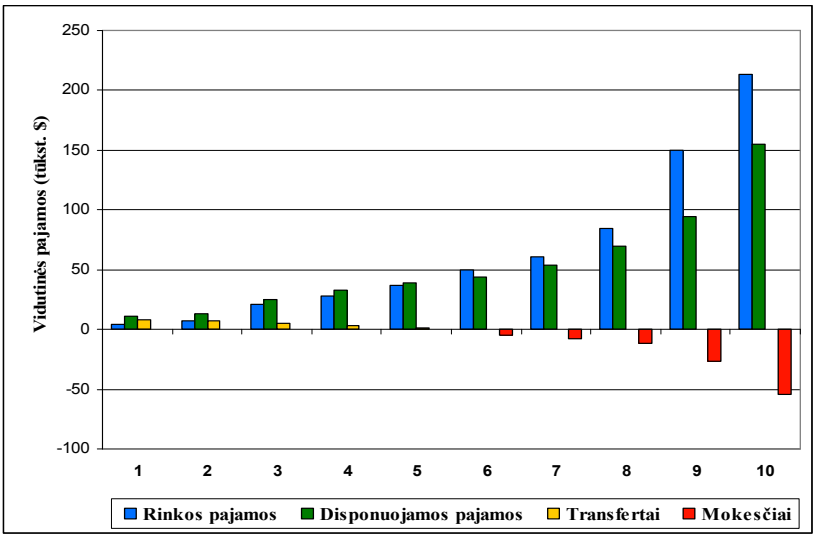
[110] Stiglitz J. E. Towards a better measure of well-being. The Financial Times. September 13, 2009.

ir kitos tezės, kad reikia atimti viską iš turtingųjų ir padalyti skurstantiesiems. Mūsų nuomone, siekiant, kad šalies gyventojai daugiau uždirbtų, pirmiausia reikia atgaivinti gamybą ir žemės ūkį Lietuvoje, stengiantis sukurti didesnį realųjį BVP, ir, antra, sukurtas nacionalines pajamas reikia teisingai perskirstyti. Tam turi būti įvesta progresinė mokesčių sistema – būtina tolygaus ekonomikos vystymosi ir ekonomikos augimo sąlyga.

Lietuvos „liberalusis elitas“ į socialinio teisingumo sąvoką žvelgia su panieka, o prie ekonomikos nestabilios plėtros jis jau įprato. Tuo tarpu ES šalių, JAV ir Japonijos ekonominis elitas seniai jau suprato, kad socialinis teisingumas – tai ne nesąmonė, jis išlaiko pusiausvyrą tarp egoistinių verslo motyvų mažiau užmokėti darbuotojams bei mažiau investuoti į gamybą ir visuomenės interesų. Progresinė mokesčių sistema gelbėja rinkos ekonomiką nuo krizių. Todėl minėtose šalyse turtingieji ir stambus kapitalas atiduoda valstybei kur kas didesnę dalį savo pajamų (iki 50–60 proc.), negu skurdieji ir smulkus bei vidutinis verslas.

JAV, jeigu piliečio pajamos nesiekia 13 tūkst. dolerių per metus, jis atleidžiamas nuo mokesčių. Europoje parama skurstantiesiems – dar didesnė, ir ją užtikrina turtingųjų mokesčiai. Tačiau net ir esant tokiai mokesčių sistemai, sunku kovoti su nelygybe ir neteisėta pajamų koncentracija labai nedidelės grupės rankose. Šiuolaikinė pasaulio krizė kaip tik ir yra ekonomikos išbalansavimo rezultatas, kai didžiąją pajamų dalį yra sukaupę vadybininkai – menedžeriai (ironiškai vadinami manageriais), kurie nieko nekuria, ir finansų magnatai, kurie milijardus sukuria virtualioje erdvėje, o jų pajamos niekuo nepadengtos. Tai ir sukėlė pasaulio finansų krizę, šios pajamos faktiškai buvo paimamos iš ekonomikos įvairiomis spekuliacinėmis priemonėmis (derivatyvais, fjučeriais, svopais ir t. t.).

Pavyzdžiui, 80 proc. federalinio JAV biudžeto aprūpina 20 proc. turtingiausių gyventojų. Jeigu JAV būtų taikoma plokščioji mokesčių skalė, JAV biudžetas netektų 2,5 karto daugiau pajamų (arba surinktų 2,5 karto mažiau pajamų) ir JAV nustotų būti pasaulio valstybe lydere. Tokiu atveju JAV degraduotų kariuomenė, švietimo sistema, sveikatos apsauga, mokslas ir kultūra. Visa tai atsilieptų ekonomikai ir darbo jėgos kokybei. Siekiant, kad valstybė galėtų vykdyti savo funkcijas, biudžeto išlaidos turi sudaryti 40–50 proc. BVP. Valstybės biudžetas netenka lėšų, nes nesurenkamos pajamos iš stambaus kapitalo ir turtingųjų mokesčių išleidžiamos hipervartojimui ir išvežamos iš šalies.

62 pav. JAV namų ūkių decilinės grupės

Valstybės veiklos efektyvumą reguliuojant mokestinę naštą rodo JAV pavyzdys – kuo didesnės gyventojų pajamos, tuo didesnė mokesčių našta. 2005 m. JAV decilinis „rinkos pajamų", gaunamų iš visokių šaltinių, tarp jų ir iš kapitalo aktyvų, koeficientas sudarė net 67,6[111]. Tačiau disponuojamų pajamų (kurios lieka iš rinkos pajamų atėmus mokesčius ir socialinius transfertus) decilinis koeficientas jau sudarė 14,6.[112]

Taigi valstybei perskirstant pajamas iš pirminių šaltinių per progresinę mokesčių sistemą decilinis pajamų diferenciacijos koeficientas JAV sumažėjo 4,5 karto (nuo 67,6 iki 14,6). Tai iš esmės išsprendžia socialinės nelygybės problemą[113].

[111] Шевяков А. Ю. Социальное неравенство: тормоз экономичесого и демографического роста. 399-426 с. Измерение экономичесого неравенства. М., 2002. 56 с. Шевяков А. Ю. Неравенство и формирование новой социальной политики государства. Вестник Российской академии наук. 2008. Т.78, N 4. С. 304–316

[112] Rinkos pajamos – tai piniginės pajamos iš visų šaltinių, įskaitant kapitalo aktyvų kainos prieaugį, iki mokesčių ir kitų privalomų socialinio draudimo įmokų. Disponuojamos pajamos – rinkos pajamos minus mokesčiai ir kitos privalomos įmokos, plius visų tipų socialiniai transfertai.

[113] Социальные неравенства и социальная политика в современной России / отв. ред. Шевяков, А. Ю. 2010. 56 с.

Dabartinė mokesčių sistema Lietuvoje yra regresinė, ir pajamų perskirstymo koncepcija neleidžia išlikti valstybei (valstybės biudžetui), neskatina ekonomikos išteklių plėtros ir smukdo gyventojų gyvenimo gerovę ir kokybę. Mokesčių sistema Lietuvoje didina socialinę nelygybę. Tokia mokesčių sistema labai palanki mūsų oligarchams ir milijonieriams, naujajai Lietuvos „buržuazijai", kurios didelę dalį sudaro politikai (Lietuvos Seime – 47 milijonieriai) ir stambaus verslo atstovai, bankininkai. Tokią mokesčių sistemą palaiko ir visais būdais stengiasi pateisinti ir mūsų oficialūs ekonomistai, kurie dažniausiai yra bankininkai. Tačiau tai labai brangiai kainuoja Lietuvos visuomenei ir ekonomikai, ir labai svarbu, kad nuo to kenčia valstybės biudžetas.

Lietuvos mokslininkų, profesorių ekonomistų R. Lazutkos, B. Gruževskio tyrimai rodo, kad, pirma, **pagrindinis Lietuvos turtingiausių socialinių grupių pajamų šaltinis yra ne darbo užmokestis, o vadinamosios „kitos pajamos" – tai pajamos gaunant pelną iš kapitalo**. **Ir antra, šių „kitų pajamų" koncentracija ir yra pagrindinis socialinės ekonominės nelygybės šaltinis.**

Toks deformuotas pajamų sudarymo pagrindas – primityvi ir socialiai neteisinga mokesčių sistema. Darbo pajamos Lietuvoje apmokestintos didžiausia mokesčių našta – apie 60 proc. visos mokesčių naštos, o pelnas – 15 proc., t. y. keturis kartus mažiau. Taigi plokščioji mokesčių skalė reiškia, kad ir mažos, ir didelės pajamos apmokestinamos ta pačia mokesčių našta, tačiau tai – veidmainiška lygybė. O Lietuvoje veikia regresinė skalė, kai mažas pajamas gaunantys apmokestinami labiau nei gaunantys dideles pajamas.

Poliarinis gyventojų pajamų pasiskirstymas, kai nėra viduriniojo sluoksnio, neigiamai veikia viduriniųjų ir žemutinių socialinių grupių galimybes įsigyti būstą, naudotis sveikatos ir švietimo paslaugomis – švietimas ir išsilavinimas tampa turtingųjų vaikų privilegija ir galimybe.

Tarptautiniai (JAV, Europos šalių ir Lietuvos) socialinės nelygybės palyginimai rodo akivaizdžius skirtumus. Pajamų didėjimo tendencija Lietuvoje būdinga paskutiniams dviem deciliams – t. y. turtingiausiųjų grupėms.

Socialinės ekonominės nelygybės analizavimas ir mažinimas turėtų tapti rimta ir aktualia Lietuvos valstybės pažangos strategijos kryptimi. Didelė pajamų diferenciacija Lietuvoje – viena iš pačių opiausių šalies

problemų, kurios neišsprendus neįmanoma įgyvendinti jokios ilgalaikės strategijos ar vidutinės trukmės programų; ši problema pagrindinė ir nuolatinio valstybės biudžeto stygiaus priežastis.

11.3. Hipotetinis nelygybės įveikimo scenarijus

Vienas iš galimų scenarijų, kaip įveikti tokią socialinę ekonominę nelygybę Lietuvoje, kuri trukdo pasiekti darnų ekonomikos vystymąsi, – pasiekti panašius ES vidutinius rodiklius, kai santykinis skurdas sudaro 10–14 proc. (o ne 20–30 proc., kaip tai yra Lietuvoje) ir diferenciacijos decilinis koeficientas 6–8 (Lietuvoje šiuo metu 10–12). Tokius ES nelygybės indikatorius labiausiai veikia progresinė mokesčių sistema, kuri leidžia europiečiams užtikrinti aukštą pensijų lygį (50–90 proc. vidutinio darbo užmokesčio), tuo tarpu Lietuvoje vidutinis pensijos dydis sudaro 30–40 proc. vidutinio atlyginimo. ES šalyse senbuvėse pavyko užtikrinti palyginti aukštas socialines garantijas ir orų gyvenimo lygį daugumai gyventojų.

Siekiant vidutinių europietiškų rodiklių socialinės ekonominės diferenciacijos srityje, būtų tikslinga padidinti pajamas 75–80 proc. gyventojų, disponuojantiems mažomis ir vidutinėmis pajamomis, ir sumažinti pajamas 15–20 proc. turtingųjų. Toks scenarijus yra galimas įvedant progresinę mokesčių sistemą. Tai leistų pagerinti 80 proc. gyventojų padėtį, sumažinti nelygybę iki europinių standartų, o pajamų didėjimo tempus sumažintų tik 10 proc. gyventojų. Svarbu suvokti, kad toks metodas leidžia sumažinti socialinę ekonominę nelygybę be papildomų išteklių, bendroji pajamų suma lieka nepakitusi, keičiasi tik pajamų paskirstymo proporcijos ir tokiu atveju negresia infliacijos didėjimas. Suprantama, kad šio scenarijaus negalima įgyvendinti be mokesčių sistemos reformavimo. Be šitos aplinkybės perteklinė nepagrįsta nelygybė didės ir toliau ir neigiamai veiks šalies ekonomiką ir valstybės biudžetą.

Esant silpnam valstybės valdymui, korupcijai ir didžiuliam biurokratizmui, tokius principinius pokyčius atlikti labai sudėtinga. Tai padaryti galėtų tik stipri valstybė, kuri remiasi ne oligarchų ir stambaus verslo interesais, o daugumos žmonių interesais, viduriniąja klase, kuriai socialinis teisingumas – viena iš pamatinių vertybių. Tokia patirtis jau seniai įgyvendinta ES šalyse lyderėse. Tačiau Lietuvos stambaus verslo atstovai

ir milijonieriai turėtų suprasti, kaip tai įvyko Europos šalyse lyderėse, kad nuostata pakeisti nepagrįstą socialinę ekonominę nelygybę Lietuvoje racionaliomis proporcijomis, kurios užtikrina visuomenės konsolidaciją ir pasitikėjimą valdžios struktūromis, – tai atitinka jų pačių – Lietuvos oligarchų ir stambaus verslo interesus.

Siekti europietiškų standartų socialinės ekonominės nelygybės srityje yra ir kitų svarių priežasčių. Pasaulio tyrimai atskleidė naujus, iki šiol nežinomus dėsningumus, kurie rodo, kad socialinės ekonominės nelygybės rodikliai daro įtaką ne tik ekonomikos augimui, bet veikia ir demografinius rodiklius, žmogiškųjų išteklių potencialą bei valstybės biudžeto lėšas. Analizė parodė, kad diferencijuoti rodikliai (o ne bendri, tokie kaip BVP ir Mastrichto kriterijai) rodo nuolatinę sąsają ir statistiškai glaudžius ryšius su bendraisiais makroekonominiais rodikliais (Stiglitzo, Seno, Fittoussi ataskaita).

Autorės gerai supranta, kad pati nelygybė yra neišvengiama, sulyginimas yra neproduktyvus. Tačiau nelygybė turi tiek teigiamas, tiek neigiamas pasekmes. Viena vertus, galimybė pasiekti dideles pajamas ir aukštus vartojimo standartus skatina žmones intensyviau dirbti ir didinti darbo našumą, o tai teigiamai veikia ir bendrąjį ekonomikos augimą. Tačiau, kita vertus, kai dauguma gyventojų jaučia psichologinį spaudimą, siejamą su menkomis socialinėmis perspektyvomis, kai yra beviltiška pagerinti savo materialinę padėtį, kai nėra galimybių realizuoti save savo šalyje – tokia padėtis veda į sunkią depresiją, kuriai esant gyvenimo vertė ir energija praranda prasmę.

Pasaulyje atliekami tyrimai leidžia nustatyti normalią ir perteklinę nelygybę[114], yra tam tikra saugumo riba, kurią peržengus gaunami neigiami rezultatai, blogai veikiantys makroekonomikos ir demografinius rodiklius.

Nors Lietuvoje neatliekami tokie moksliniai tyrimai, tačiau tai ryškiai matoma paprasta akimi. Galima teigti, kad viduriniosios klasės menkumas Lietuvoje, kai 60–70 proc. gyventojų darbo užmokestis yra žemesnis už vidutinį, neleidžia dviem trečdaliams gyventojų efektyviai realizuoti savo potencialo šalies ekonomikoje ir jie priversti arba emigruoti, arba vilkti varganą gyvenimą.

[114] Atkinson A., Lukas J. On efficient distribution with pivate information.//Review of Economic Studies. 1992. N3. 427-453 p.

Mokslininkų atliekami tyrimai rodo, kad nelygybės veiksnys turi išskirtinę reikšmę – sumažinus decilinį diferenciacijos koeficientą nuo 10 iki 7, BVP augimas gali padidėti 30–50 proc.[115], o esant gyventojų pajamų 10 proc. metiniam didėjimui, 3,3 promilės didėja ir natūralus gyventojų prieaugis. Tokį pajamų paskirstymą galima būtų laikyti socialiai teisingu.

Tačiau siekiant pagrįstos socialinės ekonominės nelygybės reikia keisti Lietuvos ekonominės politikos paradigmą – orientuoti ją ne į turtingųjų, o į viduriniosios klasės – daugumos Lietuvos gyventojų – interesus.

Tai sisteminis aspektas. Nepadidinus mokesčių naštos gyventojams, turintiems dideles ir labai dideles pajamas (9-ojo ir 10-ojo decilio), didėjančios socialinės ekonominės nelygybės bedugnės pašalinti nepavyks. Nerimą kelia tai, kad vykstančiose diskusijose Lietuvoje šiuo klausimu jau teigiama, kad didžiulė tikimybė, kad, įvedus progresinę mokesčių sistemą, labiausiai nukentės būtent vidurinioji klasė, o ne oligarchai ir milijonieriai.

Atėjo laikas visuomenei ir valdžios institucijoms galų gale suvokti, kad Lietuvoje būtina spręsti nepagrįstos socialinės ekonominės nelygybės problemą ir būtent ji yra kertinė, ieškant kelių, kaip padidinti ekonomikos augimą, sustabdyti emigraciją ir galų gale papildyti valstybės biudžetą.

12. TAUTOS ELITO VAIDMUO EKONOMIKOJE

12.1. Valstybės įtaka ekonomikai

Viena iš opiausių problemų – valstybės vaidmuo ekonomikoje. Lietuvos žiniasklaida ir oficialūs ekonomistai via dar laikosi mito, kad valstybė turi nesikišti į ekonomiką arba dalyvauti joje minimaliai. Tačiau pasaulio statistika neginčijamai rodo valstybės išlaidų ir BVP santykio didėjimą visą praėjusį šimtmetį – nuo 10–20 proc. ir 50 proc. ir daugiau. Pavyzdžiui, JAV valstybės biudžeto išlaidos sudaro 40–43 proc. BVP, Eu-

[115] Шевяков А. Ю. Социальное неравенство: тормоз экономичесого и демографического роста. 399-426 с. Измерение экономичесого неравенства. Москва, 2002. 56 с. Шевяков А. Ю. Неравенство и формирование новой социальной политики государства. Вестник Российской академии наук. 2008. Т. 78, N 4. С. 304–316.

ropoje – 45–50 proc., o Skandinavijos šalyse – iki 65 proc. BVP. Lietuvoje gi šis santykis vos viršija 30 proc. BVP, o turint omenyje neapskaitomas šešėlinės ekonomikos pajamas – ši dalis sudaro apie 20 proc. BVP.

Savaime suprantama, kad šiuolaikiška valstybė turi atstovauti visų šalies piliečių interesams, o ne būti komitetu, atstovaujančiu labiausiai pasiturinčios ir įtakingos mažumos interesams. Atsižvelgiant į tai turi būti socialiai teisingas ir demokratiškas BVP perskirstymo mechanizmas. Biudžeto išlaidų dalis BVP tradicinėms valstybės funkcijoms – gynybai, saugumui, teisėtvarkai, valdymui daugumoje lyderiaujančių šalių ilgus dešimtmečius išlieka pastovi, tačiau išlaidų dalis naujoms valstybės funkcijoms – socialinei rūpybai, švietimui, mokslui, sveikatos apsaugai, kultūrai – nuolat didėja (Vagnerio dėsnis). Tai paaiškinama tuo, kad tik valstybė gali sutramdyti stichiškai augančią socialinę ekonominę nelygybę, garantuoti socialiai teisingą prieinamumą prie ekonominių išteklių ir kartu užkirsti kelią ekonominėms krizėms.

2010 m. Jungtinių Tautų pranešime „Pasaulio socialinė ekonominė apžvalga“ teigiama: „Pagrindinė pokomunizmo transformacijos pamoka yra ta, kad valstybinės institucijos vaidina be galo svarbų vaidmenį. Rinka be stiprios valstybės gali pakeisti neatsakingą valstybės valdžią beribiai didėjančiu nereguliuojamu privataus sektoriaus turtėjimu, kuris veda į ekonominį socialinį nuosmukį“[116].

Mūsų liberalų argumentai prieš valstybės dalyvavimą rinkoje yra neefektyvus valstybės valdymas, žema valstybės tarnautojų kompetencija, didžiulė korupcija ir išbujojęs biurokratizmas. Reikia sutikti, kad šie priekaištai turi pagrindą. Tačiau, kaip visiškai pagrįstai klausia prof. P. Gylys, ar verslas yra be nuodėmės? Sukčiavimas, nesąžiningumas, negarbingumas, mokesčių vengimas, biurokratų papirkinėjimas ir nusikalstama veikla Lietuvos versle yra visuotinai žinoma. Todėl pati dilema – laisva rinka ar valstybė – mūsų nuomone, yra dirbtinai išpūsta. Pagrindinis klausimas – kaip surasti teisingą rinkos ir valstybės derinį, kuris leistų efektyviai plėtoti ekonomiką.

Visų pirma, viešajame sektoriuje atranka turėtų būti daroma ne pagal partinės priklausomybės principą ir lojalumą valdžiai, ne pagal giminystės, asmeninės simpatijos ar draugystės ryšius, o atsižvelgiant į

[116] World Economic and Social Survey 2010: Retooling Global Development, United Nations, NY, 2011.

kompetencijos lygį, profesines žinias ir darbo patirtį, gebėjimą dirbti su žmonėmis, atstovauti Lietuvos ekonomikos ir visuomenės interesams.

„Šalis turi žinoti savo didvyrius“, turi būti supažindinta su jų požiūriais, moraliniu-etiniu veidu, priimamais sprendimais ir atsakomybe už nesėkmingus rezultatus. Nepakanka neaiškių ir dviprasmiškų valstybės tarnautojų pareiškimų, pasisakymų, kai negalima suprasti, ką žmogus nori pasakyti, kokią esminę mintį jis nori perteikti klausytojui. Ministrai, atsakingi valdžios atstovai turi mokėti suformuluoti aiškią ir tikslią valstybės valdymo ir dalyvavimo ekonominiame šalies gyvenime koncepciją, turėti ir išreikšti savo poziciją.

1990 m. socialinė ekonominė padėtis iš esmės pasikeitė. Lietuvos Laisvosios rinkos institutas žmonėms paaiškino, kad dabar jie patys savo laimės kalviai, kad viską lemia konkurencija ir išgyventi turi tik stipriausias. Valstybė faktiškai buvo išstumta iš rinkos, atsisakė savo žmonių ir paliko juos likimo valiai. Žmonės valstybei atsakė tuo pačiu – su panieka žiūrėdami į valdžią, rinkimus. Egoizmas, abejingumas kitam ir visuomenei tapo vos ne gyvenimo norma. Visa tai sukūrė atitinkamą psichologinį ir moralinį klimatą, kuris žlugdančiai veikia ir ekonominį bei politinį šalies gyvenimą, ir žmonių privatų gyvenimą.

Vienas iš aktualiausių klausimų šiandieną – moralės ir ekonomikos efektyvumo santykis. Jį galima įsivaizduoti kaip valstybės moralės vaidmenį arba kaip moralė veikia ekonomiką. Šiandieną paplitęs įsitikimas, kad pinigai viską lemia, didelis pelnas pateisina bet kokias priemones – ir išdavystę, ir amoralumą, ir niekšybę. Ir apskritai geras žmogus – ne profesija, o gerumas, padorumas neįeina į verslo sėkmės formulę. Daugelio žymių pasaulio ekonomistų požiūriu, tenka pripažinti ir visišką „liberalaus fundamentalizmo“ modelio nepasiteisinimą. Rinka ir rinkos santykiai negali būti valstybės, visuomenės ir ekonomikos plėtros visa apimančiu objektu, nes pasipelnymo kultas neturi būti pagrindinis valstybės ir visuomenės tikslas. Šiandieną norma tapo pasipelnyti bet kokiomis priemonėmis, bet kokia kaina. Tačiau yra ir kitoks požiūris. Norma turi būti turtėjimas, grįstas visuomenei, šaliai naudinga veikla.

Sunki ekonomikos būklė Lietuvoje susidarė visų pirma dėl žemo profesinio valstybės valdymo lygio. Nekompetentingas valdymas griauna šalies ekonomikos pamatus – pramonę, gamybą, žemės ūkį, švietimo, mokslo ir sveikatos apsaugos sistemas. Niekas neatsako už neracionalų

lėšų panaudojimą, neatleidžia iš darbo už nekompetenciją, nesugebėjimą dirbti. Viltys, kad rinka viską sureguliuos, privers verslą efektyviai dirbti, sugriuvo. Dabartiniai verslo vadybininkai moka tik valdyti akcijų paketus ir pinigų srautus, o inžinierių, kvalifikuotų darbininkų potencialas yra sunaikintas. Ministrai dažnai neišmano savo žinioje esančių sričių. Pramonės įmonės, energetinės sistemos (elektros tinklai, elektrinės, transportas) yra valdomi „managerių", kurie nesuvokia realių, profesijos, inžinerinių problemų ir realiai negali būti atsakingi už darbą, kurio jie nemoka dirbti. Patirtis rodo, kad į pagrindines pareigybes turi būti skiriami aukštos kvalifikacijos specialistai, perėję visas grandis savo vadovaujamose srityse.

Klestint korupcijai, daugelis žmonių netiki pozityviais pokyčiais. Žmonės įprato prie minties, kad verslo grupuotės veikia tik savanaudiškai. Žiniasklaida tarnauja stambaus kapitalo grupuotėms.

Šiandieną nė viena valstybės valdymo institucija – nei Vyriausybė, nei Seimas, nei žiniasklaida, nei teismai – neturi autoriteto.

Žmonių dvasia išblėsusi. Ištekliai panaudojami pramogoms. Didėja Lietuvos civilizuotumo ir kultūros sunykimo grėsmė. Jeigu nepakeisime ekonominės politikos, švietimo, sveikatos apsaugos, mokslo, kultūros politikos, mes ir toliau tiražuosime blogus gydytojus, mokytojus, mokslininkus, valstybės vadovus, nekvalifikuotus darbininkus.

Šalis turi atsikvošėti (prisimenant J. Basanavičiaus prieš 130 metų pasakytus žodžius: „Jei per mūsų darbus Lietuvos dvasia atsikvošės...") ir suvokti, kad didžiavimasis asmeniniu turtu, pertekliniu vartojimu yra tuštybė, nepadoru ir smerktina, o patys svarbiausi žmogaus bruožai – tai jo išsilavinimas, kūrybiški ir darbo gebėjimai, jo indėlis į savo šalies sėkmę ir išteklius. Reikia orientuoti žmones į darbą, į kasdienį sunkų darbą, ir už šį darbą turi būti mokama taip, kad žmogus galėtų užtikrinti sau ir savo šeimai orų gyvenimo lygį.

Deja, Lietuvoje nebandoma išsiaiškinti ekonomikos problemų, visuomenės susiskaldymo priežasčių ir ieškoti susitarimo ir santarvės būdų, priešingai, duodamas stiprus atkirtis bet kokiai kritikai, nustumiant ją į šalį, neleidžiant dalyvauti priimant sprendimus. Kritiškai mąstantys, protingi žmonės nekviečiami į televizijos laidas, jų mintys nepublikuojamos spaudoje ir tik retkarčiais skelbiamos interneto naujienų portaluose. Jei atsiranda valdžios vykdomą ekonominę politiką kritiškai vertinantys politi-

kai, ekonomistai, mokslininkai, tai pirmutinis valdžios uždavinys – juos sutriuškinti (Algirdo Paleckio fenomenas). Tai – tarybinių laikų dialektika.

Tuo tarpu šiandieniniame pasaulyje, priešingai, – gausu sintezės, įvairių interesų ir pozicijų derinimo pavyzdžių, taikant kompromisą, vyksta gerai žinomi Europoje konvergencijos ir sanglaudos procesai, neneigiant vienų kitais. Politikoje, ekonomikoje, kaip ir moksle, tiesa gimsta ginčuose ir galutinai įsitvirtina, jeigu ji pasiteisina praktikoje. Tokio mechanizmo Lietuvoje labai stipriai pasigendama.

Pasigendama ir vadovų atsakomybės už klaidingą politiką, neteisingus sprendimus, nešančius valstybei didžiulius nuostolius. Tie, kurie bandė siūlyti alternatyvas ir įspėti apie neigiamas pasekmes, ir, kaip parodė gyvenimas, buvo teisūs, lieka nepripažintais savo šalyje pranašais, „neturinčiais paklausos“ politikais ir mokslininkais. Normalioje demokratinėje visuomenėje tai atsitinka retai.

Brukama neoliberalioji ideologija ir politika, kurioms entuziastingai atstovauja mūsų oficialūs ekonomistai, žiniasklaida, o tai užgožia, trukdo pamatyti kitų ekonomikos modelių teikiamas galimybes ir pranašumus, kurių gausu Europos Sąjungos šalyse. Galima pateikti daugybę pavyzdžių, kurie rodo, kad neprotinga diegti liberalias dogmas priešingai blaiviam protui, šalies istoriškai susiklosčiusioms aplinkybėms, patirčiai, kultūrai, tautos mentalitetui.

Politinė ir ekonominė sistema yra adekvati, jei ji užtikrina darnų ir dinamišką šalies vystymąsi, visų visuomenės sluoksnių gyvenimo gerovę, kokybę ir kultūros klestėjimą. Siekiant realizuoti šiuos uždavinius, Lietuvai reikalingos didžiulės pastangos, ypač svarbus vaidmuo tenka Lietuvos elitui. Jis turi atsakyti į fundamentinius klausimus – kokią visuomenę mes siekiame sukurti Lietuvoje, kokiomis moralinėmis etinėmis vertybėmis turi būti grįsta ekonominė politika, kokias vertybes mes laikome bazinėmis, kertinėmis, kaip mes įsivaizduojame Lietuvos vietą Europos Sąjungoje ir pasaulyje?

12.2. Politinis Lietuvos „elitas“

Nagrinėjant Lietuvos visuomenės elitą, ryškiai matomas sąvokų sukeitimas ir painiojimas. Apgailėtini rezultatai ypač ryškūs turint omenyje Lietuvos politinį „elitą“. Elitas (pranc. *elite*) reiškia geriausiąją, išrinktąją

visuomenės dalį. Tie, kurie elitu vadina politinę klasę, asmenis, esančius valdžioje, iškreipia šio termino prasmę. Šių sąvokų sukeitimas menkina visuomenės pagarbą intelektualams, aukščiausio išsilavinimo lygio ir kompetencijos bei garbingiems žmonėms.

Rinkos laikotarpiu sugrįžo paniekinamas sąvokų *inteligentas*, *patriotas*, *idealistas*, *romantikas* vertinimo atspalvis. Kokie turi būti visuomenės vertinimo, žmonių išskirtinumo kriterijai? Aišku viena, kad moralinės-etinės komponentės trūkumas visiškai užbraukia sąvokos „elitas" esmę ir turinį. Joks kitas kriterijus, pavyzdžiui, aukštas postas, pareigos ir turtas, apibrėžiant elitą nėra priimtinas.

Lietuvos istorija rodo, kad valdžios struktūros nebūtinai kuriasi iš geriausių politinio elito atstovų, kurie geriausiai sugeba formuluoti ir realizuoti visuomenės interesus. Aukštos profesinės, intelektinės ir moralinės politinio elito savybės formuojasi iš kartos į kartą. Siekiant elito atsinaujinimo daugumoje civilizuotų šalių veikia atrankos sistema – talentingiausių, turinčių moralinį ir intelektinį pranašumą, palyginti su likusia žmonių mase. Vakarų elito išsilavinimo lygis labai aukštas ir turi tendenciją didėti. Pavyzdžiui, dar 1970 m. du aukštuosius išsilavinimus ir daugiau buvo įgiję 53 proc. JAV politinio elito, Vakarų Vokietijoje – 57 proc., Jungtinėje Karalystėje – 64 proc.

Valstybinių, bendranacionalinių interesų dominavimas neabejotinai suteikia elito atstovams platų požiūrį santykiuose su žmonėmis, tam tikrą didelio masto asmenybės kilnumo įvaizdį. Ir atvirkščiai – siaurą asmeninį ekonominį ir politinį savanaudiškumą lydi smulkmeniškas kerštingumas, pavydas, linkėjimas blogo kitam. Pirmieji, kaip stipresni, prisiima atsakomybę už šalį, antrieji – perduoda ją kitiems, jie visada ieško kaltų. Elitas tikrąja šio žodžio prasme – kūrybiška, mokslinė, politinė – pati vertingiausia visuomenės dalis. Jis pasižymi geriausiomis savybėmis. Jo vaidmens, išsaugant tautos kultūros paveldą ir vystymąsi, išgyvenant sunkumus ar klestint šaliai, niekas negali pakeisti.

Elitas – tai visuma žmonių – svarbiausių žmogiškųjų savybių puoselėtojų šalies vystymesi. Tie, kuriuos mūsų žiniasklaida priskiria politiniam elitui, – neturi jokio autoriteto visuomenėje, nes jų pasiekimai – menami, niekieno nepripažinti, tai – tikras blefas.

Būdamas geriausia rinktine tautos dalimi, elitas išreiškia jos interesus, rūpinasi ja, siekia ją šviesti. Elito solidarumas su tauta pasireiškia

visų pirma siekimu to, kad tauta būtų fiziškai ir morališkai sveika. Kasdienė patirtis rodo, kad dabartinis mūsų politinis elitas neidentifikuoja savęs su šalimi, jos nacionaliniais interesais. Atrodo, kad Lietuvos žmonės daugeliui valdžios atstovų – tai nuolatinis dirgiklis, išlaikytiniai, kurie nuolat reikalauja padidinti darbo užmokestį ir pensijas. Kai Lietuvos televizija rodo dažnai intelekto ir išsilavinimo pėdsakų nepažymėtus mūsų politikų veidus, besirūpinančius tik savo asmenine gerove, valstybei kyla didžiulė degradavimo grėsmė.

Pagrindinė Lietuvos problema – ne žmonės, o Lietuvos valdžios struktūros. Mus politikoje ir ekonomikoje valdo ne elitas, o žmonių grupės, kurias geriausiai apibūdina tokios sąvokos kaip klanai ir grupuotės. Žinoma, jie pretenduoja būti atstovais, išreiškiančiais tautos interesus. Ir jų cinizmą išreiškia nuolat tiražuojama nuostata: kas naudinga jiems, tas naudinga ir visai visuomenei.

Dabartinėje civilizuotoje visuomenėje lemiamą vaidmenį vaidina subjektyvūs veiksniai, profesionalumo ir efektyvumo, politinės moralės kriterijai. Deja, mūsų elito atstovai į fundamentinius šalies pažangos svertus – mokslą, kultūrą, dvasingumą – žvelgia pragmatiškai, kaip į abstrakčius dalykus, kurie neturi įtakos einamosioms problemoms. Tačiau valstybės reikalas – rūpintis ateitimi, neleisti aukoti esminių vertybių, apibūdinančių tautą, primityviems ir kasdieniams rūpesčiams.

Neatsiejamas profesinis Lietuvos visuomenės tikslas – perduoti mokslines žinias visuomenei, siekiant jas paversti ne siauro specialistų rato, o politine plačiųjų sluoksnių kultūra. Politinis Lietuvos „elitas“ lieka uždara socialine grupe, kuriai vidiniai prieštaravimai ir konfliktai yra svarbesni nei valstybės valdymo funkcijos ir bendranacionaliniai šalies interesai. Politinis šalies „elitas“ išsiskiria šios dienos motyvacija ir savo veiksmų ir elgesio pragmatiškumu, strateginio mąstymo, patriotiškumo ir valstybingumo stoka.

Lietuvos visuomenei ir ekonomikai reikalingas elitas, tarnaujantis Tėvynei ir jos žmonėms, tačiau tam jis turi būti aukštų moralinių savybių ir turėti aukštą intelektinį ir profesinį potencialą, turi nešti pažangius kultūros laimėjimus, remtis visuomenės pasitikėjimu.

Lietuvos ekonomikos atgimimas priklauso nuo to, kokios savybės bus būdingos politiniam, verslo, kūrybiškam elitui. Visuomenė laukia iš jų aukštų moralinių-etinių ir profesinių savybių, deja, jos šiandieną ne-

dominuoja. Reikia laiko ir didelių pastangų, ugdant tokį elitą, kuris sugebėtų tapti aktyviais veikėjais ir sugebėtų:

- surasti socialinį kompromisą ir užtikrinti nekonfliktišką visuomenės ir ekonomikos plėtrą;
- formuoti valdžios struktūrų atvirą ir skaidrią politiką, kelti visuomenės pasitikėjimą valdžia;
- kelti valstybės valdymo efektyvumą ir kokybę;
- pagerinti dvasinį bei moralinį-etinį klimatą visuomenėje ir pakelti bendrą kultūros lygį, konsoliduoti visuomenę.

Jeigu elitas nesugebės išspręsti šių uždavinių, strateginiai sprendimai liks neįgyvendinti. Šiuolaikinis politinis Lietuvos elitas nesuvokia šios problemos opumo, socialinio visuomenės susiskaldymo, kuris vis didėja ir darosi vis aštresnis. Išvada tokia – kol Lietuvos visuomenėje neatsiras asmenybių, kurios realiai norėtų savo Tėvynės klestėjimo, kol socialinis ir ekonominis atstumas tarp socialinių grupių bus toks didelis ir didės, Lietuva neturės optimistinės perspektyvos.

Deja, Anapilin išėjo asmenybės, kurios turėjo didelį autoritetą ir žmonių pagarbą Lietuvoje – Prezidentas Agirdas Brazauskas, poetas Justinas Marcinkevičius, dailininkai Juozas Balčikonis ir Regina Songailaitė, buvęs švietimo ministras profesorius Henrikas Zabulis, žymūs Lietuvos mokslininkai, akademikai Juozas Matulis, Algirdas Žukauskas, Vytautas Statulevičius. Šie žmonės įnešė didžiulį indėlį į savo šalies ekonomiką, meną, mokslą, kultūrą. Jų vieta lieka tuščia iki šiol.

12.3. Inteligentijos atgimimas ir jos vaidmuo šalies gerovei

Aukštos kultūros, dvasiškai išsivystęs žmogus turi tam tikrą gyvenimo principų skliautą – tai savigarba, pagarba kitam, savo tautai, savo šaliai ir jos kultūrai, ir kartu jam būdingas žingeidumas, noras pažinti kitą kultūrą, žmones, šalis. Tas žingeidumas yra būtent kūrybiško žmogaus, kuris neužsidaro savo kiaute, kurį domina žmonės, gyvenimas, pasaulis, savybė. Mūsų tvirtu įsitikinimu, politika, ekonomika, socialinis gyvenimas priklauso ne tiek nuo politikos lyderių, kiek nuo nematomų, neformalių lyderių, kurie dirba ir gyvena intensyvų vidinį dvasinį gyvenimą. Tai – tautos intelektualai, mokslininkai, menininkai – rašytojai, aktoriai režisieriai, kompozitoriai, architektai, dailininkai, filosofai, religijos atsto-

vai. Tai – tikrasis elitas, tikrieji lyderiai, atstovaujantys tautai. Tai – pačios ryškiausios ir mąstančios asmenybės.

Šiandieną intelektualaus ir kūrybiško elito vaidmuo labai jau kuklus, nes jis nedisponuoja finansiniais ištekliais. Todėl gimsta iliuzija, kad elito potencialas ir jo įtaka ekonomikai negali būti palyginama su politinio ir verslo elito galimybėmis. Tačiau būtent intelektualus ir kūrybiškas elitas disponuoja moraliniu-etiniu bei dvasiniu kapitalu, apie kurį yra pamiršęs politinis ir verslo elitas. Būtent šis kapitalas sugeba labiausiai paveikti visuomenėje vykstančius procesus, būtent jis yra modernių pokyčių ekonomikoje variklis. Žinių ekonomikoje svarbiausi neapčiuopiami (o ne finansiniai) ištekliai, būtent kūrybiškas elitas turtingas šiaip neapčiuopiamais intelektiniais ištekliais.

Dabartiniame pasaulyje inteligentija, kuri atstovauja labiausiai išsilavinusiai visuomenės daliai, yra pašaukta vaidinti pagrindinį vaidmenį, vystant kultūrą, mokslą, meną, švietimą, auklėjant jaunąją kartą, įtvirtinant moralines-etines ir dvasines vertybes. Iš jos gretų išsiskiria žmonės, kurie valdo šalį – „valstybės veikėjai valdo žmonių protus".

Rinkos transformacijų metu sąžiningi inteligentai – gydytojai, mokytojai, inžinieriai, mokslo darbuotojai, kultūros ir meno veikėjai prarado buvusį statusą visuomenėje ir tapo materialine ir moraline prasme rinkos reformų aukomis. Potarybinis laikotarpis iškėlė naująjį herojų – sukčių, apsukruolį, kurio vienintelis sugebėjimas – susitarus su valstybės tarnautojais, pasipelnyti, išvogti valstybės nuosavybę ir biudžeto lėšas. Pinigai tapo praktiškai sėkmės ir žmogiškos vertės matu. Tokiomis aplinkybėmis pagrindinė dalis kūrybiškos inteligentijos bandė išgyventi – vieni metėsi aptarnauti naujuosius politikus ir verslininkus pagal principą „ko reikia", kiti – buvo išstumti į ekonomikos užribį, pasmerkti egzistencijai, išgyvenimui.

Tačiau visuomenės sąmonėje vis dar išliko atmintis apie daugelį Lietuvos inteligentijos atstovų – pradedant Jonu Basanavičiumi, baigiant Justinu Marcinkevičiumi – ir turint vilties ir lūkesčių dėl būsimų Lietuvos kūrybiškų asmenybių. Tuo ir galima paaiškinti, kad sąvoka „tikras inteligentas" vis dar vartojama mokytojų, bibliotekininkų, gydytojų, inžinierių, teisininkų, mokslininkų, meno, kultūros atstovų – tūkstančiai Lietuvos piliečių puoselėja neišdildomą siekį būti ištikimais savo profesijai, siekti vidinio ir profesinio augimo, tobulėti, nepaisant jokių aplinkybių.

Šis siekimas grindžiamas natūraliu žmogaus poreikiu gyventi pagal sąžinę, kurti gėrį, reikšti atjautą, rodyti geranoriškumą, altruizmą, rūpintis senais tėvais ir vaikais, saugoti ir puoselėti kultūrą.

Šiandieną dėmesys lietuviškajai inteligentijai atsinaujina. Ir šiame kontekste iškyla klausimas, kokį vaidmenį ji vaidina dabartiniu metu, kokį gali ir turi vaidinti ateityje, ar ji gali būti socialinės ekonominės ir kultūros plėtros varikliu, moraliniu-etiniu dvasiniu etalonu, tautos sąžine, idėjų generatoriumi, vedliu į ateitį.

Kur dingo šiandieną Lietuvoje inteligentiški žmonės, intelektualai? Be abejonės, jie yra, tačiau jie išstumti į ekonomikos užribį. Rinkai reikalingi ne jie, rinka remiasi kitais.

Ką reiškia inteligentas? Rusijos rašytojas Dmitrijus Bykovas labai taikliai apibrėžia inteligentiškumą: „Inteligentiškumas – tai sugebėjimas matyti kito nepatogumą, tai, kas kitam nepatogu, kas kitam trukdo“. Kūrybiška inteligentija perteikia savo sugebėjimą matyti kito nepatogumą per mokslą (sunkumus, problemas), meną – literatūrą, kiną, teatrą. Tačiau sugebėjimas matyti, analizuoti, formuluoti problemas, deja, dar nereiškia sugebėjimo „stumtis alkūnėmis“, veikti kumščiais.

Pažvelkime į Lietuvos politikus, oficialiuosius ekonomistus, verslininkus. Ar galima pasakyti, kad jiems būdingas inteligentiškumo jausmas – „matyti kito nepatogumą“? Jokiu būdu ne. Jiems būdingas aukščiausias cinizmas žmonių atžvilgiu, beribis pelno ir viršpelnio siekimas visų kitų sąskaita. Dabartiniu metu pagarba kitam žmogui išnyko, liko nieko nereiškiančiu žodžiu.

Tačiau, kaip teigia akademikas D. S. Lichačiovas, kuris Rusijoje buvo žinomas savo nepalenkiama pozicija, kaip vienas ryškiausių rusų kultūros korifėjų, įkūnijusių tautos sąžinę, „žmogus turi būti inteligentiškas![117] Inteligentiškumas reikalingas visomis aplinkybėmis. Jis reikalingas ir aplinkiniams, ir pačiam žmogui. Tai labai labai svarbu ir visų pirma tam, kad būtų galima gyventi ilgai ir laimingai – taip, ilgai! Nes inteligentiškumas tolygus moralinei sveikatai, o sveikata reikalinga, kad gyventi ilgai – ne tik fiziškai, bet ir protiškai. Vienoje senoje knygoje pasakyta: „Gerbk savo tėvą ir motiną, ir būsi žemėje ilgaamžis.“ Tai taikytina ir visai tautai, ir atskiram žmogui. Tai išmintinga.

[117] Лихачёв Д. С. Избранное: мысли о жизни, истории, культуре / Москва: Российский фонд культуры, 2006. 336 с.

Tačiau visų pirma apibrėžkime, kas yra inteligentiškumas, o paskui, kodėl jis yra susietas su ilgaamžiškumo nuostata. Daugelis mano: inteligentiškas žmogus – tai tas, kuris daug perskaitė, gavo gerą išsilavinimą, daug keliavo, moka kelias kalbas. Tuo tarpu galima visa tai turėti ir nebūti inteligentiškam, o galima šito visiškai neturėti, o vis dėlto būti vidujai inteligentišku žmogumi. Išsilavinimo negalima painioti su inteligentiškumu. Išsilavinimas gyvena senu turiniu, o inteligentiškumas – naujo kūrimu ir seno kaip naujo suvokimu.

Maža to... Atimkite iš inteligentiško žmogaus visas žinias, erudiciją, atmintį. Tegul jis užmirš viską pasaulyje, nežinos literatūros klasikų, neprisimins didžiųjų meno kūrinių, pamirš svarbiausius istorinius įvykius, bet jeigu jis išsaugos intelektinių vertybių pajautimą, meilę žinioms, interesą istorijai, estetinį jausmą, sugebės atskirti tikrąjį meno kūrinį nuo grubaus „daiktelio“, padaryto tik siekiant nustebinti, jeigu jis sugebės susižavėti gamtos grožiu, suprasti kito žmogaus charakterį ir individualybę, įeiti į jo padėtį, o supratęs kitą žmogų, jam pagelbės, neparodys šiurkštumo, abejingumo, piktumo, pavydo, o įvertins kitą pagal esmę, jeigu jis parodys pagarbą praeities kultūrai, išauklėto žmogaus įgūdžius, atsakingumą, sprendžiant moralės klausimus, savo šnekamosios ir rašytinės kalbos turtingumą ir tikslumą – štai jis ir bus inteligentiškas žmogus.

Inteligentiškumas – tai ne tik žinios, bet ir sugebėjimas suprasti kitą. Jis pasireiškia per tūkstantį smulkmenų: mokėjimą pagarbiai paklausti, kukliai elgtis prie stalo, mokėjimą nepastebimai padėti kitam (būtent nepastebimai), saugoti gamtą, nešiukšlinti aplink save – nemėtyti kramtomosios gumos, nuorūkų arba keiksmažodžių, neskleisti kvailų idėjų (tai irgi šiukšlės, ir dar kokios!).

Inteligentiškumas – tai sugebėjimas suprasti, jautriai reaguoti, tai pakantus (tolerantiškas) požiūris į pasaulį ir į žmones.

Inteligentiškumą reikia savyje ugdyti, plėtoti, treniruoti dvasines jėgas, kaip treniruojamos fizinės. O treniruotė būtina bet kokiomis aplinkybėmis.

Kad fizinė treniruotė skatina ilgą amžių – tai suprantama. Kur kas mažiau suprantama, kad ilgaamžiškumui reikalinga ir dvasinių, ir sielos jėgų treniruotė. Reikalas tas, kad piktybiška ir pikta reakcija į aplinką, šiurkštumas ir kitų nesupratimas – tai dvasinės ir sielos silpnybės, žmogaus nesugebėjimas gyventi...

Geranoriškumas ir gerumas daro žmogų ne tik fiziškai sveiką, bet ir gražų. Taip, būtent gražų. Žmogaus veidas, iškreiptas pykčio, tampa bjaurus, o pikto žmogaus judesiai negrakštūs, ne grakštūs ne dirbtinai, o trūksta gamtinio grakštumo, kuris kur kas vertingesnis. Gerumas – tai pati vertingiausia žmogaus savybė. Gerumas – visada aukščiausia proto išraiška, kai nėra suktumo ir apgavystės, kai nėra savanaudiškumo, o yra išmintis, kuri žino visokios veidmainystės, parodomojo gražumo kainą, kuri įžvelgia aukščiausią vertę daryti gera kitiems, o kartu ir sau, kaip asmenybei."

Dmitrijus Lichačiovas apibrėždamas, kas yra inteligentiškas žmogus, teigia, kad tai – ne socialinė grupė, nes ji labai išsisklaidžiusi ir nevienalytė. Inteligentai gali būti aristokratai, literatūros ir meno žmonės, mokslininkai, mokytojai, gydytojai, inžinieriai ir kt. Inteligentiški gali būti ir darbininkai. Kartu Lichačiovui buvo akivaizdu, kad inteligentijai būdingos konkrečios savybės ir tipiški bruožai. Inteligentas – tai, visų pirma, išsilavinęs žmogus, turintis didelę vidinę kultūrą, kuriam būdinga vidinė laisvė, suvokiama kaip minties nepriklausomybė, esant europietiškam išsilavinimui.

Pasak Dmitrijaus Lichačiovo, laisvė irgi gali būti fiziologinė (nėra spygliuotos vielos aplink tave), socialinė – atsakomybės žmonėms, įstatymui jausmas; o aukščiausioji laisvė – beribė, nes ji yra žmogaus viduje. Pavyzdžiui, Nobelio premijos laureatas poetas Josifas Brodskis tarybiniais laikais buvo ištremtas į Šiaurės kaimą Norenskoje, gyvendamas barake, miegodamas geležinėje lovoje, vilkėdamas šimtasiūlę ir dirbdamas sunkų fizinį darbą, viduje buvo visiškai laisvas – rašė eiles, už kurias jam vėliau ir buvo suteikta Nobelio premija. Jis tapo pirmuoju pasaulio poetu ir šiandieną jo knygos yra moralinis *vademecum* (vadovas) daugeliui pasaulio piliečių.

Laisvė inteligentui, pasak D. Lichačiovo, – tai moralinė samprata. Inteligentiškas žmogus nėra laisvas tik nuo savo sąžinės ir savo minties. Sąžinė, pagal Lichačiovą, – tai jo laisvės vairuotoja, ji rūpinasi, kad laisvė nepavirstų į savivalę, ji nurodo žmogui jo tikrąjį kelią painiose gyvenimo aplinkybėse[118].

Inteligentas – tai išsilavinęs žmogus su užaštrintu sąžinės jausmu, kuriam būdinga intelektinė laisvė. Inteligentija – tai pilietinės ir nacionalinės savimonės reiškėja ir skleidėja. Jos interesai neapsiriboja asmenine

[118] Лихачёв Д. С. О русской интелигенции // Письмо в редакцию Новый мир. 1993, No 2.

nauda. Iš to kyla ir jos moralinė-etinė pozicija, politinės ir socialinės atsakomybės jausmas, sugebėjimas suvokti ir emociškai išgyventi per savo jausmų prizmę visuomenėje vykstančius procesus.

Socialinė žmogaus pareiga – būti inteligentiškam. Tai pareiga ir sau pačiam. Tai jo asmeninės laimės ir geranoriškumo auros aplink jį garantija.

Dažnai buvo tvirtinama, kad inteligentijos pareiga – būti opozicijoje valdžiai. Nebūtinai. Inteligentijos misija – oponuoti ne valdžiai, o blogiui. Vakaruose intelektualus elitas nelaiko savęs izoliuotu sluoksniu – jis gali būti ir su valdžia, ir prieš ją. Europoje tarnavimas Tėvynei laikomas Vakarų intelektualų garbe ir pareiga.

Ar yra Lietuvoje toks suvokimas, kaip tarnavimas Tėvynei? Sudėtingas klausimas. Tarnauti Tėvynei – tai visų pirma suvokti save piliečiu. Tarnavimas Tėvynei natūraliai atsiranda visuomenėje, kuri yra pilietinė. O pilietinė visuomenė tai tokia, kur susiformavo aristokratija, inteligentija, dvasinis elitas, buržua. Kas Lietuvoje galėtų tarnauti Tėvynei? Inteligentija? Ji pas mus dabar išnyko kaip sluoksnis, mes atsisakome jos kaip rusiškos sąvokos. Vakarų Europoje ji yra, o pas mus jos nėra.

Priklausomai nuo valdžios elgesio inteligentija gali tiek ją palaikyti, tiek ir jai oponuoti. Inteligentija privalo humanizuoti valdžią, veikti taip, kad ji būtų žmogiškesnė, nors valdžia ir dažnai paniekinamai žvelgia į inteligentiją, nes ji tarsi trukdo valdžiai.

Inteligentijos uždavinys – ne tiek tiesmukiškai ir atvirai priešinti save valdžiai, kiek kasdieną sistemingai veikti, keliant visuomenės moralę, dorovę, humanizuojant valdžią ir visuomenę. Pagal D. Lichačiovą, „administravimo moralė – štai ko trūksta po 70 metų sisteminių moralės normų pažeidimų. O visuomenėje be moralės neveikia jokie ekonomikos dėsniai. Ir gęsta visi įstatymai, prezidento, vyriausybės nutarimų amoralūs žmonės nevykdo."

Akivaizdu, kad natūrali kūrybiškos inteligentijos veiklos sritis – tai ne politika, viešasis sektorius, valdžios pareigų vykdymas, o mokslas, kultūra ir moralė, kuri netiesiogiai veikia ekonomiką. Ypatinga inteligentijos atsakomybės sritis – nacionalinė savimonė ir jos moraliniai aspektai.

Ir vis dėlto inteligentiškų žmonių galima sutikti ir tarp valstybės tarnautojų. Jie išsiskiria profesine kompetencija, atsakingumu, sutelktu į dalyką, į realius valstybės interesus dėmesiu, elgesio maniera.

Inteligentai užtikrina profesinę valstybės institucijų veiklą, „minkštus“ valdžios reguliavimo būdus – formuoja viešąją nuomonę, moralę, dorovę, vykdant neformalią veiklą, palaikant vertybių sistemą kaip visuomenės ir ekonomikos vystymosi pamatą.

Inteligentija – tai kultūros, dvasinio, moralinio tautos kodo nešėja ir ateities generatorius, naujo kūrėjas. Lietuvoje ji veikia kaip neformali socialinė institucija, vertinanti valdžios priimtus sprendimus ir vykdomą politiką.

Estijos akademiko Gustavo Naano nuomone, visuomenėje turi būti du mechanizmai – vienas atsakingas už socialinio gyvenimo pastovumą, susiklosčiusių normų išsaugojimą – tai biurokratija. Antrasis mechanizmas, kuris užtikrina vystymąsi, judėjimą pirmyn, kuria ateities programas, – tai inteligentija. Šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje biurokratija, suaugusi su verslo sluoksniu, dažnai griauna, destabilizuoja socialinį gyvenimą ir bruka šaliai nepriimtinas normas. Atsižvelgiant į tai, inteligentijai priklauso funkcija vertinti naujus žingsnius, kuriuos daro valdžia.

Sąvoka „inteligentija“ atspindi amžiais susiklosčiusią Lietuvos visuomenės etiškos asmenybės idealą – dorovinį, intelektualų, išsilavinusį ir kūrybišką žmogų su užaštrintu sąžiningumo jausmu. Tuo ir turi būti apibrėžiamas inteligentijos vaidmuo ir jos likimas. Lietuvos kultūros, tautos, o kartu ir ekonomikos būklė stipriai siejama su inteligentijos fenomenu.

Žinoma, per pastaruosius 15–20 metų inteligentija buvo išstumta į ekonomikos užribį, daugelis jos atstovų nebesusivokė sudėtingomis rinkos aplinkybėmis. Tačiau pastaruoju metu ryškėja jos aktyvi pilietinė pozicija. Ypač inteligentijos nerimą kelia Lietuvos ekonomikos ir valdžios valdymo neefektyvumas, moralinių-etinių pagrindų griovimas žiniasklaidos priemonėmis, alkoholizmas, narkomanija, emigracija ir demografinė katastrofa – visa tai, kas rodo visuomenės fizinę ir dvasinę sveikatą. Šis nerimas nėra politiškai angažuotas. Inteligentija pagal galimybes atlieka savo pilietinę pareigą – tarnauti gėriui ir savo tautos gerovei.

IŠVADOS

1. Pasaulyje sustiprėjo kritiškas požiūris į universalius monetarinius metodus, pagrįstus pinigų ir fiskalinės politikos prioritetais. Skirtingai nei monetarinės plėtros koncepcija, kai rinkos ekonomikoje tarsi pamirštamas žmogus, Europos Sąjungos plėtros planuose socialinei politikai teikiamas prioritetinis dėmesys. Tai nuosekliai atsispindėjo svarbiausiuose ES strateginiuose dokumentuose. Pasaulyje vyksta dramatiški ekonomikos pokyčiai – globalizacija, mažėjantys ištekliai, visuomenės senėjimas. Pasaulio krizė parodė, kad monetariniai metodai nepasiteisino. ES strategija „Europa 2020“ – tai dokumentas, orientuotas įveikti krizės padarinius ir grindžiamas trimis prioritetais: pažangiu, tvariu ir integraciniu ekonomikos augimu. Strategijos pamatiniai tikslai – žiniomis ir inovacijomis grįstas ekonomikos augimas, darnus vystymasis ir socialinės bei ekonominės sanglaudos skatinimas, siekiant visavertiško užimtumo.

Lietuvoje gi įžvelgiamos priešingos tendencijos – keliami ekonominės politikos prioritetai apsiriboja kova su infliacija ir fiskalinio deficito mažinimu tarsi biudžeto deficitas būtų vienintelė fundamentali ekonominė problema. Iš tikrųjų mūsų ekonomikoje ryškios kur kas svarbesnės problemos – didžiulis nedarbas, masinė emigracija iš šalies, socialinės ir ekonominės nelygybės didėjimas ekonomikos valdymo neefektyvumas, menka smulkiojo ir vidutinio verslo plėtra. Lietuvoje vykstantys ekonominiai pokyčiai didina visuomenės segmentaciją ir diferenciaciją. Ji pastaraisiais metais peržengė ekonominio saugumo ribas. Žinomos Stiglitzo–Seno–Fitoussi ataskaitos pagrindinė išvada – bendrieji ekonomikos rodikliai (BVP, infliacija, biudžeto deficitas) toli gražu neatspindi tikrosios šalies ekonomikos padėties. Ekonominės politikos efektyvumą parodo žmonių gyvenimo kokybės rodikliai. Todėl vertinant šalies ekonomikos būklę būtina svorio centrą perkelti į gyvenimo kokybės rodiklius.

2. Gyventojų gyvenimo kokybė – tai integruota sąvoka, visapusiškai apibūdinanti sveikatos ekologinę, ekonominę-materialinę ir dvasinę visuomenės plėtrą. Kartu gyventojų gyvenimo kokybė – pagrindinis valstybės ekonomikos valdymo efektyvumo rodiklis. Autoriai siūlo sisteminę gyvenimo kokybės sampratą, pagal kurią atsiranda galimybė vertinti ir matuoti gyvenimo kokybę, panaudojant gyvenimo kokybės rodiklių sistemą.

Gyvenimo kokybė – tai sąvoka, kuri atspindi demografinių ir sveikatos bei sveikos aplinkos, materialinių, kultūros ir dvasinių poreikių patenkinimo laipsnį, kuris matuojamas makrolygiu (visos šalies mastu) ir mikrolygiu (atskiro žmogaus požiūriu).

Autorės pabrėžia, kad tiriant gyventojų gyvenimo kokybę būtina atsižvelgti į **žmogaus poreikį patenkinti savo kūrybinius sugebėjimus, realizuoti savo potencialą, išreikšti save**.

Akcentuojamas ir mūsų gyvenimo kokybės suvokimas, kuris skiriasi nuo plačiai paplitusio vartotojiško suvokimo, besiremiančio žmogaus kaip universalaus vartotojo modeliu. **Žmogus yra ne tik prekių ir paslaugų vartotojas, bet ir kūrėjas, ir ne tik tų pačių prekių ir paslaugų, bet ir savo gyvenimo ir savo asmenybės kūrėjas.**

Autorės siūlo **sisteminę gyvenimo kokybės sampratą**. Gyventojų gyvenimo kokybė – tai integruota sąvoka, visapusiškai apibūdinanti sveikatos ekologinę, ekonominę-materialinę ir moralinę-dvasinę visuomenės plėtrą.

Atsižvelgiant į autorių pateikiamą gyvenimo kokybės sisteminę sampratą, atsiranda galimybė vertinti ir matuoti gyvenimo kokybę, sukuriant ir panaudojant gyvenimo kokybės rodiklių sistemą. Gyvenimo kokybės rodiklių visumą sudaro trys pagrindinės grupės.

Pirmoji gyvenimo kokybės rodiklių grupė apima žmogaus sveikatos ir demografinius rodiklius – tai vidutinė gyvenimo trukmė, gimstamumo bei mirtingumo lygis, gyventojų reprodukcijos rodikliai (vaikų gimstamumas, jų skaičius), šeimyninė padėtis, gyventojų emigracijos mastai. Gali būti ir tokie papildomi indikatoriai kaip sergamumas, neįgalumo rodikliai, šeimos instituto stabilumas, santuokų skaičius ir pan.

Antroji gyvenimo kokybės rodiklių grupė apima gyventojų gyvenimo lygio indikatorius. Vartojimo ištekliai, kaip gamybos rezultatas, – tai prekės ir paslaugos, skirtos vartoti, tai gyvenimo gerovės šaltinis, kurį sudaro BVP dalis, skirta vartoti (70–90 proc. BVP). Realus vartojimo lygis ir struktūra priklauso nuo to, kiek prekės ir paslaugos yra prieinamos atskiroms socialinėms grupėms ir sluoksniams, o tai priklauso nuo gyventojų darbo užmokesčio ir pajamų lygio, nuo pajamų diferenciacijos (paskirstymo), taip pat nuo santaupų, nekilnojamojo turto ir kt.

Gyvenimo kokybė kaip žmonių veiklos sfera, siejama su materialinių ir dvasinių poreikių tenkinimu, priklauso nuo šalies ekonomikos išsivys-

tymo lygio ir augimo ir kartu ji pati veikia ekonomikos plėtrą, teikdama impulsą ekonomikos augimui.

Trečiasis aspektas, kuris parodo gyvenimo kokybę, – tai išsilavinimo, kultūros ir moralinių-dvasinių vertybių rodiklių sistema.

Kultūra yra viena iš svarbiausių ne tik visuomenės (sociologijos), bet ir ekonomikos sąvokų. Kultūra pasaulyje suvokiama kaip ekonominė samprata. Be kultūros negali būti ir moralės. O bloga moralė yra ir „blogos" – neefektyvios – ekonomikos prielaida.

Nagrinėjant gyventojų gyvenimo kokybę, negalima ignoruoti ir tokio svarbaus aspekto kaip **lyčių lygybė**. Pastaruoju metu Europos Sąjungos šalyse lyčių lygybei skiriamas didelis dėmesys. Ji pripažįstama viena efektyviausiai veikiančių priemonių gyventojų gyvenimo kokybei kelti. Analizė lyčių aspektu, viena vertus, padeda efektyviau paskirstyti valstybės išlaidas, pasiekti geresnių makroekonomikos rezultatų, ir kita vertus, leidžia geriau patenkinti specifinių visuomenės grupių poreikius, pagerinti jų gyvenimo kokybę. Lyčių aspekto integravimas ir lyčių lygybės įgyvendinimo instrumentai – tai nauji metodai, inovacinės socialinės technologijos, plačiai taikomos pasaulyje ir Europos Sąjungoje gyvenimo gerovei kelti. Jos aktyviai taikomos ir Lietuvoje.

3. Gyvenimo kokybę apibūdinančių rodiklių sistema leido kompleksiškai nustatyti, kaip pasikeitė Lietuvos gyventojų gyvenimo gerovė ir kokybė rinkos gyvavimo laikotarpiu, ir identifikuoti pagrindinius teigiamus ir neigiamus veiksnius, kurie darė įtaką gyventojų gyvenimo kokybei 2000–2008 metais. Pozityvūs veiksniai, kurie pastaraisiais metais ypač skatino Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės kilimą, buvo: spartus ekonomikos augimas, didėjantis užimtumas ir mažėjantis nedarbas, spartūs darbo užmokesčio ir gyventojų pajamų augimo tempai, gyventojų santaupų ir bankų paskolų spartus augimas, vartojimo didėjimas, nekilnojamojo turto rinkos plėtra – būsto statyba, sparčiai auganti individualių namų statyba. Neigiamą įtaką gyventojų gyvenimo kokybei Lietuvoje turėjo blogėjantys demografiniai rodikliai ir didėjantys emigracijos mastai, blogėjantys gyventojų sveikatos rodikliai, hipertrofuoto vartotojiško elgesio modeliai ir kultūros, moralinių-etinių bei dvasinių vertybių nuosmukis.

Vertinant Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės rodiklių pokyčius 1990–2008 m., pastebimi šie dėsningumai: pirma, pagal makroekonomi-

nius rodiklius Lietuva atkūrus nepriklausomybę sparčiai žengė į priekį, tuo tarpu pagal socialinius indikatorius – atsiliko; ir antra, pagal materialinius ekonominius rodiklius (darbo užmokestį, pajamas, santaupas ir vartojimą) gyventojų gyvenimo gerovė kilo, tačiau demografiniai, sveikatos rodikliai blogėjo, o kultūros, moralinių-etinių vertybių sistemoje buvo pastebimas akivaizdus nuosmukis. Taigi Lietuvoje materialinė gerovė augo smunkant nematerialiniams gyvenimo kokybės rodikliams.

Ekonomikos augimo, išreikšto BVP, negalima sutapatinti su tolygiu gyvenimo kokybės gerėjimu, t. y. nors atrodo natūralu, kad augantys BVP rodikliai ir poindustrinio ūkio bruožai Lietuvoje turėtų pagerinti žmonių gyvenimo kokybę, dabartinė ekonominė sistema neatlieka šios funkcijos. Lemiamas dalykas šiuo atveju yra ne pati BVP masė, o sukuriamos BVP vertės perskirstymo proporcijos. Susidaro paradoksali situacija – pagal makroekonominius rodiklius Lietuva atkūrus nepriklausomybę sparčiai žengia į priekį, tuo tarpu pagal socialinius indikatorius – atsilieka.

4. Iki krizės 1990–2008 m. gyventojų materialinės būklės raidos tendencijos rodo pastebimą gyventojų gyvenimo lygio augimą Lietuvoje. Tačiau gyventojų turtėjimas (augantis darbo užmokestis, santaupos ir vartojimas) dar nereiškė gyvenimo kokybės kilimo. Galima sakyti, kad vyko netgi priešingi procesai: materialinė gerovė augo kaip tik gyvenimo kokybės sąskaita. Gyventojų gerovės matavimai vartotojiškoje visuomenėje atskleidžia tam tikrus paradoksus – pasitenkinimas gyvenimu nedidėja tiesiog proporcingai augančioms pajamoms, t. y. materialinė gerovė dar nedaro žmogaus laimingo, o pajamų reikšmė individualiai gerovei skiriasi ir priklauso nuo asmens šeimyninės padėties ar sveikatos būklės – tos pačios pajamos įvairiems asmenims gali reikšti visiškai skirtingą gerovės lygį.

Rinkos ekonomikos laikotarpiu Lietuvoje iš esmės pakito šalies demografinė raida. Nuo praėjusio dešimtmečio pradžios visų demografinių procesų – gimstamumo, mirtingumo, šeimos formavimo, migracijos – pokyčiai neigiami, jų pasekmė – gyventojų skaičiaus mažėjimas, depopuliacija, spartus gyventojų senėjimas. Lietuvos visuomenėje vis dar nesuvokiama asmeninės atsakomybės ir pasirinktos elgsenos reikšmė sveikatai – gyventojų gyvenimo stiliui būdingi žalingi įpročiai. Skirtingai nei Vakarų šalių visuomenėse, Lietuvoje neįvyko esminių visuomenės nuostatų pokyčių, atspindinčių gyventojų sveikatos vertybinių prioritetų kaitą ir įsisąmoninimą, kad sveikatos priežiūros sistema, arba medicina,

jau nebėra tas vienintelis veiksnys, galintis apsaugoti asmens sveikatą nuo visokios grėsmės, kad sveikata vis labiau priklauso nuo paties individo atsakomybės už savo sveikatą.

Nors pagal švietimo rodiklius lietuviai – vieni labiausiai išsilavinusių žmonių Vidurio ir Rytų Europoje, tačiau 1970–2008 m. laikotarpiu Lietuvos statistiniai duomenys, atskleidžiantys ryškius kultūrinius pokyčius, patvirtina rinkos laikotarpiu įvykusį visuomenės vertybių sistemos nuosmukį. Autorių teigimu, kaip tik kultūros ir dvasinių vertybių sistemos atkūrimas yra Lietuvos ekonomikos efektyvumo pagrindas. Jei žemas kultūros, moralės lygis – bus neefektyvi ekonomika ir ekonominė politika. Todėl vienas iš svarbiausių šio laikotarpio tikslų, siekiant efektyvios ekonomikos ir darnaus ekonomikos augimo, – atkurti Lietuvoje visavertę aukštą kultūrą, orientuotis ne tik į materialines, bet ir puoselėti moralines-etines bei dvasines vertybes. Tik atsižvelgiant į fundamentinį šalies kultūros pamatą gali stiprėti tautos intelektinis potencialas, didėti ekonomikos efektyvumas ir kilti gyvenimo gerovė.

5. Staigių pokyčių ir naujos pasaulio realybės amžiuje nepaprastai svarbus žmogaus vaidmuo. Pasaulio mokslas dėmesį sutelkia būtent į žmogų. Žmogaus, tautos, šalies intelektinio potencialo būsena, dvasinių ir moralinių vertybių sistema, išsilavinimas ir gebėjimai, pilietiškumas ir atsakomybė, tradicijos, civilizuotumo bruožai bei požiūriai dideliu laipsniu lemia tautos, šalies ekonomiką, jos sugebėjimą klestėti arba būti pasmerktai atsilikti.

Lietuvoje vertybių sistema, kurioje viena iš pagrindinių vietų teko darbui, darbštumui, pagarba išsilavinusiam žmogui, meilė gamtai ir grožiui suvaidino svarbų vaidmenį šalies istorijoje. Rinkos sąlygomis dvasinės vertybės užleido vietą vartotojiškoms, santykiai tarp žmonių tapo šaltesni, pinigai, nepaisant to, kokiais būdais jie gauti, tapo vertybe, išaugo korupcija.

Tačiau dabar, nors ir labai pamažu, Lietuvoje prisimenamos tradicinės vertybės, susirūpinta kultūros paveldu. Inteligentija ima suvokti darbo etikos, šeimos instituto, kultūros atgimimo būtinumą. Dvasinio atgimimo samprata turi remtis tradicinėmis lietuvių tautos vertybėmis, suderintomis su europietiškomis vertybėmis. Dvasingumo idealo įtvirtinimas, kultūra ir gamtos vertybių išsaugojimas, sveikų santykių tarp visuomenės ir valstybės atkūrimas turi didžiulę reikšmę šalies ateičiai. Šie

veiksniai skatintų žmogiškąjį, kultūros ir socialinį kapitalą. Tai daugelis iškilių pasaulio protų pripažįsta būtina šiandieną sėkmingo ekonomikos vystymosi ir valstybės pažangos prielaida.

Autorių siūlomas Lietuvos dorovės (dvasinės ir fizinės sveikatos) indeksas, kurį sudaro rodikliai, atspindintys demografinę šalies padėtį, dvasinę ir fizinę gyventojų sveikatą, visuomenės saugumą, socialinę padėtį, socialinės-ekonominės nelygybės laipsnį, piliečių aktyvumą, valstybės valdymo efektyvumą ir valdžios ryšį su visuomene, korupcijos lygį šalyje, pastaruosius metus, įstojus į ES, balansuoja ties 290–370 balų, o tai reiškia, kad sudaro tik apie 1/3 idealios būklės. Pokriziniu laikotarpiu, pamažu didėjant BVP, Lietuvos dorovės indeksas turi tendenciją mažėti (ypač 2010 m.). Pasaulio tyrimai rodo, kad esant aukštesniam šalies gyventojų ir verslo moralinio bei dvasinio išsivystymo lygiui, sėkmingiau plėtojama ekonomika ir verslas. Ekonomikos būklė tiesiogiai priklauso nuo moralinės bei dvasinės asmenybės būsenos.

6. Lietuvos žiniasklaida ir televizija jau 20 metų vaidina pagrindinį vaidmenį, kuriant naują nacionalinę kultūrą, tačiau ne ant senosios tradicinės kultūros pamatų, modernizuojant tai, kas buvo, o visa tai neigiant, orientuojant į „naująjį lietuvį“, siauro sluoksnio vertybes, kurios pasmerktos civilizuotame pasaulyje.

Kitas atramos taškas – tautos kultūra pakeičiama masine popkultūra. Bendrąjį kultūros nuosmukį kasmet lydi vis labiau menkstantis šalies gyventojų intelektinis potencialas, mąstančios auditorijos nykimas, abiturientų parengimo ir kultūros lygio nuosmukis, kvalifikuoto personalo stoka. Mūsų televizija šiandieną poetizuoja turtą ir turtėjimą be jokios sąsajos su darbu. Beatodairiška vartotojiško, „gražaus“, prabangaus gyvenimo propaganda griauna darbo moralę, nuvertina sąžiningą darbą visuomenės sąmonėje. Klonuodamos masinės amerikiečių kultūros pavyzdžius, žiniasklaidos priemonės kuria visuomenėje bedvasę ir amoralią atmosferą, skatinančią žemus instinktus. Trūksta analitinių laidų, skirtų gyvybiškai svarbiems žmonių interesams. Tokia televizija – tai žmonių debilizavimo priemonė, atitraukianti juos nuo rimtų ekonominių ir politinių problemų.

Televizija nevykdo nė vienos savo visuomenės informavimo, švietimo, objektyvios informacijos teikimo, auklėjamosios, kurios labai reikalingos Lietuvos žiūrovams. Televizija turi atlikti informuojančios ir švie-

čiančios visuomenę, demokratiškas vertybes apsaugančios institucijos vaidmenį. Priešingai, formuodama blogą skonį ir mokydama nešvankybių bei gašlumo, televizija tampa grėsmingu visuomenės dvasinės degradacijos, moralinio nuosmukio ir kultūros sulaukėjimo ginklu.

Apskritai Lietuvos televizijos kanalai ne kelia, o smukdo žmogiškojo kapitalo kokybę, mažina jo socialinę energiją. Tuo tarpu kai didžiulę kritišką reikšmę Lietuvos likimui įgauna moralinės visuomenės sveikatos, moralinių-etinių ir dvasinių vertybių sistemos, požiūrio į darbą, pareigą, šeimą, visuomenę atkūrimas.

Siekiant šių tikslų, reikia sukurti šalies informacinę politiką, kurios šiuo metu akivaizdžiai stinga. Tuo tarpu niekas neatleido valstybės nuo jos pareigos, atsakomybės už moralinę tautos sveikatą – nepakeičiamos žmogiškojo kapitalo komponentės ir labai svarbios prielaidos, siekiant sėkmės politikos, ekonomikos ir kultūros srityse.

Tikslinga numatyti žiniasklaidos priemonių, kaip komercinių įmonių, apibrėžtų įstatymu, vietą socialinių institucijų struktūroje.

Reikėtų labai gerai suprasti, kad įstatymas dar neįgauna pakankamos galios reguliuoti ekonomiką, jei visuomenė yra amorali. Labai svarbu atnaujinti ir išplėtoti žiniasklaidos auklėjamąją, asmenybės ugdymo, piliečio kultūros ir ekonomikos kultūros kėlimo funkciją.

Tikslinga suformuluoti keletą principų, į kuriuos turi būti atsižvelgta reformuojant žiniasklaidos sistemos pagrindus: pirma, valstybei reikėtų grįžti prie žiniasklaidos dorovės, moralės, meno veiklos reguliavimo aspektų, prisiimant sau atsakomybę ir priimant atitinkamus įstatymus; antra, komercinė ir dalykinė esminė žiniasklaidos veikla turi būti atskirta ir izoliuota viena nuo kitos įstatymiškai ir faktiškai; trečia, būtina imtis valstybinių priemonių stiprinant šalies žurnalistų profesinį parengimą (įtraukiant etiką), kuriant profesinę žurnalistų sąjungą, sugebančią užtikrinti aukštus profesinius ir etinius standartus, pašalinant iš žiniasklaidos korumpuotus asmenis, lobijuojančius grupuočių interesus; ketvirta, tikslinga būtų sukurti aukšto lygio atskirus mokslo, švietimo, kultūros kanalus.

7. Pasaulio tyrimai rodo, kad sukurto produkto paskirstymas, ignoruojantis socialinį teisingumą, stabdo ekonomikos augimą, demografinius procesus, neigiamai veikia valstybės biudžeto pajamas. 2008 m. pasaulio ekonominė krizė apnuogino ir iškėlė vidines Lietuvos problemas: infliacija, silpna kreditų rinka, menka vartotojiška ir investicinė paklausa,

precedento neturintis „protų nutekėjimas“ į užsienį, didžiulė korupcija, pramonės, žemės ūkio nuosmukis, priimtų moralės normų žlugimas, didžiulė socialinė ekonominė nelygybė, nuolatinis gyventojų skaičiaus mažėjimas. Paaiškėjo, kad ir išorės ekonominė politika yra nepakankamai toliaregiška. Globalizacijos privalumai buvo pervertinti, o grėsmės ir rizika – nepakankamai įvertinti.

Lietuvos „liberalusis elitas“ į socialinio teisingumo sąvoką žvelgia su akivaizdžia panieka, o prie ekonomikos nestabilios plėtros jis jau įprato. Tuo tarpu ES šalių, JAV ir Japonijos ekonominis elitas seniai jau suprato, kad socialinis teisingumas – tai ne nesąmonė, jis išlaiko pusiausvyrą tarp egoistinių verslo motyvų mažiau užmokėti darbuotojui ir mažiau investuoti į gamybą. Progresinė mokesčių sistema gelbėja rinkos ekonomiką nuo krizių. Todėl minėtose šalyse turtingieji ir stambus kapitalas atiduoda valstybei kur kas didesnę dalį savo pajamų (iki 50–60 proc.) negu skurdieji ir smulkusis bei vidutinis verslas. Šiuo metu būtent progresinė mokesčių sistema yra vyraujanti pasaulyje. Praktiškai visos civilizuotos pasaulio šalys taiko progresinę gyventojų pajamų apmokestinimo sistemą. Lietuvoje veikia regresinė mokesčių sistema, kai turtingiesiems tenka mažesnė mokesčių našta negu viduriniajai klasei ir skurdiesiems. Apsispręsti įvesti progresinę mokesčių sistemą trukdo dvi priežastys: nekompetencija ir žinių stoka ir „naujosios nomenklatūros“ (P. Gylys), pasipriešinimas pačiai progresinės mokesčių sistemos idėjai.

8. Sunki ekonomikos būklė Lietuvoje susidarė visų pirma dėl žemo profesinio lygio valstybės valdyme. Nekompetentingas valdymas griauna šalies ekonomikos pamatus – pramonę, gamybą, žemės ūkį, švietimo, mokslo ir sveikatos apsaugos sistemas. Niekas neatsako už neracionalų lėšų panaudojimą, neatleidžia iš darbo už nekompetenciją, nesugebėjimą dirbti. Viltys, kad rinka viską sureguliuos, privers efektyviau dirbti, sugriuvo. Stambaus verslo atstovai gauna didžiausius atlyginimus, tačiau dabartiniai vadybininkai moka tik valdyti akcijų paketus ir pinigų srautus, o inžinierių, kvalifikuotų specialistų potencialas yra sunaikintas. Ministrai neišmano savo valdymo sričių. Pramonės įmonės, energetinės sistemos (elektros tinklai, elektrinės, transportas) yra valdomi vadybininkų, kurie nesuvokia realių, profesinių, inžinerinių problemų ir realiai negali būti atsakingi už darbą, kurio jie neišmano. Patirtis rodo, kad į pagrindines pareigybes turi būti skiriami aukštos kvalifikacijos specialistai, perėję

visas grandis savo vadovaujamose srityse. Šalis turi atsikvošėti, suvokti, kad didžiavimasis asmeniniu turtu, pertekliniu vartojimu yra tuštybė, nepadoru ir smerktina, o patys svarbiausi žmogaus bruožai – tai jo išsilavinimas, kūrybiški ir darbo gebėjimai, jo indėlis į savo šalies sėkmę ir išteklius. Reikia orientuoti žmones į darbą, į kasdienį sunkų darbą, ir už šį darbą turi būti mokama taip, kad žmogus galėtų užtikrinti sau ir savo šeimai orų gyvenimo lygį.

Pasigendama ir vadovų atsakomybės už klaidingą politiką, neteisingus sprendimus, nešančius valstybei didžiulius nuostolius. Tie, kurie bandė siūlyti alternatyvas ir įspėti apie neigiamas pasekmes ir, kaip parodė gyvenimas, buvo teisūs, lieka nepripažintais savo šalyje pranašais, „neturinčiais paklausos“ politikais ir mokslininkais. Normalioje demokratinėje visuomenėje tai atsitinka retai.

Politinė ir ekonominė sistema yra adekvati, jei ji užtikrina darnų ir dinamišką šalies vystymąsi, daugumos visuomenės sluoksnių gyvenimo gerovę, kokybę ir kultūros klestėjimą. Siekiant įgyvendinti šiuos uždavinius, Lietuvai reikalingos didžiulės pastangos, ypač svarbus vaidmuo tenka kūrybiškam Lietuvos elitui – inteligentijai. Ji turi padėti atsakyti į fundamentinius klausimus – kokią visuomenę mes siekiame sukurti Lietuvoje, kokiomis moralinėmis-etinėmis vertybėmis turi būti grįsta ekonominė politika, kokias vertybes mes laikome bazinėmis, kertinėmis, kaip mes įsivaizduojame Lietuvos vietą Europos Sąjungoje ir pasaulyje?

QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION OF LITHUANIA: 20 YEARS IN MARKET ECONOMY

SUMMARY

Introduction

1. A growing disappointment in the universal monetary methods which are based on monetary and fiscal policy priorities has been felt in Europe in recent years. Non-orthodox economic development concepts, having regard to a broader and more in-depth perception of economics, are attracting more attention. Contrary to the monetary approach and technocratic practice (which is so popular and well-established in Lithuania), where market economy seems to omit an individual, in the leading EU Member States, such as Germany, France, Italy, Switzerland, Austria and Scandinavian countries, economic reforms are oriented more towards the achievement of objectives which the society at large aims to achieve. These objectives are vital to the majority of people, i.e., they reflect the interests of social layers on a mass scale, which are the foundation of the country's economic development strategy. It is only by taking into account the priorities of social objectives that solid and powerful stimuli are likely to be created for economic growth, business modernisation and increase of national competitiveness, at the same time creating a steady resource of the state budget revenue.

Global experience confirms such an approach. For example, in 2008 the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (also known as the 'Happiness Commission') was set up on the initiative of the French President Nicolas Sarkozy, chaired by one of the most outstanding contemporary economists, Nobel Prize winner, former Vice President of the World Bank and Professor at Columbia University Joseph Stiglitz. Other members of the Commission included the world-renowned economist, Nobel Prize winner, Professor at Harvard University Amartya Sen (who had created the Human Development Index) and Professor at the French Institut d'Etudes Politiques de Paris Jean-Paul Fitoussi. The conclusions of the Report of the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress[119] challenged the currently accepted system of measurement of economic performance indica-

[119] Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J.-P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2010, 292 p.: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf

tors: general economic indicators, such as GDP, inflation and budget deficit do not entirely reflect the actual economic situation in a country, the real economic situation and effectiveness of economic policy are revealed by the indicators of the well-being and quality of life of the population. Therefore, when assessing the economic situation in a country, it is necessary to shift the centre of gravity towards the indicators of the well-being and quality of life of the population.

One of the statements made by the Commission was that the income and consumption of households are more accurate indicators of the quality of life than GDP per capita; however, even these indicators are not all-inclusive. The analysis of the distribution of income, consumption and assets among the richest and the poorest groups of society is also of utmost importance. The work/leisure ratio intended for personal development, self-education and improvement of the quality of human resources, as well as self-expression of individuals in modern economy becomes one of the key indicators of the well-being of a country.

The most significant conclusion of this authoritative Commission was its recommendation to apply a system of indicators reflecting the well-being of the population instead of production-oriented statistics. This system of indicators covers the following dimensions: indicators of the level of material life, health, education, work, possibility to influence the decisions of the authorities, social relations and community participation, living environment and ecology, as well as physical and economic security.

The Stiglitz-Sen-Fitoussi approach proves the long-standing doubts of the authors of this monograph about the validity of indicators of measurement of economic performance such as GDP and the Maastricht criteria. The research works and analysis[120] carried out by the authors have pointed out that despite achieving excellent general economic indicators in the country, a good case in point is Lithuania in 2003, when GDP increased by 10.3 per cent and all the Maastricht criteria were within the norm, the economic stability in the country was very fragile and lacking security. The structural aspect of the economy was out of balance, with high unemployment rates, low income rate of the population, high differentiation of income, consumption and assets, growing crime rates and decreasing health and demographic indicators. These threatening economic security indicators have been given little attention in Lithuania and have now disappeared from the economic policy scene altogether.

Therefore, in preparing this monograph, the aim of the authors was to show that when attempting to measure the effectiveness of economic policy

[120] Rakauskienė O. G. The State Economic Policy. Vilnius: Mykolas Romeris University, 2006, p. 132-133.

and the actual economic performance of a country, it is necessary to refer to an altogether different system of indicators, i.e., those reflecting the well-being and quality of life of the population; whereas economic policy oriented only towards the growth of GDP and strict compliance with the Maastricht criteria reflects the limitations and hopelessness of such attempts.

2. The aforementioned ideas are closely related to the principal provisions of the EU strategic documents (Lisbon Strategy, EU social and economic cohesion policy documents, Europe 2020 Strategy), whose meaning reflects the idea that a country can achieve and sustain economic success only in the presence of a solid social foundation. Social and economic cohesion is the key EU economic development priority intended for reducing social and economic disparities among people, social groups, branches of economy, small and large enterprises, urban and rural areas, EU regions and Member States. Membership of the EU has made Lithuania perceive in essence not just formally the fundamental role of an individual and human resources in economy, which is evidenced by EU economic policy and strategically important documents adopted in Lithuania.

Considering the European economic model, which Lithuania strives to implement, a country must create and develop a competitive economy also ensuring the well-being of its society. The country's competitiveness is determined not only by the efforts of all the sectors of economy, business enterprises and the state to seek profit and economic growth, but also by the ability to ensure the quality of life of individual groups of Lithuanian society.

After accession to the EU in 2004, Lithuania accepted and approved all the key strategic EU documents, including the Lisbon Strategy, the New Strategy for Social Cohesion, the Strategy for the Use of EU Structural Funds for 2007-2013, the Europe 2020 Strategy, however, in the actual economic life Lithuania lacks a clear position in which direction its economy is heading. The country attempts to simultaneously move in two opposite directions. Despite declaring in its strategic documents the aspiration to achieve the European welfare model, in fact, the American monetary model is implemented in Lithuania, which distances Lithuania from the common EU objectives. The economic policy in Lithuania is not oriented towards the social factor which was given little attention throughout the whole market reform period. Macroeconomic tasks, namely balancing the state finances and curbing inflation, are considered a priority.

Economic research carried out in Lithuania, unlike modern trends of contemporary economic theory, is more oriented towards ensuring rapid economic growth and macroeconomic stability, development of banking services and busi-

ness and pursuit of profit, while the socio-economic development, well-being and quality of life of individuals was not adequately researched in the period of formation of market economy and does not receive adequate attention particularly at present. The well-being of the population has never been a priority research area in Lithuania. It could partly be explained by the fact that at the beginning of market reforms the results in this area were quite poor and modest, and the issues relating to the well-being and quality of life seemed to be of minor importance. Despite such an approach, Lithuanian scientists have always been concerned with these issues and have contributed significantly to research in the area (J. Aidukaitė, A. Bitinas, L. Dromantienė, P. Gylys, A. Guogis, B. Gruževskis, R. Lazutka, V. Kanopienė, S. Mikulionienė, O. G. Rakauskienė, A. Šileika, L. Žalimienė).

Twenty years after the re-establishment of Lithuania's independence, a functioning market economy was created in the country, possessing all the characteristic institutional elements. Lithuania became a member of the EU, WTO and NATO. All these important events substantially changed the level and quality of life of the population, thus creating a more solid base for discussion and analysis of the area.

However, the main reason for such a non-priority secondary approach to the quality of life is the fact that the holistic approach is not popular in Lithuania, contrary to the concept of the EU economic integration and cohesion and contrary to the economic policy pursued by the other EU Member States. The current overwhelming trend in the world is an individual paradigm, very clearly reflected in the monetary economic model (USA, Canada and Great Britain), in which the economy is identified with the market and its purpose is to pursue profit. Such a paradigm inadmissibly simplifies the perception of economy. It can be added that in Lithuania it is often taken even further with an absurd approach in which national economic interests are essentially identified with the interests of the financial (banking) sector or, at best, with the objectives of monetary and fiscal policy. Hence, the subsequent popularity of our officially recognised economists who, as a rule, are bankers.

The authors of this monograph are supporters of the holistic paradigm. According to Professor P. Gylys[121], the holistic paradigm allows for showing that economy is related not only to material but also biological and social dimensions of existence of humankind. Economy provides people with not only material goods but also intangible goods created by families, healthcare, politi-

[121] Gylys P. Economy, Anti-economy and Globalisation. Vilnius: Vilnius University Publishing House, 2008, p. 53, 62.

cal and ecological institutions. Holism treats economy as a multi-stage hierarchical system covering the family, household and the state's economy. One of the concepts of the holistic approach is the concept of a 'gross national happiness' with the following key factors: fair and sustainable socio-economic development, protection of cultural heritage, nurturing and good and effective management of the natural environment.

3. Another circumstance which prompted this monograph was the fact that the issues of quality of life in Lithuania are most often analysed from the perspective of social science and social policy, theoretically and practically separating them from economy, in particular macroeconomy. One of the goals of the authors of the present monograph is to show that the quality of life parameters of the population have an enormous influence on the country's economy, macroeconomic indicators and state budget revenue, whereas ignoring those parameters brings the country's economy out of balance, leaves the issue of the state budget deficit unresolved and may even lead to the economic collapse.

One of the key statements made by the authors is the **significance of a human being to the economy**. The role of the human factor[122] is currently growing stronger worldwide, determining by two-thirds the economic growth when creating knowledge society. Despite some 'official' foreign and Lithuanian economists admiring the ideas of economic growth and strict monetary and fiscal policy (the main objective being reduction of inflation and budget deficit), a paradigm was formulated at the end of the 20th century, the main idea of which was that the growth of production volumes (GDP) is merely a factor or condition of economic development, the priority objective being the life of a person itself.

Undoubtedly, economy broadens the opportunities of a person in the process of life activities, however, people are not solely the means of production and business development, and a person is valued not merely because he can create goods and services, seeking to satisfy the needs of society. Each person per se is priceless. And before the society understands that people are the main asset of the country and there can be no higher priority than its residents and its citizens, the aspiration to increase GDP and reduce inflation and budget deficit will put the ultimate strategic objectives of the country in the shade.

Unfortunately, Lithuania's conception of human resources has lost its importance as a priority issue, despite being actively promoted in strategic docu-

[122] Keeley B. Human Capital How What You Know Shapes Your Life. Paris: OECD, 2008; Бочкарева В. К., Войтенкова Г. Ф., Волкова Г. Н.et al. edited by Римашевская Н. М. Сбережение народа. Институт социально-экономических проблем народонаселени РАН, Москва: Наука, 2007.

ments harmonised with the EU provisions. **The underestimation of human resources is currently one of the major problems of Lithuania's economy**. New attempts have been made recently to reduce state budget expenditure, increase tax rates, introduce new taxes and reduce corruption with a view to increasing state budget revenue. However, the problem remains unresolved and is deepening, which proves the fact that the roots of the problem lie in the misleading concept of economic development.

The human parameter of the science of economics is the most important. The wellbeing of population should be the ultimate criterion for the evaluation of activities of public institutions, with the principles of equality, justice and humanity being the norm in interpersonal relations. The traditional macroeconomic provisions are unilateral and limited. Besides a macro level, there are mega-, mezzo-, mini- and micro levels in today's economics, and even nanoeconomics. An individual and a family are at its core. A human being is both the object and subject of scientific research who himself functions within the economy. The material and spiritual factors of life of a human being should become the target function of forecasts of the state budget and economic development of the country.

Under the current economic policy in Lithuania, the state cannot offer any alternatives for supplementing the state budget revenue other than reducing expenditure and increasing taxes. However, as indicated by the actual situation in the country, such measures lead to a deadlock. The problem of the budget revenue deficit reflects deep systemic problems in the Lithuanian economy – the destruction of the public sector (which, in turn, affects the decline of the private sector), ineffectiveness of the pursued economic policy, people fleeing the country on a mass scale, high unemployment rates and the decline of the well-being of the population. Thus, the problem cannot be solved by applying fragmented accounting measures, namely the reduction of expenditure and increase of taxation. With a view to creating a new strategy for Lithuania's progress and its development scenarios, it is necessary to stop relying on abstract indicators, such as GDP growth rates and normative macro-financial indicators (the Maastricht criteria), and to start paying attention to the quality of life indicators of the population, which reflect the real economic performance and show ineffectiveness of the economic policy. Having regard to that, it is first of all expedient to analyse the system of quality of life indicators, to be familiar with the situation and problems in this area and to make forecasts of the future development tendencies. The state has to know what it strives to achieve and what objectives are more important to it – whether to reduce inflation and budget deficit at any cost, undermining the country's economic foundations, or

whether to create conditions for improvement of the quality of life of the population, to prevent people from fleeing the country like from a ship in distress.

As indicated by global experience, to create a basis for improving the quality of life of the population, it is first of all necessary to develop a knowledge society, promote research, new technologies and innovation. In a society where supermarkets have replaced fundamental education and commercial tasks have taken place of professional training and development in the education system, this aim is hardly achievable. Investment in research is necessary to solve this issue. First of all, researchers and professionals with high-level qualifications who are capable of working in a professional manner have to be trained. There have to be schools and courses of theoretical science, to give young people a choice of education and training establishments and the 'direction in life'. Secondly, advisors on Lithuania's economic policy in this context should not be representatives of big businesses and oligarchs, who lobby for their own interests, but scientists, who should rely on the results of research and professional solutions of economic problems offered independently of the political conjuncture.

The second statement made by the authors is that **Lithuania's pursuit of macroeconomic stability indicators is impeded by unjustified distribution and polarisation of income of the population and social and economic inequality**. It is obvious that growing polarisation of society, where there is no middle class or it is very small, is a particular cause of crisis in Lithuania and requires attention from the state, as it promotes social tension and cataclysms in society, such as social threats and emigration and may hinder the development of the economy at large.

Global experience points to the fact that income inequality (decile coefficient Kd=10) threatens the macroeconomic stability of the country. Today this limit has been overstepped in Lithuania. Excessive distribution of income in Lithuania (with the decile coefficient of income distribution being Kd = 12 - 14) is one of the country's most urgent problems and not a single long-term strategy and medium-term programme can be implemented without first resolving the problem. Lithuania should implement the European economic model of well-being which, based on the best global practice but also taking account of Lithuanian history and national mentality, and its natural, social and economic conditions, peculiarities and specific features, would not only allow for stabilisation of the economy at present but would also allow for getting back on track to rapid and long-term economic growth.

The third highlight of the book is **one of the main reasons of economic recession in Lithuania, which is the unprecedented decline in cultural, mor-**

al and ethical values. The absolute propaganda of the material and financial aspect in the official economic doctrine of the 20th-21st centuries prompted not only social and economic inequality but also clear tendencies of decline in cultural, moral and ethical and spiritual values. It became evident that the models of absolutisation of large private capital and radical attempts to abandon market regulation were contrary to the concepts of social justice, equality and democracy and destroyed traditional ethics and morality, turning an individual into a slave to money and disregarding his personality and personal freedom.

The diffusion or dispersion of the accepted moral norms is gradually vanishing from public consciousness and the line between the good and evil disappears. Individual pragmatism, cynicism and focus solely on self-benefit are becoming more widespread. The cult of brutality and violence is growing among the youth and aggression is viewed as a value which numbs the feelings of compassion and humanity. Psychologists, sociologists and church representatives all claim that the negative moral and ethical principles are constantly growing stronger in all the layers of society. That influences the behaviour of society at large and behaviour in the family. The main cause of depression, alcoholism, drug addiction, criminality and suicides in Lithuania is the spiritual void, the loss of the meaning of life and obscure moral and ethical values. This is the price for consumer ideology, the cult of material success, the lack of spirituality and loss of ideals.

Culture is an economic concept which stands for the quality in general as well as for the quality of human resources. Culture nurtures the spiritual immunity. Business today is at war with the real culture, turning it into the entertainment industry. Morality is an essential regulatory criterion in economics and politics which materialises in culture. Attention should be paid to the permanent cultural values in Lithuania. Lithuania faces one of the essential tasks to restore a full-fledged culture, with not only material but also spiritual values. It is only by following this path that the country can tackle corruption, improve the level of ethics among civil servants and business ethics and at the same time improve the effectiveness of the economic policy.

The ideas raised by the authors are also reflected in the structure of the monograph. The first part of the work is dedicated to the theoretical and methodological basics of the quality of life of the population. It analyses the circumstances of the quality of life of Lithuania's population – the EU concept of economic and social cohesion and its implementation in Lithuania in the context of global crisis, the priority of Lithuania's macroeconomic indicators in the economic policy and ineffective results of such an attitude. This part presents

the concept of the quality of life of the population, discussing various concepts of quality of life, different aspects of well-being. The authors present their own approach and a systemic concept of the quality of life, analysing and offering an international comparison of various synthetic quality of life indicators for the purpose of placing Lithuania in a global context.

The second part is dedicated to the analysis of particular changes in the quality of life of the Lithuanian population in 1990-2011, highlighting the analysis of the level of life of the population, i.e., the tendencies and structure of material well-being and demographic characteristics and health of the population; gender equality is an important indicator of the quality of life of a human being and the country.

The third part, being the last one, concentrates on examining the non-economic factors of economics which are beyond the limits of the usual perception of economics, but yet influence it strongly, just like the development of the country at large. The stress is put on the sphere of ideological, moral and ethical as well as spiritual life of the population, the influence of culture and the mass media and social justice as well as social inequality on the economy. Lastly, the role of the Lithuanian elite in development of the economy is discussed.

The conclusion made by the authors states that the quality of life of the population is the most important and fundamental indicator of effectiveness of the economic policy of the state. Therefore, it is expedient to address the issues of change in the well-being and quality of life of the Lithuanian population during the period of market economy to identify the achievements and main problems in the area, their possible solutions and prospects for the future.

Authors realise that not all of their ideas will be acceptable to the reader and some of them may be challenged and criticised. However, this is normal in the search for answers to newly arising questions.

On the basis of the European economic model, which Lithuania seeks to implement, a country must create and develop a competitive economy also ensuring the well-being of the population. The country's competitiveness is determined not only by the effort of all economic sectors, enterprises and the state to seek growth of profit and the economy, but also the ability to ensure the quality of life for specific social groups of the Lithuanian population.

The research conducted in Lithuania in the field of economy is focused on the securing of a fast economic growth, macroeconomic stability, achievement of the development and profitability of the banking and business sectors, whereas research of the social and economic development, the well-being and quality of life of the population was not given sufficient attention during

the period of formation of the market economy. The well-being of life of the population was not a priority object of research in Lithuania. In part, this may be accounted for by the fact that at the beginning of market reforms, results in this field were modest, and the issues of the well-being and quality of life were just emerging, hence it seemed that no palpable object of research existed. However, almost two decades since the re-establishment of the Independence, a functioning market economy has been created in Lithuania with all the institutional foundations typical of it, Lithuania has acceded to the EU, has joined the WTO and NATO. All these events of importance to the country have essentially changed the standard and quality of life of the population, which has in turn laid down a ground for discussing and analysing this field.

The **quality of life of the population may be claimed to be the most important and the main indicator of the efficiency of economic policy of government.** Therefore, it is expedient to answer the questions of what constitutes the essence and content of the quality of life of the population, what is Lithuania's ranking according to indicators of the quality of life among other world countries.

1. Conception of the Quality of Life of the Population

Under conditions of the market economy, it is of importance to identify two elements in such a continually changing field as the well-being of the population. On the one hand, there are the social and economic relations which are established countrywide, namely, the living conditions of the population, the standard of living, the way of living, the quality of life; on the other, there is the social and economic situation of the population, namely, the current condition of social groups, families, sexes, individuals.

In this context of highly complex scientific research of the economic behaviour of an individual and society, a matter of considerable importance is the concepts employed, which are not firmly established yet in the Lithuanian terminology and are interpreted in a varied and different manner also in other countries: the standard of living, the way of living and style of life, the quality of life, the quality of human resources. All these concepts reflect elements of the well-being of life, however they are not identical.

The **standard of living** means the totality of conditions of human activities in the field of consumption which is described by the degree of development of people's needs and the way of satisfying them. The basis for this totality is a variety of a person's needs which are formed and realised in the field of consumption. In this case, a matter of relevance is not only the degree of sat-

isfaction of those needs, but also the manner in which they are satisfied. The standard of living can be claimed to be the totality of material goods and services at the disposal of an individual, a family or a social group.

The **way of living** defines specific forms of human activities in all spheres of public life – the labour market, consumption, human reproduction, governance and politics. The way of living is a specific totality of various activity types (social and economic activity) and forms of separate social groups which is formed under the influence of cultural traditions, ethnic belonging, place of residence, and origin. (In its turn, the **style of life** implies the everyday peculiarities of conduct of social groups which reflect their individual taste, aesthetic, sports and other inclinations and distinguish one people from others.)

The way of living is measured by means of the indicators showing a specific type of activity and take into account the expediency of this activity (the aim and meaningfulness of the activity), its intensity and direction (interests). The basis of the way of living is clearly people's needs.

In foreign countries in the 1960s, the **conception of the quality of life**[123] was formed while attempting to determine the link between traditional material interests and newly arising needs and economic opportunities**.**

The **quality of life** (QOL) is a concept describing the essential living conditions of the population which define the degree of each person's human dig-

[123] Fullness of life and human happiness were discussed in works of Greek philosophers, including Aristotle (384–322 BC). In the course of development of society, the notion of life and its quality have always been a topical issue for writers and philosophers. At the beginning of the 20th century, the term of the quality of life was mentioned by A.C. Pigou in a book on economy and well-being. This new concept was not welcomed with much interest by the scientific community and was most frequently used as a notion/ not requiring explanation.
The development of a scientific approach towards the quality of life may be considered to have begun with the study "Having, loving, being. About welfare in the North" as conducted by sociologist Allard E. (1978). At that time, the general influence of objective and subjective circumstances on the well-being of human life was mentioned for the first time.
The Quality-of-Life Index was proposed in 1970 by M.D. Moris. Contrary to the previously prevailing principle to measure the well-being of the population solely by a country's economic well-being, the index of M. D. Moris covered the infant mortality rate per 1000 of live births, the average life expectancy at birth, adult literacy rate.
In the mid 1970s, sociologists of the University of Michigan conducted surveys of the quality of life of the population by analysing the influence of such areas as education, health, family, personal life, work, environment and material conditions on people's well-being. Satisfaction and happiness were the key criteria of assessment of the quality of a person's life.

nity and personal freedom. The quality of life is not identical to the standard of living, because various income and consumption indicators constitute just one of a number of elements of the quality of life.

If the standard of living is the degree and manner of satisfaction of material needs, the quality of life is satisfaction of not only economic needs, but also non-economic ones, which include health condition, personal security, culture, level of education. Therefore, the quality of life is a much wider concept than the standard of living.

The quality of life is understood as the degree of well-being felt both individually and publicly. The understanding of the well-being of life covers two areas: physical and psychological. The physical element comprises the key needs of a human organism: survival and protection against environmental factors; the psychological element comprises a person's positive or negative emotional condition.

B.K. Haas has formulated a peculiar definition of the quality of life: "Quality of life is a multidimensional evaluation of an individual's current life circumstances in the context of the culture in which they live and the values they hold".

The World Health Organisation has offered the following definition of the quality of life: "The quality of life is an individual's perception of his/her position in life in the context of the culture and value systems in which he/she lives, and in relation to his/her goals, expectations, standards and concerns. It is a broad-ranging concept, incorporating in a complex way the person's physical health, psychological state, level of independence, social relationships, and their relationship to salient features of their environment".

Therefore, a generalisation of these concepts enables to claim that understanding of the quality of life, first and foremost, stresses the subjective sense of well-being covering physical, psychological, social and spiritual levels and, secondly, underlines culture and the system of values as a point of departure helping everyone to develop awareness of and, on the basis of this awareness, to evaluate one's own level of the well-being of life. This is of utmost importance, though all these definitions are nonetheless limited and do not reflect a highly significant economic element. Indeed, the quality of life is a concept of economics, sociology and political science covering a person's spiritual (emotional), social and physical well-being, i.e., environmental, working conditions, social security, public transportation, health care, vocational training and other elements. The concept of the quality of life contradicts super profits of monopolies and thoughtless accumulation. It also serves as a basis for the conception of sustainable development. However, one must acknowledge that there currently exists no single notion of the quality of life that would be accepted worldwide.

On the basis of research of various authors and the attempts to define the essence and content of the quality of life, the authors propose a generalised complex understanding of the quality of life.

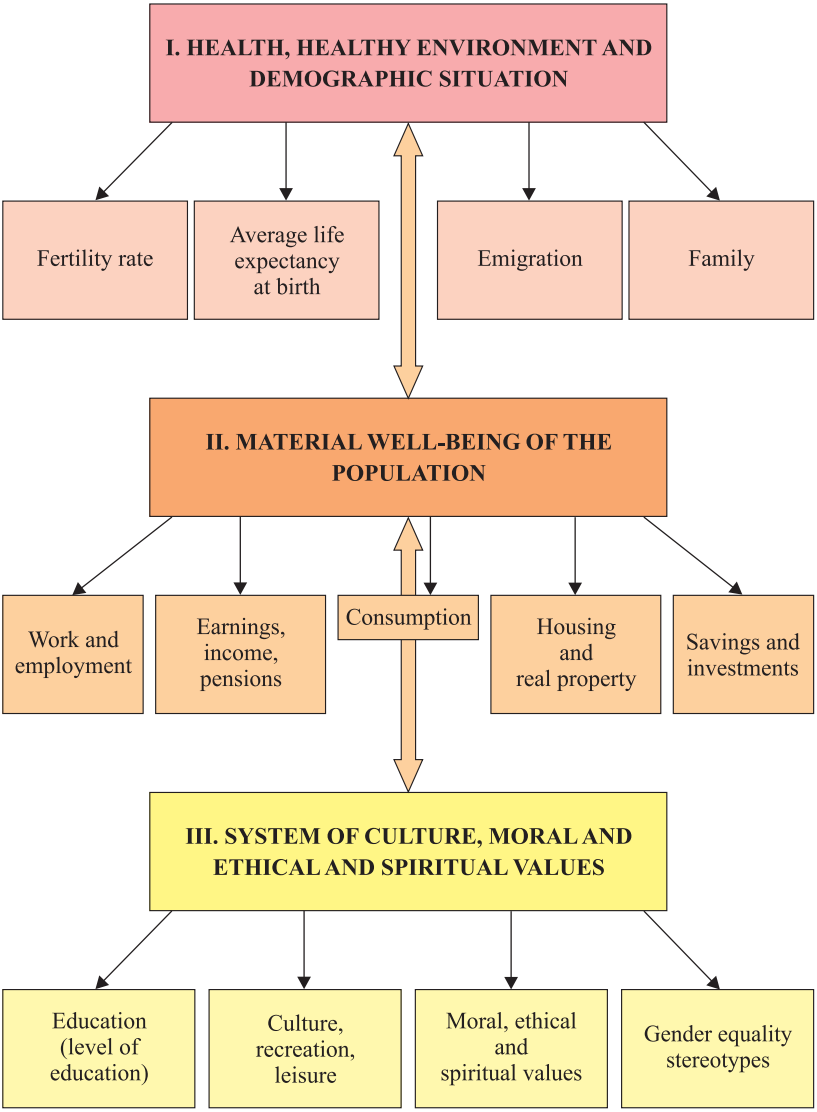

Figure 1. **Systemic concept of the quality of life**

• **The quality of life is a concept which reflects the degree of satisfaction of demographic and health as well as healthy environment, material, cultural and spiritual needs, which is measured at the macrolevel (country-wide) and the microlevel (from a specific individual's perspective).**

• The authors of this article underline that an analysis of the quality of life of the population must take into consideration a **person's need to realise his creative abilities, his potential and to express himself.**

• We would also like to stress our understanding of the quality of life, which differs from a widely spread consumer approach based on the model of a person as a universal consumer. **A person is not only a consumer of goods and services, but also a creator, not only of those goods and services, but also of his own life and personality.**

• The authors offer a **systemic concept of the quality of life.** The quality of life of the population is an integrated notion which describes, in a comprehensive manner, the health and ecological, economic and material as well as spiritual development of society.

The notion of the quality of life is particularly broad and all-inclusive and it is difficult to define it not only by some single indicator, but also by a system of indicators. The more intensive are the processes of internationalisation and globalisation, the more complicated this notion is becoming. Each person can give his own meaningful shade to the concept of the quality of life, though in science the quality of life is a concept expressed in and measured by specific indicators and relating to the well-being of the population in a specific country. In order to evaluate the status of the quality of life of the population, one of the principal tasks is to create a system of indicators of the quality of life.

The instruments of improvement of the quality of life comprise, first and foremost, consumption resources (consumption share of GDP), also accessibility to consumer goods (commodities and services) according to separate groups of the population (social groups, females and males, etc.), population health and environment protection. These are the key indicators of the quality of life.

Based on the systemic concept of the quality of life as presented by the authors, it becomes possible to evaluate and measure the quality of life through creation and use of a system of indicators of the quality of life. The body of the indicators of the quality of life consists of three main groups.

The first group of indicators of the quality of life covers a person's health indicators and demographics, namely, the average life expectancy, birth and mortality rates, population reproduction indicators (fertility rates, number of children), marital status, extent of emigration of the population. It may also include additional indicators such as sickness rates, indicators of disability, family stability, number of marriages, etc.

The second group of indicators of the quality of life includes indicators of the standard of living of the population. Consumption resources, as the result of production, are the goods and services intended for consumption, they are the source of the well-being of life consisting of a consumption share of GDP (70-90 per cent of GDP). The level and structure of real consumption are determined by the degree of affordability of goods and services for separate social groups and strata of society, which in turn depends on the earnings and level of income of the population, on income differentiation (distribution), also on savings, real property, etc.

The quality of life as the field of human activity which is associated with satisfaction of material and spiritual needs depends on the level of development and growth of a country's economy and also has its own impact on economic development by providing impetus for the economic growth.

The third element showing the quality of life is the system of indicators of education, culture, moral and spiritual values.

Culture is among the main concepts not only of society (sociology), but also of economics. Culture is understood worldwide as an economic notion. No morality can exist without culture. A poor morality determines a "poor", that is, inefficient, economy. Firstly, an educated, highly-cultured and highly-professional person possesses at his disposal qualitative "unpalpable" resources, such as knowledge, competence, intellect, expertise, high-level spiritual and moral values, which are more important in a knowledge-based economy than material resources; secondly, such a person also creates a high-quality product (e.g., innovations), ensures a better work productivity, makes a larger contribution to GDP and creates a higher quality of life.

A society's culture covers two types of elements – non-material, such as convictions, ideas and values, which constitute the content of a culture, and material, that is, objects or technologies, which materialise this cultural content. The basis of all cultures is made up of the ideas defining what is of importance for a society, what is valuable and desirable. These ideas are the values

which provide a meaning and direction to people: "In which direction to live", "What is the meaning of life".

It is particularly difficult to express the third element of the quality of life by means of quantitative indicators, however, it is partially possible to accomplish this with the help of the material element of culture.

The authors would like to stress that when analysing the quality of life of the population, one may not ignore another element of high relevance, namely, **gender equality**.

Much attention has recently been paid in the European Union Member States to gender equality, which is recognised as one of the most effective means of raising the quality of life of the population. An analysis from the gender perspective helps, on the one hand, to improve the efficiency of distribution of a state's expenditure and to achieve better macroeconomic results and, on the other, allows to meet the needs of specific groups of society in a better way, to improve the quality of their life. Incorporation of the gender element and instruments of implementation of gender equality are the new methods and innovative social technologies which are widely used worldwide and within the European Union to raise the quality of life and are actively applied also in Lithuania.

Gender equality is a horizontal priority found all areas of economic, social and political life and, respectively in the concept presented by the authors, in health and demographic processes and influencing the standard of living of the population. As research of the gender element conducted over the past decade shows, a system of culture, moral and ethical as well as spiritual values is closely linked with the gender stereotypes which are adhered to in society.

Nowadays the approach to gender problems is becoming an indicator of an individual's and the whole country's well-being, culture and civilisation.

Such a concept of the quality of life and systemic approach allow to formulate two principles of evaluation of the quality of life of the population. The first of them implies that the quality of life is analysed at the macro-level, which reflects the use of macroeconomic indicators, and the second principle stands for a differentiated (micro-level) approach, which points out differences in the quality of life of various social groups according to sex, the level of income, education and culture. A differentiated approach means that the quality of life is considered not only as a totality taking into consideration some average unidentified object, but also according to specific groups of people, stratas, males and females. Therefore, use must be made respectively of integrated indicators

(of a country as a whole) and differentiated indicators (according to individuals, families, social groups).

Moreover, the quality of life is evaluated at two levels. Firstly, the quality of life is defined according to certain objective criteria (population health, quality of environment and the economic development protecting natural resources, the quality of housing and the food products consumed). On the other hand, the greatest impact when evaluating the quality of life is exercised by each person's subjective opinion. Therefore, the quality of life is also defined as a subjective measure of evaluation of each person's life covering physical and mental health, social and spiritual factors, level of independence, and relation to the environment.

2. Comparison of International Indicators of the Quality of Life

One of the integrated indicators of the quality of life is considered to be the **Human Development Index** (*HDI*), which has been used by the United Nations since 1990. The constituent parts of the index are as follows:

- average life expectancy at birth of the population, which describes population health;
- level of education, which covers literacy rates and the gross enrolment ratio in education;
- material well-being, which is measured by GDP per capita according to the purchasing power parity.

In 1995, Lithuania's Human Development Index was 0.796, in 2001 – 0.803, whereas in 2006 it increased considerably and amounted to 0.869. Lithuania is among the countries characterised by a medium Human Development Index (in 2001, Lithuania ranked 47th out of 162 countries, in 2005 the country ranked 39th out of 177 world countries, and in 2006 and 2007 – 43rd[124]).

This index is more suitable for international comparisons, however additional indicators are introduced in order to enable a more accurate determination of quality indicators of human development: the Gender-related Development Index, the Gender Empowerement Measure, the Human Poverty Index, etc.

According to the Human Development Index, Iceland ranks first worldwide, with high rankings held by Norway, Canada, Australia, etc. Lithuania, along with Estonia and Latvia, is among the countries with a high Human Development Index (*Table 1*).

[124] Human Development Report 2007/8. UNDP, 2008: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2007-8/

Table 1

Lithuania's Human Development Index in 2006, as compared with other countries

Human Development Index (*HDI*)	**Average life expectancy at birth (*years*)**	**Literacy rate (*% of the population aged 15 years and over*)**	**Enrolment ratio in education (%)**	**GDP per capita according to PPP ($)**
1. Iceland (0.986)	1. Japan (82.4)	1. Georgia (100)	1. Australia (114.2)	1. Luxembourg (77.089)
41. Slovakia (0.872)	69. China (72.7)	4. Latvia (99.8)	19. Slovenia (92.8)	45. Antigua and Barbuda (17.642)
42. Estonia (0.871)	70. Antigua and Barbuda (72.7)	5. Belarus (99.7)	20. USA (92.4)	46. Barbados (17.497)
43. Lithuania (0.869)	**71. Lithuania (72.7)**	**6. Lithuania (99.7)**	**21. Lithuania (92.3)**	**47. Lithuania (15.739)**
44. Latvia (0.863)	73. Mauricius (72.6)	7. Ukraine (99.7)	22. Italy (91.8)	48. Latvia (15.389)
45. Croatia (0.862)	73. Columbia (72.5)	8. Slovenia (99.7)	23. Kazakhstan (91.8)	49. Seychelles (15.105)
179. Sierra Leone (0.329)	179. Swaziland (40.2)	147. Mali (22.9)	179. Djibouti (25.5)	178. Congo (2.81)

Source: Human Development Report, 2008. http://hdrstats.undp.org/2008

The Gender-related Development Index (*GDI*) covers the indicators of a long and healthy life, access to knowledge and standard of living from the gender perspective. The Gender-related Development Index measures a country's achievements in the field of gender equality. It corresponds to the Human Development Index (HDI), however it takes into consideration the indicators of the average life expectancy of females and males, literacy rate and standard of living.

In 2006, Lithuania's Gender-related Development Index was equal to 0.868 and made up as much as 99.9% of the value of the Human Development Index (0.869) (*Table 2*). Out of 157 countries, only two countries rank higher than Lithuania, namely, Sweden and Romania. With respect to other indicators of human development from the gender perspective, Lithuania also ranks high.

Table 2

Comparison between the Gender-related Development Index and the Human Development Index to measure gender inequality

Gender-related Development Index (GDI), % of the Human Development Index (HDI)	**Average life expectancy at birth (*% of females, as compared with the life expectancy of males*)**	**Literacy rate (*% of females to males, population aged 15 years and over*)**	**Standard of living (*% of females to males*)**
1. Sweden (99.9)	1. Russia (123.1)	1. Lesoto (122.5)	1. United Arab Emirates (120.2)
2. Romania (99.9)	4. Kazakhstan (117.8)	17. Argentina (100.1)	9. Iceland (113.4)
3. Lithuania (99.9)	5. Estonia (116.9)	18. Estonia (100)	10 Uruguay (112.6)
4. Vanuatu (99.9)	**6. Lithuania (116.5)**	**19. Lithuania (100)**	**11. Lithuania (111.9)**
5. Commonwealth of the Bahamas (99.9)	7. Latvia (115.9)	20. Quatar (100)	12. Slovenia (111.9)
6. Kenia (99.9)	8. Thailand (113.9)	21. Latvia (100)	13. Barbados (111.7)
157. Palestine (92.8)	157. Nigeria (96.9)	135. Chad (31.3)	157. Chad (60.4)

Source: Human Development Report 2007/8. UNDP, 2008: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2007-8/

The Gender Empowerment Measure (*GEM*) shows the degree of active participation of females in economic and political life. This integrated indicator expresses such parametres as the number of the parliamentary seats held by women, their participation in a country's governance; females' income earned, the economic independence of women. In comparison to the Gender-related Development Index, the Gender Empowerement Measure shows inequality in the field of choices and opportunities.

According to this indicator (0,614), Lithuania ranks 42nd among 108 countries.

Future UN reports will focus on the measurement and expansion of a person's choices, which consist of possibilities of a long and health life, access to knowledge and raising of the standard of living. It is these elements that will be reflected in the 2010 UN Human Development Report.

The civilised world is currently shifting towards more specific measurements of the quality of life. The governments of a number of countries already measure the quality of life and consider its improvement as their goal. The

index used for measuring the quality of life comprises a totality of the indicators taking into consideration elements of the living, economic, social and cultural as well as political environment, health care, education, transportation and public sector services, supply of goods and services, natural conditions and recreation.

Measurements of the quality of life have been carried out by the *Economist Intelligence Unit*[125], which calculated the **Quality-of-Life Index** by means of a unique methodology, i.e., by employing subjective surveys of life-satisfaction of the population and aiming at identifying in various countries the factors which determine the quality of life. A group of scientists at the University of Vermont (USA) has created an integrated indicator of the quality of life, according to which the quality of life is defined by nine key parameters of human needs. This indicator is a combination of these nine parametres, each of which is evaluated in proportion to their subjective significance.

Based on a variety of sources, in 2005 the Quality-of-Life Iindex was calculated in 111 countries. The indicator consists of the following factors of the quality of life:

1. **Health:** average life expectancy at birth (in years). (Source: *US Census Bureau*).
2. **Family life:** number of divorces (per 1 000 population) is converted into an index ranging from 1 (the smallest number of divorces) up to 5 (the largest). (Source: the *UN; Euromonitor)*.
3. **Participation in community life:** the index selected is either 1, if membership of trade units is popular in a country, frequent church attendance is characteristic of the country, etc., or 0 in the opposite case. (Source: *World Values Survey)*.
4. **Material well-being:** GDP per person, access to clean water. (Source: *Economist Intelligence Unit*).
5. **Political stability and security**. (Source: *Economist Intelligence Unit)*.
6. **Climate and geography:** the latitude at which a country is located, because it determines a warmer or colder climate. (Source: *CIA World Factbook*).
7. **Job security:** unemployment rate (%). (Source: *Economist Intelligence Unit)*.

[125] A research and advisory division of Great Britain's publication on topical economic issues "The Economist", established in 1946.

8. **Political freedom:** the average index of political and civic liberties. The scale ranges from 1 (completely free) up to 7 (unfree). (Source: *Freedom House)*.
9. **Gender equality:** the ratio of average earning of females and males is measured. (Source: the *UNDP Human Development Report*).

According to this methodology of measuring the quality of life, Lithuania is 63rd out of 111 countries, surpassing Latvia (66) and Estonia (68).

The international consulting company *Mercer Human Research*, which has measured the quality of life for a number of years, established that in 2006, according to 39 criteria Zurich in Switzerland was the best city among 350 cities of the world from the perspective of the quality of life, while the worst was Bagdad.

According to the quality of life, Vilnius ranked 82nd worldwide. This is a higher rating as compared with its regional neighbours – Warsaw (85), Tallinn (89) and Riga (92). The quality of life in Lithuania is growing annually – as compared with 2005, the country has gone up by 4 steps of the scale[126].

According to the level of the quality of life, Lithuania ranks 19th among the European Union Member States. Lithuania's level of the quality of life is higher than that of its neighbours Poland (20), Estonia (21) and Latvia (23).

Therefore, international comparisons of the quality of life reveal that Lithuania has a sufficiently high ranking among countries across the world – Lithuania is included in the first one third of the countries according to the Human Development Index. Our countries is distinguished by a particularly high literacy rate of the population, enrolment ratio in education and an excellent Gender-related Development Index. However, according to a more detailed characterisation of the quality of life – the Quality-of-Life Index – Lithuania is still below the medium level.

The concept of the quality of life of the population and its systemic concept (which means a possibility to measure this complex phenomenon and analyse on the basis of measurements) allow to shape for the future the outline of an efficient programme which would be focused on the overcoming of negative tendencies and positive transformation of the content of the quality of life of the country's population. The national idea of the country should be consolidation of the nation's intellectual potential, raising of the quality of human resources and the quality of life (rather than "Lithuania – the Brave Country").

[126] Kaveckas D. Ką mums reiškia gyvenimo kokybė? (2007.08.28): http://www.m2invest.lt/lt.php/izvalgos?id=23

3. General Tendencies of Development of the Quality of Life of the Population of Lithuania

As changes in the main indicators describing the quality of life over 2000-2008 show, Lithuania has achieved good results in the field of the well-being of life upon accession to the EU: GDP was rapidly growing, employment rates conformed to requirements of the Lisbon strategy, earnings, income and savings of the population were increasing, the loan volume was growing due to acceptable interest rates, increase in consumption and provision with housing, vehicles and personal computers was impressive, growth of consumption prices conformed to (and following accession to the EU slightly exceeded) the Maastricht criterion.

However, in the context of the 2008 global crisis a breakdown occurred in the favourable tendencies of indicators of the quality of life: the country began to face the threat of growing unemployment, a decrease in earnings and income of the population, and also the danger of a fall in the level of consumption, which has a negative impact also on the prospects for the period of 2009-2011.

A system of the indicators describing the quality of life has permitted a complex determination of changes in the well-being and quality of life of the Lithuanian population during the period of functioning of the market and identification of the key positive and negative factors which influenced the quality of life of the population in 2000-2008.

The positive factors which have recently particularly promoted the growth of the quality of life of the Lithuanian population are the following:

- rapid economic growth;
- increasing employment and decreasing unemployment rates;
- fast growth of earnings and income of the population;
- fast growth of savings of the population and bank loans;
- increase of consumption;
- development of the real property market – housing construction, fast growth of construction of private houses.

The quality of life of the population in Lithuania has been negatively influenced by:

- worsening demographics and the growing extent of emigration;
- worsening indicators of population health;
- models of hypertrophied consumer behaviour and a decline of culture, moral and ethical as well as spiritual values.

Enrichment of the population (growing earnings, savings and consumption) does not necessarily guarantee the growth of the quality of life. It is possible to claim that opposite processes are taking place: **material well-being is growing at the expense of the quality of life** owing to a person's huge effort while working under the conditions of fierce competition and frequently even at several workplaces (which is still forbidded by our laws) as well as overtime at the expense of health. On the one hand, immense work effort in our poor country is simply a necessity, the only condition of earning and surviving, though, on the other, when material well-being and money become the sole goal prevailing over personality development, family values, and such a massive effort is directed solely towards profit making, a person's personality is being destroyed, which results in a detrimental impact also on the country's economy.

The negative tendencies of demographics are also a consequence of poor-quality life. Intensive work to achieve material well-being means that no time is left for rest, less care is taken of health, family creation is no longer a fundamental value. A typical form of passtime is frequently "heavy weekend drinking". Young people are searching for a full life abroad, which aggravates the ageing of the country's population and the relative mortality, because it is those who are the strongest and most capable of initiative-taking that emigrate. In this case, a different problem arises, namely, a disintegrating family stability, because people become separated from their children, other family members.

Irrespective of the growth of all macroeconomic indicators, demographics fail to improve: the average life expectancy of males has shortened by as much as 2.7 years in 2007 since 2000, when it was the longest, that of females – by 0.7 year. Mortality rates are the highest since 1950 (the period when destroyed farms were been restored, the population was exhausted after the war, the required health care was not ensured). Surprisingly, **in Lithuania, as opposed to the common tendency in the majority of countries worldwide, the life expectancy is decreasing in the presence of a rapidly growing economic welfare.**

There are many countries worldwide whose living conditions are considerably worse than those in Lithuania, however there is no deep depression in society to place any of the countries on the first place according to the number of committed suicides. Simply enough, other countries' societies adhere to the norms and principles of morality which may not be violated under any circumstances, they preserve their eternal values.

3.1. Material Well-Being of the Population of Lithuania

Being one of the major macroeconomic indicators, the **Gross Domestic Product** defines the level of economic well-being of a country and enables to evaluate the effectiveness of the economic policy.

During the period of Lithuania's transition to market economy, in the years 1990–1996, a sharp decline in GDP was as high as 44%, in 1995, Lithuania's economy started to slowly recover and continued to grow consistently after the recession caused by the economic crisis in Russia in 1999. Before accessing the EU, Lithuania was among the most dynamically developing countries in Europe and the world: in 2003, the GDP growth rate was 10.2% and in 2007- 8.8%. The GDP growth rate slowed down significantly only at the end of 2008, influenced by the global economic crisis: the GDP was LTL 111.4 billion, and rose by 3.1% compared to 2007. In 2008, the GDP per capita was LTL 33.2 thousand. Compared with other EU Member States based on this indicator, Lithuania is only ahead of Latvia, Poland, Romania and Bulgaria.

Lithuania's integration into the EU has expanded foreign market sales and created preconditions for recovery in foreign trade and growth in foreign investment, which helped to reduce economic and social disparities between Lithuania and more developed EU Members States.

To determine the level of economic development of a country and to make a comparison, the **GDP per capital recalculated on the basis of the Purchasing Power Parity (PPP)** is often used. Before Lithuania's accession to the EU, the country's GDP per capita was one-third of the EU average. In recent years, the indicators have gone up significantly, showing a positive trend, however, a comparative report indicates that Lithuania is still very much lagging behind other EU Member States in terms of GDP per capita in Purchasing Power Standards[127], and is only ahead of Bulgaria, Romania, Poland and Latvia (in 2008, Lithuania's GDP per capita equalled 60.6, compared to the EU27=100, in

[127] Due to price variations in different countries, the differences in purchasing power are assessed before comparing the standards of living. Having established the prices of a comparative and representative basket of goods and services for each country, the amount is expressed not in any national currency or the Euro but in a common artificial currency called the Purchasing Power Standard (PPS). Using the PPS, differences in prices across various countries are assessed and comparing GDP per capita in PPS allows making an unbiased comparison of the standards of living in different countries and drawing parallels between countries with a different level of economic development.

2000, this indicator equalled 39.4).[128] According to foreign experts, the new EU Member States are simultaneously trying to achieve two quite opposite goals – to catch up with the Western neighbours in terms of standards of living and to comply with the criteria for the introduction of the Euro. Lithuania, along with the other Baltic States, is still halfway reaching the average Western European standard of living.

However, the comparison of general economic indicators is not nearly enough to establish the level of well-being of a country and its social achievements. For instance, Mexico surpasses Lithuania in terms of GDP per capita, however, in terms of the majority of social indicators (education, health protection and housing), it falls behind significantly. The standard of living is determined not only by gross income or other economic indicators but also by a country's social security system, a level of education and culture as well as human rights.

The composition of GDP changed. **In 2008, the GDP generated by the services sector amounted to 60.1% and the agriculture sector- only 5.3%.**

It may seem natural that the growing GDP rates and post-industrial economy features in Lithuania should improve the quality of life of the population; however, the current economic system does not fulfil that function. The crucial thing here is not the volume of the GDP itself but the proportions of redistribution of the generated GDP value. For instance, in 2000, the income of the state and municipal budgets amounted to LTL 8.7 billion and in 2008 it increased to **LTL** 29.4 billion (including the EU financial support), growing by 79%. **Unfortunately, inadequate proportions of the redistributed funds from the state budget resulted in a significant deterioration of the health protection, education, science and culture sectors and the quality of services provided in these sectors**. At the same time, unlike in the social sector, there was a considerable growth in the spending on the state management institutions and military expenditure.

The resulting paradox was that based on macroeconomic indicators, **Lithuania, after the re-establishment of its independence, is making rapid progress, whereas based on social indicators, it is lagging behind.**

Economic growth expressed in GDP cannot be identified with sustainable improvement of the quality of life. With a view to progressing to a new level of sustainable economy, the creation of goods and services should be aimed at **securing the well-being of the population and not at constantly increasing the**

[128] EUROSTAT data: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb010

amount of money. Well-being is determined by social and environmental rather than financial factors.

Quality of life indicators often do not depend on macroeconomic indicators and there may even be a negative correlation between them. (E.g. During the years 1963-1979, in South Korea, when the GDP per capita grew significantly, in fact, only the quality of physical life improved, whereas the quality of private and social life stayed the same or even deteriorated). With increasing inequality, which fuels mutual jealousy, and with growing competition and commercialization of human relations, which destroys human confidence and affection, the quality of social life may decline.

Therefore, when assessing the quality of life, social and environmental indicators, along economic indicators, play an important part in achieving indexes of sustainable economic well-being, aimed at protection of personal health, nature and healthy environment as well as clean production, renewable energy industry and organic agriculture.

Income of the population. In recent years, with employment rates going up continuously (employment rate in Lithuania had been rising consistently: from 57.5% in 2001 to 65.0% in 2008) and unemployment rates falling down (the highest unemployment rate after the re-establishment of independence was registered in 2001 at 17.4% and the lowest in 2007 at 4.3%), there was a significant increase in salaries- the main source of income of the population. During the years 2000–2008, the average monthly earnings increased almost three-fold and in 2008 reached LTL 2174. The growth of salaries accelerated after the accession to the EU, reaching 17-20% per year.

As evidenced by the **changes in the income of the population** of Lithuania, after the re-establishment of independence, the income was growing consistently and in 2000-2008, the disposable income per capita increased more than twice and amounted to LTL 987 per month. In 2008, the average disposable income of urban population was LTL 1074 per household member per month, for rural population- LTL 811. The fastest income growth was recorded in 2007: compared to the previous year, the disposable income of the population increased by 26.2%.

However, the composition of the population's income by sources reflects a negative demographic and labour market situation in the country: the situation on the labour market has created a layer of people living on social allowances (5% of the population live on social benefits, the majority of them living in rural areas), old age pensions are the main source of income for almost one-third of households ((27.2%), in rural areas the number is as high as 36.2%).

The pensions are still considerably smaller than the EU average. As many as 7% of single parent households live on income regularly received from other households, mainly alimony.

During the years 2000-2008, **personal deposits** had increased by 4.3 times, and if comparing 2008 with 1993, by as much as 43 times. However, the analysis of the changes in the amount of **personal loans granted and personal deposits in banks** reveals that since 2002 the growth of personal loans started to substantially exceed the growth of deposits, i.e. it might be presumed that consumption considerably exceeded the income earned and yet was still growing rapidly. The amount of loans, constantly growing since 2001, only started to fall towards the end of 2008. Such high personal loan growth rates are an indication of not only an economic situation that promotes borrowing and attractive interest rates but also of growing consumer-oriented needs of society.

Measuring well-being of the population in a consumer society reveals certain paradoxes: **increasing life satisfaction is not directly proportionate to growing income**, i.e. material well-being by itself does not make a person happy. The needs of the population and their attitudes in most cases also depend on a country's history, economic development, level of education and culture. It has to be noted that the importance of income for individual well-being varies depending on a person's marital status or his personal health: same income may represent a totally different level of well-being to different people.

Consumption. The team administrative economy of the Soviet period was only able to ensure basic needs. The concept of "deficit" goods and difficulties related to acquiring such goods was one key difference from Western markets and Western goods, in particular, were highly desirable. Z. Bauman states that one of the major differences between the communist regime and Western consumer capitalism was the lack of shopping opportunities. According to the scholar, the majority of modern society members perceive their personal freedom as consumer freedom, with all its acceptable and not quite acceptable attributes. Having freed the "dream" of free consumption, shopping also became an opportunity for people to demonstrate their purchasing power in exclusive boutiques and big shopping centres.

In the same context, consumption in Lithuania has soared in recent years: in 2000, household consumption expenditure accounted for 64% of GDP and in 2008, it accounted for 67%. Average consumption expenditure per family

member in 2008 increased almost twice, as compared to 2000, and amounted to LTL 749 per month.

Changes in the standards of living are revealed by the composition of consumption expenditure and one of the key indicators here, defining the standard of living in a country, is expenditure on foodstuffs: the smaller the comparative weight of expenditure on foodstuffs, the higher the standard of living in a country.

When it comes to consumption, a clear breakthrough can be observed in Lithuania: at the beginning of market reforms in 1996 the expenditure on foodstuffs amounted to 55%, whereas in 2007- only 33%, i.e. 1.7 times less. A clear tendency throughout the period of market economy is the decreasing comparative weight of expenditure on foodstuffs (*Table 5*). However, in highly developed countries, e.g. the USA and the old EU Member States, the expenditure on foodstuffs accounts for 15-20%. Therefore, more than one-third of expenditure on foodstuffs in Lithuania (in 2008- as much as 35%) indicates that the standards of living are still not very high, which is also evidenced by other indicators of consumption expenditure.

One positive sign is the growing expenditure on leisure and culture: from 3.8% in 2000 to 6.2 in 2008; on clothing and footwear: from 6.8% to 9.3% respectively; on furnishing: from 4.2% to 6.2%; on transport: from 7.6% to 11.0%; on communications: from 3.6% to 5.2%. However, by far the biggest part of the expenditure goes towards home upkeep (rent, electricity, gas, heating, water and utilities), even though from 2000 to 2008, it slightly decreased, it still amounts to 12.3% and is the strongest blow to the standards of living of the population in Lithuania.

Lithuania stands out as a country with a high level of **vehicle ownership**. The number of private vehicles over the period of market economy had been growing consistently and in 2008, the number of registered cars amounted to 1.6 million, i.e. 490 cars per 1000 population.

To compare, in 2005, there was one car per one apartment and in 2008, the number increased to 1.5 or on average **one car per two people**. 25.7 thousand new cars were registered in 2007, i.e. 41% more than in 2006, this being the highest number in the Baltic States.

Recently there has also been an increase in the **ownership of information and communication technology (ICT) tools**: computers and Internet access are spreading in households. According to the household study, 48% of households had personal computers in 2008, of which 54% in urban areas and 34%

in rural areas. 47% of all households used the Internet at home in 2008. Internet access was available at 53% of homes in urban areas and one in three households in rural areas (33%).

Home ownership. Seeking better quality of life in Lithuania has recently been developing according to a clearly European model. So it is only natural that price differentiation is becoming the main tendency on the real estate market, based on home and residential area quality valuation. All the market participants, both buyers and sellers, are returning to the traditional aspects of home valuation: location, natural surrounding, fast connection possibilities, architectural solutions and building materials used to build the home, family-friendly environment with local amenities etc.

There is a transition from quantity to quality. During the rapid economic growth in Lithuania in recent years the society has fulfilled its basic needs and acquired extensive experience by observing the level of quality of life in European countries. The new perception of quality as well as new opportunities prompted many people to "migrate" from apartment blocks to new homes. An increase in the share of the newly developed property up to 10% of the Lithuanian housing fund over the last four years proves the tendency. Quality of life in terms of housing for most people means the freedom to choose a home that would enable to lead a chosen way of life.

New property development industry has been constantly growing in Lithuania since 2001. Favourable mortgage conditions and the natural need of people to create well-being by owning real estate determined strong demand for newly developed properties. Lithuania is the leader among the Baltic States in terms of the number of new homes.

Living premises in individual houses amounted to 46%. At the end of 2007, the housing fund consisted of 1 305.1 thousand apartments, i.e. 388 apartments per 1000 population. The average size of an apartment was 62.1 m^2, 58.2 m^2 - in urban areas and 70.1 m^2 – in rural areas. There was on average 24.4 m^2 of residential useful floor space per capita, 23.2 m^2- in urban areas and 26.8 m^2 – in rural areas. All the above figures point to a relatively high level of well-being.

In the last 50 years the proportion between urban and rural population has changed significantly. **Lithuania is no longer a rural country – two-thirds of its population now live in cities**. When assessing living conditions in urban and rural areas of Lithuania (employment, home amenities, availability of resources, education opportunities and access to cultural activities), moving to

cities is considered to be a positive tendency, however, migration from rural to urban areas should not be encouraged. Living conditions in rural areas should be improved instead, with emphasis on creating healthy, beautiful and comfortable environment for living.

The development tendencies of material well-being reveal a visible growth in the standards of living of the population in Lithuania. Lithuania's accession to the EU was a prerequisite for positive changes in terms of well-being of the population, however, at the same time, ensuring the compliance with the Maastricht criteria, i.e. curbing the inflation and budget deficit within the allowed limits, is in a way limiting the possibilities of growth of the standards of living.

3.2. Demographics and Health of the Population

Demographics. After the re-establishment of independence, the demographic development of the population of Lithuania changed in essence. Since the beginning of the last decade, the changes in demographic processes such as: birth rate, death rate, family planning and migration have all been negative and resulted in the decreasing number of people, depopulation and rapid aging of the population. The population numbers started decreasing in 1992. At the beginning of 2009, the number of population of Lithuanian was 3 346 thousand people, that is 347.7 thousand less than 18 years ago.

The number of population started to decrease primarily due to emigration, from 1994, due to natural turnover, i.e. due to mortality rates being higher than birth rates. In 1995, the natural increase reached a critical line, i.e. the birth rate became lower than what is required for the process of reproduction and it has been falling since then. **The country is depopulating rapidly and the generation of children cannot replace the generation of parents**.

The indicators of negative demographic tendencies in recent years point to the fact that **the ageing of society** in Lithuania (as well as in whole Europe) **in the coming decades** will have significant influence on economic growth and will increase imminent economic difficulties. On the other hand, ageing of the population is perceived as a positive social change. Longer life expectancy is an indicator of quality and healthy lifestyles, one of the most important indicators of a country's development level and a great achievement of humanity.

The average expected lifespan of the population in Lithuania in 2008 dropped by 2.7 years for men and 0.7 years for women and was 64.9 and 77.2 respectively. During the last five decades, the proportion of people over

60 years of age of the total population increased by two-thirds: from 12% in 1959 to 20% in 2003, and the proportion of children under 14 years of age decreased by one-third (from 27% to 18%). At the moment, there are more people who are 60 years of age and older than children in Lithuania. However, Lithuania is still not in the top 20 of the demographically oldest countries in the world.

Periods of demographic development, when the age composition of the population changes rapidly (ages), require timely and well-considered adaptation actions in almost all spheres of life. The new ratio of young people to the elderly population forces to review and adapt to the new circumstances possibilities of participation in the labour market, social guarantees, social care services, health and ecology-related measures (environment, community infrastructure, communications etc.). If the State ignores the increasing number of the elderly and their special needs, it would put the well-being of this age group under threat.

Lithuania just like other European countries is undergoing **a crisis of the family**. The demographics of the family in Lithuania during the last 10-15 years have changed significantly: the number of marriages and traditional families dropped dramatically in 2000-2003. After the accession to the EU, the number of marriages per 1000 population started to grow again (the indicator for 2008 was 7.2), however marriages are still postponed until later in life. The divorce rate has been stable in recent years with 3.3 divorces per 1000 population or 43 divorces per 100 marriages (in 2008). Based on the number of divorces (3.1) per 1000 population, Lithuania is unfortunately one of the leaders in Europe. The number of cohabiting couples is increasing, as is the number of single-parent families and especially people who have never married.

As a result of this, the **birth rate has reached one of the lowest levels in Europe**. Over the 15 years, the total fertility rate in Lithuania dropped from 2.02 to 1.3 in 2008. Birth rates are also low in most European countries (on average 1.3 child per woman), which is far from the birth rate necessary (2.1 child per woman) to regenerate the parents' generation.

Studies show that the main **reasons** for not creating families or postponing them until later in life **are economic**: insufficient income, problems buying homes and finding employment as well as limited possibilities of providing children with suitable education. The change in economic system after the re-establishment of Lithuania's independence, a sudden drop in the standards of living experienced during the first years of reforms, instability, changes in the socio-economic structures and relations, establishment of market economy,

rise and spread of unemployment, establishment of housing market, high costs of building and selling prices of apartments all had and still have influence on the decreasing number of marriages and births.

However, one very important factor is a **change in the system of values**. Marriage as a value is losing its importance among the young generation, people are avoiding commitment, putting more emphasis on self-expression and self-fulfilment through professional activity. With every young generation, cohabitation is becoming increasingly tolerated.

Emigration. One of the main reasons of decreasing population in Lithuania is emigration, which grew significantly after Lithuania's accession to the EU. Considering **the number of population, Lithuania was leading in terms of emigration rates in the whole EU**. According to the data of the Department of Statistics, 355 thousand people left Lithuania declaring their departure in 1990-2008. This number is doubled by the number of people who left without declaring their departure because only one out of two or one out of three people declare their departure when emigrating. The research data show that among those **leaving the country are mostly young, well-educated, proactive and efficient people as well as young families**.

The conclusions of the research state that the **main reason for emigration is work: almost 70% of emigrants are leaving in search of work**, 8% of people leave to join family members who left earlier or after having married a foreigner, 13% of people go to study (it has to be noted that the number of people studying abroad is constantly growing and in 2001-2007, increased from 4% to 13%).

It is commonly thought that emigration is determined by predominantly economic factors: differences in salaries and standards of living in Lithuania and foreign countries. However, this idea must be questioned. Economic reasons for emigration are overestimated. The amount of earnings is not the only criterion determining people's choices on the labour market (to work or not to work, in Lithuania or abroad) also because each year more investment goes into creating comfortable and safe working environment. The **quality of workplace** also covers such aspects as professional development opportunities, possibilities of putting to use the acquired knowledge and skills, creating added value, having healthy and safe working environment and ensuring good income. According to the survey of people in employment, only 68% of them are content with their workplace (in old EU Member States- 85%). **Emigration is largely a response to poor quality of workplaces**. Therefore, the **reasons for emigration from Lithuania are social rather than economic**.

The Department of Statistics forecasts that **in 2030 there will be only 3.12 million people living in Lithuania, i.e. the population will further decrease by 9%.** This will inevitably affect the labour market- with a decreasing supply of workforce and the number of working-age population, it will become increasingly difficult to maintain health and social security systems, which are financed from taxpayers money. At the same time, the need for such services will grow with an increasing number of the ageing population.

Health of the population. At the moment, health is considered to be a part of our daily life, an indicator of the quality of life but not the aim of life. Health is assessed not only in terms of illnesses and death. It is not the process of treating illnesses or injuries and the result of nursing but the condition a person tries to achieve and maintain. Health is like the crossroads, a point where biological and social factors, an individual and society, social and economic policies meet. Apart from its intrinsic value, **health is also a medium of personal and collective expression, an indicator of success of a society and its institutions in creating well-being, the ultimate goal of development**.

The World Health Organisation (WHO) **defines health as a state of complete physical, mental and social well-being**. It implies the good condition of a human body and depends on many components: the environment, social status, availability of health services and way of life. All of the above factors create different states of health in the economic and social context; therefore, it can be asserted that health is the outcome of our daily life and activities.

A limited strictly medical approach to health often hinders the understanding of the conception of health offered by the WHO. The medical approach defines health as illnesses, disabilities or absence of disabilities. The absence of illness is a prerequisite for personal well-being; however, it cannot be fully attributed to it.

For a person to be healthy, he has to be characterized by a strong physical and mental health and be in a good and meaningful relationship with his environment, i.e. social sphere. Therefore, according to the definition of the World Health Organisation, health comprises three elements: **physical, mental and social**.

Physical health is interpreted as the ability to work, perform daily tasks, including taking care of oneself. **Mental health** means a harmonious state of mind. **Social health** reflects positive relations with the family, friends, colleagues and other people, also readiness to help others or accept help from others.

Differences (inequality) in health of the population are determined by social and economic conditions (poverty, unemployment, poor housing, stress

and hazards at work, pollution, lack of social assistance) as well as behaviour and lifestyle patterns (smoking, nutrition, physical exercise).

Having considered the experiences of the most economically, technologically and politically advanced societies of the world, the WHO has named **lifestyle** as the most important factor of the health of a society. According to the definition of the WHO, the health of the population depends on four key factors, which can roughly be distributed as follows:

1. Role of health care system- 20%;
2. Influence of natural environment- 20%;
3. Natural factors- 10%;
4. Lifestyle or way of life- 50%.

Society can hardly perceive the fact that medicine has only as little as 20% effect on the health of the population and society. The other 80% of health factors are related to different spheres of life and activity that have little to do with classical medicine. The majority of them are of social nature or are implemented through social interaction. This is essential today when the health of the population in Lithuania is deteriorating and there are no visible signs that this process will be stopped. The State is passively observing the process. When introducing reforms of the health system, it is putting emphasis on economic factors, which are developed to regulate predominantly medicine but not health in general. There are no analytical data regarding the state of health and medicine in the country, their opportunities and prospects and what essential and urgent things are needed in present conditions.

As indicated by numerous research studies, the spread of healthy lifestyle in the Western world has had a positive effect on health indicators of the population and positive tendencies in terms of decrease in mortality rates. Unlike Western countries, Lithuania has not seen any radical changes in the attitudes of the population that would reflect a shift in the health priorities of the population and awareness that health care system or medicine is no longer the only factor able to protect personal health from various threats and that **health becomes increasingly dependent on personal responsibility of each individual for his own health**. Lithuanian society has yet to realize the importance of personal responsibility and lifestyle choices for personal health- bad habits are still part of people's lifestyle choices: alcohol abuse, smoking, unhealthy eating habits (use of animal fats, not eating enough vegetables). Despite formal restrictions, alcohol and cigarettes are easily available to all groups of population and harmful habits are getting increasingly popular among children and teenagers.

The majority of scholars doing research on health and mortality issues in the former Soviet Union (including Lithuania) name **alcohol abuse as one of the key mortality risk factors**. However, it is quite difficult to establish the real extent of alcohol consumption among the population of Lithuania based on the alcohol sales data due to the fact that, during the Soviet period as well as during the period of social transformations, home alcohol production was and still remains very popular (in the 1990's- also alcohol smuggling). Therefore, indirect indicators are normally considered: alcohol-related death statistics, the number of people suffering from alcohol addiction and health related behaviour survey data.

After the re-establishment of independence, there was a positive change in the statistics about people suffering from alcohol addiction in Lithuania. The number of registered cases of people suffering from alcohol addiction in 1995-1996 was especially high: 311.4 alcohol addicts per 100 thousand population (as opposed to 48.7 alcohol addicts in 2007, which is 6.4 times less), in 1995, there were 11.3 thousand people undergoing treatment for alcohol addiction, the highest number over the whole period after the re-establishment of independence. Such negative values of the indicators may be related to worsening socio-economic conditions of the population, unemployment issues and spread of depressive moods (especially in rural areas). Alcohol consumption increases in times of crisis when working age people are eliminated from the labour market and cannot fulfil themselves. This results not only in damaging one's health but also increasing violence and rising crime rates. Due to these reasons, in the times of economic changes, the State has to put particular efforts into creating suitable psychosocial environment, which would protect the society from stressful situations.

The shift in the composition of the causes of death of the population in Lithuania points to the change in the key social factors determining mortality as well as morbidity. Spreading deaths due to blood circulation illnesses and cancer, violent alcohol related deaths all indicate that the population of Lithuania has entered the post-medicine period where even **quality state-of-the-art healthcare is not efficient enough to reduce morbidity and mortality** because the health of the population is becoming increasingly dependent on things other than medical technologies. In order to reduce morbidity of the population, it is essential to create favourable material conditions for the population to lead a healthy lifestyle, encourage people to lead a healthy lifestyle, linked to the interaction of the society and its individual communities as well as living and working conditions.

3.3. Decline in Culture, Moral, Ethical and Spiritual Values in Lithuania

Education and science. The quality of personal life is determined by fulfilment of personal development needs, which require **freedom and education**.

Striving for the quality of life, one of the most important tasks for the society is to raise an educated person. Family plays an essential part here as its level of education, material and cultural status, values, expectations and active involvement in the process of upbringing largely influence children's possibilities and willingness to acquire education and determine the content of cultural and social education.

There is no doubt that only countries with creative and highly qualified professionals will be able to withstand global competition. The Lithuanian education system has been reformed quite a few times over the 18 years of the country's independence. One of the most significant achievements is a **considerable increase in the number of students**. Within the last 5-6 years, the number of students at universities and colleges has doubled. **As many as 70% of high-school graduates now choose to study at a higher education institution**, this being one of the highest rates in the world (e.g., in Japan the rate is 82% and in the USA- 81%).

The number of students in Lithuania is growing fast (due to colleges). In terms of the number of students per 1000 population, Lithuania has surpassed even the USA: **here there are 54 students per 1000 population, in Japan – 31 and in Lithuania** – as many as 63. Unfortunately, the amount of funding assigned for each student in Lithuania is very small.

Therefore, in terms of education, Lithuanians are **among the most educated people in Central and Eastern Europe, with the highest number of graduates**. There are **205 thousand students** studying at 22 universities and 28 colleges, over 60.5 thousand teachers and 35 scientific institutes. However, it has to be admitted that a certain number of students who graduate from higher education establishments in Lithuania leave to work abroad or find employment not in accordance with their formal qualification, which is detrimental to the State.

The system of moral, ethical and spiritual values. Unlike the economy and standards of living, where over the 20 years of its independence Lithuania has made significant improvements, quite a lot ambiguity can be encountered in terms of culture and the system of moral, ethical and spiritual values. The total propaganda of the material and financial aspect in the official doctrine of

global economy in the 20th-21st centuries has triggered a sharp decline in terms of culture and moral, ethical and spiritual values across the world. It became obvious that models of absolutization of private capital are incompatible with ideas of social justice, destroy traditional principles of ethics and morals, turn a human being into a money slave and degrade personality. All of the above became evident also in Lithuania.

A dysfunctional system of values manifests itself through the loss of self-identification of an individual, the crisis of the institution of family, devaluation of education, professional skills and culture. The acceptable moral values scatter in the consciousness of an individual and society causing diffusion, i.e. the line between the good and the bad disappears. Individual pragmatism, cynicism and seeking self-benefit all become widespread as consumption becomes the ultimate goal of life, leaving aside professional growth as well as inner spiritual development. The cult of brutality and violence is spreading among the young population; aggression is viewed as something valued, which helps to numb the feelings of compassion. Kindness, humanity, decency, intelligence, mutual assistance as values all decline and lose their significance. Under such circumstances, a young person becomes disorientated, finds it difficult to understand the meaning of life and to choose his way - "the direction in life".

Psychologists, sociologists and church representatives all state that negative moral and ethical principles have grown stronger in all layers of society thus influencing the behaviour of the entire society as well as behaviour in the family. The main reason for growing depression, alcohol and drug addictions, increasing crime and suicide rates in Lithuania is spiritual emptiness, loss of the meaning of life and obscure moral and ethical values. This is the price for the absolutization of consumer ideology, cult of material success and loss of high ideals of humanity.

Without culture, there are no morals in society. Without culture, there are no highly qualified professionals. Moral values are an important criterion regulating the economy and politics. Without the basic moral principles, economic and social laws fail, instructions are not carried out and education, science and arts cannot exist. Low level of culture and morals determines the growth of criminality, dooms any positive efforts in economy, social life and politics.

Culture. Although in terms of the number of students Lithuania has surpassed even the USA, the statistical data from the period of 1970-2008, indicat-

ing dramatic cultural changes, confirm the **revolution in the system of values of the population** that took place over the period of market economy.

Over the 20 years of market economy in Lithuania, the **number of people attending theatres and concerts** has dropped by 75%. In 2000, there were 71 listeners per 1000 population, as opposed to 44 per 1000 population in 2007. Although, based on the proportion of people working in the sphere of culture Lithuania almost meets the EU average, (EU- 2.4%, Lithuania- 2.5%), for instance theatre attendance indicators are among the lowest in the Baltic States: there are 748 theatregoers per 1000 population in Estonia, 378- in Latvia and only 212- in Lithuania.

Reading to a cultured person is both the need and pleasure as it is a way to expand his knowledge, making use of the wisdom experienced, analysed and conveyed by others. Reading, which improves the level of education, is also used as a method of improving quality of life. **The number of library subscribers has dropped significantly in recent years and has reached the lowest level within the last 50 years**. Obviously, this may be related to the fact that nowadays there are more opportunities to find the necessary information and read books on the Internet using virtual libraries. However, an assumption can still be made that the demand for literature has decreased. According to research data, as much as 33.6% of the population of Lithuania in the age group of 25-64 do not read fiction, 40.6% of the population only read 1-3 books per year . It follows that spiritual growth and improving the education level through reading is only part of the system of values of one in four people in Lithuania.

Museum attendance, however, has gone up by 48.7% in 2007 as compared to 1995. Although this positive indicator has to be attributed first of all to the increased number of foreign tourists, when compared to the other Baltic States, Lithuania's indicators are well behind: Estonia has 1530 museum-goers per 1000 population, Latvia- 1056 and Lithuania – 925.

Lithuania is also leading by the **number of publications**: books, magazines and newspapers. Among the most popular fiction published in Lithuania is American literature (amounts to 11.3% and ranks second after Lithuanian literature; Lithuanian literature accounts for 47.8% of all the fiction published).

Nowadays there is a lot of talk about the decline in spirituality in the world. So the lack of spirituality is not specific to Lithuania alone but characteristic of the whole world. Devaluation of the role of spiritual culture, no interest taken in

high culture and shortage of basic knowledge and basic professional skills- all this is an indication of the lack of spirituality and spiritual poverty. Spiritual life has been substituted with an outward civilisation. Technology and comfort, linked to civilisation, and growing consumption may eliminate spiritual life from people's activities but cannot replace it. Spiritual emptiness encourages aggression, which becomes more evident in our lives. Aggressive culture forms (TV, the media, mass events, concerts, sports, entertainment), simplified conceptions of life fill people's lives with aggression, which is dominant in all spheres of economic, social and political life. How do we fight against it, by what means?

The only way is to defeat this aggression with culture. Culture is not aggressive, what is aggressive is semi-culture, lack of it. The real communication culture, knowledge culture, reading culture, economic, social and political interest culture and business culture are not aggressive; on the contrary, they encourage communication, cooperation and partnership.

The authors are deeply convinced that it is the culture of a country that determines economy and politics and not vice versa. A low level of culture and morals will result in ineffective economy and economic policy. A decline in the sphere of humanities (e.g. literature, arts, music) will have an inevitable effect on the economy. Therefore, it is essential to re-establish moral, ethical and spiritual values invoking culture. The key tasks in this area should be nurturing patriotic feelings- serving the homeland, sense of responsibility, spirituality and intelligence, all based on culture.

Lithuania has yet to develop a **comprehensive conception of cultural development**. Culture is often perceived as a very narrow circle of phenomena: theatre, museums, music, literature and occasionally show business. Whereas culture is an enormous, uniform phenomenon that turns people living in a certain area into a nation. The concept of culture encompasses belief, science and education, ethical and moral norms of human and political behaviour. For the real high culture to exist and develop, it is necessary to have a high level of culture awareness, cultural environment that encompasses not only national but also global cultural values. What we need is eternal values, classical arts and everything that exists in our culture eternally. Real beauty is eternal. Beauty in architecture, music, poetry, sculpture is eternal. And just like beauty, morals are eternal too- the moral commands: not to kill, not to steal, not to lie and to respect one's parents and ancestors' traditions. The relation between beauty and morals is unquestionable. Spirituality is the key to morals. Classical principles are the propelling force of education. It is alternatively opposite to mass culture and its vulgar manifestations.

4. Moral, Ethical and Spiritual Factors of Economic Development

During the period of 20 years of its independence, Lithuania has made some achievements in the sphere of economy and quality of life, however, ambiguous tendencies may currently be observed in the system of cultural, moral and ethical and spiritual values. The absolute propaganda of the material and financial aspect in the global economic doctrine of the 20th-21st centuries prompted a global decline in the cultural, moral and ethical and spiritual values. It became evident that the models of absolutisation of private capital contradict the ideas of social justice, destroy traditional ethics and morality and turn an individual into a slave to money, disregarding his personality.

The recent global economic crisis has been considered by many prominent world economists (2008 Nobel Prize winner, Professor at Princeton University (USA) Paul Krugman; Professor at the University of Geneva (Switzerland) and founder of the World Economic Forum in Davos Klaus Schwab; Nobel Prize winner, former Vice President of the World Bank and Professor at Columbia University Joseph Stiglitz; famous US economist and sociologist, Professor at Harvard University Lester Thurow; Jeffrey Sachs, economic advisor to former president Bill Clinton; world famous financier George Soros; renowned Polish economist Grzegorz Kolodko, and others) as a crisis which happened, first of all, in 'people's minds', when a clear decline in the moral and ethical values affected the economic behaviour of people as well as economic development.

The current crisis is primarily the crisis of the system of values and outlook. Economy is not merely a sphere of material interests and immoral economy is not economy at all, because it destroys instead of creating[129]. There are plenty of examples to prove it: widespread poverty, soul-destroying cult of consumption and ecological crisis. All these are the results of spiritless management and egoistic economic benefit pursued at all costs.

The main cause of the crisis is the collapse of moral economic motives and disappearance of the ultimate economic goal, namely the creation of a harmonious and fair society. Economy cannot be effective if it is created disregarding the principles of social justice and responsibility. Serious transformation of the entire social and economic model is necessary to successfully overcome the global crisis, with the emphasis put on social justice and taking into consideration the interests of society as a whole.

[129] Gylys P. Economy, Anti-economy and Globalisation. Vilnius: Vilnius University Publishing House, 2008, p. 443.

According to one of Russia's most outstanding personalities with an extraordinary mind Patriarch Kirill of Moscow and All Russia[130] 'in overcoming a crisis, it is necessary to realise that such economy needs to be created in which the actual material goods are proportionate to the physical, spiritual and intellectual efforts put in. The strategy has to be created by professionals. For many years we have been assured that at the basis of economy is the capital, the means of production, theories and technologies. However, the crisis denied those postulates. The basis of economy is an individual. The present and future of economy depends on the mind, intellect and moral stand of an individual. When money loses touch with work and when rich countries keep getting richer while the poor become even poorer, sooner or later the economy has to face a crisis. An economic system based only on seeking profit, indifference towards an individual and the moral and ethical norms is unstable and may collapse at any time, burying people's lives under the rubble. Immoral economy is ineffective, but also unable to last and posing threats. After the collapse of the 20th century ideologies – fascism, communism and liberalism, people, including politicians, started to attach more importance to the abandoned values the abandonment of which resulted in world wars and bloody political conflicts. Those values are Christian human values. **It became obvious that economic progress is unable to fix bad habits. On the contrary, moral decline can ruin any economy**'.

Those phenomena are also present in Lithuania. The deranged system of values is evidenced by the loss of self-identification of personality, the crisis of the family, devaluation of education and professional skills as well as culture[131].

First of all, the crisis of self-identification of personality means that the dispersion of the accepted moral norms is taking place in the consciousness of an individual and society, as a result of such diffusion, the line between the good and evil is vanishing. Individual pragmatism, cynicism and focus on self-benefit are becoming more widespread. Statements like 'being rich means being intelligent', 'take everything you can from life' (without giving anything back), 'I'm worth it', 'being a good person is not a profession', etc. all point out that the main goal in life is consumption and not professional growth or inner spiritual development of personality. The cult of brutality and violence is

[130] Алфеев Иларион, архиепископ. Патриарх Кирилл: жизнь и миросозерцание. Москва: ЭКСМО, 2009. p. 455, 461.

[131] Identity is linked to an individual's perception of what is meaningful to him. Personal identity (self-awareness) ensures the individuality of each person.

growing among the youth and aggression is viewed as a positive characteristic which numbs the feelings of compassion. Such values as kindness, humanity, decency, intelligence and mutual assistance are declining and disappearing. Under such conditions, a young person is disturbed and puzzled about the meaning of life and the path to follow or the 'direction to live in', and loses the guidelines in life.

Secondly, the crisis of moral and ethical values also influences people's behaviour in the family. The institution of the family is undergoing major changes, moving towards destabilisation: divorce rates are growing, family ties are getting weaker, families are becoming more varied and the number of single-parent families is increasing. The lack of external and internal potential for a rapidly changing family to adapt to new market conditions and challenges is one of the gravest contemporary and future social and economic problems.

As indicated by the analysis carried out by the authors and sociological research, the demographic characteristics of the Lithuanian family have changed significantly: features characteristic of a traditional family have decreased, whereas features of a modern family have grown stronger. Marriage rates have dropped substantially, marriages are postponed until later age in life; the number of cohabitating couples and single parent-families is growing, as is the number of single persons who have never been married[132] and children born out of wedlock. As a result, the birth rate has decreased dramatically and is currently one of the lowest in Europe.

The research indicates that the main problems of demographic changes are problems relating to the purchase of a home, finding employment and insufficient income. However, younger generations are increasingly more concerned with the changes of cultural environment and values: the decreasing value of marriage, growing recognition of new, non-institutional forms of family, the importance of self-expression, evasion of obligations and responsibility, reluctance to have children, weakening communication and cooperation between generations with clear sings of alienation and hostility.

Thirdly, the prestige of an educated individual, a professional, a scientist, an intellectual is decreasing in Lithuania, which directly affects the economy. Education and professionalism in Lithuania are not the levers of professional career and material and social status. The priority is given to primitive artfulness, fawning, ties with authorities, belonging to the ruling political party and the power of money.

[132] Lithuania's Population Policy: Strategy for the Future. Vilnius: Institute for Social Research, 2004.

Despite a relatively high level of education of the labour force in Lithuania, it is only formal, since part of the labour force is never used because the professional qualifications held by persons fail to meet the changing requirements of the labour market. Not only professionals with high-level professional qualifications and skills are becoming scarce in Lithuania, but also professionals with basic skills; there is a growing shortage of persons who are able to work well and know their job. A new phenomenon which developed during the period of market economy: **the total shortage of people knowing their job well**. A doctor does not know how to treat a patient because he cannot diagnose a disease; a lawyer cannot defend a client because he lacks professional knowledge; a teacher at school is unable to teach because he finds his work boring; a hairdresser does not know how to cut hair because nobody has taught her the necessary skills; a minister has no understanding of the area he is in charge of; a politician cannot grasp the political and economic life of the country only personal relations between the politicians. The result of such a situation is a vice characteristic of our times, namely **self-styled professionals**, **ignoramus**, who themselves decided and believe they can and know how to do somebody else's job. Every area of activity is full of such self-styled professionals and amateurs. The underlying reason is the lack of people's motivation to become masters of their trade, to strive to reach the highest professional level in their job, because this is not necessary and valued on the market. The criteria are as follows: one has to be able to sell himself on the market and be able to compete. The global phenomenon when uneducated people with low levels of professional qualifications become millionaires also proves itself in Lithuania. A novel phenomenon of the 'new Lithuanian' has emerged in Lithuania, which describes a rich person without manners who is only concerned with money and making profit.

A low prestige of a specialist, professional, scientist is reflected also in the economic performance of the country. When decisions are taken by non-professionals, half-professionals, i.e., servants who are 'illiterate', non-competent, of poor erudition and mediocre level of culture, the decisions taken in any field will be ill-founded, unfair, inadequate and ineffective. Lack of professionalism, a low intellectual potential, a large number of individuals holding only a formal education does not enhance the economic efficiency of the country.

When money is made 'in virtual space, while sitting at the computer' and playing the stock market, when money is created by itself ('out of air'), when it is not based on any real values – manufacturing of goods and provision of services; when there is no need for investment, it is not necessary to erect plants,

establish enterprises, there is no need for any business plans, programmes, strategies, there is no need for any management and market research for getting millions, then why should one study, seek to gain professional knowledge, high qualification? It suffices to know well how to operate a computer, which every school student is capable of doing, and gain basic knowledge of computer English. As experience shows, computer literacy, knowledge of English and possession of the driver's licence often act in Lithuania as a substitute for some professional knowledge. (Thus, there are a large number of textbooks translated from the English language which have been translated by 'English linguists' rather than specialists of economics and which are not comprehensible to anybody. They must be rewritten in the professional language.)

In the opinion of the authors, the main reason for emigration from Lithuania is devaluation of professionals. This is confirmed by research data: among the population holding a higher education diploma, those willing to leave abroad for work account for 60-75 per cent. The loss of the highly qualified workforce is reducing the intellectual and innovations potential of the country, which is the most competitive. Experts estimate that Lithuania is losing a large number of highly qualified workers and in particular scientists. Some sectors of the economy are already experiencing the shortage of specialists with high and the highest levels of qualification, which should be primarily linked with their inability to realise their potential in Lithuania due to poor possibilities of professional self-expression.

Without culture, there is no morality in society. Without morality, there are no high-level professionals. Morality is a highly important criterion, a regulator in the economics and politics. Without basic morality, economic and social laws are not effective, instructions are not complied with, education, science and art cannot exist. A low level of culture and morality determines the increase in crime rate, invalidates the efforts made in the economy, public life and politics.

In the age of sudden changes and new reality, the role of an individual in the economy is becoming of crucial importance. The world's scientists focus on the individual. The attempts to understand spiritual, social and political relationships and their impact on the economy were widespread around the world in the 1950s and 1960s, with the rise of the view that it would suffice for an underdeveloped country to switch to market economy and the rule of law and it would immediately come near to advanced countries according to its level of economic development. This turned out to be an illusion. In fact, some countries made progress, but not all, because many other factors were needed to achieve success.

These ideas were revived in around 1990. It was believed that transition of society to the market economy was the result of liberalisation, privatisation and

stabilisation, with everything else happening by itself. However, it became clear that it is not so easy. Unpreparedness of people for such changes was the principal cause of failures in developing a civilised market and an effective owner bringing benefit not only for businesses, but also for the entire economy of the country.

It was gradually understood that the market institutions, order and methods existing worldwide, though being rational and fair, if applied in the countries which are newcomers in the market economy, are distorted and degenerate into dangerous consequences unless they are harmonised with the spiritual condition of society and its genetic code and mentality.

Evidently enough, political changes affect the economics, and, in its own turn, the economics affects politics. However, determination of direct and inverse links with changes in administration and state governance, the state of science, education and culture, the system of moral values of society is a much more challenging task. Nevertheless, market reform failures are often due to a failure to take account of these phenomena.

Some official economists and political scientists are sceptical and contemptuous towards the fact that an analysis of the country's economic and social condition must necessarily have regard to such concepts as patriotism, national culture, religion, national idea, and the moral and ethical state of society. In their opinion, the current globalisation process is approaching the time when an individual may not identify himself with a specific state, a nation, its mentality. It looks like a person is becoming a citizen of the world. This idea is often based on the experience of the EU. On the other hand, the growing national self-consciousness, the feeling of national dignity, respect for national values, establishment of the national identity are clearly observed in the unified Europe. Nobody is considering the suppression of such tendencies. For instance, the USA, too, fosters patriotism by all possible means.

Economics is affected not only by the spiritual condition of society, the system of moral and ethical values, but also by such factors as the spiritual upswing and energy of the nation. The upswing enables the nation to develop a better awareness of the meaning of life (the Lithuanian Revival of 1990), to aspire for an improved life, to think about the future. Vice versa, absolute hopelessness depresses the nation and, as shown by sociological surveys, causes disappointment and lowers expectations, which affects the economy. The feeling of social justice, social and personal security, the feeling that one 'is not left to his fate' is also of crucial importance in this case. Lately people have felt as if they have been left to their fate; they see that the country's system of government is not efficient and that the government does not care about people. The

consequence is despair, apathy, oppressive mood. Work is losing its meaning (when the wage rate and pensions are reduced), the willingness to work better and more productively is disappearing. That is why the phenomenon of basketball is so strong in Lithuania and compensates for these negative emotions.

The spiritual life of a person is described not only by social and spiritual conditions. Of utmost importance is the system of his spiritual values, attitude to life (optimistic or pessimistic), to his future, his belief in good. Of no less importance are such issues as aspiration for knowledge, interest in culture, moral and ethical norms, the feeling of duty, solidarity and tolerance, love of nature, sense of beauty, respect for work. What effect does it all have on the economics?

Scientists became interested in such a paradox. In 1960, the statistics showed a substantial similarity between Ghana and South Korea according to economic indicators. These countries had a roughly identical GDP per capita, a similar structure of branches of the economy and subsisted on raw material exports. Structural assistance provided to both countries was similar too. However, after 30 years the level of development of both countries was considerably different. South Korea has become an industry giant, has established transnational corporations, has begun to export cars, electronic and high-technology products and brought its GDP on par with Greece, while ranking 14th among the countries of the world. In Ghana, nothing similar to this has happened: GDP per capita amounted to as little as 1/5 of South Korea's GDP. Scientists (S. Hanington and others) explained this phenomenon primarily by cultural differences and features of human resources. For instance, Koreans highly value their national traditions, science, education, innovations, saving, rational financial investment, good organisation and discipline. The characteristics of Ghana's population are completely different.

Major discussion has been prompted by a book by Laurence Harrison "Underdevelopment as a State of Mind – The Latin American Case", in which the author claims that the state of mind of a person, a nation, a country comprised of the system of spiritual and moral values, education, abilities, civic consciousness and responsibility, together with the traditions, elements of civilisation and views perceived by this mind, determines, to a great extent, also the fate of any socium medium, as well as the country's economy, its ability to flourish or, on the opposite, to be destined to lag behind.

The works of renowned philosophers Fernand Braudel, Josef Schumpeter, Osvald Schpengler, Pitirim Sorokin, Arnold Toynbee, Max Weber were intended specifically for the analysis of these factors and the concept of civilisation. Today's world, which has been affected by the global crisis, is undergoing a paradigm shift.

A universally valid concept of liberal economics which, according to a number of competent authors, did not prove itself is being replaced by a more integrated holistic paradigm, which covers the values of truth (science), good (religion, ethics) and beauty (art), but this paradigm is unequally manifested in the West and in the East. Moreover, the effort to arrange life according to the universal schemes established by a single nation is nothing but a road to nowhere.

In 1998, Nobel Prize winner Amartya Sen[133] proved in his innovatory theory of economic welfare that starvation is caused not so much by natural factors, but political errors of those in power.

Therefore, taking account of economic factors is necessary when searching for a reliable path for the future of Lithuania. Constant attention and concern must be given to Lithuania's cultural roots, because it is only a distinctive land having its own identity and self-consciousness that is dignified and respected by other countries.

The system of values of the Lithuanian nation, in which priority is given to work, diligence, respect for a well-educated and bright-minded person, nature and beauty, has played an important role in the history of the nation. In the Soviet period, Lithuania was able to preserve its 'face' and was considered to be 'the second West'. At the beginning of market reforms (from 1990, upon restoration of independence, until 1995), the nation was experiencing a huge spiritual upswing, the revival of the nation. The powerful energy of the nation was released, which permitted, within a relatively short time period and under the conditions of a massive economic downturn (in 1992, GDP went down by 40 per cent), to achieve in 1995 an economic breakthrough and growth. Where did that power come from? It sprang from tremendous internal spiritual upswing, the feeling of being the winner. It is not accidental that this feeling is artificially maintained and fostered in most countries. Lithuania did not have to do so; this feeling arose in the consciousness of the nation and in hearts of people. The people deeply believed that their future would be bright and that life could only improve. However, the nation gradually lost that spiritual upswing and the illusion to materially improve its life. Spiritual values have been replaced with consumer values; we remember the closure of cinemas and impoverishment of museums and theatres. The nation stopped reading books. Relations between people became rather cold, indecency became a norm, for the majority of people obtaining money through whatever means became absolutely justifiable, corruption increased.

[133] Sen A. Choice, Welfare and Measurement, Oxford, Basil Blackwell, 1982; Sen A. Development as Freedom, Oxford, Oxford University Press, 1999.

However, the public is currently feeling disappointed with such a 'freedom' offered by the market, and is becoming aware that such a fall of spiritual and moral and ethical values is leading the country to disaster, and the emigration of youth from Lithuania is clear evidence of this fact.

Even though very slowly, Lithuanians are increasingly aware of the need of traditional civilised values, and respect for the cultural heritage is growing. Representatives of the intellectual elite, intelligentsia are beginning to be aware of the necessity of work ethics, family institution, and restoration of culture. This process is slow and will last for many years or even decades unless the state takes interest in it. Unfortunately, the present-day role of the state in this field is still invisible. State institutions are not yet ready to become a moral authority, the paragon of responsibility and honesty. Therefore, Lithuania is undergoing a period of profound distrust of the government. History and current events worldwide show that in no country, no government is able to effectively exercise its power for a long time unless the nation has confidence in it and supports it.

The concept of spiritual revival must be based on the fact that Lithuania has always respected honesty, hard work, the ability to work well, the presence of mind, love of nature and one's land. Entrenchment of the ideal of spirituality, preservation of cultural and natural values, re-establishment of health relations between society and the state are of utmost importance. This would enhance the human, cultural and social capital. This fact is acknowledged by the majority of outstanding minds of the world and is considered to be the necessary precondition for a successful economic development and progress of the country.

The authors only highlighted this problem and wished to show its topicality and importance, however specific guidelines and decisions must be proposed by state government institutions with a view to putting to effective use the potential of the nation. This would uplift people, provide them with new strength. Such mobilisation of the activity of society is worthy of serious consideration and serious debate in the media.

Conclusions

1. The quality of life of the population is an integrated concept offering a comprehensive description of the health, ecological, economic, material as well as spiritual development of society. The quality of life of the population is also the main indicator of the efficiency of a country's economic management. The authors offer a systemic concept of the quality of life which enables to evaluate and measure the quality of life by means of a system of indicators of the quality

of life. The totality of the indicators of the quality of life consists of three main groups: 1) a person's health and demographics, 2) indicators of the standard of living of the population, 3) indicators of education, culture, moral and spiritual values.

2. The system of the indicators describing the quality of life has enabled a complex determination of changes in the well-being and quality of life of the population of Lithuania over the period of functioning of the market and identification of the key positive and negative factors which affected the quality of life of the population during 2000-2008. The positive factors which have particularly enhanced the improvement of the quality of life of Lithuania's residents over the recent years include a rapid economic growth, increasing employment and decreasing unemployment rates, the fast growth of earnings and income of the population, the fast growth of personal savings and bank loans, increase of consumption, development of the real property market, that is, housing construction, rapidly growing construction of private houses. The negative impact on the quality of life of the population of Lithuania has been exercised by worsening demographics and the growing extent of emigration, worsening indicators of population health, models of hypertrophied consumer behaviour and a decline of culture, moral and ethical as well as spiritual values.

3. When assessing changes in indicators of the quality of life of the population of Lithuania over 1990-2008, the following patterns can be noticed. Firstly, macroeconomic indicators showed that upon the re-establishment of independence, Lithuania was making a rapid progress, meanwhile it was lagging behind according to social indicators; secondly, material economic indicators (earnings, income, savings and consumption) suggest that the well-being of life of the population was improving, however demographics and health indicators were worsening, whereas the system of culture, moral and ethical values exhibited an evident decline. Therefore, material well-being in Lithuania was improving at the expense of non-material indicators of the quality of life.

4. Economic growth expressed in GDP cannot be identified with sustainable improvement in the quality of life, i.e. even though it may seem natural that growing GDP rates and features of post-industrial economy in Lithuania should improve the quality of life of the population, however, the current economic system does not fulfil this function. The key factor here is not the volume of GDP itself but proportions of the reallocation of the generated GDP value. The resulting paradox is that based on macroeconomic indicators, after the re-establishment of its independence Lithuania is making rapid progress, whereas based on social indicators, it is lagging behind.

5. Material development tendencies point to a visible improvement in the standards of living of the population in Lithuania. However, growing wealth (growing earnings, savings and consumption) by itself does not mean improving quality of life. It can even be said that quite the opposite processes are taking place: material well-being is increasing at the expense of the quality of life. Measuring well-being of the population in a consumer society reveals certain paradoxes: increasing life satisfaction is not directly proportionate to growing income, i.e. material well-being by itself does not make a person happy. The importance of income for individual well-being varies depending on a person's marital status or his personal health- same income may represent a totally different level of well-being to different people.

6. After the re-establishment of independence, the demographic development of the population of Lithuania changed in essence. Since the beginning of the last decade, the changes in demographic processes such as birth rate, death rate, family planning and migration have all been negative and resulted in the decreasing number of people, depopulation and rapid aging of the population. Lithuanian society has yet to realize the importance of personal responsibility and lifestyle choices for personal health- bad habits are still part of people's lifestyle choices. Unlike Western countries, Lithuania has not seen any radical changes in the attitudes of the population that would reflect a shift in the health priorities of the population and awareness that health care system or medicine is no longer the only factor able to protect personal health from various threats and that health becomes increasingly dependent on personal responsibility of each individual for his own health.

7. Although in terms of education Lithuanians are among the most educated people in Central and Eastern Europe, the statistical data from the period of 1970-2008 indicating dramatic cultural changes, confirm the decline in the system of values of the population that took place over the period of market economy. According to the authors, re-establishing the culture and system of spiritual values is the basis for economic efficiency in Lithuania. A low level of culture and morals will result in ineffective economy and economic policy. Therefore, one of the key goals of the present days, in order to achieve effective economy and sustainable economic growth, is re-establishing full-fledged high culture stressing not just material but fostering moral, ethical and spiritual values. The intellectual potential of a nation can develop and its economic efficiency and well-being increase only when the country has a solid cultural foundation.

Annex 1

Key indicators of the quality of life in Lithuania

No	Indicators	Prior to accession to the European Union				Upon accession to the European Union						
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*	2010*
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.1.	Real change in GDP (growth of chain-linked volume), %	3,3	6,7	6,9	10,2	7,4	7,8	7,8	8,9	3,1	-14,8	1,3
2.2	GDP per capita (thousand LTL)	13,1	13,9	15,0	16,4	18,2	21,1	24,4	29,1	33,2	20,7	20,0
3.	Annual Consumer Price Index (CPI) (change, %)	1,4	2,0	-1,0	-1,3	2,9	3,0	4,5	8,5	8,5	1,3	3,8
4.	Employment rate (%)	54,3	57,5	59,9	61,1	61,2	62,6	63,6	64,9	65,0	60,0	58,0
5.	Unemployment rate, %	11,5	13,0	14,7	12,9	12,2	11,8	8,3	5,4	5,8	13,7	17,8 (III Q)
	Income and savings of the population											
6.	Average monthly gross earnings (LTL)	970,8	982,3	1013,9	1072,6	1149,3	1276,2	1495,7	1802,4	2174,1	2118,3	2081,8 (III Q)
7.	Change in average monthly gross earnings (%)	0,5	1,2	3,2	5,8	7,2	11,0	17,2	20,5	17,1	-8,7	-5,7
8.	Income of the population (average per 1 household member per month, LTL)	415,4	409,9	422,0	457,6	495,8	579,7	680,8	859,3	987,0	910,0	890,0
9.	Average interest rate of loans in LTL (%)	11,03	8,13	6,08	5,07	5,67	4,70	5,37	8,61	8,75	8,00	7,50
10.	Bank deposits and letters of credit (annual change, %)	23,9	21,2	12,1	16,2	31,6	40,7	20,5	22,6	10,0	-8,0	-2,0
11.	Bank loans granted to clients (annual change, %)	-0,9	17,8	22,0	52,5	39,7	53,6	48,9	46,9	20,0	-12,0	0,0
12.	Personal deposits (million LTL)	5043,3	6357,1	6877,7	7887,4	9811,8	14058,1	18 388,4	23327,7	29160,0	24000	23300
13.	Annual change in personal deposits (%)	26,5	26,1	8,2	14,7	24,4	43,3	30,8	26,9	25,0	-4,0	-3,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Consumption											
14.	Household consumption expenditure (% of GDP)	64,2	63,5	62,9	62,4	61,5	60,0	63,0	65,4	66,7	67,8**	63,0**
15.	Average food expenditure (% of total consumption expenditure)	37,7	35,7	34,1	39,5	31,8	30,8	28,7	29,0	30,0	35,0	34,0
16.	Number of private vehicles / 1000 population	297	326	341	365	384	428	470	472	490	492	505
17.	Household ownership of personal computers (%)	5,3	8,5	12,0	19,3	25,0	29,0	36,5	42,0	48,0	52,2	54,0
	Housing											
18.	Living space per capita (m^2)	22,8	22,8	23,0	23,0	23,4	23,8	24,1	24,4	24,5	25,2	25,4
19.	Newly built apartments (thousands)	4,5	3,9	4,6	4,6	6,8	5,9	7,3	9,3	9,2	3,8**	1,4
20.	Number of apartments / 1000 population	375	372	374	375	380	382	384	388	390	397	399
	Demographics											
21.	Average life expectancy at birth	77,9	77,58	77,58	77,85	77,8	77,4	77,1	77,2	77,3	71,7**	71,6
22.	Total fertility rate	1,27	1,30	1,24	1,26	1,26	1,27	1,31	1,35	1,30	77,6**	77,5
23.	Emigration (total number of emigrants)		7253	7086	11032	15165	15571	12602	13853	17015	65,1**	65,0
24.	Number of emigrants / 1000 population	2,0	2,1	2,0	3,2	4,4	4,6	3,7	4,1	4,0	1,53	1,48
	Education										22000	20000
25.	Number of pupils and students / 10 000 population	2 132	2 289	2 330	2 352	2 350	2 303	2 243	2 192	2 146	6,6	6,0
26.	Enrolment rate in education (%)	85,0	86,7	88,5	90,0	91,0	90,0	88,8	88,1	88,1		
27.	Ratio of expenditure for research and development to GDP (%)	0,59	0,67	0,66	0,67	0,75	0,75	0,79	0,82	0,83	1 981,4	1 950

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Culture										86,5**	86,0
28.	Number of libraries	1 470	1 449	1 425	1 418	1 404	1 396	1 396	1 395	1 396	0,79	0,80
29.	Number of visitors of a single museum (average, thousands)	22,2	23,8	22,3	21,7	24,3	25,8	26,3	29,4	30,0		
30.	Number of visits to theatre performances and concerts (thousands, average per day)	2,3	2,4	2,2	1,9	2,0	2,1	2,3	2,4	2,3	1370	1370
	Health and healthy environment										28,0	29,0
31.	Number of residents suffering from chronic alcoholism (1000 population)	56,6	53,5	42,3	40,0	37,3	52,3	41,8	48,7	47,9	2,1	2,3
32.	Waste cleaned up to the specified norm, %	14	18	21	55	62	67	67	70	71		
	Gender equality										46,0**	44,0**
33.	Ratio of females' earnings to males' earnings (%)	81,7	81,4	81,2	81,4	83,0	82,4	82,1	82,0	81,9	72**	73**

** Forecasted indicators.

LITERATŪRA

1. A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development. Brussels, 2001.
2. Abdallah S., Thompson S., Michaelson J., Marks N., Steuer N. The Happy Planet Index 2.0. London: new economics foundation, 2009: www.happyplanetindex.org
3. Annual Report 2007–2008. World Economik Forum, 2008. www.weorum.org
4. Atkinson A., Lukas J. On efficient distribution with pivate information.//Review of Economic Studies, N3. 1992.
5. Attali J. La crise, et apris? Paris: Fayard, 2009.
6. Attanasio O. Consumption, in John B. Taylor and Micheal Woodford (Eds.) Handbook of Macroeconomics, Volume IB, chapter 11, 1999.
7. Attanasio O., Banks J., Meghir C., Weber G. Humps and Bumps in Lifetime Consumption, Journal of Economic and Business Statistics, 17(1), 1999.
8. Attanasio O., Browning M. Consumption over the Life Cycle and over the Business Cycle. American Economic Review, American Economic Association, vol. 85(5), 1118-1137, 1995.
9. Attanasio O., Weber G. Is Consumption Growth Consistent with Intertemporal Optimisation? Evidence from the Consumer Expenditure Survey, Journal of Political Economy, 103,1121-1157, 1995.
10. Attanasio O., Weber G. The UK Consumption Boom of the Late 1980s: Aggregate Implications of Microeconomic Evidence. Economic Journal, 104 (November):1269-1302, 1994.
11. Babachinaitė G. ir kt. Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m. Vilnius: MRU, 2008.
12. Bakker I. The Strategic Silence (Gender and Economic Policy). Ottawa (Canada): The North –South Institute, 1994.
13. Baudrillard J. The consumer society: Myths and structures. London: Sage Publications, 1997/1970.
14. Bauman Z. Globalizacija: pasekmės žmogui. Vilnius: Strofa, 2002.
15. Bauman, Z. Freedom. Milton Keynes: Open University Press, 1988.
16. Bauman Z. Work, consumerism and the new poor . Buckingham, UK: Open University Press, 1998.
17. Bazylevas I., Zekonis R. Prevention and control of trafficking in persons in Lithuania. Vilnius: 2003.
18. Becker G. S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis // Journal of Political Economy, October, 1962.
19. Bielskutė J., Zaborskis A. Paauglių narkomanija ir jos veiksniai // Sveikatos mokslai. 2003. Nr. 4.

20. Bikas, E. Lithuanian Household Savings Behaviour. Transformations in Business & Economics 7(3), 2008.
21. Bluvšteinas J. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994.
22. Browning M., Lusardi A. "Chapter 1" of Saving and Consumption, in preparation, Copenhagen University, 2001.
23. Browning M., Lusardi A. Household saving: micro theories and micro facts, Journal of Economic Literature, 34(4), 1996.
24. Browning M., Meghir C. The e¤ects of male and female labor supply on commodity demands, Econometrica, 49(4), 1991.
25. Brunovskis A., Ugland T. Alcohol Consumption in the Baltic States – Developments from 1994 to 1999 / Fafo-paper, 2003.
26. Budlender D. A Review of Gender Responsive Budget Initiatives. A report of a global assessment commissioned by the Commonwealth Secretariat. Community Agency for Social Enquiry (CASE). Johannesburg, South Africa. Mimeo, 2000.
27. Budlender D., Elson D., Hewitt G., Mukhopadhyay T.: Gender Budgets Make Cents (Understanding Gender Responsive Budgets). London: The Common Wealth's Secretariat, 2001.
28. Budlender D. Review of Gender Budget Initiatives. London: Community Agency for Social Enquiry, 2001.
29. Buika M. Tikėjimo ir vertybių krizė Europoje / XXI amžius, 2007.
30. Cagatay N. et. ct. Budgets As If People Mattered: Democratizing Macroeconomic Policies. UNDP SEPED Conference Paper Series No.4. May 2000. http:/ www.undp.org/seped/publications/budgcts.pdf
31. Castells M. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell, 1996.
32. Celik S. and Ozerkek Y. Panel Cointegration Analysis of Consumer Confidence and Personal Consumption in the European Union. Journal of Business Economics and Management. 10 (2), 2009.
33. Celik, S., Ozerkek Y. Panel Cointegration Analysis of Consumer Confidence and Personal Consumption in the European Union. Journal of Business Economics and Management 10(2), 2009.
34. Chlivickas E. Development of the potential of human resources in the context of globalisation and administrative reform // Public administration, Nr. 2(10), 2006,
35. Chlivickas E. Human resources development strategy: crucial tool for increasing public finance management efficiency / Enhancing efficiency, effectiveness and equity in public service delivery: challenges, opportunities and good practices: IASIA annual conference. Kampala Uganda), 14-18 July 2008 / International Association of Schools and Institutes of Administration, Uganda Management Institute (UMI). Kampala: IASIA, 2008.
36. Chlivickas E. Potential of public sector human resources in the context of transformation and innovation // 27th International Congress „Global Com-

petitiveness and Public Administration: implications for education and training“, July 9-14, 2007, Abu Dhabi, UAE.
37. Chlivickas E., Raudeliūnienė J. Governance for sustainable development: implications for public administration education and practice : IASIA annual conference. Rio de Janeiro, Brazil, August 3-8, 2009 / International Association of Schools and Institutes of Administration, Brazilian School of Public and Business Administration Rio de Janeiro: IASIA, 2009.
38. Chlivickas E. State regulation of human resources development in public finance sector of Central and Eastern Europe // The Polish Yearbook of the Civil service, 2007.
39. Čiegis R. Tolydi ekonomikos plėtra. Kaunas, 1997.
40. Čiegis R. Tolydi plėtra ir aplinka: ekonominis požiūris. Vilnius, 2002.
41. Deaton A. Saving and liquidity constraints, Econometrica, 1991, 59(5), 1221-48.
42. Deaton A. Understanding consumption, Oxford: Oxford UP, 1992.
43. Deaton A., Paxson C. Growth and SavingAmong Individualsand Households, Review of Economic Statistics, 2000.
44. Demery L. Gender and Public Social Spending: Disaggregating Benefit Incidence. Poverty and Social Policy Department, World Bank. Washington. DC. 1997.
45. Dobravolskas A. Skurdo būklės Lietuvoje 2001 ataskaita. Vilnius, 2002
46. Dobravolskas A. Socialinė raida ir jos veiksniai // Pirmasis reformų dešimtmetis. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 2000.
47. Dobravolskas A., Buivydas R. Study on the Social Protection Systems in the 13 Applicant Countries. Country Study Lithuania. – Berlin: Akademische Verlagsgesellschaft, January 2003. Dromantienė L. Socialinės apsaugos sistemos prioritetai: pokyčių galimybės // Viešasis administravimas. 2005. Nr. 5.
48. Dromantienė L. Socialinės Europos kūrimas. Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. Vilnius, 2008.
49. Dromantienė L., Žemaitaitytė I. Life long learning as impact for better employability: Lithuanian case // Social economy and poverty reduction: international conference, 14-15 October, 2010, Lithuania. Vilnius: Mykolas Romeris University, 2010.
50. Durkheim E. Le Suicide: Etude de Sociologie. Paris, Presses Universitaires de France, 1897.
51. Durkheim E. Suicide. New York: Free Press, 1951.
52. Elson D., Cagatay N. Engendering Macroeconomic Policy and Budgets for Sustainable Human Development. Paper presented at the First Global Forum on Human Development, 29-31 July, UNDP, New York,1999.
53. Elson D. Gender Budget Initiative. Gender and Youth Affairs Division Background Papers. Commonwealth Secretariat: London, 1999.
54. Elson D. Gender Responsive Budge Initiation. University of Essex, 2001.

55. Environment 2010: Our future, our choice. The sixth EU environment action programme 2001-2010. Luxembourg, 2001.
56. Environment in the European Union at the Turn of the Century. European Environment Agency, Copenhagen, 1999.
57. Environmental Signals 2002. European Environment Agency, Copenhagen, 2002.
58. Eriksson M. Men's Violence, Men's Parenting and Gender Politics in Sweden. NORA: Nordic Journal of Women's Studies, 2002.
59. Eriksson M. & Hester M. Violent Men as good-enough Fathers? A look at England and Sweden. Violence against Women, 2001.
60. ES oficialus leidinys – socialinės globalizacijos aspektas. Briuselis, 2005-09-22: www.investforum.lt
61. Esim Simel. Impact of Government Budgets on Poverty and Gender Equality. Paper prepared for the Inter-Agency Workshop on Integrating Gender into Government. Budgets, London, 26-27 April 2000. ICRW, Washington, DC.
62. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. European Commission, COM(2010) 2020 final, Brussels, 3.3.2010: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF
63. European Cinema Yearbook, „MEDIA Salles" 2007.
64. Friedman M. Kapitalizmas ir laisvė. Vilnius: Mintis, 1998.
65. Friedman M. Milton Friedman on Economics: Selected Papers. University of Chicago Press Journals, 2008.
66. Friedman M. A Monetary History of the United States, 1867-1960. Princeton University Press, 1963.
67. Galbright J. K. A History of Economics: The Past as the Present. London: Penguin, 1991.
68. Galbraith J. K. Economics in Perspective: A Critical History. Boston: Houghton Mifflin, 1987.
69. Galbright J. K. The Good Society. The Human Agenda. Boston, N.Y., 1996.
70. Galbright J. K. The socially concerned today. University of Toronto Press, 1998.
71. Geffner R., Rosenbaum, A. Characteristics and treatment of batterers. Behavioral Sciences & the Law, 1990.
72. Gender mainstreaming. Conceptual Framework, Methodology and Presentation of Good Practices. Strasbourg: Council of Europe, Directorate General of Human Rights, 2004.
73. Giddens A. Europe In The Global Age. Cambridge: Polity Press, 2007.
74. Giddens A. Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives. London: Profile Books Ltd. 1999, 2004.
75. Giddens A. Sociology (Fifth Edition). Cambridge: Polity Press, 2006.
76. Giddens A. Sociology. N. Y., London: W.W. Norton & Company, 2004.

77. Giddens A., ed. Émile Durkheim: Selected Writings. London: Cambridge University Press, 1972.
78. Giddens A. The Transformation of Intimacy: sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies. Cambridge: Polity Press, 1992.
79. Ginevičius R., Tvaronavičienė M. Globalization processes in Baltic ciountries: analysis of trends in Lithuania, Latvia and Estonia //Journal of Business Economics and Management. North-German Academy of Informatology (Stralsund) e.V. Vol IV, No 1, 2003.
80. Gylys P. On the Scope of the Science of Economics: A Holistic Approach. Transformations in Business & Economics 7(3), 2008.
81. Gylys P. Ekonomika, antiekonomika ir globalizacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
82. Gylys P. Fundamentalizmas ekonomikoje ir jo pavojai. Ekonomika, Nr. 57. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002.
83. Gylys P., Rakauskienė, O. G., Zakarevičius P., Žukauskas P. ir kt. Lietuvos ekonomika Europoje ir globalioje erdvėje. Vilnius: Ekonominių tyrimų centras, 2007, 286 p.
84. Ginevičius R., Paliulis N. K., Chlivickas E., Merkevičius J. XXI amžiaus iššūkiai: organizacijų ir visuomenės pokyčiai. Vilnius: Technika. 2006.
85. Ginevičius R., Rakauskienė O. G., Tvaronavičienė M., Lisauskaitė V. ir kt. Eksporto ir investicijų plėtra Lietuvoje. Vilnius: VGTU, 2005.
86. Ginevičius R., Tvaronavičienė M. Risk of Globalization: Case Study of Lithuanian Economy// Ekonomický Časopis (Journal of economics) / Institute of Slovak and World Economy SAS, no 2, 52/2004.
87. Gyventojų dalyvavimas kultūrinėje veikloje (tyrimo ataskaita). Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006.
88. Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2007 m. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008.
89. Gražulevičienė R. Aplinkos politika. Kaunas, VDU, 2004.
90. Greenspan Concedes Error on Regulation // The New York Times, October 23, 2008.
91. Gruževskis B., Gražulis V. Lietuvos darbo rinkos politikos raidos ypatumai: situacijos analizė ir raidos perspektyvos // Viešoji politika ir administravimas. 2008. Nr. 26.
92. Gruževskis B., Kuodis R., Nakrošis V., Rudzkienė V. ir kiti. Socialinė ir ekonominė plėtra bei valstybės politikos uždaviniai // Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas, 2006.
93. Gruževskis B., Medaiskis T., Mikulionienė S. Visuomenės senėjimas: padariniai darbo rinkai ir įmonėms. Lietuvos ekonomika Europoje ir globalioje erdvėje. Vilnius: Ekonominių tyrimų centras, 2008.

94. Gruževskis B., Pocius A. Subalansuota Lietuvos Plėtra. Užimtumas. Profesinių sąjungų darbuotojų mokymas dirbti naujos ekonomikos sąlygomis, skatinant socialinį dialogą ir nedarbo prevenciją. Vilnius, 2006.
95. Gruževskis B., Zabarauskaitė R., Martinaitis Ž., Pocius A., Biveinytė S. Sėkmingos karjeros darbo rinkoje veiksniai // Aktualūs socialinės politikos klausimai. 2007/8.
96. Haas B. K. A Multidisciplinary Concept Analysis of Quality of Life. Western Journal of Nursing Research, 1999.
97. Haas B. K. Clarification and Integration of Similar Quality of Life Concepts. Journal of Nursing Scholarship, 1999.
98. Hakim C. Work – Lifestyle Choices in 21st Century. Oxford University Press, UK, 2000.
99. Harrison L. E. Underdevelopment Is A State of Mind: The Latin American Case. Boston: University Press of America, 1985.
100. Hearn J. The Violences of Men: How Men Talk About and How Agencies Respond to Men's Violence to Women. London: Sage, 1998.
101. Heiskanen M., Piispa M. Faith, Hope, Battering – A Survey of Men's Violence against Women in Finland. Yliopistopaino, Helsinki: Statistics Finland. Council for Equality, Justice, 1998.
102. Helweg-Larsen K., Kruse M. Violence Against Women and Consequent Health Problems. A register based study, Scandinavian Journal of Public Health, 2002.
103. Henderson H., Lickerman J., Flynn P. Calvert-Henderson Quality of Life Indicators. Calvert Group Ltd., 2000.
104. Human Development Report 2007/8. UNDP, 2008: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2007-8/
105. Human Development Report 2010.UNDP, 2010: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/chapters/en/
106. Jamison D. T., Frenk J. and Knaul F. International Collective Action in Health: Objectives, Functions, and Rationale. Mexico, 1998.
107. Jappelli T., Pistaferri L. Does Consumption Inequality Track Income Inequality in Italy?, Review of Economic Dynamics, Review of Economic Dynamics, vol. 13, January 2010.
108. Jappelli T., Pistaferri L. The Consumption Response to Income Changes, in the Annual Review of Economics, vol. 2, September 2010.
109. Jappelli T., Pistaferri L., Weber G. Health Care Quality and Economic Inequality, Health Economics, April 2007, vol. 16, no. 4, 2004.
110. Jurgelėnas A. Kai kurie sveikatos kokybės aspektai sveikuolių mokyklose ir sanatorijos-reabilitacijos įstaigose (Sociologinio tyrimo ataskaita). Vilnius, 1994.
111. Justickis V. Kriminologija.Vilnius: MRU, 2001, 2004.
112. Kanopienė V. Moterų diskriminacija darbo rinkoje. Vilnius: VU, 1998.

113. Kanopienė V., Mikulionienė S. Darbo migracijos poveikis Lietuvos visuomenei.Emigracija iš Lietuvos: padėtis, problemos, galimi sprendimo būdai: konferencijos medžiaga, 2009.
114. Kanopienė V., Mikulionienė S. Demografinio senėjimo problemos socialinėje Europos Sąjungos darbotvarkėje// Socialinis darbas, Nr. 5 (2), 2006.
115. Kanopienė V., Mikulionienė S. Gyventojų senėjimas ir jo iššūkiai sveikatos apsaugos sistemai // Gerontologija. VII(3). 2006.
116. Keeley B. Human Capital How what you Know shapes your life. Paris: OECD, 2008.
117. Kiecolt-Glaser JK, Glaser R. Stress-associated Immune Modulation and Its Implications for Reactivation of Latent Herpesviruses. New York, NY: Marcel Dekker Inc, 1994.
118. Kiškis A. Nusikalstamumas Lietuvoje: ko neparodo oficialioji statistika? Jurisprudencija: mokslo darbai, Nr. 11 (113). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
119. Kołodko G. W. Wędrujący świat. Warszawa: Prószyński i S-ka SA, 2008.
120. Krug E. et al. , eds. World Report on Violence and Health. Geneva, World Health Organisation, 2002.
121. Krugman P. The Conscience of a Liberal. W.W. Norton & Company, 2009.
122. Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. W.W. Norton & Company, 2009.
123. Layard R. Happiness, Lessons from a New Sciences, Penguin UK, March 2005.
124. Lazutka R. Ar BVP augimas garantuoja socialinę gerovę? http://www.lpsk.lt/?lang=lt&mID=3&id=198.
125. Lazutka R. Gerovės kapitalizmo raidos problemos LietuvojeLietuvos ekonominės padėties Europoje ir globalioje erdvėje analizė: straipsnių rinkinys. Vilnius: Ekonomikos tyrimų centras, 2007.
126. Lazutka R. Gyventojų pajamų nelygybė // Filosofija. Sociologija, Nr. 2, *2003*.
127. Lehti M. Trafficking in women and children in Europe. HEUNI Paper No. 18, Helsinki, 2003.
128. Lemme B. H. Development in Adulthood, 3rd ed. Allyn & Bacon, 2002.
129. Lichačiovas D. S. Laiškai apie gėrį ir grožį. Maskva,1988.
130. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Šeštoji papildyta laida). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
131. Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2020 metų ilgalaikė strategija (Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikės strategijos atnaujinimas): http://www.ukmin.lt/lt/strategija/ilgalaike_ukio.php
132. Lietuvos gyventojų kultūriniai poreikiai bei kultūrinė elgsena. Lietuvos gyventojų tyrimas. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003.
133. Lietuvos gyventojų politikos strategijos metmenys. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004.

134. Life Cycle and over the Business Cycle, American Economic Review, Volume (Year): 85, 1995.
135. Living conditions and welfare. Europe in Figures – Eurostat yearbook. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/
136. Lusardi A. Explaining Why So Many Households Do Not Save. Mimeo, 2000.
137. Lusardi A., Skinner J., Venti S. Saving Puzzles adn Saving Policies in the United States, NBER working paper 8237, 2001.
138. McCaffery E. Taxing Women. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
139. MEDIA Salles. European Cinema Yearbook, 2007.
140. Melnikas B., Baršauskas P., Kvainauskaite V. Transition processes and integral cultural space development in Central and Eastern Europe: main problems and priorities // Baltic Journal of Management. Vol. 1, no. 2 (2006).
141. Melnikas B. Transformacijos. Vilnius, 2002.
142. Melnikas, B. Integral European cultural space and regional development: transition processes in the Baltic and other CEE countries. Transformations in business and economics. Vilnius University, Brno University of Technology, University of Latvia-Brno-Kaunas-Riga-Vilnius, vol. 4, no. 1(7), 2005.
143. Melnikas, B. Integral spaces in the European Union: possible trends of the social, economic and technological integration in the Baltic region. Journal of business economics and management. North-German Academy of Informatology, Stralsund, no.(9)1, 2008.
144. Melnikas, B. Reichelt, B. Wirtschaft und Mentalitaet. Tendenzen der EU - Osterweiterung. Eine Bruecke zwischen den Welten. Leipzig, 2004.
145. Melnikas, B. The knowledge based economy in the European Union : innovations, networking and transformation strategies . Transformations in business and economics. Vilnius University, Brno University of Technology, University of Latvia - Brno-Kaunas-Riga- Vilnius, vol. 7, no. 3(15), supplement C, 2008.
146. Misiūnas, A.; Bratčikovienė, N. Pajamų nelygybė ir jų normalizavimas // Lietuvos statistikos darbai, Nr. 46, 2007.
147. Modigliani F., Brumberg R. Utility analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data, in Kurihara, K., (ed.) Post-Keynesian Economics, Rutgers UP, New Brunswick, NJ, 1954.
148. Mooney J. Gender, Violence and the Social Order. London: Macmillan, 2000.
149. Moterų teisių bei galimybių faktinės padėties Lietuvoje“ II redakcijos studija. Kaunas, 2004. http://www.moterukoalicija.webinfo.lt/doc/II_red_faktinepadetis.doc
150. Murray C. J., Frenk J. A Framework for Assessing the Performance of Health Systems. Bulletin of the World Health Organization, 2000.

151. Nacionalinė darnaus vystymosi strategija. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2009 m. rugsėjo 16 d. Nr. 1247: http://www.smm.lt/veikla/docs/dv_svietimas/0.816819001255418152.pdf
152. Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo 2005–2008 metų programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. lapkričio 22 d. nutarimu Nr. 1270: www.ukmin.lt
153. Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo 2008–2010 metų programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 1 d. nutarimu Nr. 1047: www.ukmin.lt
154. Nauja socialinės sanglaudos strategija. Europos Taryba, CDCS, 2004-03-31. www.socmin.lt
155. Nelson J. Feminist Theory and the Income Tax. In Julia Nelson. Feminism, Objectivity and Econo'mic. London, Routledge, 1996.
156. Norkus Z. Ar galim gyventi geriau? Velfarizmas ir jo alternatyvos // Politologija. 2007. 4(36).
157. Nussbaum M., and Sen A.. The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press, 1993.
158. Ottava Charter for Health Promotion. WHO, Geneva, 1986.
159. Pajuodienė G., Šileika A. Lietuvos gyventojų socialiniai sluoksniai (Viduriniosios klasės beieškant) // Pinigų studijos, Nr. 3. 2001.
160. Pažyma apie policijos įstaigų veiklą ir nusikalstamumą per 2009 metus. Vilnius: Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2010.
161. Pažyma apie policijos įstaigų veiklą ir nusikalstamumą per 2010 metus. Vilnius: Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2011.
162. Piispa M., Heiskanen M. The Price of Violence. The Costs of Men's Violence against Women in Finland. Statistics Finland. Council for Equality. Helsinki, 2001.
163. Pocius A. Aukštųjų technologijų sferos specialistų integracijos į darbo rinką galimybių įvertinimas // Lietuvos ekonomikos apžvalga, Nr.1. 2008.
164. Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2009 metų ataskaita. Vilnius: Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2010.
165. Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos 2007 metų veiklos ataskaita. Vilnius: Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2008.
166. Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos 2008 metų veiklos ataskaita. Vilnius: Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, 2009.

167. Pranulis V. Marketingo tyrimai: teorija ir praktika. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
168. Pranulis V. P. Marketing studies and science in Lithuania. Inžinerinė ekonomika -Engineering Economics (1), 2008.
169. Project Syndicate, 2011: http://www.project-syndicate.org
170. Protokolas dėl prevencijos, uždraudimo ir bausmės skyrimo už prekybą žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą, 2000.
171. Przeworski A., Alvarez M., Cheibub J. A., Limongi F. What Makes Democracy Endure? In Journal of Democracy. 1996. (7) 1:42; Przeworski A., Limongi F. Modernization: Theories and Facts. In World Politics, 49 (2), 1997.
172. Purvaneckienė G. Tyrimas ‚Prievarta prieš moteris", „Baltic Surveys" Ltd. 1999.
173. Rakauskienė O. G. Lietuvos gyventojų gyvenimo gerovės raida ir perspektyvos. Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui: mokslo straipsnių rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
174. Rakauskienė O. G. Lietuvos makroekonominiai pasiekimai ir valstybės pajamų didinimo problema. Viešoji politika ir administravimas, Nr. 7., 2004.
175. Rakauskienė O. G. Valstybės ekonominė politika. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
176. Rakauskienė O. G., Bikas E. Krinickienė E. Global Financial Crisis; Reasons and Outcomes. Zarzadanie w XXI wieku. Torun: WSB, 2009.
177. Rakauskienė O. G., Chlivickas E., Bikas E., Lisauskaitė V. Moterų verslo konkurencingumo didinimas Lietuvoje. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
178. Rakauskienė O. G., Lisauskaitė V. Quality of Life of the Population of Lithuania: The Conception, Development and Prospects // Ekonomika. Mokslo darbai, T. 88, 2009.
179. Rakauskienė O. G., Makauskaitė I. Lietuvos makroekonomikos pasiekimai ir valstybės pajamų didinimo problema// Viešoji politika ir administravimas, Nr. 7, 2004.
180. Rakauskienė O. G. Makroekonominė politika: genderinis požiūris. Viešoji politika ir administravimas, Nr. 3, 2002.
181. Rapley M. Quality of Life Research: A Critical Introduction. London: Sage Publications, 2003.
182. Reingardienė J. Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje, 2004.
183. Sarkozy Stresses Global Financial Overhaul // The New York Times, September 25, 2008.
184. Schulz T. Capital Formation by Education // Journal of Political Economy, Vol. 68, 1960.

185. Schwab K. Global Risks. World Economic Forum, 2009: www.weorum.org
186. Second European Quality of Life Survey – First Findings, 2009. Brussels: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Euro-found): http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2008/52/en/1/EF0852EN.pdf
187. Sen A. Choice, Welfare and Measurement, Oxford, Basil Blackwell, 1982.
188. Sen A. Development as Freedom, Oxford, Oxford University Press, 1999.
189. Sen A. On Economic Inequality, New York, Norton, 1973. (Expanded edition with a substantial annexe by James E. Foster and A. Sen, 1997).
190. Sen A. Rationality and Freedom, Harvard, Harvard Belknap Press, 2002.
191. Sen G. Gender, Markets and State: A Selected Review and Research Agenda. World Development. Vol.24, No 5, 1996.
192. Shefrin H. Beyond Greed and Fear: Understanding Behavioral Finance and the Psychology of Investing, Boston, MA: Harvard Business School Press, 1999. Revised version published 2002, New York: Oxford University Press.
193. Shirin M. Rai. Gender and the Political Economy of Development. Cambridge, UK, Blackwell Publishers, 2002.
194. Shneidman E. S. Savižudžio sąmonė. Vilnius: Via recta, 2002.
195. Shneidman E. S. Suicide as Psychache: A Clinical Approach to Self-Destructive Behavior. Northvale, NJ/London: Jason Aronson, 1993.
196. Sipavičienė A., Gaidys V. Trafficking in women in the Baltic States: public perception and awareness. International migration organization, Institute of Sociological Research. Vilnius: 2002.
197. Skurdas ir nelygybė ES. 2007. EAPN žinynas. Bruxelles, Vilnius: EAPN socialinio įtraukties darbo grupė: http://www.skurdas.lt/files/main/skurdas_nelygybeES.pdf
198. Smith A. The Theory of Moral Sentiments. Edinburgh, 1759: at Wikisource.
199. Stanco E. A., Crisp D., Hale C., Lucraft H. Counting the Costs: Estimating the Impact of Domestic Violence in the London Borough of Hackney. Middlesex, U.K.: Brunel University, 1998.
200. Stanco E. A. Everyday Violence. London: Pandora, 1990.
201. Stankūnienė V. Gimstamumas / Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas, Socialinių tyrimų institutas, 2006.
202. Stankūnienė V. Gimstamumas ir šeima / Lietuvos gyventojai 1990–2000. Vilnius, 2002.
203. Stankūnienė V. Santuokos, ištuokos, santuokinis statusas / Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas, Socialinių tyrimų institutas, 2006.
204. Stankūnienė V. Šeimos transformacijos ir žemo gimstamumo iššūkiai / Lietuvos demografinės raidos iššūkiai. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2007.

205. Stankūnienė V., Mikulionienė S., Baublytė M. Gyventojų skaičius ir sudėtis. Gyventojų senėjimas / Lietuvos gyventojai 1990–2000. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2002.
206. Stenson K. Men's Violence against Women – a Challenge in Antenatal Care. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala, 2004.
207. Stiglitz J. E. Freefall - Free Markets and the Sinking of the Global economy. Penguin Books, 2010.
208. Stiglitz J. E. Frontiers of Development Economics: The Future in Perspective, edited with Gerald M. Meier, World Bank, May, 2000.
209. Stiglitz J. E. Globalization and its Discontents. New York, London: W.W. Norton & Co., 2002.
210. Stiglitz J. E. Making Globalization Work, Penguin Books, 2006.
211. Stiglitz J. E. Project Syndicate, 2010: www.project-syndicate.org
212. Stiglitz J. E. Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization, and Development (Initiative for Policy Dialogue Series C); by Joseph E. Stiglitz, Jose Antonio Ocampo, Shari Spiegel, Ricardo Ffrench-Davis, and Deepak Nayyar; Oxford University Press, 2006.
213. Stiglitz J. E. Towards a better measure of well-being. The Financial Times. September 13, 2009.
214. Stiglitz J. E. Towards a New Paradigm in Monetary Economics, with Bruce Greenwald, Cambridge University Press. Cambridge, 2003.
215. Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J.-P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2010: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf
216. Subalansuotos plėtros įgyvendinimo nacionalinė ataskaita (Nuo Rio de Žaneiro link Johanesburgo; Nuo pereinamojo laikotarpio link subalansuotosios plėtros). Vilnius, Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, 2002.
217. Sue Hatt. Gender, Work and Labour Markets.Macmillan Press Ltd, London, UK; 1997.
218. Šileika A., Blažienė I. Gyventojų pajamų diferenciacija ir skurdas Lietuvoje // Pinigų studijos. 2000a.Nr. 3.
219. Šileika A., Blažienė I. Lietuvos gyventojų pajamos ir skurdo problema // Ekonomika, T. 51, 2000.
220. Šileika A., Zabarauskaitė R. Skurdas, jo matavimas ir tendencijos Lietuvoje // Ekonomika, T. 74, 2006.
221. Štreimikienė D., Čiegis R. Framework of indicators for monitoring implementation of interrelated targets of the EU Sustainable Development Strategy // Ekologija, T. 53, 2007.
222. Teisiniai medicininiai smurto aspektai. Vilnius: LTU, 2002.

223. Thaler R. Anomalies: Saving, Fungibility and Mental Accounts, Journal of Economic Perspectives, 4(1), 1990.
224. Thaler R. Psychologyand Savings Policies, American Economic Review, 84(2), 1994.
225. The Economics of Equal Opportunities. Edited by Jane Humphries, Jill Rubery. University of Cambridge, 1995.
226. Tvaronaviciene M., Adekola A., Degutis M. Analysis of Inward and Outward Direct Investment in Baltic States: Juxtapose of Lithuania and Estonia. In: Academy of World Business, Marketing and Management Development Conference Proceedings: 2nd Biennial Conference of the Academy of World Business, Marketing and Management Development, Paris, France, July 10-13, Volume 2, No.1, 2006.
227. Tvaronaviciene M., Ginevicius R. Emigration Tendencies after Entering the EU: Implications of a Qualified Workforce Loss. In: Monash Engineering Education Series: Forum Proceedings: UICEE 4th Asia-Pacific Forum on Engineering and Technology Education. Bangkok, Thailand, 26-29 September 2005.
228. Tvaronavičienė M., Kalašinskaitė K. The Impact of Foreign Direct Investments on Lithuanian Banking Sector. In: International North German Academy of Informatology, Stralzund, Vilnius Gediminas Technical University, Faculty of Business Management, National University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute" Management and Marketing Faculty Conference Proceedings: 4th International Scientific Conference Business and Management and 14th international Scientific Conference Enterprise Management: Diagnosis, Strategy, Efficiency,Vilnius, Lithuania, 5-6 October, 2006.
229. Tvaronavičienė M., Tvaronavičius V. Kai kurie Lietuvos ekonominio augimo aspektai / Vilniaus Gedimino technikos universitetas. T.VII, Nr. 4, 2006.
230. Veenhoven R. Average happiness in 149 nations 2000-2009. World Database of Happiness. Rank report Average Happiness: http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/findingreports/RankReport_AverageHappiness.php
231. Veenhoven R., World Database of Happiness, collection Happiness in Nations, Nation Report Lithuania, 2011-06-27: http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl
232. Viešojo saugumo plėtros iki 2010 metų strategija, patvirtinta Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymu Nr.1V-250.
233. World Bank. Equity and Development: World Development Report. NY: WB and Oxford University Press, 2006.
234. World Economic and Social Survey 2010: Retooling Global Development, United Nations, NY, 2011.
235. Zabarauskaitė R. Šalies ekonominio augimo ir gyventojų užimtumo įtaka santykinio skurdo mažėjimui Lietuvoje // Lietuvos statistikos darbai. 2006/I.
236. Иларион А. Патриарх Кирилл: жизнь и миросозерцание. Москва: ЭКСМО, 2009.

237. Бочкарева В. К., Войтенкова Г. Ф., Волкова Г. Н. и др. Сбережение народа / под ред. Н. М. Римашевской; Институт социально-экономических проблем народонаселения РАН. – Москва: Наука, 2007.
238. Лихачёв Д. С. Избранное: мысли о жизни, истории, культуре / М.: Российский фонд культуры, 2006.
239. Лихачёв Д. С. О русской интеллигенции // Письмо в редакцию Новый мир, No 2.1993.
240. Римашевская Н. М. Разорвать круг молчания... Москва: „КомКнига“, 2005.
241. Римашевская Н. М. Сбережение народа. ИСЭПН РАН. Москва: Наука, 2007.
242. Римашевская Н. М. Человек и реформы. Секреты выживания. Москва, РАН, 2003.
243. Социальные неравенства и социальная политика в современной России / отв. ред. Шевяков, А. Ю. 2010.
244. Шевяков А. Ю. Неравенство и бедность: причины и пути преодоления существующих диспропорций. Москва, Индекс, №21, 2005.
245. Шевяков А. Ю. Социальное неравенство: тормоз экономичесого и демографического роста. Измерение экономичесого неравенства. Москва, 2002.
246. Шевяков А. Ю. Неравенство и формирование новой социальной политики государства. Вестник Российской академии наук. Т.78, N 4, 2008.
247. Юревич А. В., Ушаков Д. В., Цапенко И. П. Количественная оценка состояния макропсихологического современного российского общества. Психологический журнал. Но 4, 2007.
248. Третьяков В. Как стать знаменитым журналистом. Москва, Алгоритм, 2010.

Ona Gražina Rakauskienė, Vaida Servetkienė

Ra-156 LIETUVOS GYVENTOJŲ GYVENIMO KOKYBĖ: DVIDEŠIMT METŲ RINKOS EKONOMIKOJE. Monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2011. 362 p.

Bibliogr. 347–360 p.

ISBN 978-9955-19-395-1

Monografijoje autorės nagrinėja gyvenimo kokybės teorinius ir metodologinius aspektus, analizuoja Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybės pokyčius 1990–2011 m. ir neekonominius gyvenimo kokybės gerinimo veiksnius bei grėsmes.

Monografijoje akcentuojama gyventojų gyvenimo kokybės kaip vykdomos ekonominės politikos efektyvumo rodiklio svarba; analizuojama, kaip pasikeitė Lietuvos gyventojų gyvenimo gerovė rinkos gyvavimo laikotarpiu, parodomi pasiekimai ir iškeliamos spręstinos problemos šioje srityje. Monografijos išskirtinumą sudaro nagrinėjami neekonominiai ekonomikos veiksniai, kurie yra už įprasto ekonomikos suvokimo ribų, tačiau, autorių požiūriu, daro didelę įtaką šalies ekonomikos plėtrai ir gyventojų gyvenimo gerovei.

Monografija skiriama aukštųjų mokyklų studentams, dėstytojams, mokslininkams, valstybės tarnautojams, verslininkams, politikams, kultūros bei žiniasklaidos atstovams ir visiems, besidomintiems ekonominės politikos efektyvumo ir gyventojų gyvenimo kokybės klausimais.

UDK 338(474.5)

Ona Gražina Rakauskienė
Vaida Servetkienė

Lietuvos gyventojų gyvenimo kokybė: dvidešimt metų rinkos ekonomikoje
Monografija

Redagavo *Stasė Simutytė*
Viršelio dailininkė *Dovilė Petrauskienė*
Maketavo *Birutė Bilotienė*

SL 585. 2011 09 06. 19,19 leidyb. apsk. l.
Užsakymas 14 076
Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu
Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vitae Litera“
Kurpių g. 5-3, Kaunas
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt